

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

HACI İBRAHİM İSMAYİLOV

MƏHKƏMƏ ETİKASI

Hüquqşünas ixtisası verən Ali məktəblər üçün

*Müəlliflər
Bollu İsmayilov
Kürəbağlıyeva
Mədiyyə*

Dərslik

Məhkəmə

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 10.02.2009-cu il tarixli
162 saylı əmrinə əsasən çap edilir.

Bakı — 2009

Redaktoru:

A.QASIMOV
hüquq elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

M.MƏLİKOVA
*AMEA-nın müxbir üzvü, əməkdar
hüquqşünas, hüquq elmləri
doktoru, professor*

F.SƏMƏNDƏROV
hüquq elmləri doktoru, professor

A.QASIMOV
hüquq elmləri doktoru, professor

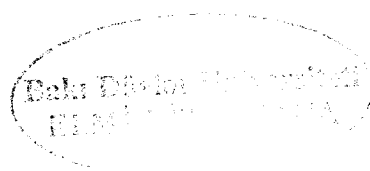
F.ABBASOVA
hüquq elmləri namizədi, dosent

201763

342.9c
1/31

Hacı İbrahim İsmayılov. Məhkəmə etikası. ADPU-nun nəşriyyatı, Bakı-2009, 267 səh.

Hüquq elmləri doktoru, professor İbrahim İsa oğlu İsmayılovun qələmə aldığı hazırkı yazı uzun illər ərzində topladığı təcrübə və etika haqqında ayrı-ayrı müəlliflərin fikirlərinə münasibət bildirməsi əsasında hazırlanmışdır. Hesab edirik ki, bu yazı dərslük kimi hüquq ixtisası alan Ali məktəb tələbələri və praktiki işçilər üçün faydalı ola bilər. Oxucular yazıya öz münasibətlərini və arzularını bildirsələr müəllif onları minnətdarlıq hissi ilə qəbul edər.

Ö N S Ö Z

İnsan amilinin yüksək dəyərə malik olması qəbul edilmiş bir sıra Beynəlxalq Bəyənamələrdə öz əksini tapmışdır. Respublika Konstitusiyası bu amili lazımınca dəyərləndirməklə insanların hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsinin və qorunmasının qanunvecilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu olmasını qətiyyətlə təsbit etmişdir.

Hüquq və azadlıqların gözlənilməsi və qorunması qanun çərçivəsində həyata keçirilməsi etik və əxlaq qaydalarına əməl edilməklə icra edilməlidir. Bu mənada məhkəmə və digər hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən etik və əxlaqa aid tələblərin öyrənilib icra edilməsi vacib məsələlərdən biridir, ona görə ki, hüquq təcbiqi orqanlarında çalışan peşə sahiblərinin təmasda olduqları obyekt insan və ona aid olan digər ictimai münasibətlərdir.

İnsan yarananların içərisində ən həssası və cismani cəhətdən kövrəkdir. Onunla təmasda olanlar bu cəhətləri yaddan çıxarmamalı, onun törətdiyi əməlin ağır nəticəyə səbəb olub-olmamasından asılı olmayaraq, onunla rəftarda etik və əxlaq qaydalarına ciddi əməl etməlidirlər.

Hüquqsünas alimlər hesab edirlər ki, insanlara layiqli davranış hüquq mühafizə orqanları qarşısında dayanan vəzifələrin icrasını asanlaşdırır və onlarda bu orqanlara qarşı inamı artırır.

Cinayətlərin üstünün uğurla açılmasına yardım edən əsaslardan biri də istintaqa cəlb edilən şəxslərlə istintaqçı arasında qarşılıqlı inamın yaradılmasıdır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, hüquqların qorunması vəzifəsinin layiqincə yerinə yetirilməsi yalnız araşdırmanın qanuni əsaslar üzərində qurulması ilə əldə edilə bilər.

Cinayəti açmaq bahənəsi ilə hər-hansı həqiqətə uyğun olmayanları işlədilməsi məhkəmə prosesində baş verən rüsvayçılıqla nəticələnir...

İstintaqçı bilməlidir ki, müəyyən səbəb üzündən onun qarşısında əyləşib cavab verməli olan şəxs düşmən deyil,

vətəndaşdır və onunla layiqincə rəftar etmək onun peşə borcudur. Eyni məqamlar məhkəmələrə də aiddir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, məhkəmə tərəfindən təyin edilən cəza qisas yox, yalnız tərbiyə etmə vəzifəsini daşıyır.

Qeyd etdiyimiz kimi yüksək demokratik tələblərə cavab verən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və bununla əlaqədar hüquq islahatının uğurla həyata keçirilməsi hüquq elmi qarşısında məsuliyyətli vəzifələr qoyur.

Onlardan ən vacibi mühakimə orqanlarının fəaliyyətlərini qanunların tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq üçün bu istiqamətdə aparılan tədqiqatın canlandırılmasıdır.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Konstitusiyaya müəyyən etdiyi ən vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan aparılan elmi-tədqiqat əsərlərində hüquqların müdafiəsində etik prinsiplərin gözlənilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir.

Təhqiqat mərhələsindən və ibtidai istintaqdan başlayaraq məhkəmə baxışına qədər keçirilən əməliyyatların etik və əxlaqi tələblərə uyğun səviyyədə aparılması yolları və üsulları geniş tədqiq edilməlidir.

Proses iştirakçılarının qanunla qorunan hüquqlarını tədqiq edərkən əxlaq qaydalarına əməl edilməsi daima diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Bu mənada mühakimənizə təqdim edilən hazırki dərslik bu sahədə boşluğu doldurmaq üçün ilk təşəbbüsüdür.

Yəqindir ki, bundan sonra aparılan tədqiqatlar daha da artıq təkmilşəldiriləcək, qarşıya qoyulmuş vəzifələrin daha da uğurla aparılmasına rəvac verəcəkdir.

I FƏSİL

ETİKANIN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ, ONUN PREDMETİ, METODU, SİSTEMİ VƏ MƏNBƏYİ

I. Etikanın anlayışı, predmeti, metodu, sistemi və mənbəyi

Hüquqşünas alimlərin qənaətinə görə insanın əxlaqı onun daxili mənəviyyatı əsasında formalaşır. Alimlərin qənaəti ilə razılaşmalıyıq ona görə ki, gözəl əxlaq yüksək mənəviyyatla üzvü surətdə bağlıdır. Əxlaqı prinsiplər, əxlaqlı davranışlar, əxlaqlı ünsiyyətlər, əxlaqlı münasibətlər yüksək mənəviyyat olmadan yaranı bilməz. Mənəvi cəhətdən zəngin insan bəd əməllərə, layiqsiz davranışa yol verə bilməz. Əxlaq qaydaları bəşəriyyətin inkişafı prosesində yaranır, onların əksəriyyəti milli irqi və dini adət ənənələrlə üzvü surətdə bağlı olur.

Elmin-texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq əxlaq prinsipləri dəyişir, onlar müasirləşir və daha çox cəmiyyətin hazırkı tələblərinə uyğunlaşır, ictimai şüurun daha proqressiv məqamda formalaşmasına təkan verir, insanların davranışını nizama salır və insanlar arasında müsbət münasibətlərin yaranmasına önəmli təsir göstərir, insanları bəd əməllərdən və qərəzli hərəkətlərdən çəkindirir. Müsbət əxlaq və onun prinsipləri insanları daha xeyirxah olmağa tərcih edir, onların xoş məramlı olmalarına təkan verir.

Əxlaqlı davranış tərzini insanları biri-birinə daha mehriban olmağa, yaxşı gündə və pis gündə biri-birinə dayaq olmağa çağırır. Layiqli əxlaq insanların davranış tərzinə, onların məfkurələrinin müsbət məcrada inkişaf etməsinə səbəb olur. Müsbət əxlaq nəinki ölkə daxilində həmçinin ondan xaricdə, beynəlxalq münasibətlərə və ölkələrin sülh və əminamanlıq şəraitində yaşamalarına lazımı təsir göstərir.

Mədəniyyətin yüksəlməsində əxlaq prinsiplərinə əməl edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır, xalqların özünə məxsus mədəni dəyərlərinin digər xalqlarla bölüşməsi nəticəsində ümumi mədəni inkişafa nail olunur.

Cəmiyyət tərəfindən və dəyərinə qiymətləndirilən əxlaq qaydaları cəmiyyət üzvləri qarşısında əxlaqi məsuliyyət yaradır. Əxlaqa sığışmayan əməllər cəmiyyət tərəfindən pislənir, onu törədən şəxslərə məzəmmət edilir, onların qınağına səbəb olur.

Əksinə yaxşı əxlaq nümayiş edən şəxslərə qarşı hüsnü rəğbət yaranır. Hər iki münasibət özlüyündə insanların tərbiyəsinə müsbət təsir edir, onları daha əxlaqlı olmağa vadar edir.

İctimai əməyin müsbət nəticələri çox hallarda onu icra edənlərin əxlaq prinsiplərinə münasibətləri ilə səciyyələnir. İşçi kollektivində müsbət abı-havanın yaranmasında, qarşıya qoyulan məqsədin müsbət nəticələnməsində kollektiv üzvlərinin ayn-ayrılıqda əxlaq qaydalarına əməl etmələrindən asılı olur.

Beləliklə, əxlaq prinsipləri cəmiyyətdəki əhəmiyyətinə görə iki biri-birindən asılı olan vəzifələri-tənzimləyici və tərbiyələndirici funksiyaları icra edir. Hüquq elmi baxımdan tənzimləyici funksiya aparıcı mahiyyət daşıyır ona görə ki, insanın əməli hərəkətlərini nizamlayır, onu düz məcrayə yönəldir.

Bu funksiyanın təsir dairəsinə bir insanın digər insanın qayğısına qalması, çətin məqamlarda onun yardımına çatması, özünün təcrübəsini, biliyini onlarla bölüşməsi daxildir. İnsanın kamilləşdirilməsi, öyrədilməsi, təhsil verilməsi baxımından həmçinin tənzimləyici funksiyanın yüksək əhəmiyyəti vardır.

Tərbiyələndirici funksiyaya insanın insan kimi formalaşmasına, onun layiqli vətəndaş kimi yetişməsinə, onun özünü dərk etməsinə təkan verən bir vasitə kimi baxmalıyıq. Bu funksiya hər şeydən əvvəl insanın özünü

dərk etməsinə, dünya görüşünün formalaşmasına yardım edir, onu digər insanlara yaxınlaşdırır, onun kollektiv daxilində özünə mövqə seçməsinə yardım edir.

İnsanlar arasında xüsusi dəyəərə malik olan cəhətlərdən biridə cəmiyyət qarşısında hər bir kəsin borcu olmasıdır. Bu borcun dərk edilməsində həmçinin tərbiyələndirici funksiyanın böyük əhəmiyyəti vardır.

Mənəvi baxımdan özünü dərk etmə əxlaqın subyektiv cəhətidir, ona görə ki, bu cəhət insanın davranış tərzini cəmiyyətdə özünü hansı qaydada aparmasını ona öyrədir. Bu cəhət vasitəsi ilə şəxs cəmiyyətin sosial gerçəkliklərini anlayır və özünün cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirilməsinə yardım edir. İnsan özünün cəmiyyətdəki xüsusi çəkisini dərk edir və buna əsasən öz münasibətlərini nizamlayır.

Görkəmli alim M.S.Straqoviçin təybirincə mənəvi dərk etmə insanda dünya görüşlərini, inamını, xeyir və şərə münasibətini, layiqli və layiqsiz davranışı bir-birində ayırma bacarığını aşılayır, bu da cəmiyyətdə davranış qaydalarının bərqərar olmasına, nizama salınmasına səbəb olur.¹

Həyatı təcrübə sübut edir ki, ən ağır cinayət etmiş şəxsi də əxlaqca tərbiyə edib, cəmiyyətə qaytarmaq mümkündür. İnsan tərbiyəsində cəmiyyətin mövqeyinə münasibət bildirən Nəsrəddin Tusi hesab edirdi ki, cəmiyyətdə vicdanlı, namuslu bacanlı, xeyirxah, işgüzar adamların tərbiyə edilib hazırlanması üçün, döyülüb danlanmaq da daxil olmaqla bütün usulları tədbiq edilməsini mümkündür lakin tərif, təhsin, mükafat, şirnikləndirmələrə üstünlük verilməlidir.

Onun fikrincə hər işi görəni insandır, onun üçün də insan tərbiyəsi hər şeydən vacibdir, bününla rənəşqul olan elmdə ən şərəfli sayılmalıdır, çünki yalnız «əxlaqi saflaşdırma» sənəti, alçağı yüksəyə qaldırmağı bacaranlar

¹ «Пробелы судебной этики» под ред. М.С.Строговича. М.1974. с.7.

istedadlan daxilində «səadətə» çatdırmağa qadirdir. Tusiyə görə əxlaqi saflaşdırma işi ən şərəfli, ən xeyirli və ən faydalı işdir bununla ailə, dövlət və bəşəriyyət məşgul olmalıdır.² Əxlaq və mənəviyyatın saflaşdırılması əksər hallarda insanın öz daxilinə nüfuz etməsi ilə əlaqədardır. Tanınmış nəzəriyyəçi Ziyəddin göyüşovun fikrincə insan «öz» daxilinə pəncərə açmağı bacarmalıdır, «o birmənalı qeyd edir ki, «öz daxili aləminə müntəzəm nəzər-əxlaqi zərurətdir» Onun gəldiyi gənəətə görə insan özünün həm obyektidir, həm də subyektdir, öz tarixi dramasının həm müəllifidir, həm də aktyorudur.³

Müəllifin bu fikirləri ilə qismən razılaşımaq olar, həqiqətən də özünün əxlaqi tərbiyəsini cəmiyyətin tələb etdiyi meyarların üzərində qurmaq imkanları hər-bir insanda mövcuddur, lakin əxlaqi tərbiyədə cəmiyyətin iştiraki, onun əxlaqını lazım məcrayə yönəldilməsində cəmiyyətin-içtimayətin rolunu kiçiltmək olmaz.

Lazımı müstəvidə qurulmuş əxlaqi tərbiyə insanı bəd əməllərdən çəkindirir, onu cəmiyyətin dəyərli üzünə çevirə bilir, nəyin pis, nəyin yaxşı olmasını, hansı davranış tərzinə yol verməməli olmasını dərk etməsinə səbəb olur. Buda öz növbəsində onun davranışına obyektiv qiymət verilməsinə şərait yaradır, onun mənəvi keyfiyyətini müəyyən edir.

İnsanın mənəvi keyfiyyətinin tərkibinə bir sıra ünsürlər daxildir, o cümlədən mənəvi normalar, mənəvi prinsiplər, əxlaqi baxışlar, əxlaqi dəyərlər və sairə, Mənəvi normalar dedikdə insanın cəmiyyətdəki davranış tərzini, davranış qaydaları, onların hədləri başa düşülməlidir. Şəxsin bu normalara əməl etməsinə digər cəmiyyət üzvləri göz qoyur, layiqsiz hərəkətlərə yol verdikdə şəxs məzəmmət obyektinə çevrilir.

² Xacə Nəsrəddin Tusi-«Əxlaqi Nasiri» elm Nəşriyyatı, Bakı 1989, s. 80-81.

³ Ziyəddin Göyüşov «Daxili pəncərə» Azərneşr, Bakı, 1978 il. 30.

Bəzi hallarda layiqsiz hərəkətlərə görə şəxs mənsub olduğu içtimai təşkilat tərəfindən tənbeh edilə bilər. Mənəvi prinsiplərə gəldikdə bu prinsiplər insan fəaliyyətinə istiqamət verir, ona humanizm, insanı davranış qaydalarını öyrədir, cəmiyyətə əvəzsiz xidmət etməyə tərcih edir. Mənəvi baxışlar, ideallar prinsipi insanın dünya görüşünü formalaşdırmağa yardım edir, onu cəmiyyətin faydalı üzvü edir, onun formalaşmasına təkan verir. Bu prinsip əsasında insan özünün hansı məqsədə çatmağa istiqamətləndirməli olmasını dərk etməsinə yardım edir.

İnsan mənəviyyəti onun davranış tərzini müəyyən etməsi baxımından hüquqi cəhətdən çox əhəmiyyətlidir, və hüquqla xüsusi bağlantısı var. Beləki mənəviyyət insanın cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirməklə yanaşı, onu bəd əməllərdən çəkinməyə sövq edir, bu baxımdan mənəviyyət eyni zamanda hüquq qaydalarına əməl edilməsinə istiqamətləndirir.

Beləliklə mənəvi və əxlaqi normalara söykənən münasibətlər hüquq normalarına aid edilən münasibətlərə yaxınlaşır, onları biri-birini tamamlamalarına yardım edir, onlar eyni içtimai funksiyaları icra etmələrinə istiqamətləndirir, onların təsir obyektləri eyniləşir. Hüquqsünas alimlər hesab edirlər ki, mənəviyyət hüquqla birlikdə hərəkət edir, hüquq heç vaxt onunla ixtilafa girməli olmur.

Qeyd etdiyimiz kimi , etika içtimai həyat və fəaliyyətin özünəməxsus problemlərini tədqiq edən, əxlaq və mənəviyyət haqqında elmdir. Bu elm sahəsi insanların davranışını nizama salan xüsusi üsul və qaydalardan ibarət olmaqla, çox hallarda qanunlaşdırılmış məcburi normalara əsaslanır.

İnsanlar əxlaq və mənəviyyət dəyərlərinə anlaqlı münasibət bəsləmələri nəticəsində bu qaydaları hər vaxt məcburi tədbirlər görülmədən icra edirlər. Ona görə də **Respublika Konstitusiyası** əxlaq və mənəviyyət

normalarını təsbit edərkən insanlann onların vacibliyini dərk etmələrinə əsaslanır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, konstitusiyada göstərilədiyi kimi, Əsas Qanunda təsbit edilən normalar insanların sərbəst və müstəqil surətdə seçdiyi qanunvericilər tərəfindən, onların istək və arzularına əsasən formalaşır.

Məhz bu qeyd etdiklərimizə görə etika və hüquq sahəsinin predmetini müəyyən etmək üçün Konstitusiyaya müəyyən etdiyi qanunvericilik aktlarına müraciət etməliyik.

Bütün hüquq sahələri kimi, etika elmində özünəməxsus predmeti vardır. Digər elm sahələrində olduğu kimi hüquq subyektləri arasında çox hallarda və icrası məcburi sayılan münasibətləri nizama salır. Onun nizamlama predmetini müəyyən etmək üçün qeyd qeyd etdiyimiz kimi Respublika Konstitusiyasının normalarına müraciət etməliyik.

Konstitusiyanın I fəslində müəyyən edildiyi kimi, hakimiyyətin mənbəyi xalqdır, xalq suverendir, öz müqəddəratını sərbəst və müstəqil həll edir. Xalq özü seçdiyi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən idarə olunur. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi Dövlətin Ali məqsədini - insan və vətəndaşlann hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi olduğunu bir mənalı təsbit edir.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsi isə əsas qanunda təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq vəzifəsini qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına həvalə edir. Beləliklə, Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlardan yaranan ictimai münasibətlərin əxlaq və mədəniyyət baxımından tənzim edilməsi məhkəmə etikasının predmeti sayılmalıdır.

Məhkəmə etikasını Konstitusiyaya və ona uyğun qəbul edilən qanunlara əsasən ictimai münasibətlərin əxlaq qaydalarına uyğun tənzim edir, pozulmuş hüquqların və

azadlıqların bərpa edilməsi vəzifəsini bilavasitə məhkəmələrə həvalə edir. Digər hüquq və mühafizə orqanları həqiqəti müəyyən etmək üçün məhkəmələrə yardımçı olaraq fəaliyyət göstərirlər. Konstitusiyanın 71-ci maddəsində sadalanan orqanlar öz növbəsində əsas qanuna uyğun qəbul edilmiş qanunlarda nəzərdə tutulmuş normalara əsasən onlara həvalə edilən vəzifələri icra edirlər. Qanunlarla yanaşı etika münasibətləri dini adət və ənənələr və mənəvi dəyərlərlə də tənzim edilir. Bu dəyərlər Konstitusiya və qanunlara uyğun olduqları təqdirdə icrası məqbul sayılır. Məhkəmə etikasının ən vacib cəhəti ondan ibarətdir ki, bütün hallarda insanların bərabərliyi nəzərə alınır, heç bir ayrıseçkiliyə yol verilmir. Etika hüquq münasibətlərinin predmeti öz xüsusiyyətlərinə görə mürəkkəbdir, onun nizamlanmasına aid edilən məsələlər çox şaxəlidir. Təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmədə subyektlər arasında yaranan münasibətləri nizamlamaq üçün qanunlarda nəzərdə tutulan normalardan əlavə əxlaq prinsiplərinə, mədəni qaydalara əməl edilməsi tələb edilir. Qanunlardakı normaları tətbiq edərkən, vəzifəli şəxslər bütün hallarda nəzakət qaydalarını gözləməli, hüquq subyektləri ilə münasibətlərdə onların heysiyyətlərinə toxuna bilən hallara yol verməməlidirlər.

Məhkəmə etikasının metodu dedikdə konkret hüquq sahəsinin nizamlanması ona aid edilən ictimai münasibətlərə təsir üsulları və vasitələri nəzərdə tutulur.

Məhkəmə etikasının metodunun əsasının Rcspublika Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin I bəndində göstəriləndiyi kimi münasibətləri nizama salan aktlar hüquqa və haqq ədalətə, yəni, bərabər mənafeələrə və bərabər münasibətə əsaslanmalıdır.

Məhkəmə etikasının metodu həmçinin Konstitusiyanın 63-cü maddəsində təsbit edildiyi kimi təqsirsizlik prezumpsiyasının tələblərinə uyğun olmalı, şəxsin təqsirli

olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilməməlidir.

Qeyd. edilən prinsiplərə əsasən formalaşan cinayət prosessual məəcəlləsi təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmə fəaliyyətlərini istiqamətləndirir və müəyyən qadağalar müəyyən etməklə sadalanan mərhələlərdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi vəzifəsini yerinə yetirir.

Qanun pozğunluğu ilə əldə edilmiş sübutlardan istifadə edilməsinə qanunlar qəti yol vermir. Məhkəmələr fəaliyyətlərini sadalanan metodik tələblərə uyğun təşkil etməli, hər hansı qanunsuzluğa qarşı tədbir görməyə borcludur.

Məhkəmə etikasının sistemi dedikdə onun hansı hissələrdən təşkil edilməsi anlaşılır. Digər elmi sahələr kimi məhkəmə etikasının sistemi Konstitusiya və ona əsaslanaraq qəbul edilmiş qanunlarda nəzərdə tutulan normaların xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onun daxili strukturu müəyyən edilir. Bu sturuqura həmin sahəyə aid edilən institutlar vasitəsi ilə tənzimləmə fəaliyyəti həyata keçirilir.

Qanımvəricilik sistemi hüququn xarici ifadə formasına əsaslanır, öz mənbəyini konstitusiyaya uyğun qəbul edilmiş qanunlarda, fərmanlarda, qərarlarda və digər qanunvericilik aktlarında tapır.

Qəbul edilmiş qanunlarda və digər normativ aktlarda etika qaydaları müəyyən edilir, onların təsir dairəsinə uyğun olaraq formalaşır. Əksər hallarda etikaya aid edilən normalar qadağalar üzərində qurulur.

Yuxandakı prinsipə əsasən bu sistem müəyyən etdiyi qaydalar yuxarıdakı prinsipə əsasən icra edilməsini asanlaşdırır, onları məqsədə müvafik edir.

Etika elmi digər hüquq elm sahələri kimi ümumi və xüsusi hissələrə ayrılır. Ümumi hissə bu elm sahəsini

xarakterizə edən onun anlayışını, predmetini, metodunu, sistemini və prinsiplərini əhatə edir.

Xüsusi hissə isə məhkəmə etikasının əsasları, maddi və prosesual normaların etika prinsiplərinə uyğunluğu, sübutetmənin cəhətləri məsələlərini əhatə edir. Qeyd etdiyimiz kimi etika elminin mənbəyi cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş adət və ənənələr, dini qaydalarla yanaşı, icrası məcburi sayılan qanunlaşdırılmış hüquq normalarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət prosesual məjəllələri, Məhkəmələr və hakimlər haqqında respublika qanunu, hakimlərin əxlaq kodeksi və digər hüquqa aid qanunlar və qanunqüvvəli aktlar həmçinin məhkəmə etikasının mənbəyi kimi sayılmalıdır.

Eyni zamanda Birləşmiş Millətlər təşkilatının Baş məclisinin və Avropa Şurasının qəbul etdikləri bəyənəmələr və konsepsiyalar etika elminin mənbəyi hesab edilməlidir.

2. Hüquq tətbiqi üzrə etika məsələləri

Etika Yunan dilindən götürülmüş anlayışdır və Azərbaycan dilində əxlaq, adət, ənənə və mənəviyyat kimi səslənir.

İlk vaxtlarda elmi orbitə Aristotel tərəfindən fəlsəfə elminin predmeti kimi gətirilmiş və sonrakı dövrlərdə isə sərbəst elm sahəsi kimi tədqiq edilməyə başlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında ilk vaxtlarda etika – əxlaq anlayışı qanunlaşdırılmamış mənəvi dəyərlər kimi qiymətləndirilir və cəmiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərirdi. Milli gerçəkliyimizdə əxlaqsız epitet ən ağır təhqir kimi qiymətləndirilir. Müasir ictimai münasibətlərdə etik normalar daha geniş tətbiq edilir, onun qanunlaşdırılmış hissəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və digər qanunlarında öz əksini tapır. Təhlükəsiz yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi, vicdan azadlığı və Konstitusiyada nəzərdə tutulan digər etik dəyərlərə cavab verən normaları misal göstərmək olar.

Respublikamızda etik problemlərə həsr edilən bir sıra qiymətli tədqiqatlar aparılmışdır. Tanınmış alimlərimiz M.Qasimov, Z.Göyüşov, M.C.Cəfərov, F.Köçərli və başqaları etika məsələlərinə öz tədqiqat əsərlərində xüsusi yer vermişlər, onların fikrincə insanların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında etik dəyərlərin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Onlar hesab edirlər ki, etik normaların üzərində qərar tutan insani münasibətlər onları bir-birinə yaxınlaşdırır, mehribanlaşdırır, tərbiyələndirir və qeyri-əxlaqi əməllərdən çəkindirir.

Son illərdə respublikada əldə edilən sabitlik əxlaqi dəyərlərə münasibətin dəyişməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Heç təsadüfi deyil ki, Azərbaycan xalqının təfəkkürünün məhsulu olan, həm bəşəri və həm də demokratik dəyərlərə cavab verən Konstitusiyamızın 72-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, hər bir şəxs başqa şəxslərin, hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Göründüyü kimi, etik normalar qanunlaşdırılır və icrası məcburi sayılır.

Məlum məsələdir ki, hazırki mürəkkəb dövrdə insanlığın bu günü və gələcəyi hər kəsi düşündürməlidir, ona görə də, əxlaqi və Milli dəyərlərin qorunub saxlanılmasına daha da artıq diqqət yetirilməlidir.

Gizli deyil ki, hər hansı hüquqpozma öz ilk məcrasını əxlaqi dəyərlərə ehtinasız yanaşmadan və insanların hüquq azadlıqlarına biganə münasibətdən başlayır. Əgər ilk addımdan belə münasibətlərin qarşısı alınmayırsa, bu daha arzu edilməz nəticələrə səbəb olur. Harda ki, etik münasibətlərə diqqət artıqdır, orada arzu olunmaz hallara nadir hallarda təsadüf edilir.

Bir vaxtlar yaş həddinə çatmayanların hüquqpozma səbəblərinin öyrənilməsi aparılarkən müəyyən edilmişdir ki, respublikanın 35 rayonunda bu hallara yol verilməmişdir. Səbəbinin araşdırılması göstərmişdir ki, məhz bu rayonlarda müsbət Milli adət-ənənələrə daha rəğbətlə yanaşılır, yaşlılara yüksək səviyyədə ehtiram göstərilir, ən əhəmiyyətli də odur ki, ailələrin boşanma nəticəsində pozulması hallarına nadir hallarda təsadüf edilir.

Həmçinin bu ərazilərdə cinayət hadisələrinin az hallarda baş verməsi vətəndaşların maddi şəraitlərinin müsbət səviyyədə olması ilə müşayət edilirdi.

Beləliklə, Milli əxlaqın və etik dəyərlərin gözlənilməsi sağlam abi-hava yaratmaqla bərabər cəmiyyət üzvlərinin rifahlarını müsbət məcraya yönəldir.

Əxlaqi və etik münasibətlərin hazırki şəraitdə tarazlaşdırılması fikrimizcə iki yolla aparılırsa, müsbət nəticə verər, bir yol bu dəyərlərin geniş təbliği, digər yol isə qanunlaşdırılmış etik qaydaların icrasına hüququn təsirindən istifadə edilməsidir.

Adi etik anlayışlardan fərqli olaraq məhkəmə etikasına daha geniş mənə yükü daşıyır, bura müxtəlif hüquq sahələrinə aid edilən və icrası məcburi sayılan maddi və prosessual

normalar daxildir. Bu normalar hüquq mühafizə orqanları ilə hüquq münasibətlərində olan fiziki və hüquqi şəxslərə davranma qaydalarını, üsullarını əhatə etməklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilən hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məsələlərini əhatə edir.

Məhkəmə etikasına ilə əlaqədar münasibətlər uzun dövr ərzində fəlsəfə və hüquq sahəsində çalışan alimlərin tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, dünya təcrübəsində Konstitusiya qəbul etmə ənənəsi yaranandan bəri bir sıra elmi əsərlərdə məhkəmə fəaliyyətində bərabərlik, sosial-ədalət, humanizm prinsiplərinə geniş yer verilmiş, bu dəyərlərin qanunlaşdırılması problemi ön plana çəkilmişdir.

Alimlərin fikrinə görə, Konstitusiyalara uyğun olan məhkəmə fəaliyyətinin düzgün nizamlanması üçün ədalət mühakiməsinin qərəzsiz olması təmin edilməlidir. Bunun üçün təşkilati tədbirlər qəbul edilməklə, fəaliyyəti müəyyən istiqamətə yönəldən şəraiti təmin edən xüsusi qanunlar qəbul edilməlidir.

Monteskuyeyə görə məhkəmə hakimiyyətin sərbəst qolu olduğu təqdirdə əxlaqi dəyərlərə cavab verən ədalət mühakiməsi təmin edilə bilər.

O, göstərirdi ki, «...Əgər məhkəmə hakimiyyəti qanunvericilik və icra hakimiyyətlərindən ayrı deyilsə, azadlıqdan dağınışmağa dəyməz. Əgər məhkəmə, qanunvericilik hakimiyyətinə qoşularsa, deməli hakim qanunvericidir, beləliklə insanın həyatı və azadlığı özbaşına qala bilər, ona görə ki, hakim artıq qanunvericidir. Əgər o, icra hakimiyyətinə qoşularsa, hakim istismarçı hakimiyyət əldə etmiş olar».¹

Alimin fikrinə görə, hakimin sərbəstliyi anlayışına imkanlı şəxslərin məhkəmənin konkret iş üzrə çıxardığı nəticəyə təsir göstərə bilməməsi aid edilməlidir.

¹ Monteskuye – The Spirit of laws NV . 1949, q. 152.

Eyni zamanda hakim özü heç vəchlə işin nəticəsində maraqlı olmamalıdır. Hətta bu zahirən də olsa belə yol verilməzdir.

Macar alimi A.Şayo qeyd edir ki, bütün hallarda hakimlərin vəzifəyə təyin edilmələri bu sərbəstliyin əldə edilməsinə mane olur. O, müxtəlif ölkələrin bu sahədəki təcrübəsini açıqlamaqla hesab edir ki, Amerika ştatlarının məhkəmə hakimlərinin bilavasitə vətəndaşlar tərəfindən seçilməsi daha demokratikdir, nəinki Ali məhkəmənin hakimlərinin prezident tərəfindən təyin edilməsi.¹

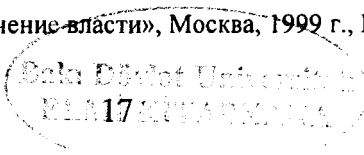
Qərbin hüquqşünas alimləri belə fikir irəli sürürlər ki, məhkəmə həqiqəti aydınlaşdırması üçün ona geniş şərait yaradılmalıdır. Məhkəmə iclasında sübutların birer-birər tam həcmdə araşdırılması və prosesual normalara tam əməl edilməsi məhkəməni obyektiv həqiqətə yaxınlaşdırma bilər ki, bu da etik tələblərə cavab vermiş olar.

Alimlərin fikrincə, prosesual normalarda müttəhimə verilən hüquqların məhdudlaşdırılması barədə irəli sürülən mülahizələr əxlaqi prinsiplərə ziddir, ona görə ki, əgər bu hüquq normaları gözlənilməzsə, tarixi təcrübə göstərdiyi kimi, hakimiyyət və polis amansızlaşar. Əgər əxlaq normalarının ziddinə müttəhimə müəyyən təzyiq göstərsə, o nəinki etdikləri əməli heç etmədiyi əməlləri də etiraf etmiş olar. Beləliklə, müttəhimin qısa müddət ərzində məhkəmə qarşısına gətirilməsi vəkillə təmin edilməsi, nə də təqsirləndirilməsinin ona elan edilməsi və başqa hüquqlar sadəcə olaraq, qanunvericinin şiltaqlığı yox, uzun illərin psixoloji təcrübəsinin məhsuludur. Bunlarsız insan sındırıla və məhv edilə bilər.

Etik tələblərin təmin edilməsində mənbə kimi dövlətin Konstitusiyası qəbul edilir.

Ümumi qəbul edilmiş təlimə görə, hüquq dövlətin Konstitusiyalılığının müəyyən edilməsində əsas rolu oynayır, ona görə ki, hüquqi nizamlama etik baxımdan elə təşkil edilir

¹ А.Шайо – «Самоограничение власти», Москва, 1999 г., Изд. Юрист, стр. 218-227

ki, nə ayrı-ayrı şəxslərin və nə də dövlət məmurlarının qanunları pozmalarına yol verilməsin. Hüquq öz təbiyyətinə görə hakimiyyətin ifrat sərbəstliyini məhdudlaşdırır, etik dəyərlərə qarşı hər hansı təcavüzə yol vermir, eyni zamanda hüquq və azadlıqların qorunmasını təmin edir.

İngilis və fransız hüquqşünas alimlərinin mülahizələrinə görə qanunvericilik fəaliyyəti elə təşkil edilməlidir ki, onun sabitliyi, yəni dəyişməzliyi təmin olunsun, onun xalqa və icraçılara çatdırılmasına ciddi səy göstərilsin.

Hakimiyyət orqanları fərman və sərəncamlarını ancaq Konstitusiyaya və qanunlara uyğun verməlidirlər.

Qanunların dönmədən icrasının təmin edilməsi etik mahiyyət daşıyır və sərbəst fəaliyyət göstərən hakimlər onların icrası üzərində nəzarət etməlidirlər. Normativ aktların hüquqa uyğunluğu barədə qaldırılan mübahisələrə qərəzsiz baxıb həll etsinlər.¹

Beləliklə, Konstitusiyalarda, müəyyən edilən etik normalara əsasən, qanunvericilik ilə qanuni icra edənlər əsaslı surətdə biri digərindən ayrılmalı, onların funksiyalarının qarışdırılmasına yol verilməməlidir.

Fransız alimi Russonun mülahizəsinə görə qanunun aliliyi xalqın suverenliyi ilə bağlıdır və onunla müşayət edilməlidir. Bu mülahizəsinə davam etdirən alim qeyd edir ki, hər kəs qanuna tabe olmalı, yəni, insanlar insanların yox, qanunların tabeliyində yaşmalıdır. Hüquqlar çərçivəsində hər bir kəs müəyyən təminatlara sahib olur, lakin bu heç də o demək deyil ki, həmin şəxs ona aid olandan artıq imkanlardan istifadə etsin.²

Lakin bu inkar edilməz həqiqəti nəzərə alaraq, hüquqlardan sui-istifadə qeyri-əxlaqi, yəni, etikadan kənar əməl kimi qiymətləndirilir və bu əməldən zərərçəkənə imkan verilir ki, ona dəyən ziyanın əvəzini alsın.

1 A.Şayo - Adı çəkilən əsər, səh. 276 - 279

2 Yenə orada, səh. 75-84

Professor F.Səməndərov cinayətin anlayışından bəhs edərək göstərir ki, «Cinayətin vacib əlamətlərindən biri onun qeyri – əxlaqilik əlamətidir. Başqa sözlə, cinayət sayılan əməl hakim əxlaqla pislənməlidir». ¹

«Hakim əxlaq» deyəndə müəllif Konstitusiya və cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulan etika qaydalarını nəzərdə tutur. Onların tərkibinə cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, vətəndaşlıq cəmiyyətinin bərqərar edilməsi daxildir.

Biraz da irəli gedib göstərməliyik ki, inzibati hüquq-pozmalar, Vergi qanunvericiliyi, Mülki, əmək və digər qanunlarda nəzərdə tutulan normalara qarşı edilən hərəkətlər həmçinin qeyri-əxlaqi əməllər sırasına daxil edilməlidir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsində göstərilir ki, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur. Deməli, Konstitusiyada vergi borcunu ödəmək hakim əxlaqın müəyyən etdiyi normadır, bu normaı pozan şəxs qeyri-əxlaqi əmələ yol vermiş olur. Eyni qaydada digər qanunlarda müəyyən edilmiş əxlaq qaydalarının və normalarının pozulması qeyri-əxlaqi əməl kimi qiymətləndirilməli və qanunlarda müəyyən edilən qaydada məsuliyyətə səbəb olmalıdır.

İnsan və vətəndaşların qanunlaşdırılmış əxlaq normaları və əxlaq qaydaları ilə yanaşı dövlət orqanları, icraedici orqanlar və məhkəmələr üçündə etik-əxlaq normaları və onların tətbiqi qaydaları müəyyən edilib. Bu normaların bir hissəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, digər qismi bu orqanların fəaliyyətlərini nizamlayan normalarda öz əksini tapmışdır.

Məşhur rus alimi, prosessualist M.S.Stroqoviç hesab edirdi ki, məhkəmə etikasını tədqiqat mərhələsindən başlayaraq, qalan bütün mərhələlərdə gözlənilməli və hər hansı bir

¹ F.Səməndərov – Cinayət hüququ, Bakı Universitet nəşriyyatı, 1999, s. 98

qanunda nəzərdə tutulmayan hal hüquqların pozulmasına gətirib çıxarmamalıdır. Alimin fikrinə görə, təhqiqat, istintaq və məhkəmə proseslərində bütün diqqət yalnız həqiqətin aydınlaşdırılmasına yönəldilməli, cinayətin ağırlığı və işin başqa halları prosesin sadələşdirilməsinə bəraət qazandırmamalıdır.

Təqsirsizlik prezumpsiyasından bəhs edərkən, M.S.Stroqoviç göstərir ki, heç bir sübutun əvvəlcədən üstünlüyü ola bilməz, istintaqın şəxsi təqsirkar bilməsi bu istintaqçı və prokuror fikridir, axır sözü yalnız məhkəmə deməlidir, ona görə ki, ən üstün mərhələ məhkəmə istintaqıdır, onun verdiyi nəticə sübutlara əsaslanmalı, heç bir kənar təsirə məruz qalmadan müvafiq hökm çıxarılmalıdır. Alim hesab edir ki, ədalət mühakiməsinin etik əsasını qanunlara və araşdırılmış sübutlara söykənən məhkəmənin çıxardığı məhkumedicə və yaxud bəraət verici hökmü təşkil edir. Bu hökm qanuni qüvvəsini aldıqdan sonra, şəxs ya təqsirkar və ya təqsiri olmayan hesab edilməlidir.¹

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təqsirləndirilənin və digər proses iştirakçılarının qanunla qorunan hüquqlarının tam həyata keçirilməsi məhkəmə etikası prinsipinin əsasını təşkil edir və onların hər hansının icrasından qaçılmasına yol verilmir. Konstitusiyamızın 12-ci maddəsinin birinci bəndində təsbit edilir ki, «insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir», bu etik normadır və icrası bütün dövlət və hakimiyyət orqanları üçün vacibdir.

Diqqəti cəlb edən Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin II, III və IV bəndlərində təsbit edilən etik normalardır.

¹ Строгович – «Актуальные вопросы судебной этики», Сборник о суде и правосудии, АН СССР, Институт государства и права, Москва, 1985. стр. 3-15.

Göstərilir ki, şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Beləliklə, məhkəmə yalnız tam yoxlanılmış və heç bir şübhə yeri olmayan sübutlara əsasən hökm çıxarmalıdır. Sonra qeyd edilir ki, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyil. Beləliklə, şəxsin təqsirinin sübut edilmə ağırlığı ittihamçının, o olmadıqda, zərərçəkmişin üzərinə düşür. Burada məhkəmə heyyyəti çəkişmə prinsipini rəhbər tutaraq, arbitr mövqeyində dayanır, ona görə ki, qanun onun üzərinə yalnız bu vəzifəni qoyub. Qanun müdafiəçi ilə ittihamçının hüquqlarını tarazlayır və heç birinə üstünlük vermir.

Bununla yanaşı məhkəmədə çəkişmə prinsipi həyata keçirilərkən, hakim etik (əxlaq) qaydalarına əməl edilməsinə xüsusi diqqət verməli bu qaydalardan kənara çıxılmasına yol verməməlidir. 63-cü maddənin IV bəndində birmənalı göstərilir ki, «Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz». Bu dəqiq söylənilən normadan belə nəticə çıxır ki, məhkəmə hər hansı sübuta qiymət vermədən əvvəl konkret sübutun qanunu yol və üsullarla əldə edilməsini yoxlamalıdır. Əgər həqiqətən qanuni yollarla və prosessual qaydalara əməl edilməklə bu sübut əldə edilibsə, bundan sonra onu digər sübutlarla tutuşdurma yolu ilə yoxladıqdan sonra, onun möhtəbərliyinə inanmalıdır.

Konstitusiyanın bu norması təhqiqat və istintaq orqanlarının məsuliyyətlərini artırır, sübutların toplanılmasında və onların analizində hər hansı əyintiyyə yol verməkdən onları çəkindirir.

M.S.Stroqoviç tədqiqatının bir yerində qeyd edir ki, cinayətin ağırlığı heç vaxt məhkəmənin sübutlara qiymət və işə nəticə verməsinə təsir etməməlidir, bütün hallarda məhkəmə öz müstəqilliyini əldən vermədən obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə nail olmalıdır.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsi məhkəmə etikasını baxımından xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Vaxtı ilə K.Marks məktublarının birində yazırdı ki, əgər hüquq məhkəmə müdafiəsinə arxalanmayırsa, o hüquq deyil, sadəcə gəlişi xoş olan sözdür.

Həmin maddədə təsbit edilir ki, «hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir». Maddənin ikinci bəndində isə göstərilir ki, hər bir kəs dövlət orqanlarının ictimai, təşkilat və birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən məhkəməyə şikayət verə bilər.

Konstitusiyanın 26-cı maddəsində isə göstərir ki, «hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır».

Beləliklə, məhkəmə etikasını nöqtəyi-nəzərinə əsasən, ədalət mühakiməsi Konstitusiya ilə insanlara bəxş edilən hüquqların keşiyində durmaqla, şəxsə özünü və başqalarını qanunsuz təcavüzlərdən qorumaqla bərabər, digər insanların da hüquqlarını qoruma hüququnu verir. Zəruri müdafiə, son zərurət, cinayət törətmiş şəxsə yetirilmiş ziyan üzrə məsuliyyət məsələlərini həll edərkən həmçinin, əsaslı risk və əmr – sərəncamları müzakirə edərkən məhkəmə daha ehtiyatlı olmalıdır. M.S.Stroqoviç göstərdiyi kimi, xuliqan əvəzinə araçılıq edən şəxsi təqsirli bilməməlidir.

Azərbaycan Respublikası imzaladığı «Avropa Konvensiyasında» hüquqi yardım almaq hüququndan ətraflı bəhs olunur. «Konvensiyanın 6-cı maddəsində göstərilir ki, cinayətdə təqsirli bilinən şəxs: «Özünü şəxsən yaxud bilavasitə özü tərəfindən seçilən vəkil vasitəsilə, maddi imkanları məhdud olduqda pulsuz vəkil vasitəsilə müdafiə etmək imkanına malikdir».

Qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxarılmalıdır ki, məhkəmə təqsirli bilinən şəxs özü seçdiyi vəkili onu müdafiə etməsi üçün dəvət etməyə hüquqludur. Əks təqdirdə müdafiə hüququ pözulmüş sayıla bilər və məhkəmənin hərəkəti etikaya uyğun olmayan hesab edilir.

Məhz bu hüquq pozulduğuna görə, Avropa məhkəməsi Gürcüstan Respublikasında baxılan bir iş üzrə ciddi qərar çıxarmış və respublikanı vadar etmişdir ki, işə yenidən baxılsın.

Konstitusiyanın 62-ci maddəsinin məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi barədəki göstərişi xüsusilə əhəmiyyətlidir, ona görə ki, cinayət baş verdiyi ərazidə işə baxılıb, nəticə verilməsi həmin ərazidə məskunlaşan insanlara qarşı törədilən qeyri – əxlaqi əmələ verilən qiymətdir. Bundan əlavə, Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinin 41,2-ci maddəsində göstəriləyi kimi, cəzadan məqsəd sosial ədalətin bərpası olmaqla yanaşı məhkumlar və başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaqdır.

Məhkəmə iclasının açıq aparılması və prosesin, qanunun tələblərinə uyğun keçirilməsi əxlaq və tərbiyəvi baxımdan yüksək əhəmiyyətə malikdir. Yəqindir ki, prosesin tələmtələsik, qanunlara etinasız yanaşılmaqla aparılması effektiv nəticə verə bilməz.

Etik baxımdan Konstitusiyanın qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi barədəki 66-cı maddəsi də çox əhəmiyyətlidir. «Sosializm» dövründə qəhrəmanlıq kimi səslənən əməl əsas qanunumuzda mənfi qiymətləndirilməklə, İnsanı bu əmələ məcbur etmə qeyri-əxlaqi hərəkət kimi qiymətləndirilir.

Belə çıxır ki, əgər məcburetmə yolu ilə qohumların əleyhinə ifadə alınbsa və bu ifadə sübut kimi məhkəməyə təqdim edilibsə, məhkəmə bu sübutdan Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IY bəndində göstəriləyi kimi istifadə edə bilməz.

Etika nöqtəyi-nəzərinə şəxsə tutulan, həbsə alınan andan onun hüquqlarının bildirilməsi və nədə təqsirləndirilməsinin səbəblərinin ona izah edilməsi barədə Konstitusiyanın 67-ci maddəsinin göstərişləri bu sahədə son illərə qədər hökm sürən ədalətsizlikləri aradan qaldırır. Burada bir məsələyə diqqət yetirilməlidir, maddəyə görə şəxsin nədə təqsirləndirilməsi sadəcə olaraq, ona bildirilmir, ona bu izah

edilməlidir, bizə belə gəlir ki, şəxs anlaya bildiyi tərzdə təqsiri ona başa salınmalı, lazım olduqda qanunun müvafiq norması ona göstərilməlidir.

Konstitusiyadakı etik münasibətlərə dair iki normanın üzərində dayanmağı vacib bilirik. 127-ci maddənin III bəndində göstərilir ki, bilavasitə, yaxud dolayı yolla məhkəmə icraatına məhdudiyət qoyulması, qanuna zidd təsir, hədə və müdaxilə edilməsi yol verilməzdir.

Məhkəmələrin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi, hakimlərin rifah hallarının yüksəldilməsinə dövlət tərəfindən diqqətin artırılması şəraitində, əsas qanunda təsbit olunan bu etik normaya əməl edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu hakimlərin müstəqilliyinin təmin olunmasına göstərilən xüsusi qayğı kimi qiymətləndirilməlidir.

Konstitusiyanın 127-ci maddəsinin IY bəndində, ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilmə prinsipinin təsbit edilməsi çoxmillətli respublikamız üçün əhəmiyyətlidir. Uzun illər qeyri-bərabərlik şəraitində yaşayan insanlara bərabərlik verilməsi və bundan bəhrələnməyə imkan yaradılması əvəz edilməz əxlaqi dəyərdir. Məhkəmə müdafiəsindən istifadə edən, məhkəmə altında olan və digər məhkəmə iştirakçılarının onlara heç bir fərq qoyulmadan eyni hüquqlardan istifadə etmələri həqiqətən etik cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Həmin maddənin Y bəndi bir qayda olaraq işlərə açıq məhkəmə iclaslarında baxılmasını təsbit edir. Bu əxlaq baxımından əhəmiyyətlidir, ona görə ki, qeyri-əxlaqi əməllərin məhkəmə iştirakçılarının gözü qarşısında açıqlanması ibrət alma baxımından təsirlidir və tərbiyədidir. Bəzi hallarda işlərə qapalı baxılması isə vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatlarının məxfiliyinin təmin etmək məqsədi daşıyır ki, bu da əxlaq qaydalarına uyğundur.

3. ETİKANIN BƏZİ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi etika ictimai həyat və fəaliyyətin özünəməxsus problemlərini tədqiq edən, əxlaq və mənəviyyat haqqında elmdir.

Əxlaq insanların davranışını nizama salan xüsusi üsul olmaqla, insanların ictimai şüuruna əsaslanır. İctimai münasibətlərin yoluna qoyulmasında əxlaqın rolu böyükdür. Cəmiyyətdə insanların davranış tərzi, biri-digərinə münasibətləri əxlaq normaları ilə nizamlanır. Əxlaq qaydalarına əməl edilməsi cəmiyyətin mənəvi prinsiplərinə əsaslanmaqla insanların daxili şüuruna, ictimai rəyinə və onların vicdani dəyərlərinə söykənir.

Əxlaq elə bir dəyərdir ki, o insanları bütün ömrü boyu müşayət edir, nəinki məişətdə, hətta istehsalatda, xidmətdə, ailədə, qohumluq, qonşuluq münasibətlərinin yaranmasında onların münasibətlərini nizamlayır.

K.Marks və F.Engels göstərirdilər ki. İnsan özünə aid olan bilik və hissiyyatlarını təmasda olduqları dünyəvi dəyərlərdən alırlarsa, deməli dünyanı və əhatəsində olduğumuz mühiti elə qurmalıyıq ki, insan özünü insan kimi hiss edə bilsin.

Düzünə başa düşülmüş maraq əxlaqın prinsiplərini təşkil edirsə, belə olan halda elə etmək lazımdır ki, şəxsi maraq ümumi insani maraqlarla üst-üstə düşsün. Əgər insanın xarakteri həyatı şəraitlər nəticəsində yaranırsa belə halda şəraitləri insaniləşdirmək lazımdır.¹

Göründüyü kimi müəlliflər əxlaqi insanı əhatə edən mühütlə bağlayır və müsbət əxlaqın formalaşması üçün mühüt

¹ К.Маркс и Ф.Энгельс «Сочинения» т. 2, стр. 145.

və şəraitin özünün müsbət yönümdə düzəlməsini vacib bilirlər.¹

Hüquqşünas alimlər hesab edirlər ki, insan cəmiyyətinin düzgün istiqamətləndirici etməsində əxlaq və adətlər xüsusi rol oynayır. Onların fikrincə əxlaq və adətlər oxşar anlayışlardır, beləki onlar eyni obyektin müxtəlif cür adlandırılmasıdır. Bu gündəlik həyatı təcrübədə öz təsdiqini tapır, yaxşı adət yaxşı əxlaq kimi, pis adət isə qeyri - əxlaqi hesab edilir. Deməli, qeyri-əxlaqi davranış müsbət adət kimi qiymətləndirilə bilməz.²

Alimlərin bu fikirləri ilə razılaşaraq hesab edirik ki, Azərbaycan gerçəkliyində müsbət adətlər bütün dövrlərdə əxlaqi dəyər kimi qiymətləndirilib.

Böyük Nizami deyirdi:

«Hər əməlin üstündən sanma keçəndir dövrən
Hər yaxşını, yamanı yaxşı seçəndir dövrən»³

Əxlaqi dəyərlərə əməl edilməsi çox hallarda, insanları bəd əməllərdən çəkindirir, qeyri-əxlaqi hərəkətlərə yol verilməsinin qarşısını alır.

Yazıçı Г.А. Мединский özünün «Пути поиски» əsərində göstərir ki, «Hüquqi məsuliyyət nəticə etibarı ilə əxlaqi məsuliyyətsizlik nəticəsində yaranır».⁴

Ümumi qəbul edilmiş təlimə görə etika elmi-ictimai şüurun ən qədim formalarından biri olan əxlaqi, insanların mənəvi simasını, onların mənəviyyatlarının mahiyyətini öyrənməklə təsdiq edilir.

¹ «Проблемы судебной этики» под редакцией М.С.Строговича, изд. Наука, Москва, 1974, стр. 6

² Там же.

³ Nizami « Hikmət və nəsihətlər» Bakı, 1982- ci il

⁴ Г.А.Мединский – «Пути и поиски » изд. «Известия» , 1970 г. Стр. 76. (burada, əvvəldə və sonrada verilən tərcümələr müəllifə aiddir).

Etika, Q.M.Sadıxovun fikrincə, «Öz tarixi boyu mənəviyyatın mənəviyyə ilə, mənəvi baxışlar və hisslərlə, davranış qaydaları ilə, şər və xeyir kateqoriyaları ilə, bu kateqoriyaların meyyarı ilə mənəviyyata qiymət vermək və mənəvi cavabdehliklə şəxsiyyətin mənəvi tərbiyəsi, üsulu ilə məşğul olmuşdur.¹

A.A.Hüseynov, O.Q.Drobinskiy, A.Y.Titaçenko, S.F.Anisimov və digər müəlliflər hesab edirlər ki, əxlaq özündə yaratdığı prinsiplər sistemi vasitəsi ilə insanlar arasındakı münasibətləri mövcud cəmiyyət daxilində cərəyan edən və onlara söykənən xeyir və şər, ədalətlə və ədalətsiz, layiqli və layiqsiz anlayışlarına əsasən müəyyən edilir.²

A.S.Koblikov hesab edir ki, əxlaq prinsipləri ümumi əhəmiyyətə malik olmaqla, bütün insanları əhatə edir, mədəniyyətin əsaslarını qoymaqla onların arasındakı münasibətləri nizamlayır və uzunmüddətli tarixi inkişafı yaradır. Onun fikrincə hər hansı əməl və davranış öz xüsusiyyətinə görə ayrı – ayrı nəticələrə səbəb ola bilər, lakin bütün hallarda onun əxlaqa münasibətindəki əhəmiyyəti və dəyəri dəyişməz olaraq qalır.

Cəmiyyətdəki əxlaq normaları onun daxilində cərəyan edən adət və ənənələrdən yaranır, ictimai rəyin qüvvəsinə arxalanaraq qorunur.

Əxlaqın pozulmasına görə məsuliyyət isə ictimai məzəmmət, irad tutma və başqa təsir tədbirləri, vasitəsi ilə müəyyən edilir.³

Bizim fikrimizcə bütün adətlər əxlaq anlayışının tərkibini təşkil edə bilməz, yalnız müsbət adət və ənənələr əxlaqın prinsiplərinin əsasında otura bilər.

¹ Q.M.Sadıxov – Etika. «Maarif» Bakı, 1971, səh.5

² О.Г.Дробинский. - «Понятие морали» М.1974. «Марксистская этика» под редак. А.И.Тигаченко. М.,Анисимов З.С.Ф. «Мораль и поведения» М., 1985 г. , Гусейнов А.А. «Введение в Этику». М.,1985 г.

³ А.С.Кобликов. – «Юридическая» этика» учебник для вузов, «Норма» М., 1999 г. стр. 3, 4..

Azərbaycan xalqının özünəməxsus əxlaq prinsipləri, atababalardan miras qalan, xoşməramlı adət və ənənələrlə yanaşı İslam dininin müddəalarına əsasən yaranmışdır.

Əsası, Qurani – Kərimə əsaslanaraq, Peyğəmbər Ə.S.tərəfindən qoyulmuş İslam dini dünya mədəniyyətinin ən müasir və mükəmməl olan dinidir.

Qurani–Kərim ərəblərin islamdan əvvəlki tarixinə, adət – ənənələrinə, həyat tərzinə, dinlərinə, dünya görüşlərinə, etiqadlarına və ümumiyyətlə bəşər tarixinə, onun keçmişinə və gələcəyinə nəzər salmaqla, ən yüksək dəyərlərə söykənən bu səmavi kitab insanlığın hansı əxlaqi dəyərlərə əsasən inkişaf etməsini müəyyən edir.

Görkəmli alim Yasim Məmmədəliyev Qurani – Kəpimin dilimizə tərcüməsinə yazdığı Ön sözdə qeyd edir ki, ... «Qurani–Kərim göydən nazir edilmiş kitab olmaqla yanaşı eyni zamanda bütün elmləri, ictimai - siyasi həyatın ən mühüm problemlərini, cəmiyyəti düşündürən və narahat edən məsələlərin cavabını, müsəlman icmasının əsas hüququ məsələlərini özündə cəmləşdirən yeganə nüfuzlu mənbə hesab olunurdu.

Yeni dinin tədriclə beyinlərə, fikirlərə hakim kəsildiyi, həyatın bütün sahələrinə nüfuz etdiyi bir dövrdə qapalı qəbilə həyatına adət etmiş bütpərəst ərəblərin qarşısına ictimai - iqtisadi münasibətlər, ailə həyatı, qohumluq – dostluq əlaqələri, fərdi həyat, ibadət, etiqad və başqa məsələlərlə bağlı yeni problemlər çıxır, onlar həmin problemləri həll etmək üçün yollar axtarırlar».

Sonra həmin mənbədə qeyd edilir ki, cəmiyyətin inkişafından asılı olaraq Peyqəmbərimiz (ƏS) Allah tərəfindən göndərilən vəhvilərə əsasən müsbət adətlərin cəmiyyətə aşılmasına öz töhfəsini verir, bu da müsbət əxlaqi dəyərlərin formalaşmasına səbəb olurdu. İslam dini qüvvətləndikcə müəyyən bir dövr üçün qadağan olunmuş bir adət başqa bir dövr üçün halal buyurulur, bu da öz növbəsində müsbət əxlaqi dəyərlərin cəmiyyətdə bərqərar olmasına səbəb olurdu, islam

dinini qəbul edən xalqların əxlaq normalarına sirayət etməklə onların hamı üçün məqbul sayılan davranış tərzinə çevrilmişdir.¹

Alimlərin fikirlərinə görə əxlaq əsas etibarlı ilə tənziməyici, tərbiyə edici, dərkedici, qiymətləndirmə, məcburetmə, istiqamətləndirmə, ünsiyyət yaratma, proqnozlaşdırma və başqa funksiyaları daşıyır. Hüquqi baxımdan sadalanan funksiyalardan ən əlverişlisi tənziyəmedici və tərbiyəedici funksiyalardır.

Tənziyəmedici funksiya insanları müsbət əməlləri etməyə istiqamətləndirir, əməli fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə, düzgün məcrada icra etmələrinə kömək edir.

Tərbiyəedici funksiya isə insan amilinin formalaşmasına, şəxsiyyətinin inkişaf etməsinə və özünü dərk etməsinə önəmli yardım edir.

Bir sıra mənbələrdə əxlaq ictimai fikrin, formalaşmasına, ictimai münasibətlərin düzgün istiqamətləndirilməsinə yardım edən bir vasitə olduğu iddia edilir.

Alimlərin yuxarıda qeyd etdiyimiz mülahizələrinə münasibətimiz ümumiyyətlə müsbətdir, bununla yanaşı bəzi fikirlərimizi qeyd etməyi lazım bilirik.

Həqiqətən də əxlaq insan cəmiyyəti üçün ən vacib amil olaraq qalır və cəmiyyətin müsbət mənada bərqərar olub inkişaf etməsinə önəmli töhfəsini verir. Fikrimizcə əxlaqın formalaşmasında qanunlaşdırmış əxlaq normalarının əhəmiyyəti danılmazdır. Onlar imperativ mahiyyət daşıdıqlarına görə normaların icrası məcburi xarakter alır, buda öz növbəsində cəmiyyətdə müsbət abu-havanın yaranmasına şərait yaradır. Bu mənada müsbət əxlaq normalarının qanunlaşdırılmasına diqqət artırılmalıdır.

Deyilənlərlə əlaqədar olaraq bəzi təkliflərimizi səsləndirməyi vacib sayırıq.

¹ «Qurani - Kərim» Azərənşr, B. 1991, səh. 5 – 15.

Dövlətimizin bayrağının üç zolağından biri yaşıldır, bu islamçılıq rəmzidir, yeni İslam dininin müddəalarını öyrənib, bilib, onlara əməl edilməsi məqbul sayılır.

Məlum həqiqətdir ki, uşaq ömrünün beş ili ərzində aldığı məlumatlar sonrakı 50 ildə aldığı məlumatlara bərabərdir. Belə olduğu təqdirdə uşaq məktəbəqədər olan müddətdə İslam dininə xas olan tərbiyəvi anlayışları, vərdişləri və əxlaqın digər dəyərlərini bilməsi – öyrənməsi vacibləşir.

İslam dini nəyi öyrədir: düzlüyü, yalan danışmamağı, oğurluq etməməyi, başqalarının əmlakına xor baxmamağı, insanları incitməməyi, valideynlərə və yaşlılara hörmət etməyi və sairəni. Bütün deyilənlər və deyilməyənlər yeni nəslin normal tərbiyə almasına gətirib çıxaran amillərdir.

Hesab edirik ki, xristian aləmində olduğu kimi, müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərim əsasında, sadə dilimizdə yazılan və məktəbəqədər müəssisələrdə öyrədilən vəsait hazırlansın. Qeyd etməliyik ki, məşhur Alim demişkən, tərbiyə fəaliyyətində yubanmayaq.

Qurani – Kərimin 4-cü Ənnisa surəsində buyrulur ki, qadın bizim ismətimizdir, bu isməti qorumaq borcumuzdur.

Adı çəkilən surədə çox məsələlərdən danışılır, biz yalnız onlardan birinin üzərində dayanacağıq. İnsan haqqında ilk təəssürat onun üst geyimindən yaranır. Aydın məsələdir ki, gizləndə, pünhanda olanlar daha çox maraqlıdır.

Bu baxımdan qadın və qızlarımızın bizim əxlaqımıza sığmayan tərzdə açıq – saçılq geyinmələri ikrah hissi oyadır. Bu sırada televiziya kanallarının fasilələrində yarım – vəhşi qəbilələrin adı tərbiyə meyarlarına sığmayan rəqslərinin göstərilməsi heç bir məntiqə sığmır, məgər bizim özümüzün rəqslərimizi göstərmək olmazmı, nə üçün öz əlimizlə öz tərbiyəmizi pozuruq, öz dəyərlərimizi itirməyə çalışırıq ?

Təbəbət baxımından oğlan uşaqlarının sünnet edilməsinin faydalı olması şübhə doğurmur. Bunun hansı müddətlərdə keçirilməsinin daha məqsədə müvafiq olması qanunlaşdırılsa daha xeyirli olardı.

İslam dininin ibtidai məktəbdən başlayaraq, öyrədilməsi vacib sayılmalıdır, bunun insan əqidəsinə faydalı, vərdişlərin aşılmasına yardım edər. Hazırda cəmiyyətimizdə haram – halal, yaxşılıq, xeyirxahlıq, rəhmdillik, ədalətlik, borc, vicdan, məsuliyyət, şərəf və ləyaqət və digər insanlara xas olan sifətlər tədricən itirilir.

Bizə belə gəlir ki, İslam dininə xas olan yuxarıda sadaladığımız dəyərləri, İslam dinini öyrətməklə cəmiyyətimizə qaytara bilərik. Həmçinin mənəviyyatımıza yad olan əqidələr xalqlara aid olan cürbəcür əməlləri yamsılamaqdan gənclərimizi azad etmiş olarıq.

Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyev göstərirdi ki, «və son dövrdə Azərbaycanda din azadlığı əldə edildikdən sonra qısa bir müddətdə hətta bu dini unutmuş adamlar belə bu dinin - İslam dininin, öz millətinin dininin həyat üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk edirlər. Biz bir dövlət kimi islam dininin son dövrdə geniş və çox sürətlə inkişaf etməsini bəyənirik və bundan sonra da Azərbaycan Respublikasında, Müstəqil Azərbaycanda hər bir insanın sərbəst olaraq öz dini adət- ənənələrinə xidmət və onlardan istifadə etməsinə bütün imkanları yaradacağıq. Nəinki imkanlar yaradacağıq, biz İslam dininin inkişafı üçün dövlət tərəfindən lazımı tədbirlərin hamısını görəcəyik. Çünki biz yaxşı bilirik ki, İslam Azərbaycan xalqının, bütün İslam aləminə mənsub olan insanların, məxluqun ən yüksək mənəviyyat mənbəyidir».¹

Milli liderimizin bu fikirləri yuxarıda qeyd etdiyimiz təkliflərin əhəmiyyətini və gərəkli olmasını əsaslandırır. Mənəviyyatımızın milli dəyərlərə əsaslanaraq daha dürüst formalaşmasına əhəmiyyətli təkan verir. Mənəviyyatımızın korlanmasının qarşısını alır.

İslam dininə inam və etiqadın mənəvi dəyərlərə təsirindən bəhs edərkən Hacı Allahşükür Paşazadə göstərir ki,

¹ Heydər Əliyev – «Allahın yolunda hamımız bir olaq» Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1993, 4.5 s.

«Son dərəcə dayanıqsız, rəzil ehtirasların dağıdıcı təsirinə olduqca həssas mədəniyyət binası üçün yalnız həqiqi inam möhkəm və etibarlı təməl ola bilər.» Yalnız inam mənəviyyatın ən ümdə vəzifəsini – mədəniyyətin əxlaqi qayələrini müdafiə etməyə, onları həyat gerçəkliyi ilə ilk toqquşmada dağılıb puç olan tutqun fərziyyələr dumanlığından çıxarıb insanın mənəvi dünyasını işıqlandıran parlaq günəş məşəlinə çevirməyə qadir hərtərəfli, daxilən ardıcıl, ahəngdar, yekparə dünya duyumu yaratmaq vəzifəsini yerinə yetirə bilər».¹

Müəllifin fikrincə mənəviyyat əxlaq və mədəniyyət baxımından islam dini ehkamlarının öyrənilib mənimsənilməsi əxlaqa zidd olan adətlərdən davranışlardan azad olmağa əsaslı yardım edər.

Peyğəmbərimiz Mühəmməd Əleyhissəlam hədislərində buyururdu ki, «Övladlarınızla xoş rəftar edin və onlara gözəl tərbiyə verin», «İnsanın kamala yetməsi gözəl əxlaqla mümkündür», «gözəl əxlaq Dinin yarısıdır», «Aranızda əxlaqi gözəl olanı fərqləndirin»²

Beləliklə, Peyğəmbərimiz Ə.S. Əxlaq haqqında hədisləri bir daha təsdiq edir ki, imanlı və əxlaqlı olmaq üçün İslam dininin öyrədilməsi vacib şərtlərdən biridir. Yəqindir ki, bu tədbirlərin ibtidaidən öyrənilməsi daha məqsədə müvafiqdir. Ona görə ki, yeniyetmə yaşa dolduqdan sonra və hazırki şəraitdə mənfi məlumatları bol-bol aldıqdan sonra onun əxlaqi bilikləri alması çətinləşir.

Etiquadın əsas anlayışlarını, əxlaqın əsas meyarlarını daha ətraflı izah etmək üçün onun kateqoriyalarına aid edilənlərin üzərində ətraflı dayanmaq vacibdir.

Keyir və şər anlayışları cəmiyyət üzvlərini daha çox düşündürən anlayışdır.

¹ Paşazadə A.Ş. – «Qafqazda islam» Bakı, Azərneşr, 1991, səh. 23.

² «101 hədis» Gənclik, «Dan yeri» RNK Bakı 1990. səh. 17-19

Xeyir dedikdə əxlaqi dəyərlərə cavab verən, insanlarda müsbət rəy yaradan, ehtiyacı olanlara yardım edən xeyirxahlıq nəzərdə tutulur.

Məsələn, hal-hazıra qədər el içində yüksək qiymətləndirilən Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xeyirxah əməlləri cəmiyyətdə yüksək qiymətləndirilir.

Peyğəmbər Ə.S. öz hədislərində xeyirxahlığa yüksək qiymət verir, buyurur ki, «Müsəlman müsəlmanın qardaşdır. Qardaşının ehtiyacını ödəyən kimsənin ehtiyacını da Allah ödəyər».

Daha sonra, «Sədəqə, onu verənin qəbir odunu söndürər, mömin adam qiyamət günündə öz sədəqəsinin kölgəsinə sığınar».¹

İslam dini xeyir anlayımının Allah tərəfindən insana bəxş edilən zəkanın məhsulu olmasını təsbit etməklə, xeyirxahlıq əməllərinin insan taleyində müsbət nəticələrə səbəb olmasını öyrədir.

İnsan əxlaqında xeyir ən yüksək dəyər kimi qiymət alması bir sıra müəlliflər tərəfindən insanın təbiyyəti ilə əlaqələndirilir, onun dəqiq anlayışını verməkdə çətinlik çəkirlər, onu ən yüksək, əsas və son kateqoriya adlandırırlar.²

Etikanın digər kateqoriyasına aid edilən şər anlayışı xeyrin əksi kimi qiymətləndirilir. Şərin tərkibinə əxlaqa zidd olan, mənəviyyata sığmayan, danlağa məhkum olan əməl daxil edilir. Ədəbiyyatda şər insan təbiətinə aid edilən, bəzən ondan qaçılmaz bir anlayış olduğu iddia edilir, lakin şərin bu əsasda qəbul edilməsi mübahisəli sayılmalıdır, ona görə ki, insan əxlaqı və mənəviyyatı bunu qəbul etmir. Mədəni, dünyagörüşü geniş olan insanlar xeyirxahlığa daha meyillidirlər.

İslam aləmi, Qurani – Kərim insanları şərdən qaçmağa, rəhimdil olmağa, köməksizlərə əl tutmağa çağırır.

¹ «101 hədis» Gənclik, «Dan yeri» RNK Bakı 1990. səh. 15.

² А.С.Кобликов. «Юридическая этика» Изд. «Норма» Москва, 1999, стр. 14

«Ali - İmran» Surəsinin 104 və 105-ci ayələrində buyrulur ki, müsəlmanlar xeyirli işlər görməli, hər hansı ixtilafa yol verməməlidirlər. Belə göstərişlər Qurani – Kərimin digər surələrində də öz əksini tapmışdır.

Peyğəmbər Ə.S. hədislərində insanları şərdən qaçmağa, xeyirli əməllər göstərməyə dəvət edir. Ehtiyacı olanlara, yetimlərə əl tutmağa çağırır.

Şər əməllər Azərbaycan xalqının da deyimlərində ən pis iş hesab edilir və pisləndir.

Keçən əsrin 37-ci illərində yüzlərlə həmvətənlərimizin şərin qurbanı olmaları xatirlərdən uzun illər silinməyəcək.

İnsanları xeyirxahlığa səsləyən dahi ədiblərimiz Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın, Seyid Hüseynin və digərlərinin nahaqlığın və şərin qurbanları olmaları onları daima düşündürməli, pis əməllərdən çəkəndirməlidir, yaxşı əməllərə sahib olmalıdır.

Xeyirxah insan öz əməlinin müsbət mahiyyətini anlamaqla yanaşı etdiyi xoş əməllərdən həzz alır və bu kimi yeni əməllər etməyə məqsədlənir.

İnsanlara şər atan, böhtanlara yol verənlər isə insanlarda nifrət və ikrah hissi doğururlar.

Təsadüf deyil ki, məhkəmədə şahid dindirilmədən əvvəl yalan ifadə verməyə görə ona məsuliyyət elan edilir.

Xeyirxahlıq anlayışına alimlər birmənalı münasibət bildirməyirlər.

«Aristotelin fikrincə, mənəviyyatın əsas meyarı var-dövlətdir. Onun fikrincə, xeyirxahlıq, «ülvilik» yalnız dövlətli və şöhrətli adama layıqdır, kasıb adam nə xeyirxah ola bilər, nə də şöhrətə çata bilər».¹

Bəzi hallarda müəlliflər xeyirxahlığı şəxsiyyətin sosial vəziyyəti cəmiyyətdə tutduğu mövqe ilə əlaqələndirirlər.

Fikrimizcə xeyirxahlıq insanların özünəməxsus olaraq formalaşan niyyəti ilə əlaqədar yaranır. Onun sosial vəziyyəti,

¹ «Юридическая этика» Изд. Норма. Москва. 1999. стр. 16.

cəmiyyətdə tutduğu mövqe ilə əlaqələndirilməsi əsaslı sayıla bilinməz. İnsanlar arasında formalaşan fikrə görə dövlətlilər və böyük mülk-mal sahibləri əksinə olaraq xəsislikləri ilə seçilirlər.

Cəmiyyət üzvlərinə münasibətdə xeyirxahlıq özündə aşağıdakı anlayışları gəzdirə bilər: şəxsin mənəvi təmizliyi nəticəsində insanların həyatının yaxşılaşdırılması, elmi biliklərin öyrədilməsi, mədəni dəyərlərin aşılması və sairə.

Peyğəmbərimiz Mühəmməd Ə.S.hədislərin birində göstərir ki, «İnsanlar elə bir sədəqə verə bilməzlər ki, öyrənilən, yayılan elmdən üstün ola» və yaxud, «Ən xeyirli sədəqə odur ki, bir müsəlman elm öyrənə və sonra onu öz müsəlman qardaşına öyrədə».

Etikanın tərkibini təşkil edən anlayışlardan biri də ədalətlikdir. Bu anlayış öz növbəsində mənəvi, siyasi və hüquqi kateqoriyaları gəzdirir.

Fəlsəfə - ensiklopedik lüğətdə göstərilir ki, ədalətlik elə kateqoriyaları əhatə edir ki, onlar lazım olan, insani dəyərlərə cavab verən, insan hüquqları və bərabərlik tələblərini əhatə edən, əmələ görə verilən dəyərin bərabərliyi, yetirilən zərəmə görə qəbul edilən tədbirin uyğunluğu və sairə¹).

Aristotel ilk dəfə ədalətliyi iki səviyyədə müəyyən edir, yəni bərabərliyə söykənən, ədalətlik və müəyyən proporsiyalara əsaslanan ədalətlik. Ədalətin bu şəkildə başa düşülməsi, müasir dövrdə də öz dəyərini itirməyib.

Ədalətliyin əksi ədalətsizlikdir. Bu anlayış özündə yalnız insanın alçaldılması, onun hüquq və ləyaqətinin qorunmaması, insanlar arasındakı bərabərlik ölçüsünün pozulmasıdır. Beləki xeyirlə şərin qeyri bərabər proporsional bölünməsi kimi təsəvvür edilir.¹

Ədalət anlayışı hüquq aləmində yüksək qiymətləndirilən dəyərdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin 1-ci bölməsində göstərilir ki, normativ – hüquqi

¹ Философский энциклопедический словарь. М., 1983. стр. 650.

aktlar hüquqa və haqq – ədalətə (bərabər mənafeələrə bərabər münasibətə) əsaslanmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş «İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Billdə göstərilir ki, bəşər nəslinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması, azadlıq, ədalət və ümumi sülhün əsası olmalıdır.»

İslam dini bərabərliyi ictimai ədalətin ən mühüm qayələrindən biri hesab edir, göstərilir ki, cəmiyyətin sabitliyi və ahəngdar inkişafı üçün ən vacib şərt onun üzvlərinin hüquqca bərabər olmalarıdır.

İslam müsəlmanları bir-birinə münasibətdə, başqa xalqlara və başqa əqidələrin ardıcılılarına münasibətdə ədalətli olmağa çağırır. Ən Nisa surəsinin 58-ci ayəsində göstərilir ki, «... Əgər insanlar arasında mühakimə etsəniz, ədalətlə mühakimə edin!».¹

Ölkəmizdə ilk demokratiyanın banilərindən biri olan Məmməd Əmin Rəsulzadə şair və dramaturq Hyseyn Cavidin yaradıcılığına öz münasibətini bildirərkən yazırdı ki, «Hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşlarının bərabər hüquqla yaşaması üzərində qurulmuşdur. Burada hər bir insanın möhtərəm şəxs, Azərbaycan vətəndaşı olduğu üçün saxlanılırdı. Kişi – qadın, müsəlman, xristian, Türk-Türk olmayan, cins və milliyət fərqi qoymadan varlı – kasıb, sahibkar işçi, torpaq sahibi – müzdr, ögrətmən – tələbə, möhtərəm – cahil, sinif, məslək, təbəqə, rütbə, vəzifə, nəsil, bilgi, imtiyazı aramadan bütün vətəndaşlar məmləkətin idarəsində iştirak edir, qanun verən qurumlara girmək haqqına da sahib idilər».²

Məmməd Əmin Rəsulzadə fikrini davam etdirərək göstərirdi ki, qəbul edilən bütün tədbirlər sosial ədalətsizliyin

¹ Şeyxülislam A.R. – Qafqazda islam. Az. Dövlət nəşriyyatı. V., 1991. s.173

² M.Ə.Rəsulzadə – Əsrimizin Siyavuşu, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, çağdaş Azərbaycan tarixi, Bakı - «Gənclik» . 1991.səh.40.

zərərli nəticələrini aradan qaldırır və insanları öz hüquq və talelərinə sahib edirdi. M.Ə.Rəsulzadənin fikirləri ilə razılaşaraq hesab edirik ki, sosial ədalət həqiqətəndə hər bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən insanlara mənsub olan hüquqların qorunmasıdır.

1995-ci il noyabr ayının 12-də keçirilən Referendumda qəbul edilmiş Konstitusiyaya sosial-ədalət prinsiplərini təsbit etməklə insan və vətəndaşlara verilən hüquqların qorunmasına zəmanət verir və onların təmin edilməsini məhkəmə müdafiəsi ilə bağlayır. Hüquqların hamı üçün bərabərliyi, heç bir fərq qoyulmadan onların təmin edilməsi cəmiyyətdə sabitliyi və vətəndaşlıq cəmiyyətinin fəaliyyətini canlandırır.

Konstitusiyaya eyni zamanda hüquq mühafizə orqanlarını, insan hüquqlarını qorumağa istiqamətləndirir, insan faktorunu ön plana çəkir, dövlətin ali məqsədi kimi qiymətləndirir.

Hüquqşünas müəlliflər öz əsərlərində ədalət anlayışını ədalət mühakiməsinin sinonimii (həmmənası) kimi səciyələndirirlər. Məhz buna görə də lap qədimdən ədalət mühakiməsinə əlində tərəzi və qılınc tutan, Gözübağlı qadın kimi təsəvvür edirdilər. Bu bənzətmə ilə sübut etmək istəyirdilər ki, mühakimə edən şəxs hər hansı ehtirasa qapılmadan şəxsin müqəddəratını həll edərkən hər bir şeyi ölçməli və ədalətli qərar verməlidir.

Bu məqsədlə onlar bir məqamıda nəzərdən qaçırmayırlar. Məlum məsələdir ki, müqəddəratı həll edən qərar mütləq qanuna uyğun olmalıdır. Bəzi hallarda qanunçuluqda ədalətin qorunması müəyyən mürəkkəbliklər yaradır, beləki bütün hallarda hər iki tələb uyğun olmur, formal olaraq qanuna cavab verən qərar ədalətsiz olur.

Belə vəziyyətlərdən çıxış yolu kimi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 62-ci maddəsi xüsusi norma müəyyən edib, müəyyən edilib ki, cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsindəki rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna hallar və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq,

qanunda müəyyən edilmiş aşağı həddəndə az cəza təyin edilə bilər.

Bu baxımdan andlı məhkəmələrin tətbiq edilməsi müəlliflərin fikrincə yuxarıda qeyd edilən problemin həllində müstəsna rol oynaya bilər. Onların bu fikri ilə razılaşmaq olar. Həqiqətəndə yaxın keçmişdə xalq iclasçılarının iştirakı ilə baxılan işlərdə bu baxımdan daha ədalətli qərarların qəbul edilməsinin şahidi olmuşuq.

Bütün hallarda ədalətli qərarların qəbul edilməsində subyektiv faktorunu inkar etmək olmaz. Qanunu tətbiq edən şəxsin şəxsi keyfiyyətləri bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

İnsani borc etik kateqoriyaya aid edilən anlayışdır. Özündə insanın cəmiyyətə və onun üzvlərinə əxlaqi borcunun konkret şəraitdə ödənilməsinə əhatə edir.

Hər bir insan insanlara qarşı öz münasibətlərini əxlaqi dəyərlərə və adətlərə əsasən formalaşdırır və bunlardan asılı olaraq öz borcunu müəyyənləşdirir.

Cəmiyyətə borc daha geniş anlayışlarla bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası insanlara bəxş edilən hüquq və azadlıqlara qarşı onların borclarını müəyyən edir, 72-ci maddədə göstərilir ki, «Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır. Hər bir şəxs Konstitusiya və qanunlara əməl etməsi, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməsi, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməsidir, qanunları bilməmək məsuliyyətdən azad etmir».

Konstitusiyanın IV bölməsinin digər maddələri əxlaq və müsbət adətlərdən transformasiya edilmiş normalardır, məsələn, vətənə sədaqət, vətəni müdafiə, vergi və başqa ödənişlərin ödənilməsi, ətraf mühitin qorunması və başqa nəticələr.

Həmin bölmənin 80-ci maddəsi təsbit edir ki, Konstitusiya və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-

istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

Adətən vəzifələr öz xüsusiyyətlərinə görə bir sıra növlərə bölünür, o cümlədən vəzifə borcu, həkimlik borcu, valideyn borcu, övladlıq borcu, yoldaşlıq borcu, ailə qarşısındakı borc və sairə.

Şəxsin cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə görə vəzifələr yaranır, məsələn, hakimin obyektivlik vəzifəsi, müstəntiqin proses normalarına əməl etmək vəzifəsi və sairə.

Qeyd edilənlərdən əlavə ailə münasibətlərində valideynlərin uşaqlara qarşı, uşaqların valideynlərə qarşı əmlak və qeyri bərabər əmlak borcları qanunvericiliyin təsbit etdiyi normalarda əhəmiyyətli yer tutur.

Mülki qanunvericilik mülki müqavilələrdən yaranan borcların hansı qaydalarda ödənilməsi problemlərini həll edir.

Göründüyü kimi borcların yaranma əsasları müxtəlif olduğu kimi, onların həlli qaydaları da müxtəlifdir. Professor A.A.Hüseynovun ümumi redaktəsi altında çap edilmiş «Etika» adlı dərslikdə Emanuel Kanta əsaslanaraq qeyd edilir ki, borc əxlaqdan yaranan və labüdləşən hərəkətdir. Onu özünə məxsus əxlaqi səbəb kimi təsəvvür etmək olar. Bu səbəb əsaslı niyyət kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləki, hər hansı borcun ödənilməsi əxlaqın tələbi kimi, başa düşünülməlidir. Borcun ödənilməsi müəyyən sxemə əsaslanan əxlaqi davranış tərzidir. Onun ödənilməsi çox hallarda sərbəst iradə nümayiş etdirilməsi nəticəsində ödənilir. Bəzi hallarda isə qanunun tələblərinə uyğun olaraq ödənilir.¹

Əxlaq kateqoriyalarından biri də vicdandır, çox hallarda bunu borcun əksi kimi qəbul edirlər.

Bəzi müəlliflərin fikrincə vicdan qədim dövrlərdən hazıra qədər yaranıb-yaşayan daxili hislərə əsaslanan insanların davranışını nizamlayan amildir.

¹ «Etika» под общей редакцией А.А.Гусейнова и Е.Л.Дибко, Москва. 2000 г.стр. 60-61.

Vicdan əxlaqi dəyərlərə arxalanan, insanların özlərini idarə etmə, özlərinə nəzarəti bacarma, müəyyən vəzifələri icra etməyə məcbur etmə kimi təzahür edir.

Vicdan insanlara aid edilən subyektiv meylidir, şəxs cəmiyyət qarşısında öz borcunu dərk edir, heç bir təsire məruz qalmadan onu yerinə yetirir.

Vicdan hissi insanları pis əməllərdən çəkindirir, onları cəmiyyət üzvlərinə qarşı rəğbətlə davranmağa təhrik edir.

Bəzi müəlliflər vicdanın formalaşmasında insanın tərbiyəsi və fiziki instinqləri nəticəsində yaranmasını inkar edərək, göstərirlər ki, bu insanın daxili idrakı, hissiyyəti nəticəsində yaranır.¹

Fikrimizcə bu nəticə mübahisəlidir. Tərbiyənin, mühitin, vicdanın formalaşmasını təsir etməsini inkar etmək düzgün olmaz.

Vicdan azadlığı deyilən anlayış dinə münasibətlə əlaqələndirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsində təsbit edilir ki, insanların vicdan azadlığı vardır, onlar dinə münasibətlərini müstəqil müəyyənləşdirir, 71-ci maddə isə heç kəs din, vicdan əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz kimi norma nəzərdə tutur.

Əsas qanunun müəyyən etdiyi sadalanan normalar insanların həm əqidələrinin və həm də vicdanlarının formalaşdırılmasında əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edir. Dini ayinlərdən sərbəst bəhrələnmə insanlarda cəmiyyət üzvlərinə münasibətdə daha vicdanlı olmağa tərcih edir, insafla hərəkət etmələrinə əsaslı təsir göstərir.

İnsanlarda dini ayinlərə sitayiş etmək nəticəsində yaranan vicdan hissiyyəti onları pis əməllərdən çəkindirir, digər insanlara qarşı daha həssas olmağa çağırır. Onları digər insanlar qarşısında daha məsuliyyətli və ədalətli olmağa çağırır.

¹ О.Ф. Афанасьева, А.В.Пищенко – «Этика и психология профессиональной деятельности юриста» Москва, 2001 г. , стр. 167-168.

Vicdana sığınmaq insanlarda özünü daha çox müəyyən seçim qarşısında olduqları vaxt büruzə verir. Ümumiyyətlə isə cəmiyyətin müəyyən çətinliklərə məruz qaldıqları məqamlarda vicdan harayı onların gərəyinə gəlir, onları birlikdə olmağa vadar edir.

İnsanların müqəddəratını həll edərkən qanun hakimləri bütün hallarda işin sübutlarını qiymətləndirəndə daha ədalətli və vicdanlı olmağa çağırır. Təsadüfə deyil ki, «Məhkəmə və hakimlər haqqında qanun»un 100-cü maddəsində göstərilir ki, «Məhkəmə qərarları hakimlərin sərbəst daxili inamına və məhkəmə araşdırmasının nəticələrinə əsaslanmalıdır». Aydın məsələdir ki, daxili inam insanda vicdana söykəndikdə yaranır və inkişaf edir. İnam çox hallarda əqidəyə çevrilir, insanları bəd əməllərdən çəkindirir.

Əxlaq dəyərlərinin tərkibində məsuliyyət anlayışının xüsusi yeri vardır. Məsuliyyət bütün ömür boyu insanı izləyir, ona görə ki, məsuliyyətli olmaq vacib şərt olaraq həm əxlaq qaydalarında və həm də danışıqlarda əsas tələb kimi irəli sürülür.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 80-ci maddəsində göstərilir ki, Konstitusiyaya da və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui -istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

Konstitusiyaya tələb edir ki, heç bir kəs öz hüquq və vəzifələrini yerinə yetirərkən digərlərinin hüquqlarının qorunmasında daha məsuliyyətli olmalı və qanunları bilməmək onları məsuliyyətdən azad etmir.

Məsuliyyət görüldüyü kimi geniş spektrə malik olan anlayışdır və insanı borclarla yanaşı hərəkət edir. Məsuliyyətin dərəcəsi çox hallarda insanların imkanları və əməllərinin əxlaqa sığışması dərəcəsi və ölçüsü ilə təyin edilir.

Məsuliyyət dərəcəsi bəzi hallarda insanın imkanları ilə də ölçülür. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Cinayət məcəl-

ləsinin 20-ci maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmayan, lakin böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətdiyi zaman psixi inkişafının geriliyi səbəbindən öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etməyən və ya həmin əməli idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Ona görə də bütün hallarda məsuliyyət məsələsi həll edilərkən ilk-öncə şəxsin konkret əmələ görə məsuliyyət daşmalı olması, bu hal onun konkret məqamda imkanları çərçivəsində olması, onun fiziki və əqli imkanları buna yol verməsi halları araşdırılmalı, ona ədalətli qiymət verildikdən sonra həll edilməlidir.

Göstərilənlərlə yanaşı nəzərə alınmalı hallardanda biri məsuliyyət tələbinin şəxsin vəzifəsinə aid olub-olmamasının-da öyrənilməsinə şərtləndir. Əməlin hansı psixoloji şəraitdə edilməsi, ayrı-ayrı əxlaqi amillərin əməlin edilməsinə təsiri nəzərə alınmalıdır. Məsələn, zəruri müdafiə vəziyyətində və yaxud cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi – həyəcan vəziyyətində törədilməsi məsuliyyəti və cəzayı yüngülləşdirən hallar kimi qiymətləndirilir.

Məsuliyyət anlayışı hüquqi anlayış olmaqla həm də mühüm etik anlayışdır, mənəvi dəyər kimi yüksək əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, ailə münasibətlərində, uşaqların tərbiyəsində, qonşuluq münasibətlərində məsul olmaq kimi əxlaqi dəyərlərə lazımi qaydada yanaşılması cəmiyyətdə müsbət əhvali-ruhiyyənin yaranmasına təsir edir, insanlarda inam və mehribanlıq yaradır.

Etik kateqoriyalar içərisində şərəf və ləyaqətin xüsusi yeri vardır. Konstitusiyanın 46-cı maddəsi insanların bu əxlaqi dəyərlərə olan hüquqlarının müdafiəsinə həsr edilir.

Göstərilir ki, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur, heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

Ləyaqət anlayışı fəlsəfi baxımdan şəxsin özünün əxlaqına əsaslanaraq özünə qiymət verməsi kimi səciyyələnir. Atalar sözüdür ki, özünə qiymət verməyi bacarmayan başqasına qiymət verə bilməz.

İnsanın özünə qiymət vermə qabiliyyəti onun özünü dərk etmək imkanlarından asılıdır. Ləyaqəti qiymətləndirmə heç də insanın özünü digərlərindən yüksəkdə və ya onun eqoizmə yuvarlanması kimi qiymətləndirilməməlidir. Əgər insan öz həqiqi qiymətini düzgün dərk edirsə, bu halda cəmiyyətdə onu layiqincə qiymətləndirir. Hər bir kəsə onun həqiqi qiyməti verilməlidir. Burada Bəxtiyar Vahabzadənin bir misrasını xatırlatmaq yerinə düşərdi:

«Pozular qaydalar dağlar nizam
Verməsən hər kəsin öz qiymətini
Gövhərdə çatlayıb üzülər tamam
Sərrafdan almasa düz qiymətini».

İnsan öz ləyaqətini dərk etməklə bərabər öz hərəkətlərini, davranış tərzini cəmiyyətdə qəbul edilmiş etik qaydalara, mənəvi dəyərlərə uyğun olaraq qurur, bu da öz növbəsində insanların biri digəri ilə münasibətlərində harmoniya yaradır.

İnsanların öz ləyaqətlərini dərk etmələri, onların bərabər hüquqda olmalarını və bunu dərk etmələrini asanlaşdırır.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsi insanların hər hansı məsuliyyətlərini nəzərə almadan onların hüquqlarının təminatına dövlət tərəfindən zəmanət verməklə, hüquq və azadlıqlardan bərabər surətdə bəhərlənmələrinə imkan yaradır.

Bərabərlik prinsipinin qanunlaşdırılmış səviyyədə müəyyən edilməsi insanlar haqqında daha ədalətli hərəkət edilməsinə əsaslı təminat vermişdir. Onlar özlərini mənəvi cəhətdən daha sərbəst hiss edir, layiq olduqları məşğuliyyət növünü seçmək imkanı qazanırlar.

Şərəf anlayışı hüquq aləmində cərəyan edən fikrə görə insanın öz mənəvi aləminə nüfuz etməsi yolu ilə özünə verdiyi

dəyər kimi səciyyələnin. Bu dəyərin formalaşmasında cəmiyyətin münasibətinin rolu danılmazdır. İnsan gündəlik təmasda olduğu cəmiyyət üzvləri ilə ictimai münasibət yaradır, cəmiyyət üzvlərinin bilik və bacarıqlarından bəhrələnir və mənəvi cəhətdən təkmilləşir. Öz peşə bacarığı yüksəldikcə cəmiyyətdə onun çəkisi artır, ictimai nüfuzu yüksəlir. İnsanın nüfuzunun yüksəlməsi cəmiyyət üzvlərinin əksəriyyəti tərəfindən normal qarşılandığı halda, bəzi hallarda şərəf və ləyaqətə qarşı haqsız təcavüzlər baş verir. Bu halların qarşısının alınması üçün qanun müəyyən tədbirlər nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının mülki məəcəlləsi şərəf və ləyaqətə qarşı yönəldilən qəsdlərin qarşısının alınması istiqamətində müəyyən normalar nəzərdə tutur.

Məcəllənin 23-cü maddəsində müəyyən edilir ki, fiziki şəxs onun şərəfini, ləyaqətini və ya işgüzar nüfuzunu ləkələyən şəxsi həyatının sirrini və ya şəxsi toxunulmazlığını pozan məlumatlar yaymış, şəxsdən məlumatların təkzib edilməsini məhkəmə yolu ilə tələb edə bilər, həmçinin ona vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini irəli sürə bilər. Göründüyü kimi, həm Konstitusiyaya, həm də qanunlar insanların şərəf və ləyaqətinin keşiyində durur, bu hüquqların qorunmasına əsaslı təminatlar verir.

İnsanlar haqqında müsbət və mənfi rəyin yaranması üçün insanın özünəməxsus davranış tərzinin düzgün müəyyən edilməsidir. Mehribanlıq, laqeyidlikdən kənar insani münasibətlər, eqoizmə qapılmadan, şəxs haqqında müsbət rəyin formalaşmasına səbəb olur. Əksinə, laqeyidlik, eqoizm, mehriban olmayan davranış mənfi rəyin yaranmasına səbəb olur. Qeyd edilən səbəblər əksər hallarda insanlar arasında narazılıqların yaranmasına yol açır.

Etik prinsiplərin tərkibinə daxil olan anlayışlardan biri də humanizmdir. Humanizm latın dilindən götürülmüş istilahdır (termindir) mənası insanpərvərlik kimi səslənir.

Bu anlayışın tərkibinə yüksək insani hislər, dəyərlər, insana inam, etiqad, təkmilləşmə kimi dəyərlər daxildir.

Humanizm cərəyanının tərəfdarları insani yüksək varlıq kimi qəbul etməklə onun hər şeyin yaranmasında mərkəzde durmasını təlqin edirlər.

Filosof Kant mənəviyyat haqqındakı nəzəriyyəsində insanlara öz baxışını belə ifadə edir: insanlara münasibətdə onlara qarşı daha insani ol, onlara heç vaxt vasitə kimi yox məqsəd kimi bax.

Alimlərin fikrinə görə bütün insanlar onlara layiq olduqları münasibətə layiqdirlər, onlarla şəxsiyyət kimi davranmalı, heysiyyətlərinə toxunulmamalıdır.

Tarixən qeyd edildiyi kimi; insanlarla özünəməxsus olan tərzdə rəftar et, özünə rəva bilmədiyini başqalarınınada rəva bilmə.

Respublika Konstitusiyasının 72-ci maddəsində göstərilirdiyi kimi «... başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli...».

Hüquq ədəbiyyatında ümumi qəbul edilmiş prinsiplərdən biri humanizmdir. Hüquqa aid qəbul edilən sənədlərdə bu prinsip əsas kimi qəbul edilir.

«İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill»in 1-ci maddəsində deyilir: «Bütün insanlar azad hüquq və ləyaqətlərinə görə bərabər doğulurlar. Onlar idrak və vicdana malikdirlər və bir-biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar». Həmin sənədin 5-ci maddəsində isə təsbit edilir ki, «Heç kəs işgəncəyə, qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır».

Yuxarıda isnad etdiyimiz sənəd Humanizm prinsiplərinin beynəlxalq aləmdə nə dərəcədə yüksək tutulduğunun bariz təsdiqidir.

Etik anlayışda açılan humanizm prinsipi hüququn məzmununu təşkil etməklə bərabər qanun və qanunqüvvəli aktlarda öz bariz əksini tapır, hüquq sahəsində əsas tələblərdən biri kimi insanlara aid olan münasibətlərdə əsas istiqamət kimi qəbul edilir.

II FƏSİL. MƏHKƏMƏ ETİKASININ ƏSASLARI

1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASINDA ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNƏ AİD EDİLƏN ƏXLAQ NORMALARI.

Məlum həqiqətdir ki, ədalət mühakiməsi dövlətin özünə məxsus olan fəaliyyətinin əhəmiyyətli cəhətidir.

Ədalət mühakiməsinin vəzifələri sırasına insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə yanaşı dövlətçiliyin qorunması aid edilir.

Konstitusiya tələb edir ki, məhkəmə fəaliyyəti qanunların tələblərini dönmədən yerinə yetirməklə yanaşı əxlaq prinsiplərinə cavab versin.

Məhkəmə fəaliyyətində qanunçuluq və ədalətlik ön planda olmalıdır.

Konstitusiyanın 149-cu maddəsində göstəriləyi kimi «Normativ-hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə, bərabər mənafelərə, bərabər münasibətə əsaslanmalıdır».

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bütün hallarda heç bir tərəfə üstünlük verilmədən münasibətlər yoluna qoyulmalı, bərabərlik prinsipi bütün hallarda qorunmalıdır.

Eyni zamanda məhkəmə qəbul etdiyi qərarlar əxlaq norma və qaydalarına zidd olmamalıdır.

Hər bir ədalətsiz qərar məhkəməyə qarşı inamı poza bilər.

Beləliklə, qəbul edilmiş qərarların qanunlara və haqq – ədalətə cavab verməsi Konstitusiyanın məhkəmələr qarşısında qoyduğu əsas tələbdir.

Bu tələb eyni zamanda beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş qanunlara tam uyğundur.

1948-ci il dekabr ayının 10-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş məclisi tərəfindən qəbul edilmiş insan hüquqları haqqındakı Bəyənnamə ədalət mühakiməsinin təşkilinə dair

bir sıra prinsiplial tələblər irəli sürür. Bu tələblər həqiqətən də mühüm olan və məhkəmə fəaliyyətinin ümum – bəşəri xüsusiyyətlərini irəli sürür. Bu tələblərin içərisində əsas müddəalardan biri məhkəmə fəaliyyətinin əxlaqi və mənəvi dəyərlərə cavab verməsidir, hər hansı bərabərsizliyə yol verilməsi dözülməz sayılır.

Bəyannamənin 1-ci maddəsində göstərilir ki, «Bütün insanlar azad, hüquq və ləyaqətlərinə görə bərabər doğulurlar. Onlar idrak və vicdana malikdirlər və bir – biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar». Sonra Bəyannamədə göstərilir ki, irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə , siyasi və digər əqidəsinə milli yaxud sosial mənşəyinə , yaxud başqa vəziyyətinə görə fərq qoyulmadan insanlar eyni hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

Bu tələb Bəyannamənin 7-ci maddəsində daha əsaslı mənə kəsb edir, göstərilir ki, bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir və heç bir fərq qoyulmadan qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bütün insanların bu Bəyannaməni pozan hər cür ayrı-seçkilikdən və belə ayrı-seçkiliyə təhriklərdən eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququ vardır.

Göründüyü kimi Bəyannamə insanların bərabərliyini və heç bir fərq qoyulmadan onların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə zəmanət verir. Haqq-ədaləti bərabərlikdə görür və bu mənada müdafiə hüququndan istifadə hüququnu əsas şərt kimi qəbul edir.

Bəyannamənin 5-ci maddəsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Orada göstərilir ki, heç kəs işgəncəyə, qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır.

Bu maddənin tələblərinə görə təhqiqat, istintaq və məhkəmə baxılışı elə təşkil edilməlidir ki, işə cəlb edilmiş şəxsin insanlığını və ləyaqətini alçalda bilən hərəkətlərə yol verilməsin. Onun insani hislərinə qarşı hər hansı həqarətə yol

verilməsin. İstintaq və təhqiqat dövrü və məhkəmə baxılışı zamanı ona qarşı fiziki və mənəvi təzyiq göstərilməsin.

Bəyannamının 11-ci maddəsi çox vacib olan bir problemə həsr edilib, məlum məsələdir ki, bütün dövrlərdə insan müqəddaratının həll edilməsi çox çətinliklər ilə qarşılaşırdı. Bəzi hallarda təqsiri olmayan şəxs təqsirləndirilir, bəzi vaxtlarda təqsirkar bu və ya başqa səbəblərdən azad buraxılırdı. Hələdə bu günə qədər vətəndaşlar 1934-37-ci il faciələrini yaddan çıxara bilmir.

Heç bir təqsiri sübut edilməyən yüzlərlə qiymətli insanlar açıq məhkəmə prosesi aparılmadan məhkum və məhv edilmişlər. Bu baxımdan Bəyannamənin 11-ci maddəsi çox əhəmiyyətlidir.

Sadalanın maddə də göstərilir ki, cinayətdə ittiham olunan hər bir insan, onun təqsiri qanuni – qaydada – ,müdafiəsi üçün bütün imkanların yaradıldığı, açıq məhkəmə baxışında sübut edilənədək günahkar sayıla bilməz.

Heç kəs törədilərkən Milli qanunlara yaxud beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılmayan əməllərə, yaxud fəaliyyətsizliyə görə cinayətdə ittiham edilə bilməz. Eləcədə ona cinayətin törədildiyi vaxt tətbiq edilən cəzadan daha ağır cəza verilə bilməz.

Göründüyü kimi bu maddə öz dolğunluğu ilə seçilməklə təqsirsizlik prezumpsiyasının bütün müddəalarını özündə əks etdirir. Burada həm sübutların mötəbərliyi, həm müdafiə hüququnun imkanlarından tam istifadə və həm də işə baxılanda cinayət sayılmayan əməllərə görə məhkum edilmənin yol verilməzliyi öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsi Bəyannamədə nəzərdə tutulan normaları da aydınlığı ilə şərh edir.

Təsbit edilir ki, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilmə-

yibse və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

Konstitusiyanın şərh etdiyi bu normalarda əsas diqqəti cəlb edən məqamlar daha konkret göstərilir. Sübutların qanuni yolla əldə edilməsi, onların mötəbərliyinə şübhə varsa, təqsirin əsasına qoyula bilməməsi tələbləri, təqsiri olmayan şəxslərin məhkum edilə bilməsi ehtimalını istisna edir.

İnsan hüquqlarının əsasını təşkil edən amillərdən biridə şəxsin özünün təqsirsizliyini sübut etməyə vadar edilməsinin yol verilməzliyidir.

Bu tələb istintaq orqanlarının məsuliyyətini artırmaqla yanaşı ittihamı sübut etmə ağırlığını ittihamçının üzərinə qoyur. Bu normanın əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də məhkəmənin üzərinə yalnız əmələ qiymət vermə funksiyasını qoymasındır.

Prokuror və vəkil çəkişmə prinsipinə əsaslanaraq, öz vəzifələrini icra edirlər, məhkəmə isə nəticə vermə imkanını qazanır, bununlada onun sərbəstlik imkanlarından istifadəsinə geniş şərait yaranır.

Bəyannamədə sırf əxlaqi dəyərlərin qorunmasına dair bir sıra normalar nəzərdə tutulub.

Bəyannamənin 12-ci maddəsində təsbit edilir ki, heç kəsin şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxilə oluna, onun mənzil toxunulmazlığına, yazışma sirtinə, yaxud şərəfinə və adına özbaşına qəsd edilə bilməz. Hər bir insanın belə müdaxilə və qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququ var.

Təsbit edilən hüquqların qorunmasını daha ciddi həyata keçirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası bu normaları bir neçə maddədə konkretləşdirmişdir. İnsanların şəxsi toxunulmaz hüquqlarının müdafiəsi 32-ci maddədə nəzərdə tutulmuşdur.

Hüquqlar geniş spektrdə verilərək göstərilmişdir ki, öz razılığı olmadan kimse onun şəxsi həyatı haqqında məlumat

toplaya, saxlaya, istifadə və yaya bilməz. Dövlət yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamağı öhdəsinə götürür və təminat verir.

Mənzil toxunulmazlığı hüququ 33-cü maddədə nəzərdə tutulmaqla müəyyən edilir ki, məhkəmə qərarı və yaxud şəxsin öz razılığı olmadan heç kəs onun mənzilinə daxil ola bilməz.

Konstitusiyanın 43-cü maddəsində isə göstərilir ki, heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.

Şərəf və ləyaqətini müdafiəsinə həsr edilən normalar daha da konkretləşir.

Təsbit edilir ki, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır, şəxsin ləyaqəti isə dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçalmasına əsas verə bilməz. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz, insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün razılığı olmadan şəxsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

Göründüyü kimi Respublika Konstitusiyası əxlaqi dəyərlərin qorunmasına daha ciddi yanaşaraq hüquqları genişləndirmiş və şəxsiyyətin bu sahələrdəki rolunu dəqiqləşdirmişdir.

Şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək imkanını şəxsin özünə verməklə yanaşı ləyaqətin müdafiəsini dövlət öz üzərinə götürür. Şəxsin özünün razılığı olmadan onun üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələrin aparılmasını qadağan edir.

Mənzil hüququnun müdafiəsi iki istiqamətdə müəyyən edilir, bir tərəfdən şəxsin qanunsuz bu hüquqdan məhrum edilməsinə yol verilmir, digər tərəfdən məhkəmənin qərarı olmadan şəxsin mənzilinə daxil olmağı qadağan edir. Fikrimizcə, nəzərdə tutulan bu qadağalar şəxsiyyətin dəyərini yüksəldir, onun toxunulmazlığına geniş təminatlar yaradır.

Bəyannamənin 29-cu maddəsi şəxsiyyətin azadlığı və tam inkişafının mümkün olduğu cəmiyyət qarşısında borclu

olmasını, müəyyən etməklə tələb edir ki, hər bir şəxs başqalarının hüquqlarına hörmət məqsədi ilə müəyyən məhdudiyətlərə məruz qala bilər. Bu məhdudiyətlər demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai asayişin qorunması və ümumi rifahın ədalətli prinsiplərə uyğun olaraq təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilməlidir.

Göründüyü kimi Bəyannamənin sadalanan və digər normaları bütün hallarda əxlaq dəyərlərinin hüquq qaydalarına uyğunlaşdırılaraq qorunmasını təsbit edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 72-ci maddəsi şəxsiyyətin dövlət və cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrindən bəhs edərkən göstərir ki, insan ona verilən hüquq və azadlıqlardan bilavasitə irəli gələn vəzifələri daşıyır. Hər bir şəxs Konstitusiya və qanunlara əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Bəyannaməyə əsaslanaraq bu tələb Konstitusiyada hüquqi cəhətdən daha aydın şərh edilmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının daha dolğun əsaslar üzrə qorunması istiqamətində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1966 – cı il 19 dekabrda qəbul etdiyi «Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq pakt» xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Paktın ön sözündə qeyd edilir ki, bütün insanların ləyaqəti, bərabər hüquq və azadlıqları, onlarla ədalətli rəftar edilməsi ümumi sülhün qorunmasına xidmət edir.

BMT Nizamnaməsinə əsasən dövlətlər insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsini təsdiq etməyə və onlara riayət olunmasını təmin etməyə borcludur.

1998-ci il noyabr tarixində qüvvəyə minmiş İnsanların əsas hüquq və azadlıqlarına həsr edilən Avropa Konvensiyası ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi istiqamətində bir sıra dəyərli normalar müəyyən edir.

Sənədin 5-ci maddəsində göstərilir ki, hər bir insanın toxunulmazlıq hüququ vardır, heç kəs zorla həbs və azadlıqdan məhrum edilə bilməz, bunlar üçün lazımi əsaslar

olmalıdır. Həbs edilən şəxsə dərhal onun nədə təqsirləndiyi bildirilməlidir.

Cinayət ittihamı ilə həbs olunmuş, yaxud saxlanılmış, hər bir şəxs təcili surətdə məhkəmə hakiminin yanına gətirilməlidir. Hakim həbs olunmanın və yaxud saxlanılmanın qanuni olmasını yoxlayır, əgər işə məhkəmədə baxılmalıdırsa, bu halda işə tez bir halda baxılmasını təmin edir. Əgər həbsə əsas yoxdursa, şəxsi azad edir.

Qanunsuz həbs və yaxud dustaq olan şəxs kompensasiya tələb etmək hüququna malikdir.

Konvensiyaya görə cinayət işinə əqlabatan müddətlərdə baxılmalıdır, məhkəməyə qədər həbsdə saxlamaq bütün hallarda vacib deyil, yəni ümumi hal kimi qəbul edilməməlidir, bu müddətdə şəxs getməmək haqqında və məhkəməyə gəlmək iltizamı altında azad buraxıla bilər.

Sənədin irəli sürdüyü bu tələblər cinayət axtarış prosesinin aparılmasında hər hansı özbaşınalığa son qoyulmasını təmin etməklə, insanın toxunulmazlığına, hüquqlarının qorunmasına təminat verir.

Konvensiya azadlıqdan məhrum edilən şəxslərlə insani rəftar edilməsini tələb edir, göstərilir ki, onların ləyaqətlərinə və şəxsiyyətlərinə hörmət edilməlidir.

İstintaq altında olanlar artıq məhkum olunmuşlardan ayrı saxlanılmalı, həmçinin yaş həddinə çatmayan məhkumlar yaşlılardan təcrid vəziyyətində saxlanılmalıdırlar.

Sənədin müəyyən etdiyi bu normaların əxlaqi cəhətdən xüsusi əhəmiyyəti vardır, cinayət məsuliyyətinə alınanların hüquqlarının qorunması ilə bərabər, onlarla insani rəftar olunması, tərbiyə olunmaları üçün lazımı şəraitin yaradılmasını tələb edir.

Sənədin 6-cı maddəsi məhkəmə qarşısında bütün şəxslərin bərabər məsuliyyət daşmalarına həsr edilib.

Müəyyən edilir ki, hər hansı cinayət və yaxud mülki işə səlahiyyəti olan məhkəmələr açıq və qərəzsiz baxmalıdır. Aşkarlığın məhdud edilməsi hallarına yalnız xüsusi hallarda yol verilə bilər. O hallardakı bu ictimai asayişin pozulmasına,

dövlət təhlükəsizliyinə və əxlaqi dəyərlərə ziyan dəyə bilər, məhkəmə işə tam və yaxud qismən qapalı olaraq baxa bilər.

Konvensiyanın bu maddəsində həmçinin təqsirsizlik prezumpsiyası siyasəti məsələsinə diqqət yetirilib, göstərilir ki, cinayətdə ittiham olunan hər bir şəxs onun təqsiri qanuna əsasən sübut edilənədək günahkar sayılmamaq hüququna malikdir. Ona qarşı sürülən ittihamın xarakteri və əsası ilə başa düşdüyü dildə o təcili və ətraflı xəbərdar edilməli, özünü müdafiə etmə imkanı üçün vaxt verilməli, özü seçdiyi müdafiəçi ilə əlaqə saxlaması üçün şərait yaradılmalı və əsassız ləngiməyə yol verilmədən mühakimə edilməlidir. Müttəhimin özünün iştirakı ilə aparılan məhkəmə prosesində ona özünü müdafiə etməsi üçün bütün imkanlar yaradılmalı, vəkil tutmaq üçün vəsaiti olmadıqda pulsuz vəkillə təmin edilməlidir.

Təqsirləndirilənə şahidlərin dindirilməsində iştirak etməyə hüququ verilməklə, özünü müdafiə məqsədilə əlavə şahidlərin çağırılması tələbi təmin edilməlidir. Əgər təqsirləndirilən məhkəmədə istifadə edilən dili bilmirsə, o pulsuz tərcüməçi ilə təmin edilməlidir. Təqsirləndirilən öz əleyhinə ifadə verməyə, yaxud özünün müqəssir olduğunu etiraf etməyə məcbur edilə bilməz.

Yetkinliyə çatmayanların barəsində məhkəmə prosesi onların yaşı və yenidən tərbiyə edilmək istəyinə yardım göstərilməsi nəzərə alınmaqla aparılmalıdır.

Xüsusi əhəmiyyətə malik olan normalardan biri də məhkum olunan şəxsin işə yenidən yuxarı məhkəmədə baxılmasını tələb etmək imkanındır.

Müəyyən edilir ki, əgər şəxs qanunsuz və əsassız məhkum edilibsə və cəza çəkibsə o kompensasiya almaq hüququna malikdir. Hüquqi yardım almaq hüququ, təqsirsizlik prezumpsiyası, məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququ və digər hüquqlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində təsbit edilir ki, hər kəsin yaşamaq hüququ vardır. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürül-

məsi və qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla, insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Konstitusiyanın 31-ci maddəsi təhlükəsiz yaşamaq hüququnun qorunmasına həsr edilib, göstərilir ki, qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır. Hər kəsin azadlıq hüququ gözlənilir, yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə azadlıq məhdudlaşdırıla bilər. Şəxs yalnız məhkəmə qərarına əsasən həbs edilə və həbsdə saxlanıla bilər. Məhkəmə qərarına qədər saxlama 48 saatdan artıq ola bilməz.

Konstitusiyanın bir sıra maddələrində şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, sosial təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və sair hüquqları təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının VII fəslə məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi məsələlərinə həsr edilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, Respublikada ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr tərəfindən məhkəmə hakimiyyəti həyata keçirir. Məhkəmələr öz fəaliyyətlərini demokratik prinsiplərə əsasən, hakimlərin müstəqilliyi gözlənilməklə həyata keçirir. Hakimlərin işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyini təmin etmək və faktlara əsaslanma yolu ilə həyata keçirirlər. Vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında hüquqlarının bərabərliyi prinsiplərinə əsasən işlərə aşkarlıq şəraitində baxılması təmin edilir.

2. HÜQUQ TƏTBİQİ SAHƏLƏRİ ÜZRƏ ETİKA MƏSƏLƏLƏRİ.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra normaları insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi problemlərinə həsr edilmişdir.

Konstitusiyanın 12,25 və 26 maddələrində təsbit edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir, hər kəs qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə edə bilər. Dövlət insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Qeyd edilənlərlə bərabər Konstitusiyanın 71-ci maddəsində göstərilir ki, təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Beləliklə, respublika Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarının hərtərəfli müdafiəsinin və qorunmasını dövlət və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına həvalə edir və təmin olunmasına təminat verir.

Göstərilənlərlə əlaqədar olaraq hər bir hakimiyyət orqanı öz fəaliyyətlərini əsas qanunun tələblərinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirməyə borcludur.

Nəqədər ki, hər orqanın özünə məxsus hüquq və səlahiyyətləri var, yəqindir öz fəaliyyətlərini də bundan irəli gələn tələblər üzərində qurmalıdırlar.

Bu sahələrdə çalışan peşə sahibləri insan amili ilə əlaqədar hüquq münasibətlərini peşələrinin xüsusiyyətlərinə münasib qurmaları üçün etik qaydalara əməl etməyə borcludurlar. Sadalanan şərt yerinə yetirilmədən fəaliyyətə aid edilən vəzifələrin icrası mümkün ola bilməz.

Məsələn, həkimlər öz peşələrini icra edərkən etik qayda olaraq «Hippokrat» andına əməl edirlər, hakimlər «Hakimlərin

andına» uyğun fəaliyyətlərini həyata keçirirlər, müəllimlər şagirdlərlə rəftarda pedaqoji tələblərə uyğun işləyirlər.

Müxtəlif peşə sahiblərinin öz fəaliyyətlərini hüquqi və mənəvi tələblərə uyğun olaraq qurmaları ictimai tərəqqiyə səbəb olmaqla, insanların müqəddəratının ədalətli və humanist prinsiplərə əsasən qurmalarına önəmli dəstək verir.

Məktəb müəllimləri pedaqoji etikaya əsasən şagirdlərlə, onların şəxsiyyətinə toxunmadan rəftar edirlər, həkimlər xəstələri müalicə edərkən daha diqqətli olur, müalicə tədbirlərini axıra qədər icra edirlər, məhkəmə hakimləri içdikləri anda əsasən ədalət mühakiməsini Konstitusiyaya və qanunlara tam uyğun olaraq, qərəzsiz, ədalətlə aparmağa, hakim müstəqilliyini və ləyaqətini qoruyub saxlamağa və yüksək hakim adına hörmət ruhunda davranmağa söz verirlər. Beləliklə, sadaladığımız və sadalamadığımız peşə sahibləri insanlara xidmət etmək sahəsində vəzifələrinə və andlarına uyğun fəaliyyət göstərir və ictimai tərəqqinin tələblərindən irəli gələn borclarını icra edirlər. Qeyd edilənlərə əsasən və ümumi qəbul edilmiş fikrə görə peşə etikasını müəyyən sosial qrupun davranış tərzini və onun mənəvi dəyərlərə əsaslanan fəaliyyətlərinin məzmununu kimi təzahür edir. Bu baxımdan hüquq sahələrində çalışan peşə sahiblərinin etik dəyərlərə münasibətləri onların icra etdikləri vəzifələrin özünəməxsusluğu ilə sıx surətdə bağlıdır. Peşə sahibinin sosial vəziyyəti və mənəvi borcundan asılı olaraq onun öz vəzifəsinə və icra etdiyi vəzifə borcuna görə məsuliyyət dərəcəsi müəyyən edilir.

Məhkəmə hakiminin, prokurorun, müstəntiqin peşə xüsusiyyətləri özünəməxsusluğu ilə fərqlənməsi ilə yanaşı, insan müqəddəratının həll edilməsi baxımından hansının daha məsuliyyətli olması diqqəti cəlb edir. Adı çəkilən peşə sahibləri öz fəaliyyətləri dairəsində hərəkət edərkən bir tərəfdən dövlətin, digər tərəfdən konkret insanın mənafeyini qorunmalıdır. Bu fəaliyyətlər elə təşkil edilməlidir ki, onlar qanunlarla yanaşı etik qaydalara uyğun olsun.

Etik qaydalara və qanunlara uyğun olmayaraq, qəbul edilən qərar ədalətə və humanizm prinsiplərinə zidd olduğuna görə gec – tez öz həqiqi qiymətini alacaqdır.

M.S.Stroqoviçin fikrinə görə hüquqçu ona tapşırılan hüquqa və mənəvi tələblərə uyğun olaraq işi icra edərkən qanunun tələblərindən kənara çıxmamalı, qəbul edilən qərar həm qanuna və həm də mənəvi prinsiplərə uyğun olmalıdır. Heç vaxt mənəviyyatdan kənar qəbul edilən qərar qanuni ola bilməz.¹ Göründüyü kimi müəllif hüququ və mənəviyyatı eyni prizmada görür, onların birini digərindən kənar təsəvvür etmir.

Hər hansı qanundan kənar qəbul edilmiş qərar, həm də mənəviyyata zidd olduqda cəmiyyət tərəfindən mənfi qarşılır. Etikanın və qanunların sadalanan tələbləri hüquq sahəsində çalışan peşə sahiblərindən öz bacarıq və qabiliyyətlərini daima artırmağı tələb edir. İnsan müqəddəratını həll etməyə borclu olan peşə sahibi öz təyinatına cavab vermə imkanına sahib olmalıdır.

Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanunda müəyyən edilib ki, hakimlər ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən qanunların tələblərinə dəqiq və dönmədən əməl etməli. Məhkəmə fəaliyyətinin mənəvi və tərbiyəvi təsirini müəyyən etməli, ədalətli və qərəzsiz olmalıdırlar. Ədalət mühakiməsinin nüfuzuna hakimin yüksək adına xələl gətirən hər hansı hərəkətdən çəkinməlidirlər. («Məhkəmələ və Hakimlər haqda qanun» 10 iyun 1977-ci il, 99-cu maddə).

Yuxarıdakı qanun göründüyü kimi, qanun və mənəviyyatın hakim fəaliyyətində eyni dərəcədə gözlənilməsinə tələb edir. Hakimin iş fəaliyyəti və şəxsi davranışı elə vəhdətdə cərəyan etməlidir ki, onun qərəzsiz və hər hansı maraqdan kənar olması hər kəsdə şübhə yaratmasın. Qanunun bu tələbləri eyni zamanda hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına da aid edilir.

¹ «Проблемы судебной этики» под редакцией М.С. Строговича. Москва. стр. 28.

Hüquq mühafizə orqanının əməkdaşı nüfuzuna mənfi təsir edəcək hərəkətdən çəkinməli və başa düşməlidir ki, o dövlət adından hərəkət edir, onun nüfuzdan düşməsi dövlətin nüfuzuna mənfi təsir edir.

Beləliklə, hüquq tətbiq edən sahələrdə çalışan hər əməliyyat işçisi başa düşməlidir ki, onun peşə fəaliyyəti iki istiqamətdə formalaşır, yəni hüquq və mənəviyyvtn vəhdətindən yaranan prinsipə əsaslanır. Bu tələb yerinə yetirilmədiyi təqdirdə əməkdaşın fəaliyyəti istənilən səmərəni verə bilməz, gec-tez həmin əməkdaş nüfuzdan düşər və öz əhəmiyyətini itirər.

Hakimlərin müstəqilliyi bir sıra təkzib olunmaz əsaslara söykənir.

Yuxarıda adı çəkilən qanunda təsbit edilir ki, hakimlərin müstəqilliyi onların səlahiyyətləri dövründə siyasətləşdirilməməsi, dəyişilməzliyi və toxunulmazlığı ilə səciyyələnir. Onların məsuliyyətə cəlb edilməsi, səlahiyyətlərinə xitam verilməsi və vəzifələrindən kənarlaşdırılmalarına məhdud hallarda yol verilir. Qanun məhkəmə fəaliyyətinə hər hansı müdaxiləni istisna edir və eyni zamanda hakimlərin fəaliyyətlərini hər hansı yolla məhdudlaşdırılmasını istisna edir.

Hakimlərin şəxsi təhlükəsizliyinə, maddi və sosial sahədə təminatlarına təminat verir.

1998-ci ilin dekabr ayının 11-də qəbul edilmiş «Məhkəmə və Hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında»kı qanunda göstərilir ki, bu orqanların işçiləri öz qulluq vəzifələrini yerinə yetirmələri ilə əlaqədar olaraq, onların özlərinin və qohumlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Bu vəzifəli şəxslərin tərkibinə hakimlər, prokuror – müstəntiqlər, təhqiqat aparan, əməliyyat-axtəriş funksiyalarını həyata keçirən şəxslər daxildir.

Qanun adı çəkilən şəxslərin fərdi müdafiə vasitələri ilə təmin etməkdən tutmuş, mənzillərinin, ailə üzvlərinin təhlükəsizliyinin qorunmasına qədər tədbirlərin qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

Qanın nəzərdə tutduğu tədbirlərin həyata keçirilməsi məhkəmə hakimlərinin prokurorluq və digər orqanların əməkdaşlarında öz peşələrinə inam yaratmaqla onların məsuliyyətini artırır, onları hər hansı ədalətsizlikdən və mənəviyyətsizlikdən çəkindirir. Həmin tarixdə qəbul edilmiş başqa qanunda cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi tədbirləri müəyyən edilir. Bu qanuna əsasən cinayət prosesində iştirak edən şahidlər və digər şəxslərin təhlükəsizliyinin və sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə də təminat verilir. Eyni zamanda cinayət haqqında məlumat verən və onun açılmasında iştirak edən şəxslərin, zərərçəkənlərin və digər proses iştirakçılarının müdafiəsi üçün bütün tədbirlərin qəbul edilməsi qanunda öz əksini tapır. Bu tədbirlər bir tərəfdən cinayətlərin üstünün tez açılmasına, digər tərəfdən hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırır.

Hakimlərin və digər hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının öz fəaliyyətləri çərçivəsində müstəqillikləri onlardan hər hansı yerli təsir və təzyiqlərə baxmayaraq, yalnız qanunlara və mənəvi dəyərlərə əməl etməyi tələb edir.

Onlar Konstitusiyada tələb edildiyi kimi xalqın istək, arzularına və hüquqlarına hörmət etmək ruhunda öz fəaliyyətlərini nizamlamaqla, qanunlara durmadan əməl etməli, mənəvi dəyərləri yaddan çıxarmadan peşə vəzifəsinə əməl etməlidirlər. Hakim və digər hüquq mühafizə orqanı əməkdaşı yaddan çıxarmamalıdır ki, onlar öz fəaliyyətlərinə görə şəxsi məsuliyyət daşıyırlar. Qəbul etdikləri qərarlar qanuni və əsaslı olmalıdır. Hər hansı qanunsuz, ədalətsiz qərara görə onlar həmçinin şəxsi məsuliyyət daşıyırlar.

Nə hakim, nə də digər hüquq orqanının əməkdaşları qəbul etdikləri qərara görə məsuliyyəti kiminsə üstünə yıxmaqda haqlı deyillər, ona görə ki, qərar qəbul edərkən onlar müstəqildir, heç bir təsirə məhəl qoymadan öz vəzifələrini və peşə borclarını yerinə yetirməlidirlər. Onlar çıxarıqları qərara görə həm qanuni və həm də mənəvi məsuliyyət daşıyırlar.

Hüququn tədqibi sahəsində çalışan əməkdaşların fəaliyyətlərinin bir əsas xüsusiyyəti bu fəaliyyətin aşkarlıq şəraitində aparılmasıdır. Ona görə də bu fəaliyyət və onun nəticələri geniş ictimaiyyətin müşahidələri altında keçir, bu fəaliyyətin nə dərəcədə ədalətli, qanuni və əxlaqi cəhətdən dürüst olması barədə ictimai rəy formalaşır.

Konstitusiyaya və Məhkəmə Hakimləri haqqında qanuna əsasən məhkəmə baxışı bütün məhkəmələrdə açıq aparılır.

Qapalı məhkəmə baxılışına yalnız qanunlarda nəzərdə tutulduğu hallarda yol verilir. Bütün hallarda isə məhkəmə hökmü vətəndaşların iştirakı şəraitində açıq elan edilir.

Bu hallarda hökmün nə dərəcədə ədalətli, qanuni və əxlaqi cəhətdən dürüst olması vətəndaşların gözündən qaçmır. Tez zamanda hökm barəsində cəmiyyətdə rəy yaranır. Bu rəyin formalaşmasında həmçinin hökmün savadlı yazılması, onun əsaslandırılması xüsusi rol oynayır.

Məhkəmə baxışında prokuror dövlət ittihamçısı sifatində iştirak etdiyi hallarda məhkəmə iştirakçıları, həmçinin vətəndaşlar onun mövqeyinə, əxlaqi, mənəvi və qanunilik baxımından nə qədər ədalətli olmasına qiymət verirlər.

Qanuna əsasən müstəntiq istintaqı qapalı şəraitdə aparmasına baxmayaraq, məhkəmədə aşkar şəraitdə iş araşdırılarkən onun işinin keyfiyyətinə, yuxarıda göstərilən meyarlara nə dərəcədə cavab verə bilməsinə qiymət verilir.

Bəzi hallarda məhkəmə iclasında təqsirkar, şahid və zərərçəkmişlər istintaqın qüsurlu aparılması, hüquqlara məhəl qoyulmaması barədə ifadə verirlər, bu da öz növbəsində istintaq və müstəntiq barəsində mənfi fikirlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, çox hallarda istintaq və məhkəmə fəaliyyəti insanlar arasında baş vermiş mübahisə və çəkişmələrlə əlaqədar yaranır. Bu da öz növbəsində böyük peşəkarlıq və diqqət tələb edir.

Qanunlara, hüquqlara ciddi əməl edilməsi, insanlarla rəftarda daha həssaslıq nümayiş etdirilməsini tələb edir.

Məhkəmə baxışı və onun nəticələri bir çox hallarda vətəndaşların maraqlarına toxunur.

Heç vaxt münaqişə tərəflərinin maraqları üst – üstə düşmür, bəzi hallarda hər iki tərəf narazı qalır. Ona görə də belə hallarda yalnız qanuni və əsaslı qəbul edilmiş qərar məhkəmə baxılışının nə qədər ədalətli, mənəvi, əxlaqi və qanuni cəhətdən düzgün olması nəticəsini formalaşdırır.

Bəzi hallarda icraedici orqanların qeyri - qanuni qərarlar qəbul etmələri məhkəmə baxışı zamanı ortaya çıxır, belə həllərdə məhkəmə daha ciddi yanaşma yolu ilə bu faktı araşdırmalı və ədalətli qərar qəbul etməlidir. Belə hallar da olur ki, məhkəmə icra orqanının əməlinə lazımı qiymət vermir, bu da öz növbəsində məhkəmənin nüfuzuna mənfi təsir edir.

Atalar demişkən: «Hörməti qazanmaq çətin olduğu kimi onu itirmək bir o qədər asandır».

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin sərbəst qoludur. Məhkəmənin nüfuzu dövlət hakimiyyətinin nüfuzudur. Bu nüfuzun qorunması dərəcəsindən asılı olaraq, bu sahədə çalışan peşə sahiblərinin özlərinə məxsus nüfuzları barədə fikir və rəy formalaşır. Beləliklə, ədalət mühakiməsi sahələrində çalışan əməkdaşlar yadda saxlamalıdırlar ki, bir çox hallarda onlar cəmiyyətin nifrət bəslədiyi insanlar barəsində müəyyən hökm verməlidirlər. Qəbul edilən qərar, təyin edilən cəza tədbiri qanun tələb etdiyi hədlərdən kənara çıxmamalıdır.

Məhkəmə təyin etdiyi cəza qisas yox, xəbərdar edici və tərbiyə edici mahiyyət daşıyır.

Təqsiri sübut edilməyən şəxsin məhkum edilməsi, cinayəti lazımı qədər təsdiq edilən şəxsin azad edilməsi hər iki halda yol verilməzdir.

Təqsiri təsdiq edən sübutların doğruluğu heç bir şübhə doğurmamalıdır, yalnız başqa dəlil və sübutlarla üst-üstə düşdüyü hallarda bu sübutlara əsaslanılmalıdır.

3. MƏHKƏMƏ ETİKASININ ƏSASLARI.

Hüquqşünas alimlərin fikrinə görə şərti olaraq məhkəmə etikasını iki hissəyə - ümumi və xüsusi hissələrə bölünür.

Ümumi hissədə ümumi nəzəri məsələlər, o cümlədən bu sahədəki elmin yaranması, onun elmi qaydada tədqiqi məsələləri, mənəvi və əxlaqi problemlərin öyrənilməsi, cinayət – prosessual qanunvericiliyin istiqamətlərinin öyrənilməsi, xüsusi hissədə isə məhkəmə hakimlərinin, prokurorların, müstəntiqlərin və vəkillərin fəaliyyətlərinin etik xüsusiyyətləri öyrənilməsidir.

Hər iki hissənin tədqiqində əsas diqqət iki əsas məsələnin öyrənilməsinə yönəlmişdir, birinci cinayət - prosesi normalarının etik əsaslarının, ikincisi cinayət işlərinin istintaq edilməsində və məhkəmə baxılışında prosessual qanunların tətbiq edilməsi məsələlərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir.

Professor M.S. Straqoviçin fikrinə görə məhkəmə etikasını cinayət prosesi qanunlarının mənəvi məzmununu və onun əxlaqi baxımdan tətbiq edilməsi məsələləri ilə məşğul olmalıdır. Alimin fikrinə görə bu amillər məhkəmənin, prokurorluğun və istintaqın fəaliyyətlərini nizama salır.

Cinayət işlərinin düzgün istintaq edilməsi və məhkəmədə həll edilməsi təkcə prosessual normaların yox, maddi normaların, yəni, cinayət hüququ normaları tətbiq edildikdə mümkünləşir.¹

Alimin bu fikri ilə razılaşmalıyıq ona görə ki, cinayətin mahiyyətini, məzmununu yalnız cinayət hüququnun maddi əsaslarını tətbiq etməklə müəyyən etmək olar. Prosessual əsaslar isə hansı metod və üsulları tətbiq etməklə cinayət işinin düzgün həll edilməsi üçün vacibdir.

Məhkəmə etikasının əsaslarını ilk dəfə Rusiyada məşhur alim və peşəkar hüquqşünas A.F.Koni öyrətməyə başlamışdır.

¹ M.C.Строгович – «Проблемы судейской этики» Москва. Стр. 31-32

Onun ilk mühazirələri «Cinayət prosesində mənəvi başlanğıc» və «məhkəmə etikasının məqamları» adlanırdı.¹

A.F.Koni 1901-ci ildə Aleksandr Litseyində oxuduğu bu mühazirələrində məhkəmə etikasının elmi və mənəvi əsaslarını açmaqla bərabər, cinayət–məhkəmə proseslərinin humanizm prinsiplərini elmi surətdə əsaslandırdı.

A.F.Koni 1905-ci ildə aşkarladığı məlumatında göstərmişdir ki, mühazirələri davam etdirə bilməyəcək, ona görə ki, Ədliyyə naziri Muravyov və jandarma şefi Plevе bunu qadağan etmişlər.

Beləliklə, ədalət mühakiməsinin canlanmasının və bu sahədə elmi axtarışların qarşısı alınmışdır. Bunlara baxmayaraq, hüquq ictimayəti A.F.Konini məhkəmə etikasının banisi adlandırır.

Sovet dövründə məhkəmə etikası bir elm kimi uzun müddət tədqiq edilməmişdir. Vişinski və Qolyakov öz əsərlərində məhkəmə etikasının elmi araşdırılmasına lüzum görmür, sosialist etikası və sovet cəmiyyətinin bir vəhdətdə birləşməsi buna kifayət edir, deyə elmin qarşısına sipər qoymuşlar.

Hazırda etikanın elmi surətdə tədqiq edilməsinə böyük ehtiyac var, ona görə ki, demokratik şəraitdə, hüquqi dövlətin yaradılması və məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsi bunu qətiyyətlə tələb edir.

Məhkəmə etikasının əxlaq və mənəviyyat dəyərlərinin təcrübədə tətbiqi ilə yanaşı, hüquqşünas alimlər hesab edirlər ki, bu dəyərlər hüquq sahələrində çalışan peşə sahiblərinin xidməti vəzifələrinin yerinə yetirmələrində tətbiq edilməklə, bərabər vəzifədən kənardada onların davranışını əhatə edir.²

Alimlərin bu fikirləri ilə razılaşmaq olar. Danılmaz həqiqətdir ki, cəmiyyətdə qəbul edilən əxlaqi və mənəvi dəyərlər bütün vətəndaşlara aiddir. Lakin elə peşələr vardır ki, bu peşə sahibləri öz davranışlarında etik normalara qarşı daha

¹ Кобликов - Юридическая этика. Москва, 1999 г.

² Там же работа.

həssas olmalı, vəzifədən kənar da etik normalara əməl etməlidirlər.

«Məhkəmə və hakimlər haqqında qanunun» 99-cu maddəsində göstərilir ki, hakimlər ədalət mühakiməsinin nüfuzuna, hakimin yüksək adına, şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı hərəkətdən çəkinmək vəzifəsini yerinə yetirməlidirlər.

Polis əməkdaşı, prokuror, müstəntiq işdən kənardada öz vəzifələrində qalırlar, lazım olduqda hadisələrə müdaxilə edir, qanun dairəsində vəzifə borcunu yerinə yetirirlər.

Keçmiş Sovet İttifaqının baş prokurorlarından biri müşavirələrin birində göstərmişdir ki, əgər adi vətəndaş pivəxanada bir qədəh pivə içib bir populyar mahnı oxuyarsa, heç kəs bunu qəbahət kimi qəbul etməz, bunu normal hal kimi qəbul edər. Lakin bu hərəkəti prokuror etsə, artıq o prokuror deyil.

Hər hansı hüquqşünas rüsvay edən hərəkət etmiş olsa, vətəndaş ona qarşı öz etibarlarını itirər. Beləliklə, hüquq sahəsində çalışan peşəkarlar mənəvi cəhətdən təmiz olmaqla, bütün şəraitlərdə öz davranışlarında diqqətli olmalı, onları nüfuzdan sala biləcək hərəkətlərə yol verməməlidirlər.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, hüquq işçiləri insanlarla işləyir, onların peşə obyektı əksər hallarda insanlardır. İnsan çox həssas və tez inciyən məxluqdur, onunla çox ehtiyatla davranmalı, diqqətli olmalı, əxlaq normaları qəbul etdiyi hədlərdən kənara çıxılmamalıdır.

Hüquq aləmində çalışan peşə sahiblərinin ümumi qəbul edilmiş etika qaydalarından əlavə sırf özlərinə məxsus əxlaq qaydaları da mövcuddur.

Məsələn, hakim müşavirə otağının sirrini, müstəntiq istintaq sirrini yaya bilməz.

Vəkil müdafiəsi altında olan, müttəhimin ona etdiyi etirafı elan edə bilməz. Onun zərərinə olan halları açıqlamağa haqlı deyil.

Beləliklə, hüquqşünasın peşə etikasını özündə sırf bu peşələrə aid olan etik qaydaları nəzərdə tutmaqla, cəmiyyət üzvlərinə xas olan etik normalara əməl edilməsini tələb edir.

Hüquq əməkdaşlarına qarşı əlavə etik qaydalarının tətbiqi onların vəzifə borclarının yerinə yetirilmələri ilə sıxı surətdə bağlıdır.

Başqalarının müqəddaratını həll etməli olan peşəkar hüquqşünas vətəndaşlardan qanunların, hüquq qaydalarının icrasını tələb etməyə mənəvi hüququ olmalıdır. Hüquq ədəbiyyatında, hüquq sahəsində çalışan peşəkarların etikasını müxtəlif cür adlandırılır, məsələn, hüquqşünasın peşə etikasını hüquq etikasını və sairə. Bunlara baxmayaraq, ümumilikdə hüquq sahəsində çalışanların etikasını altında əxlaq normalarının və tələblərinin məcmusi anlaşılır, bunlar isə öz növbəsində hüquq peşəsinin bütün sahələrinə aid edilir. Deyilənlərlə bərabər hər peşənin özünəməxsus etik tələblərinin müəyyən edilməsi ümumi prinsiplərə zidd deyil.

Beləliklə, hüquq etikasını peşə etikasının bir növü olmaqla, hüquq sahəsində çalışan əməkdaşların davranış qaydalarını əhatə etməklə, onların əmək fəaliyyətlərinin mənəvi və əxlaqi xarakterini əhatə edir, həmçinin işdən kənar şəraitlərdə onların davranış tərzini müəyyənləşdirir. Hüquq etikasını elmin bir sahəsi olmaqla, hüquq sahəsinin özünəməxsus cəhətlərini tədqiq edir, əxlaq və mənəvi cəhətlərini öyrənir.¹

Məhkəmə etikasına gəlincə bu sahənin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, bu fəaliyyətin dövlət hakimiyyətinin bir qolu tərəfindən həyata keçirilməsi yaddan çıxarılmamalıdır.

M.S.Straqoviç hesab edir ki, məhkəmə etikasını elmin bir sahəsi olmaqla, mənəviyyat və əxlaqın ümumi normalarının özünəməxsus şəraitdə məhkəmələr, prokurorlar, müstəntiqlər və vəkillər tərəfindən tətbiq edilməsidir. Onlar əxlaq prinsiplərini və tələblərini istintaqa və məhkəmələrə aid olan

¹ А.С.Кобликов «Юридическая этика» Москва, 1999 г.

cinayət işləri üzrə tətbiq edirlər¹. Hüquq ədəbiyyatında ümumi qəbul edilmiş anlayışa görə məhkəmə etikası hakimlərin və digər peşəkar hüquqçuların cinayət, mülki orbiraj təcrübəsində əxlaqi xüsusiyyət daşıyan qaydaların tətbiq edilməsinin məcmusunu təşkil edir. Bu həm də əxlaqın tələblərini özünəməxsusluqla öyrənən elm sahəsidir.

Göründüyü kimi ümumi qəbul edilmiş anlayış M.S. Straqoviçin aşkarladığı nəticə ilə üst-üstə düşür. Əlavə etməliyik ki, bütün hallarda təcrübədə müsbət əxlaqi dəyərlər nəzərdə tutulmaqla, məhkəmə etikasının tələbləri və prosesual qaydaların gözlənilməsi şərti ilə tətbiq olunmalıdır.

Hüququn tətbiqi sahələrində etikanın tələblərinin tətbiq edilməsi əxlaqi cəhətdən fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsinə səbəb olur, humanizm prinsiplərinin həyata tətbiqinə önəmli töhfə verir.

Bu da öz növbəsində qanunların daha humanizm dəyərlərinə əsaslanmasına yardım edir.

Digər tərəfdən əxlaq və humanizm prinsiplərinin bərqərar olması insanları qanunlara, ümumi yaşayış qaydalarına əməl etmələrinə tərcih edir.

Bütün deyilənlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların və vəzifələrin düzgün başa düşülməsini və icrasını asanlaşdırır.

¹ Проблемы судебной этики. Москва. 1974 г., стр.1

III FƏSİL. MADDİ VƏ PROSESSUAL NORMALARIN ETİK PRİNSİPLƏRİ

1. *MADDİ HÜQUQ NORMALARININ ƏXLAQ PRİNSİPLƏRİNƏ UYGUN TƏTBİQİ.*

Cinayət işlərinin həlli prosesində cinayət hüquq normaları ilə yanaşı müxtəlif hüquq sahələrinin normaları da tətbiq edilir. Buna çox hallarda ziyan vurma, talama, təhlükəsizlik texnikasının pozulması və digər işlərə baxılmasında təsadüf edilir, lakin bütün hallarda cinayət hüquq normalarının tətbiqi əsas kimi təzahür edir.

A.V.Naumov hesab edir ki, cinayət hüquq tənzimləməsinin ayrıca predmetinin mövcud olması zəminində cinayət hüququnun sərbəst təbiyyəti haqqında çıxarılan nəticə, bəzən təsdiq edildiyi kimi, heç də o demək deyil ki, cinayət hüquq norması hansısa digər hüquq sahəsinin normalarını təkrar edir. Qanuna zidd hərəkət, hüququn başqa sahələrindən asılı olmayaraq, cinayət qanunu tərəfindən müəyyən olunur. Bu fikir hüquq normalarının sistemliliyini bütövlükdə götürmür, çünki hər hansı hüquq sahəsi normalarının sərbəstliyi nisbidir. Bu müddəə, xüsusən cinayət-hüquq normalarının hüququn digər sahəsinin normaları ilə qarşılıqlı əlaqəsində daha aydın təsdiq olunur. Bir çox cinayət hüquq normaları ən müxtəlif sahələrə aiddir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin analizi təsdiq etməyə imkan verir ki, hüququn elə bir sahəsi yoxdur ki, onun normaları cinayət hüquq normalarına üzvü şəkildə daxil olmasın.¹

Alimlərin fikrincə hüquq sistemində bütün normalar bir-biri ilə bağlıdır və biri-birini şərtləndirir, yalnız hüquq mühafizə normalarını ayıraraq seçmək mümkün olmur. Beləki, eyni norma bir münasibətdə tənzimləyici, digər münasibətdə mühafizəedici funksiyaları daşıya bilər. Başqa sözlə həm

¹ A.V.Naumov – «Rusiya cinayət hüququ» ümumi hissə, Bakı – «Qanun» - 1998, səh. 23-24.

tənzimləyici xarakter daşıyır, həm də hüquq mühafizə xarakteri daşıyır.¹

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, eyni zamanda Respublikanın cinayət qanunu hesab edilən akt 30 dekabr 1999-cu ildə təsdiq edilmişdir.

Məcəllə Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır. Cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan əsaslar olduqda məcəlləyə görə şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır. Belə ki, bütün hallarda əməl cinayət tərkibinin bütün əlamətlərini əhatə edirsə və cinayət məəcəlləsinin müəyyən maddəsinin təsiri altına düşürsə, cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Cinayət məəcəlləsinin vəzifələrindən bəhs edilərkən, məcəllənin 2-ci maddəsində göstərilir ki, məcəllə sülhü və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühitin və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaq cinayətlərin qarşısını almaq vəzifələrini daşıyır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, cinayət məsuliyyətinin əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş, cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin hərəkət və ya hərəkətsizliklə törədilməsi təşkil edir.

Cinayət məəcəlləsinə görə cinayət məsuliyyəti qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır.

Sadalanan prinsiplər ayrı – ayrılıqda hər biri əxlaq normalarına əsaslanır. Məlum həqiqətdir ki, qanunlar vətəndaşların iradəsinə əsasən formalaşır, onların hər biri cəmiyyətin əmin – amanlığın təmin olunmasına xidmət edir. Əmin amanlığının bərqərar edilməsi isə əxlaq qaydalarına əməl edilməsi kimi səciyyəyəldir. Beləliklə, hüquqla əxlaq və

¹ Yenə orada, səh. 22.

mənəviyyat arasında sıxı əlaqə yaranır. Əgər cinayət prosesində qanunlara əsaslanılırsa, deməli əxlaqa uyğun olan nəticə çıxarılır.

Vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına qarşı cinayət hərəketinə yol verilirə bu halda nəinki hüquqlar həmçinin əxlaq qaydaları da pozulmuş olur.

Beləliklə, cinayət hüququnun qanunçuluqla əlaqədar prinsipi bir tərəfdən hüquqü pozulmuş şəxsin ictimai qaydanın qorunmasına və təhlükəsizliyinə əsaslanan hüquqlarını bərpa edir, eyni zamanda cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxsin hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Hər iki halda cəmiyyət üzvlərinin əxlaqi dəyərlərinə hörmətlə yanaşılması əsasında ictimai münasibət formalaşar.

Cəmiyyət üzvləri törədilən cinayətlərə həssas yanaşır, onu törədən şəxsin layiqli cəza almasını gözləyir, istənilən nəticə alınmadıqda bu hala mənfi münasibət bildirir. Deməli, bütün hallarda cəmiyyət üzvləri əxlaqi dəyərləri əsas götürərək cinayət əməllərinə və onun acı nəticələrinə biganə qalmır, əlində olan imkanlardan istifadə edərək buna öz münasibətini bildirir. Bu da öz növbəsində həm konkret cinayətə və həm də onun nəticələrinə qarşı ictimai rəyi formalaşdırır.

M.S.Stroqoviçin fikrinə görə əxlaq normaları hüquq normalarına nisbətən dövlət aktlarının müdafiəsindən tam faydalana bilmir və bu normaların pozulmasına görə dövlət məcburetmə tədbirləri tətbiq edilmir. Lakin əxlaq normaları cəmiyyət əsaslandığı sosial normaların obyektiv təzahürü olmaqla, onun icrası labüdləşir və ictimai rəyin yaranmasına səbəb olmaqla, cəmiyyətin təzyiqinə məruz qalır.¹

Alimin bu fikri ilə razılaşıyıq, o səbəbdən ki, əksər hallarda qeyri əxlaqi əməllər tədricən qanunvericilik tərəfin-

¹ «Проблемы судебной этики» Под редакцией М.С.Строговича, Изд. «Наука», Москва, 1977 г. стр.9.

dən ictimai rəy nəzərə alınaraq, qeyri əxlaqi əməl kimi qiymətləndirilir.

Bəzi müəlliflər daha irəli gedərək göstərirlər ki, prinsip etibarı ilə hər hansı əməl cinayət olmazdan əvvəl əhalinin çox hissəsinin gözündə əxlaqsızlıq kimi qiymətləndirilir.

Bəzi hallarda əxlaqa zidd olmayan əməl isə vaxtından qabaq və lazımınca düşünülmədən cinayət qanunvericiliyinə cinayət kimi daxil edilir.¹

Müəlliflərin bəzilərinin fikrinə görə ayrı-ayrı hallarda cəmiyyət tərəfindən əxlaqa qəti zidd olan əməllər cinayət qanunvericiliyində cinayət kimi qiymətləndirilmişsə, onun sonradan qanundan çıxarılması niyyətinə ehtiyatla yanaşmaq lazımdır.

Beləliklə, bütün hallarda cinayət qanunvericiliyi cəmiyyətdə əxlaqi və mənəvi dəyərlərə qarşı yaranan münasibətlərə ehtiyatla yanaşmalı, ictimai rəyləri bəzi hallarda səhv etməmək üçün nəzərə almalıdır.

Məsələn, müəlliflərdən A.A.Qertsenzov və S.S.Karpes hesab edirlər ki, əməlin cinayət hesab edilməsi anlayışının ünsürləri sırasına etik ünsür də daxil edilməlidir.²

Bu deyilənlərə baxmayaraq əxlaqa və mənəviyyata zidd olan əməl cinayəti törədən ünsürlərdən biri olması Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsinin 14-cü maddəsində göstərilməmişdir.

Həmin maddədə göstərilir ki, «Bu məəcəllə ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır». Beləliklə, respublikanın cinayət qanunvericiliyi birmənalı olaraq yalnız məəcəllədə nəzərdə tutulan, təhdid olunan ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi tanıyır.

¹ Ковалев М.И. «Роль право союзной и юридической техники в развитии уголовного законодательства» Советская Государство и право. 1985 г. № 8 стр 71

² Карнец И.И. «Проблемы судебной этики». М., 1985. стр. 50

Bu anlayışdan belə nəticə çıxarılmalıdır ki, hər hansı ictimai təhlükəli əməl cinayət sayıla bilməz, əgər onun təhdid olunması cinayət məəcəlləsində göstərilməyibsə.

Qanunun qəti mövqei öz növbəsində onun tətbiqini asanlaşdırır və qanundan kənar əməlin qiymətləndirilməsinə yol vermir, bu da cinayət qanunvericiliyinin digər hüquq sahələrinin normalarından əsaslı surətdə fərqləndirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Beynəlxalq humanizm prinsiplərinə sədaqətlə yanaşaraq, 71-ci maddənin VIII hissəsində əhəmiyyətli norma müəyyən etmişdir. Həmin normaya əsasən törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə heç kəs məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir. Konstitusiyanın bu göstərişi Azərbaycan Respublikası Cinayət məəcəlləsinin 10-cu maddəsində yer almışdır.

Cinayəti yüngülləşdirən yeni qanunun əvvəllərdə edilmiş cinayət əməlinə görə cəza çəkən şəxsə tətbiq edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir və qanunun humanistliyinə bariz sübutdur.

Cinayətə görə cəza respublika qanunvericiliyinə görə sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər, tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilir.

Qanunvericilik fikrimizə görə sosial-ədələt dedikdə cəmiyyət üzvlərinin normal davranışları üçün müəyyən edilmiş tələblərin pozulmasına yönələn əmələ qiymət verilməsini və pozulmuş hüququn bərpa edilməsini nəzərdə tutur.

Burada əmələ görə qisas yox, əmələ görə sosial ədalət prinsiplərinə cavab verən tədbirin qəbul edilməsi əsas götürülür.

Məhkumun islah edilməsi dedikdə isə qanun cinayət edən şəxsə qarşı tətbiq edilən cəzaya onun tərbiyələndirilməsinə bir vasitə kimi baxır.

Yəqindir ki, cinayətə görə cinayət əməlini yüngülləşdirən, ağırlaşdıran hallar, şəxsi və onun törətdiyi əməli xarakterizə edən digər xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq təyin edilən cəza məhkumun müəyyən məhrumiyyətlərinə səbəb olur, bu qaçılmazdır. Cinayət törətmiş şəxsə cəza verilməsi, qanunda göstəriləndiyi kimi, məhkuma təsir etməklə yanaşı digər şəxsləridə cinayət əməllərindən çəkəndirmək məqsədini daşıyır.

Misal var - dərman nə qədər acı olsa da xəstənin sağlması xatirinə qəbul edilməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi, bütün hallarda cinayətə görə təyin edilən cəza ədalətli olmalıdır. Bəzi hallarda cinayətkarı və yaxud digər şəxsləri qorxutmaq, cinayətdən çəkəndirmək məqsədi ilə həddindən artıq təyin edilən cəza lazımı effekti vermir.

Məsələn, uzun illər ərzində tətbiq edilən ölüm cəzası gözlənilən nəticəni vermədi. Əksinə yeni daha təhlükəli cinayətlərin baş verməsinin qarşısını ala bilmədi, terror, adam oğurluğu, adam alveri, reket və başqa ağır cinayətlər törədildi.

Fikrimizə görə məhkəmə cəza təyin edərkən cinayətin ağır nəticələrə səbəb olmasını nəzərə almaqla yanaşı, məhkum ediləcək şəxsi xarakterizə edən cəhətləri, onun öz əməlindən peşiman olmasını, cinayət əməlini yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallarla birlikdə nəzərə almalıdır.

Məlum həqiqətdir ki, həddən artıq təyin edilən cəza mənfi effekt verir, məhkumu qıcıqlandırır, onun ədalət mühakiməsinə olan inamını qırır, onun gələcəkdə tərbiyə olunmasına mənfi təsir edir.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi beynəlxalq aləmdə yüksək qiymətləndirilən əsaslardan biridir.

Hər bir kəsin Milli, dini, dərisinin rəngi və digər əlamətləri nəzərə alınmadan yalnız törətdiyi əmələ, onun

nəticələrinə görə məsuliyyətə alınması respublika qanunlarında bir mənalı təsbit edilir.

Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi həmçinin törədilən əməlin təhlükəlik dərəcəsinə və nəticələrinə görə müəyyən edilməlidir.

Burada məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi cəhəti həmçinin nəzərə alınmalıdır. Ədalət və humanizm prinsipləri yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məhkəmə fəaliyyətində ciddi surətdə qorunmalı, təqsirləndirilənin qanun nəzərdə tutduğu hüquqlarına hörmətlə yanaşmaqla onun haqqında haqq ədalətə cavab verən cəza tədbiri qəbul edilməlidir.

Cinayətkarlıqla «ciddi mübarizə» aparılır deyərək həddindən yüksək cəza verilməsi və ya heç bir bəraət qazandırılma bilməyən yüngül cəzanın verilməsi Konstitusiyaya tələb etdiyi haqq – ədalət prinsiplərinə cavab vermir.

2. CİNAYƏT-PROSESUAL QANUNLARDA ƏXLAQİ DƏYƏRLƏR.

Hüquq və əxlaq iki özünəməxsus sərbəst institut olmaqla sosial münasibətlərin nizama salınmasında birlikdə hərəkət edir, lakin bu hərəkətdə hər ikisi sərbəstdir.

Onlar ictimai münasibətlərin nizama salınmasında fəaliyyət göstərirlər və bu fəaliyyət xüsusi dəyərə malikdir.¹

Alimlərin fikrinə görə dövlət məcburetə tədbirləri vaxtı ilə əxlaq normaları kimi təzahür edən dəyərlərdən hüququn məzmununa daxil edilmişdir.

V.A.Tumanov hesab edir ki, hüquq bütün hallarda, normativ sistem kimi ictimai münasibətlərin nizama salınmasında və ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsində əxlaqi dəyərlərə söykənməlidir. Hüququn əxlaqlılığı onun əhəmiyyətini yüksəldir.²

Məşhur ədib A.İ.Soljenisin hesab edir ki, əxlaqi başlanğıc hüquqdan yüksəklikdə dayanmalıdır.³

Yuxarıda adı çəkilən alimlərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmaqla qeyd etməliyik ki, bütün hallarda əxlaq normaları və qaydaları müsbət mahiyyət daşıyır, bəzi hallarda hüquq qaydaları ilə üst – üstə düşür, ictimai rəy yaratdığı dəyərlərə uyğun gəlmir. Əxlaq uzun illər ərzində əldə etdiyi müsbət adət və ənənələrin böyük bir hissəsi hüquq qaydalarının tərkibinə daxil edilmişdir.

Ayrı-ayrı cinayət prosesual normaların əxlaqi əhəmiyyəti danılmazdır. Lakin qeyd etməliyik ki, bütün hallarda prosesual normalar əxlaq normaları sisteminə uyğun gəlmir. M.S. Stroqoviç göstərir ki, hər bir prosesual normalanın tərkibində əxlaq məzmununu axtarmaq sadəlik və kobudluq olardı. Məsələn: məhkəmə xərclərinin müəyyən edilməsində,

¹ С.С.Алексеев – «Теория право», Москва, 1995, стр. 136.

² Yəne orada, səh. 139.

³ Yəne orada, səh. 137.

ittihamnəmənın normativ quruluşunda və sairə.¹ Məlum həqiqətdir ki, təqsirləndirilənin haqqında bəraət hökmü çıxarıldıqda məhkəmə xərcləri dövlət hesabına ödənilir. Hətta ona, yetirilmiş mənəvi və maddi zərər dövlət hesabına ödənilir, törətdiyi cinayət sübut edildikdə və məhkəmə ittiham hökmü çıxardıqda isə məhkəmə xərcləri, o cümlədən zərərçəkmişə yetirilmiş ziyan məhkumun əmlakı hesabına ödənilir. Bəzi istisnalar nəzərə alınmasa, cinayət prosessual qanunvericilik və prosessual fəaliyyətin əsasında bir sıra əxlaqi prinsiplər əhəmiyyətli yer tutur. Humanizm və şəxsiyyətin müdafiəsi baxımından təsbit edilən normalar cinayət prosesinin xüsusiyyətlərinin əsasını təşkil edir.

Cinayət məhkəmə prosesində şəxsiyyətin qorunması və ədalət prinsipləri əsas istiqamət kimi qəbul edilir.

Ona görə ki, bu fəaliyyətdə əsas məqsəd cinayətə layiqli cəza verilməsi əsas məqsəd olmaqla yanaşı, təqsiri olmayan şəxsin təmizə çıxarılmasıdır.

Hüquq tətbiq etmə prosesində ən böyük və bağışlanılmaz günah təqsiri olmayan şəxsin məhkum edilməsidir.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsi məhkəmə təhdidi altında olan şəxs üçün 3 əsas təminat nəzərdə tutur, təsbit edilir ki, şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir və ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz. Göründüyü kimi respublikanın əsas qanunu bu sadalanan ciddi tələbləri müəyyən etməklə, ədalətsiz və humanizm prinsiplərinə zidd olan məhkəmə qərarlarının çıxarılmasının qarşısının alınmasını ciddiyyətlə tələb edir.

Bu deyilənlərlə bərabər cinayət prosesindəki ədalət prinsipi tələb edir ki, cinayətləri törədən səbəb və şəraitin

¹ Строгович М.С. «Курс советского уголовного процесса», М., 1968, стр.178

aradan qaldırılması ilə yanaşı baş vermiş cinayətlərin üstü təcili açılсын və cinayəti törədən təqsirli şəxslər qanuni məsuliyyətə alınsınlar.

Fəlsəfə ensiklopediyasında göstərilir ki, ədalət anlayışı özündə şəxsin cəmiyyətdəki mövqeyi, əməli fəaliyyətindəki rolu, onun hüquq və vəzifələri xidmətinə görə əməyinin qiymətləndirilməsi, cəmiyyət tərəfindən dəyərləndirilməsi kimi anlaşılmalıdır.¹

Ədalət mühakiməsi anlayışına da müxtəlif münasibət göstərilir, məsələn, V.Dal tərəfindən tərtib edilmiş izahlı lüğətdə göstərilir ki, «ədalət mühakiməsi anlayışı özü-özlüyündə müəyyən mənada əxlaq məzmunu və əxlaqi mənada daşıyır, beləki, bu sadəcə olaraq məhkəmə fəaliyyəti deyil, sözün həqiqi mənasında vicdanlı məhkəmə deməkdir».²

M.S.Stroqoviçə görə «məhkəmənin əxlaqi fəaliyyətinin məzmununu ədalətlik, qərəzsizlik, kənar təsiri istisna edən xüsusiyyətlər təşkil edir».³

Göründüyü kimi, müəlliflər ədalət anlayışını əxlaqdan kənar yox, onun məzmununda görürlər.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxarılır ki, ədalət ilk növbədə cinayətin üstünün açılmasının, şəxsin təqsirli olmasını təsdiq edən tutarlı sübut və dəlillərin toplanılması, istintaq altında olan şəxsin qanunla qorunan hüquqlarının təmin edilməsi və nəhayət humanizm prinsiplərinə uyğun məhkəmə baxışının təmin edilməsi ilə nəticələnən hökmün çıxarılmasıdır.

Hər hansı baş vermiş cinayətin üstünün açılmaması, onu törədən şəxsin məsuliyyətdən kənar qalması cəmiyyətin

¹ Философская энциклопедия, том 5. изд-ство «Советская энциклопедия». 1970, стр. 119.

² В.Даль, Толковый словарь, том. 3.М., 1955. стр. 380.

³ М.С.Строгович. – «Проблемы судебной этики», изд. «Наука», М.,1974, стр.175.

inamının itirilməsinə və yeni cinayətlərin törədilməsinə yol açır.

Ədalətin əsas tələblərindən biri, cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsidir. Qanun tələb edir ki, şəxs yalnız törətdiyi əmələ görə cəzalandırılmalıdır, qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə ciddi əməl edilməlidir.

Cəza tətbiqi cinayət etmiş şəxsin əməli, işin bütün xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq təyin edilməlidir.

Respublika qanunvericiliyi məhkəmə hökmü qarşısında bir sıra tələblər qoyur.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq digər hakimiyyət qolları ilə bərabər məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur, 125-ci maddədə isə məhkəmə hakimiyyətinin ədalət mühakiməsi yolu ilə həyata keçirilməsini müəyyən edir.

Konstitusiyanın 149-cu maddəsi tələb edir ki, normativ hüquqi aktlar hüquqa və haqq – ədalətə əsaslanmalıdır. Beləliklə, respublikanın əsas qanunu məhkəmələr tərəfindən çıxarılan qərarları ədalət və hüquqa, haqq – ədalətə cavab verməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət - prosessual məcəlləsinin 349-cu maddəsində göstərilir ki, məhkəmə hökmü qanunu və əsaslı olmalıdır, qeyd edilir ki, məhkəmə hökmü Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, bu məcəllənin və respublikanın digər qanunlarının tələblərinə riayət edilməklə çıxarıldıqda qanuni hesab edilməlidir.

Məhkəmə hökmü qanuni hesab edilməsi üçün hökmdə çıxarılan nəticələr yalnız məhkəmə istintaqında tədqiq edilmiş sübutlara əsaslandıqda, sübutlar ittihamın qiymətləndirilməsi üçün kifayət etdikdə və müəyyən edilən hallar tədqiq edilmiş sübutlara uyğun gəldikdə mümkündür.

Məhkəmə hökmü Azərbaycan Respublikası adından çıxardığı üçün bu qanun qüvvəli aktdır və yuxarıda göstərilən tələblərlə yanaşı savadlı, səliqəli olmalı və öz arqumentliliyi

ilə fərqlənməlidir. Məhkəmə hökmü ehtimallara və məhkəmə prosesində tədqiq edilməmiş sübutlara əsaslanma bilməz, şübhə doğuran sübutlar hökmün əsasına qoyula bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsində göstərilir ki, Cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zərər çəkmiş, zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdir, həmin şəxs ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququ vardır.

Əsas qanunun bu tələbi Azərbaycan Respublikası cinayət – prosessual məəcəlləsinin 354-cü maddəsində öz əksini tapmışdır, göstərilir ki, mülki iddia təmin edildiyi halda hökm qanunu qüvvəyə minənədək iddianın təmin edilməsi üzrə tədbirlər görülməlidir.

Məhkəmə hökmü ədalətli hesab edilə bilər, o halda ki, məhkəmə iştirakçılarının hüquq bərabərliyinə, qanun tələb edən digər hüquqlarına tam əməl edilmiş olsun. Çıxarılan nəticə məhkəmə iclasında tədqiq edilmiş sübutlara əsaslanmış olsun və təyin edilən cəza müttəhmın əməlinə və şəxsiyyətinə düzgün qiymət vermiş olsun.

Bütün hallarda məhkəmənin öz hökmündə gəldiyi nəticə qanunlarda öz əksini tapmış, əxlaq və mənəviyyət dəyərlərinə cavab verməlidir.

Məhkəmə insan müqəddaratını həll edərkən yaddan çıxarmamalıdır ki, onun gəldiyi nəticə ədalətsiz olduqda, şəxsin pozulmuş hüquqlarının tam bərpa edilməsi mümkün olmur, ona görəki müəyyən müddətdə onun itirilmiş illəri, ayları və günlərini geri qaytarmaq mümkün deyil.

Məhkəmə cinayət işinə baxarkən təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əməlləri araşdırarkən eyni zamanda ibtidai istintaqı aparan müstəntiqin, ittihamı təsdiq edən prokurorun da hərəkətlərini araşdırır. İbtidai istintaq dövründə buraxılmış qanun pozğunluğu və əmələ düzgün qiymət verilməməsi məhkəmənin nəzərindən qaçmamalıdır. Yadda saxlanılmalıdır ki, bu halda məhkəmə nəzarət funksiyasını həyata keçirir.

Məhkəmədə ibtidai istintaqda buraxılan hər bir xırdada olmuş olsa, belə qanun pozğunluğunun qəsdlə, yaxud peşəkarlıq səviyyəsinin aşağı olması üzündən baş verməsi diqqətlə araşdırılmalı və ona lazımi qiymət verilməlidir.

Qanun pozğunluğunun dərəcəsindən asılı olaraq məhkəmə öz nəticəsini bildirməlidir. Əsas olduğu hallarda xüsusi qərar çıxarılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2,25,127-ci maddələrində və digər maddələrindəki normalara əsasən vətəndaşların bərabərlik hüquqları var, o cümlədən ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Bu normalar özlüyündə etik və əxlaqi dəyərlərə əsaslanır, bərabərliyin gözlənməsi, həmçinin məhkəmənin öz nüfuzuna müsbət təsir edir.

Konstitusiyanın və qanunların bərabərlik prinsipinə xüsusi diqqət verməsi, eyni zamanda məhkəmə altında olan şəxslərlə rəftarda da öz müsbət nəticəsini tapmalıdır.

Məhkəmə iştirakçılarında rəğbətlə yanaşma, qabaqcadan hər hansı fikri bildirmə, müraciətlərdə kobud rəftara yol vermə halları əxlaqi dəyərlərə hörmətsizlikdən əlavə məhkəmənin nüfuzuna ciddi zərər vura bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsində məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunun 8-ci maddəsində ədalət mühakiməsinin hakimlərin müstəqilliyi şəraitində həyata keçirilməsi təsbit edilir. Qanunların bu təminatı hakimlərə müstəqillik verməklə onların üzərinə çox məsul olan vəzifə qoyur. Beləki, hakimlər müstəqil qəbul etdikləri qərara görə həm qanun və həm də cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyırlar və heç bir halda bu məsuliyyəti kimlərləsə bölə bilməzlər. Bu fikir 1985-ci il sentyabr ayının 6-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 8-ci Konqresində qəbul edilmiş sənəddə öz əksini tapmışdır. Göstərilir ki, məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi bu orqanlara müstəqillik hüququ verməklə, onlardan tələb edilir ki, məhkəmə

araşdırmalarını ədalətli aparmaqla yanaşı tərəflərin qanuni hüquqlarını təmin etsinlər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası hakimlərin səlahiyyət müddətində dəyişilməzliklərini, onların toxunulmazlığını təmin edir. Bunun əvəzində hakimlər səlahiyyət müddətində öz vəzifələrinə məsuliyyətlə yanaşmalı, təmiz və vicdanla işlərə qanunun tələblərinə uyğun baxılmasını təmin etməlidirlər.

Konstitusiyanın 127-ci maddəsinə və məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunun 12-ci maddəsinə əsasən məhkəmələrdə işlərə açıq məhkəmə iclaslarında baxılır.

Qanunların müəyyən etdiyi bu qayda sırf demokratik prinsiplərə əsaslanır. Ümumiyyətlə, işlərə qapalı baxılması insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunur. Bunu təsdiq etmək üçün 1934-1937-ci illərdə respublikanın tanınmış simalarının bağlı üçlük və ikiliklərdə, xüsusi iclaslarda baxılıb onlara divan tutulması faktlarını yada salmaq kifayət edir.

Qanun yalnız məhdud hallarda işlərə qapalı məhkəmə iclaslarında baxılmasını mümkün hesab edir. Göstərilir ki, iş qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyən edir. Göründüyü kimi işlərə nadir hallarda qapalı baxılmasına mənəvi və əxlaqi dəyərlərə üstünlük verilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

Konstitusiyanın 127-ci maddəsi, məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunun 13-cü maddəsinə əsasən məhkəmə icraatı tərəflərin hüquq bərabərliyi təmin olunmaqla, çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir. Tərəflərin bərabərliyi yüksək səviyyədə məhkəmə araşdırmasını təmin edən amil kimi hesab edilməlidir.

Dövlət ittihamçısı, vəkil, zərərçəkən şəxs, təqsirləndirilən və digər məhkəmə iştirakçıları qanun onlara verdiyi

hüquqlardan istifadə edərək öz xarakterindən asılı olaraq baxılan iş, toplanmış sübutlara öz münasibətlərini açıqlamaq imkanını və, həmçinin öz mövqelərinin əsaslı olması məqsədilə sübutlar təqdim etmə imkanını qazanırlar.

İnzibati amirlik dövründə cərəyan edən və hüquqların kobud surətdə pozulmasına gətirib çıxaran və prokurorlara verilən üstünlüklərdən fərqli olaraq, hazırki demokratik prinsip hakimi ittihamı hər vasitə təsdiq etmə borcundan azad edir, sərbəst surətdə məhkəmə araşdırmasını həyata keçirmək üçün geniş şərait yaradır.

İttihamı müdafiə edən prokuror və müdafiə funksiyasını həyata keçirən vəkil, əllərində olan imkanlardan istifadə edərək, öz vəzifələrini yerinə yetirmək imkanı qazanırlar, onların proses çərçivəsindəki çəkişmələri həqiqətin ortaya çıxarılmasına şərait yaradır.

Cinayət prosesinin ən vacib prinsiplərindən biri təqsirsizlik prezumpsiyasıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsində təsbit edilir ki, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanunu qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

Əsas Qanunun bu ciddi tələbinin böyük əxlaqi və mənəvi dəyəri vardır. Bəzi hallarda, hətta istintaq bitmədən, şəxs məhkəməyə verilmədən onun haqqında mənfi fikir yaradılır, qəzetlər və digər informasiya kanalları hələlək sübut olmayan təqsirkarlıqları onun üzərinə yazırlar. Nəticədə şəxs mənəvi və əxlaqi təziqlərə məruz qalır.

Qanunun mənasına görə şəxsin təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetifildiyi təqdirdə, o təqsirli sayıla bilər. Deməli, ibtidai istintaq, yaxud təhqiqat qanununda nəzərdə tutulmuş tələblər yerinə yetirilməklə əldə edilən sübutlar yoxlandıqdan sonra təqsirin təsdiqi kimi qəbul edilə bilər. Əgər bu tələblər pozulma yolu ilə hər hansı dəlillər əldə edilibsə, bu sübut kimi qəbul edilə bilməz. Sübutlar digər

sübutlarla müqayisəli qaydada araşdırılmadan qəbul edilə bilməz. Heç bir sübut digər sübutlardan üstün tutula və mötəbər sayıla bilməz. Mənəvi, yaxud fiziki təsiretmə yolu ilə əldə edilən sübutlardan qəti surətdə imtina edilməli, bu qaydada aparılan dindirmələr dözülməz sayılmalıdır, bu hərəkətlərə yol verən vəzifəli şəxslər barədə lazımı ölçü götürülməlidir.

Vaxtı ilə tanınmış alim M.S.Stroqoviç göstərir ki, qabaqcadan hasil olan yalnız qənaətə əsaslanaraq və şəxsiyyətə elementar ehtiram göstərilmədən aparılan dindirmə nəticəsində əldə edilən və təqsiri sübut etməyən nəticənin şişirdilməsi və reklam edilməsi əxlaq və etik cəhətdən rüsvay edilməlidir.¹

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin II-ci bəndində göstərilir ki, şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

Qanunun bu tələbindən belə nəticə çıxır ki, bütün hallarda, ətraflı yoxlanılmış və tədqiq edilmiş, eyni zamanda məhkəmə baxılışında əldə edilmiş mötəbər sübutlar heç bir şübhə doğurmadiğı halda şəxsin təqsirlənməsinə əsas kimi qəbul edilə bilər.

Şəxsin təqsirinin şübhə altına düşməsi ittiham hökmü çıxarılmasını istisna edir.

Qanunun mənasına görə məhkəmə istintaqı elə şəraitdə aparılmalıdır ki, tərəflər sübutların tədqiqində sərbəst iştirak edə bilsinlər və müdafiə hüququnun hər hənsı təsirə məruz qalmadan həyata keçirilməsinə maneçilik yaratmasın.

Həmin maddənin III bəndi çox əhəmiyyətli tələb irəli sürür, göstərilir ki, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyil.

Bu tezisdən iki nəticə çıxarıla bilər, birinci təqsirinin olmadığını təqsirləndirilən şəxs sübut etməyə borclu

¹ «Проблемы судебной этики» под редакцией М.С.Строговича, изд. «Наука», Москва, 1974 г. стр. 18.

olmamaqla özünü təmizə çıxarmaq məqsədilə müdafiə hüququ qazanır, yəni qanun bu halda ona dispozitiv hüquq verir və o bu hüquqdan istifadə etmək imkanından öz seçdiyi qaydada faydalanır.

İkinci təqsirin sübut edilməsi ağırlığı ittihamı müdafiə edən prokurorun üzərinə düşür. İttihamçı qanun tələb etdiyi sərhədlərdə ona verilmiş imkan və səlahiyyətdən istifadə edərək, təqsirləndirilənin şəxsiyyətinə lazımi ehtiram göstərməklə, sübutları təqdim etməli, onların əsaslığını sübut etməli və ittiham nitqində ittihamı əsaslandırmaqlıdır.

Məhkəmədə müdafiəni həyata keçirən vəkil ona tapşırılan vəzifəni etik qaydalara əməl etməklə, həyata keçirməlidir.

Vəkil öz müdafiə vəzifəsini yerinə yetirərkən müdafiəsi altında olan təqsirləndirilənlə razılaşdırdığı mövqedən kənara çıxmaq şərti ilə öz funksiyasını yerinə yetirməlidir.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlirik ki, təqsirsizlik prezumpsiyası cinayət prosesinin əsas prinsipi olaraq xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

İnsanın, onun şəxsiyyətinin dəyərinə yüksək qiymət verməklə, onu hər hansı əsassız ittihamlardan qoruyur, qanunun yaratdığı imkanlardan istifadə edərək, əsaslı müdafiə imkanını əldə edir. Əxlaq baxımından bu normanın, həmçinin, xüsusi əhəmiyyəti vardır, beləki, demokratik və hüququ dəyərlərə əsaslanan, əsas və digər qanunlar elə şərait yaradırlar ki, şəxsiyyətin, onun şərəf və ləyaqətinin real qorunması təmin edilsin.

Konstitusiyanın 46-cı maddəsində təsbit edilir ki, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Bu etik norma cinayət prosesinin bütün mərhələlərində ciddi surətdə qorunmalı, bu da öz növbəsində hər hansı əsassız ittihamların yaranmasının qarşısının alınmasına gətirib çıxarmalıdır.

Beləliklə, hətta rəsmi orqanlar tərəfindən təqsirləndirilən şəxs cinayət etmədə günahkar sayılmamalıdır, məhkəmə hökmü olsa da belə, ona görə ki, hələ hökm qanuni

qüvvəsini almayıb, ola bilər ki, yuxarı məhkəmə hökmü ləğv etməklə şəxsi təmizə çıxarsın.

Qanunun bu təminatları insana verilən qiymətin və qayğının bariz təsdiqidir.

Cinayət prosesinin ümumi əsaslarından əlavə bu prosesə əhəmiyyətli, əxlaqi dəyərlər bəxş edən digər xüsusi normalar mövcuddur, bu normalar şəxsi təhqiqat, ibtidai istintaq hərəkətləri aparılarkən hər hansə qanundan kənar hərəkətlərdən qoruyur.

Azərbaycan Respublikası cinayət prosesual məcəlləsinin altıncı bölməsi cinayət mühakimə icraatı zamanı konfidensiallığın qorunmasına həsr edilmişdir. Məcəllənin 199-cu maddəsində müəyyən edilir ki, prosesual hərəkətlərin gedişində hər hansı şəxsin, şəxsi həyatına aid məlumatların, habelə onun gizli saxlanılmasını lazım bildiyi digər şəxsi xarakterli məlumatların lüzumsuz toplanılmasına, yayılmasına və onlardan istifadə edilməsinə yol verilmir. Bu məlumatlar yayılmasın deyə proses iştirakçılarından iltizam alınmalıdır. Həmin maddədə müəyyən edilir ki, şəxsi və ya ailə sirlərini açıqlayan sübutlar qapalı məhkəmə iclasında tədqiq edilməlidir. Şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması nəticəsində ona vurulan ziyan qanun nəzərdə tutduğu qaydada ödənilməlidir.

Prosesual qanun həmçinin dövlət, peşə və kommertiya sirlərinin qorunması istiqamətində xüsusi normalar nəzərdə tutur.

Əxlaqi dəyərlərə ehtiram baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik olan digər normaları nəzərdən keçirək.

Cinayət prosesual məcəllənin 15-ci maddəsinə əsasən məhkəmə qərarı olmadan tutulma və ya həbsə alma hallarından başqa, hər hansı şəxsin axtarışı ilə şəxsi və onun toxunulmazlıq hüququnu pozan digər prosesual hərəkətlər şəxsin iradəsi əleyhinə aparıla bilməz. İstintaq aparılarkən işgəncələr vermək, fiziki və psixi zorakılığa, tibbi preparatlardan, hipnozdan və digər qəddar hərəkətlərdən istifadə edilə

bilməz. Şəxsdən ifadə alınarkən zorakılıq, hədə – qorxu, aldatma yollarından istifadə edilə bilməz.

Göründüyü kimi qanunvericilik əxlaqi dəyərlərə yüksək qiymət verməklə şəxsi toxunulmazlıqların ciddi qorunması tədbirlərini müəyyən edir və müdafiəsinə təminat verir. Qanunda müstəntiq, təhqiqatçı, zərərçəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı və digər proses iştirakçılarının hüquq və vəzifələri müəyyən edilir. Səlahiyyətlərindən kənara çıxmaq istiqamətlərində normalar dəqiqləşdirilir. Məsələn, müstəntiq şübhəli şəxsə tutulduğu, təqsirləndirilən şəxsə isə ittiham elan olunduğu və ya həbs edildiyi andan hüquqlarını bildirmək, onun haqqında tətbiq edilən təhdidlərin səbəblərini ona izah etməyə borcludur. Bu tələblərin əxlaqi dəyəri ondadır ki, şəxs nədə ittiham edildiyini bilir və dərk edir, özünü hansı ittihamdan müdafiə edəcəyi ona məlum olur, istədiyini andan vəkil tutma imkanından istifadə edir.

Qanun bir sıra hallarda istintaq hərəkətlərinin aparılma qaydalarına məhdudiyətlər qoyur, bu da şəxsin şərəf və ləyaqətinin qorunmasını təmin edir.

Cinayət prosesual məcəlləsinin 177-ci maddəsinə görə axtarış, götürmə, şəxsi müayinə, əmlak üzərinə həbs qoyulması, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, telefon və digər ötürücü vasitələrin məlumatlarından istifadə edilməsi yalnız məhkəmə qərarları əldə edildikdən sonra həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesual məcəlləsinin 160-cı maddəsinə əsasən həbsə alınmış şəxsin öhdəsində olan və şəxs həbs edildikdən sonra baxımsız və nəzarətsiz yaş həddinə çatmayan uşağı varsa, qəti imkan tədbirini həyata keçirən orqan uşaqların himayəyə verilməsi qayğısına qalmağa borcludur. Himayə olunma üçün çəkilən xərc dövlət hesabına ödənilməlidir. Həmçinin həbsə alınmış şəxsin əmlakı bu tədbirin keçirilməsi ilə əlaqədar sahibsiz qalarsa, tədbiri həyata keçirən orqan həbsə alınan şəxsin

vəsaiti hesabına ona məxsus olan əmlakın nəzarət altına alınmasını təmin etməyə borcludur.

Qanunun mənasına görə yaş həddinə çatmayanların tutulmasına və ya həbsə alınmasına yalnız qanun yol verdiyi nadir hallarda yol verilir.

Cinayət prosessual məcəllənin 433-cü maddəsinə əsasən yetginlik yaşına çatmayan şəxs tutulduğu zaman onun valideynlərinə bu barədə dərhal xəbər verilməlidir. Valideynləri olmadıqda onun qanuni nümayəndələrinə məlumat verilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli şəxs yalnız o hallarda həbs edilə bilər ki, o az - ağır zorakı cinayətdə, ağır, xüsusilə ağır cinayət etməkdə şübhəli qismində cəlb edilmiş olsun.

Qanun tələb edir ki, bu kateqoriyadan olan şəxslərin həbsi müstəsna tədbir kimi qəbul edildiyindən həbsdə saxlanılma müddəti mümkün qədər qısaltılmalıdır.

Bir qayda olaraq yaş həddinə çatmayan dustaqlar yaşlı dustaqlardan ayrı saxlanmalı, onların az yaşlı yeniyetmələrə görə lazım olan xidmətlərdən istifadə etmələrinə şərait yaradılmalıdır.

Prosessual məcəllənin 431-ci maddəsinin tələblərinə görə yetginlik yaşına çatmayan şəxs əgər cinayəti başqa şəxslərlə birlikdə törətmişse, bu halda onun barəsində olan cinayət işi imkan daxilində ayrıca icraatda istintaq edilməlidir. Qanunun mənasına görə yetginlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində olan işlərə məhkəmədə baxılarkən və bu işlərdə yaş həddinə çatmış şəxslərdə keçirlərsə, məhkəmə müəyyən mərhələdə yaş həddinə çatmayan təqsirləndiriləni məhkəmə zalından kənarlaşdıra bilər.

Sadalanan bu tədbirlər xüsusi əxlaqi əhəmiyyətə malikdir. Ona görə ki, cinayət əməlinin tam şəkildə tədqiq edilməsi, çılpaqlığı ilə aşkarlanması yaş həddinə çatmayan təqsirləndirilənin tərbiyəsini daha artıq poza bilər. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, yaş həddinə çatmayan yeniyetmə psixoloji cəhətdən tam sürətdə özünü analiz etmə imkanına malik deyil. Digər tərəfdən bəzi yaş həddinə çatmayanlar hüquq pozuntu

hallarını hansısa bir qələbə kimi, başqalarından üstünlük kimi qəbul edirlər. Bu deyilənlərin baş verməməsi üçün istintaq aparən əməkdaşlar və məhkəmələr yaş həddinə çatmayanların işlərinə baxarkən daha ehtiyatlı və diqqətli olmalıdırlar. Ehtiyatsız bir hərəkət yaş həddinə çatmayan və təqsirləndirilən şəxsi daha dərin uçuruma apara bilər.

Qanuna əsasən məcburi tədbirlərdən biri hesab edilən əmlakın üzərinə həbs qoyulması yalnız cinayət işi qaldırıldıqdan sonra, kifayət qədər əsas olduqda həyata keçirilə bilər. Əmlakın üzərinə həbs qoyulmasına o vaxt yol verilir ki, cinayət işi üzrə mülki iddianın və cinayət qanununa görə əmlakın müsadirəsini təmin etmə nəzərdə tutulmuş olsun. Əmlakın üzərinə həbs qoyulması müstəntiqin əsaslandırılmış vəsaitəti və istintaqa nəzarət edən prokurorun təqdimatına əsasən məhkəmənin qərarı olduqda həyata keçirilir. Əmlak üzərinə həbs yalnız təqsirləndirilən şəxsin ümumi əmlakdan ona çatan payın üzərinə qoyula bilər. Ailənin zəruri ehtiyacının təmin edilməsinə xidmət edən əmlakın üzərinə həbs qoyula bilməz. Həmçinin peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün avadanlığın və daima istifadə edilən qab-qacağın və mətbəx ləvazimatının əmlak siyahısına salınmasına yol verilmir. Azərbaycan Respublikasının mülki prosessual məcəlləsinin (248 və 249-cu maddələri). Sadalanan bu normanın əhəmiyyəti iki əsas meyarla bağlıdır.

Birinci bu normaya əsasən yalnız o əmlakın üzərinə həbs qoyula bilər ki, gələcəkdə ya müsadirə və yaxud mülki iddianın təmin olunması imkanından istifadə edilməsi mümkün olsun, ikinci siyahıya alma prosesində heç bir təqsiri olmayan ailə üzvlərinin mülkiyyətə və əmlaka olan hüquqları pozulmasın.

Humanist və əxlaqi dəyəri olan tələblərdən biri də məhkəmənin bəraət və yaxud azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaya məhkum edildiyi hallarda onun məhkəmə zalından bir başa həbsdən azad edilməsidir. (CPM-nin 162 və 357 m.m.). Bu bir növ qanunun tənənəsi və

ədalətin bərqərar olması kimi səciyyələnin. Cinayət prosesual məəcəlləsinin 356.5 maddəsinə əsasən məhkəmə bəraət almış şəxsə onun qanunsuz tutulması, məsuliyyətə cəlb edilməsi, qanunsuz məhkəməyə verilməsi nəticəsində vurulmuş zərərin ödənilməsi hüququnun həyata keçirilməsi qaydaları izah edilməlidir. Azadlıqdan məhrum edilməklə əlaqədar olmayan cəzaya məhkum edilən şəxsə isə hökmdən şikayət vermə müddəti və qaydaları izah edilməlidir.

Ədalət mühakiməsinin mənafeinin ziddinə olmayan, təhlükəsizliyin və həbsdə saxlanılma yerinin, qaydalarının gözlənilməsi naminə bir sıra məhdudiyətlər istisna olmaqla, həbsdə saxlanılan şəxsin ailə üzvləri, dostları və digər şəxslərlə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında görüşmələrinin keçirilməsinə yol verilir (C.p.m.-nın 161 ci m.).

Qanunla nəzərdə tutulan hallarda hamilə və az yaşlı uşağı olan məhkum edilmiş qadın barəsində hökmü çıxarmış məhkəmə uşaq 8 yaşına çatanaqədək hökmün icrasını təxirə sala bilər.

Məhkumun ərizəsinə və möhtəbər həkim komissiyasının rəyinə əsasən ağır xəstəliyə düşər olan şəxslər barəsində məhkəmə hökmünün icrası təxirə salına bilər (C.p.m –nın 510, 511m.m.).

Humanist prinsiplər nəzərə alınmaqla məəcəlləyə daxil edilən normalardan biri də,məhkum edilmiş şəxs psixi xəstəliyə tutulduğu halda onun həbsdən azad edilməsi və onun haqqında tibbi xarakterli məcburi müalicə edilməsi və yaxud qanun yol verdiyi hallarda qohumlarının himayəsinə verilməsi barəsində məhkəmənin müvafiq qərar çıxarmasıdır.

Əxlaqi prinsiplərə əsaslanan və məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilən bu normalar yüksək humanistlik nümayiş etdirməklə, sübut edir ki, hətta xüsusilə - ağır cinayət törətmiş şəxsə də qarşı ədalətlik nəzərdə saxlanılır, qisas məqsədi ilə yox, şəxsin tərbiyə edilib cəmiyyətə qaytarılması prinsipi yüksək səviyyədə həyata keçirilir.

Məhkəmə hakimiyyətinin yüksək mövqedə dayanması, hakimlərin müstəqilliyi onun cinayət prosesual fəaliyyətinin uğurla həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Məhkəmə iclasında sədrlik edən hakim məhkəmə iclasının gedişinə nəzarət edir, cinayət işinə ədalətli baxılmasının təmin edilməsi istiqamətində öz hərəkətlərini və proses iştirakçılarının davranmasını nizama salır. Hakim məhkəmə iclasının gedişinə rəhbərlik edir, işin bütün hallarının aydınlaşdırılması üçün məhkəmə baxışı iştirakçıları üçün lazımı şərait yaradır.

Baxılan işə aid olmayan və obyektivlik prinsipinin həyata keçirilməsinə mane olan halları aradan qaldırır. Öz diqqətini prosesin tərbiyəvi təsirini artırmaq istiqamətində cəmləşdirir. Sadalanan tədbirləri həyata keçirərkən hakim tərəflərin hüquqlarının hər hansı qaydada məhdudlaşdırılmasına yol vermir, intizamı pozan şəxslər barəsində qanunda nəzərdə tutulan tədbirləri görür. Hakim heç bir halda sübutlara qabaqcadan, yoxlanılmadan isnad edilməsinə, qeyri - obyektiv münasibətin baş verməsinə yol verməməli, belə təşəbbüslər yarandıqda onun qarşısının alınması tədbirlərinə əl atmalıdır. Tərəflərə müraciətdə hakim təmkinli olmalı, tərəflərin hüquqlarına ehtiramla yanaşmalıdır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, prosesdə baş verən hər hansı qeyri-normal halın yaranması həqiqətin aşkara çıxarılmasına mane ola bilər, prosesin abı-havasını pozmuş olar.

Hakim müttəhimə müraciət edərkən ədəb qaydalarına əməl etməli, onun şəxsiyyətinin gözlənilməsinə diqqət yetirməlidir.

K.Marks «Meşələrdən oğurluq edilməsi barədə qanun»un müzakirə edilməsi barədə 1842-ci ildə yazdığı məqaləsində göstərirdi ki, meşə qaydalarını pozan şəxslərə qarşı tədbir görəndə məhkəmə yaddan çıxarmamalıdır ki, onun qarşısında dayanan təqsirkar şəxs qırılmaz tellərlə dövlətə bağlıdır, o, ölkəni müdafiə edən əsgərdir, ailə başçısıdır və ən nəhayət insandır, onun haqqında çıxarılan

məsuliyyət tədbiri bütün əxlaqi tələblərə cavab verməlidir. Ümumiyyətlə, əvvəllər cinayət sayılmayan əməl nə üçün indii cinayət sayılmalıdır? ».¹

Göründüyü kimi bütün hallarda cinayət ağır və az ağır olmasından asılı olmayaraq, işə baxan məhkəmə K.Marksın toxunduğu məsələləri yaddan çıxarılmamalıdır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, çəkişmə prinsipinə əsaslanan məhkəmə prosesi obyektiv həqiqətin ortaya çıxarılmasına əsas vasitədir. Tərəflərin bərabərliyinin ciddi müdafiəsi fonunda müttəhimin təqsirli olub - olmaması, təqsirlilik dərəcəsi və işin digər xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi asanlaşır.

Hüquqşünas alimlərin mülahizəsinə əsasən təqsirləndirilən tədqiqat obyektini kimi yox, prosesin fəal iştirakçısı kimi qiymətləndirilməlidir. Sübutların tədqiq edilməsinə olan hüquqları təmin edilməlidir. Onun prosesdəki rolunun kiçildilməsi, yaxud inkar edilməsi əməlin düzgün qiymətləndirilməsinə xələl gətirə bilər.

Qanun bütün hallarda təqsirləndirilənin prosesdə iştirakını məcburi hesab edir, lakin bəzi hallarda qanun onun kənarlaşdırılması şəraitində işə baxılmasını mümkün sayır. Cinayət prosessual məcəllənin 310.6 maddəsinə əsasən məhkəmə iclasında qaydanı kobud surətdə pozan şəxslər əvvəlcədən edilmiş xəbərdarlıqdan sonra təkrar intizamı pozarlarsa, məhkəmə baxışının bütün müddətində və ya bu müddətin bir hissəsində məhkəmə iclas zalından xaric edilə bilərlər. Məhkəmə zalına yenidən buraxılmış proses iştirakçısı onun olmadığı müddətdə aparılmış prosessual hərəkətlərlə tanış olmaq hüququna malikdir.

Məcəllənin 311-ci maddəsində isə hansı hallarda təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan işlərə baxılmasına yol verilməsi halları göstərilir.

¹ К.Маркс и Ф.Энгельс, - Сочинения, т. 1. стр. 132.

Təqsirləndirilən şəxsə imkan verilməlidir ki, ona qarşı sürülən ittihamı təkzib etsin və yaxud onun yüngülləşdirilməsi imkanlarından istifadə etsin.

Məhkəmə iclasında ittihamı müdafiə edən prokuror öz növbəsində ittihamı sübut etmə istiqamətində öz hərəkətlərini həyata keçirir, lakin ittiham öz təsdiqini tapmadığı hallarda ondan vaz keçməlidir. Prosesual məcəllənin 314.2 maddəsində göstərilir ki, məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsə elan edilmiş ittiham məhkəmə baxışı zamanı təsdiq edilmədikdə o, həmin ittihamdan imtina etməyə haqlıdır. Belə olan halda məhkəmə müzakirə otağına getməzdən əvvəl məcəllənin 43.1 maddəsinə əsasən cinayət təqibinə xitam verməlidir.

Əxlaqi cəhətdən cinayət-prosesual məcəllənin tərkibində bir sıra digər normalar nəzərdə tutulub. Məsələn, zərər çəkmiş şəxs məhkəmə iclasına gəlmədikdə, məhkəmə işin baxılmasını mümkün hesab etmədikdə işə baxılmasını təxirə salır, hesab edir ki, bu halda işin bütün halları tədqiq edilə bilməz və nəticədə zərərçəkmişin qanunla qorunan hüquqları pozulmuş olar.

Əgər məhkəmədə işə baxılarkən təqsirləndirilən şəxsin ittihamı ağırlaşır və yaxud onun müdafiə hüququ pozulursa, ittihamın dəyişdirilməsinə yol verilmir. 16 yaşına çatmamış yeniyetmələr əgər məhkəmə baxılışı iştirakçısı deyilsə, məhkəmə zalına buraxılmır.

Məhkəmədə iştirak edən şəxslər məhkəmədə sədrlik edən hakimin bütün sərəncamlarını qeyd – şərtsiz icra etməli və məhkəməyə müraciət edəndə ayağa durmalıdırlar.

Əgər məhkəmə tərəfindən məhkum edilən yuxarı məhkəməyə şikayət edirsə, yuxarı instansiya məhkəməsi onun vəziyyətini ağırlaşdırma bilməz.

Beləliklə, məcəllədə nəzərdə tutulan bütün normalar əxlaqa əməl etmə yozumludur.

3. *CINAYƏT PROSESİ İŞTİRAKÇILARININ MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ OBYEKTİV HƏQİQƏTİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ.*

Cinayət prosesində nizama salınması tələb edilən münasibətlərin bir hissəsi qanunlar vasitəsi ilə nizamlanmış halda digər hissəsi mövcud olan əxlaq qaydaları ilə nizama salınır. Münasibətlər əxlaq və mənəviyyat dəyərlərinə əsaslanmadığı hallarda normal iş və fəaliyyət şəraiti yarana bilmir.

Prosessual hərəkətlər edilərkən insanlar arasında cərəyan edən və qanunlarda nəzərdə tutulan davranış tərzini cəmiyyətin mədəni və mənəvi dəyərlərinə əsaslanan qaydada həyata keçirilməlidir, əks halda normal işgüzar münasibətdən söz gedə bilməz.

Vaxtı ilə M.S.Stroqoviç göstərirdi ki, proses iştirakçılarının cinayət prosesindəki fəaliyyətləri iki element üzərində yaranır, onlardan birincisi qanunlara əsasən yaranan münasibət olduğu halda, ikincisi prokurorluq, istintaq və məhkəmə arasında yaranan və digər proses iştirakçıları arasında yaranan münasibətlərdir.

Alimin fikrinə görə cinayət prosesi bir növ cinayət proses münasibətləri kimi yaranır, bu da öz növbəsində proses iştirakçılarının yeni, subyektlərin cəminə aid edilir.¹

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi cinayət prosesində yaranan hüquq münasibətləri sıx surətdə əxlaq münasibətləri ilə bağlıdır. Cəmiyyətdə yaranan əxlaqi münasibətləri və onların dəyərinin sistemi insanların davranış tərzini müəyyən edir. Gündəlik həyatda insanlar arasındakı münasibətləri nizama salır. Bu nizamlanma olmasa cəmiyyət mədəni və mənəvi dəyərlərdən məhrum olar, cəmiyyətdə normal həyat ritmi pozular.

Yəqindir ki, əxlaqa və mənəviyyata müsbət münasibət bəsləməklə yaranan normal münasibətlərlə yanaşı adət-

¹ Строгович М.С. – Курс советского уголовного процесса. Т. 1. стр. 34

ənənələri pozan, əxlaqa zidd əməllərə yol verən münasibətlərdə ayrı – ayrı insanlar tərəfindən baş verir.

Beləliklə, cəmiyyət qarşısında öz borcuna və vəzifəsinə, ləyaqətinə qiymət qoyanlarla yanaşı, bu dəyərlərə biganə yanaşanların müqəddaratı həll edilərkən onlarla münasibət həmçinin qanunun və əxlaq normalarının tələb etdiyi kimi qurulmalıdır.

Məlumdur hər bir yaranan münasibətdə olduğu kimi cinayət prosesində də hüquq münasibəti özündə üç elementi birləşdirir, subyektlər, obyekt və subyektlərin münasibətlərini nizama salan və qanunla müəyyən edilən hüquq və vəzifələrdir.

Göründüyü kimi hüquq münasibətinin məzmununda mütləq subyektlər arasındakı münasibət dayanır. Bu münasibətin tərkibində mütləq əxlaqla nizamlanan insani münasibətlər dayanır.

A.M.Arxaŋgelski göstərirdi ki, müəyyən məqsədlər zəminində insan ayrı-ayrı şəxslərlə münasibətə girdiyi hallarda o mütləq əxlaqla nizama salınan mənəvi vəzifəni öz üzərinə götürməlidir. Buda qarşılıqlı münasibətdə duran şəxsin də mənəvi dəyərlərə əsaslanan davranışına səbəb olur, müsbət ictimai rəyi formalaşdırır.¹

İnsanlar arasındakı münasibətlər müxtəlif səviyyələrdə yaranır, insanla – insan, insanla-cəmiyyət, insanla – kollektiv və sairə arasında.

Bu münasibətlər qarşılıqlı xarakter daşımaqla yarandığı andan başlayaraq münasibətdə olduqları şəxsə təsir göstərməklə ətrafdakılarında maraqlarına müəyyən təsir göstərir.

Cinayət prosesində bu amil özünü daha qabarıq göstərir, ona görə ki, burada söhbət insanın - insana qarşı yönəldilən əməlinin və bu əməlin təhlükəlilik dərəcəsiindən gədir.

Bu prosesdə müstəntiqlə təqsirli arasındakı hüquq münasibəti xüsusi yer tutur. Bu münasibət qanunla müəyyən

¹ Архангельский А.М. - Курс лекций по марксистской - Ленинской этике. М., 1974. стр.50.

edilmiş məcrada aparılmaqla hər iki subyektin əxlaqi dəyərlərə söykənən, davranış tərzinin təmin edilməsinə əsaslanır.

Müstəntiq təqsirkarın qanunla qorunan hüquqlarına hörmətlə yanaşdığı kimi, sonuncuda qəbul edilmiş əxlaq normalarına əməl etməlidir.

Müstəntiq istintaq dövrü şəxsin təqsir dairəsini, onun işlətdiyi əmələ qarşı münasibətini, təqsirin ictimai təhlükəlik dərəcəsini və işin dəgər hallarının obyektiv şəraitdə aydınlaşdırılmasını təmin etməlidir.

Öz növbəsində iş təkbaşına baxan hakim təqsirkarın müqəddəratını həll edərkən işin bütün hallarını məhkəmə iclasında araşdırmalı və onlara hüquqi qiymət vermək üçün bütün imkanlardan istifadə etməklə, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə səy göstərməlidir.

Məhkəmə prosesi aparılarkən təqsirləndirilənə qarşı normal münasibət yaradılmaqla bərabər əxlaq qaydalarına xas olan səviyyədə onunla rəftar edilməlidir. Heç bir vaxt təqsirləndirilənin heysiyyatına, şəxsiyyətinə toxuna bilən hərəkətlərə yol verilməməlidir. Onun müdafiə hüququnun qorunmasına xüsusi diqqət yetirməlidir.

F.Y.Səməndərov göstərir ki, cinayət qanunu - cinayət törədən şəxsin cinayət hüquq subyekti kimi törətdiyi əmələ görə məsuliyyət öhdəçiliyini müəyyən edir.

Bununla bərabər cinayət hüquq subyekti kimi onun hüquqları mühafizə olunur, törətdiyi əmələ görə qanunla dyzgün qiymət verilməsi, əməlin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olaraq, ədalətli cəza tətbiq edilməsini tələb etmək hüququ vardır.¹

Təqsirləndirilən öz növbəsində əxlaqi dəyərlərə əsasən hakimə nəzakətlə yanaşmalı, davranışlarını əxlaq qaydalarına müvafiq qurmalıdır. Zərərçəkmişə və digər məhkəmə iştirakçılarına qarşı mənəvi dəyərlərə hörmət etməklə öz münasibətini nizamlamalıdır. Bu davranışın müqabilində

¹ F.Y.Səməndərov - Cinayət hüququ (dərslük). B., 1999. səh. 88.

təqsirləndirilən onunla normal rəftar edilməsini, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşılmaqla bərabər, cinayəti sübut edilmədikdə bəraət verilməsini və yaxıd ədalətli cəza verilməsini tələb etmək hüququ vardır. Eyni zamanda tələb edə bilər ki, onunla nəzakətli davranılsın, şəxsi həyatına təhlükə törədə bilən halların qarşısı alınsın, yaxın qohumları və özünün ələhinə ifadə tələb edilməsinə yol verilməsin.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, cinayət prosesində qanunlarla yanaşı əxlaq və mənəviyyat normalarının mövcud olması öz təsdiqini tapır.

Əxlaq normaları cinayət prosesi münasibətlərinin məzmununu təşkil edir.¹

Məlum həqiqətdir ki, Respublika cinayət prosessual məəcəlləsi nəzərdə tutduğu normalar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilənlərin çəminə heç bir fərq qoyulmadan tətbiq edilir və eyni zamanda cinayət məəcəlləsində nəzərdə tutulan normalar da bunun kimi.

Bunlara baxmayaraq məsuliyyətə alınan ayrı – ayrı subyektlər onlara qarşı tətbiq edilən tədbirləri düzgün dərk etmədiklərinə görə hesab edirlər ki, istintaq və məhkəmə onların əməllərini düzgün ixtisaslaşdırmır, ayrı-ayrı əməkdaşların subyektiv yanaşmaları üzündən onlar əməllərinə uyğun olmayan məsuliyyətə alınır və cəzaya məhkum edirlər.

Onlar bu məsələdə onların işini tədqiq edən müstəntiqi, prokuroru və məhkəmə hakimini təqsirləndirir, onlara qarşı qeyri - obyektiv mövqe göstərildiyini iddia edirlər. Bizə belə gəlir ki, bu anlaşılmamazlığın bir neçə səbəbi vardır. Onlardan biri qanunu bilməməkdən və onu dərk etməməkdən irəli gəlir. Digər səbəb istintaq dövrü təqsirkara onun hüquqları və qanunun göstərişləri, lazımi qədər aydınlığı ilə izah edilmir; halbuki cinayət prosessual məəcəllənin 91.5.1. maddəsində göstərilir ki, təqsirləndirilən şəxsə nədə təqsirləndiyini bilmək yəni , ittihamın məzmunu, verilmiş ittihamın faktiki tərəfi və hüquqi tövsifi və onun haqqında qəti imkan tədbiri barədə

¹ А.С.Кобликов—«Юридическая этика» «Норма - инфра» М.,1999, с. 53.

çıxarılan qərarın surətini almaq hüququ vardır. Üçüncü səbəb əxlaq qaydalarına əməl etmədən təqsirləndirilən şəxslə kobud rəftar edilməsidir. Müstəntiq, prokuror və məhkəmə hakimi bütün hallarda təqsirləndirilən şəxslə rəftarda rəsmiyyətdən kənara çıxmadan mədəni qaydada davranmalı, şəxsin özü hansı davranışdan istifadə etməsindən asılı olmayaraq vəzifəli şəxs müvazinətini itirməməlidir.

Prosessual məcəllənin 356-cı maddəsinə əsasən məhkəmənin yekun qərarı (hökümü) elan edildikdən sonra izah edilməlidir. Beləki, hakim məhz hansı əsaslara söykənərək hökmün çıxarıldığını, nə üçün cinayət məhz elan edilən maddə ilə tövsif edildiyini, cəza təyin edilərkən hansı hallar nəzərə alınmasını və cəzanın hansı şəraitdə çəkilməli olmasını izah etməyə borcludur.

Qanunun bu tələbinə çox hallarda əməl edilmir, bu da öz növbəsində həm hakimin özündən və həm də onun elan etdiyi hökmdən sonra şikayətlərin daha artıq verilməsinə səbəb olur. Prosesi idarə edən hakim heç bir tərzdə ittiham və təqsirkar barəsində öz münasibətini bildirməməlidir, işin bütün halları tədiq edilmədən hər – hansı rəyin bildirilməsinə, aşkarlanmasına yol verilməməlidir. Əgər belə hala yol verilsə, bu dərhal təqsirləndirilən şəxs tərəfindən sezilir, bu da öz növbəsində mənfəi nəticələrə səbəb ola bilər.

Xatirimdədir prosesdə intizamı pozan təqsirkara müraciət edərkən hakim «mənə dedilər ki, sən xuliqan xislətli bir şəxssən», bunu eşidən təqsirkar hakimə öz narazılığını bildirərək, ona etiraz etdi və bildirdi ki, sizdə mənə qarşə əvvəlcədən fikir yaranıb və mənim işimə sizin tərəfinizdən baxılmasına etiraz edirəm.

Göründüyü kimi hakimin düşünülmədən söylədiyi və heç bir məntiqə sığmayan hərəkəti prosesin pozulmasına və yeni şikayətin yaranmasına səbəb oldu. Ona görə də müstəntiq, prokuror və hakim öz davranışlarında ehtiyatlı olmalı, artıq söz və ifadə işlətməyə yol verməməlidir.

Məhkəmə prosesində müəyyən edilmiş qaydaların pozulmasına qarşı qanun nəzərdə tutduğu tədbirlərdən kənara çıxılmamalıdır, bütün hallarda əxlaq normaları və qaydalarına əməl edilməlidir.

Müasir qanunvericilik də bunu tələb edir, göstərilir ki, proses iştirakçılara qarşı tətbiq edilən tədbirlər qanunun müəyyən etdiyi hədlərdən kənara çıxmamalı, əxlaq tələb etdiyi davranış qaydalarına ciddi surətdə əməl edilməlidir.

Hər hansı proses iştirakçısının şəxsiyyətinə və ləyaqətinə toxuna bilən hallara yol verilməməlidir. Bəzi hallarda istintaqa cəlb edilən şahidlərə və zərərçəkmişlərə göstərilən qeyri -normal münasibətlər onların istintaq və məhkəmə orqanlarına olan münasibətlərinə mənfi təsir edir, onlar prosesə gəlməkdən imtina edir, orqan işçilərinin obyektivliklərinə şübhə ilə yanaşırlar. Nəticədə istintaq və məhkəmənin normal fəaliyyəti pozulur, bu orqanlara qarşı inamın itməsinə səbəb olur.

İbtidai istintaq dövrü şahiddən və zərərçəkmişdən ifadə alınarkən onların sərbəst ifadə verməsinə, hadisəni görüb bildikləri kimi söyləmələrinə lazımi imkan yaradılır, müstəntiq onun ifadəsini özünə lazım olan istiqamətə yönəldir, müəyyən dəqiqləşmələr aparır. Nəticədə məhkəmə prosesində şahid yaxud zərərçəkmiş göstərir ki, ifadə onun hadisəni gördüyü – bildiyi kimi yox, müstəntiq istədiyi kimi yazılıb. Bu da məhkəmədə istintaq nəticələrinə inamsızlıqla yanaşılmasına səbəb olur. Şahidə və zərərçəkmişə, eyni zamanda digər istintaqa cəlb edilmişlərə qarşı heç bir fiziki və mənəvi təzyiq göstərilməsinə imkan verilməməlidir. Hal şahidləri qanun tələb etdiyi kimi hadisə yerinə daxil olmadan qabaq çağrılmalı, müayinə dövrü tədqiqatlar və baxışlar aparılarkən onların bilavasitə iştirakları təmin edilməlidir. Bəzən hal şahidləri məhkəmədə dindirilərək hadisə yerinə baxışın nəticələri barədə tərtib edilən protokolda göstərilənləri təsdiq etmir, protokol sonradan yazıldığını və onlar görmədikləri halların ora əlavə edildiyini iddia edirlər. Bir sıra

hallarda zərərçəkmişin ilk müraciətindən başlayaraq, qanunun tələblərinə əməl edilmir. Zərərçəkmişin müraciətində və ilk materiallarla tanış olduqda, cinayət işinin başlanmasına əsaslar olduğu halda, işin qaldırılması ləngidilir, nəticədə sübutların əldə edilməsi çətinləşir. Digər hallarda, ümumiyyətlə, cinayət işinin qaldırılmasından imtina edilir. Bütün bu qeyd edilənlər narazılıqların artmasına və inamın itirilməsinə gətirib çıxarar. Bəzi hallarda lazımi əsaslar olmadan cinayət işi qaldırılır, heç bir təqsiri olmayan, hərəkətində cinayət təhdidinin olmaması aşkar edilməsinə baxmayaraq vətəndaş istintaqa cəlb edilir, incidilir, sonradan cinayət işi xitam olunur. Bu qanunsuz hərəkətlər nəticəsində vətəndaşın qanunla qorunan toxunulmazlıq hüququ pozulur, əxlaqa sığmayan məhrumiyyətlərə məruz qalır.

Cinayətdə təqsirkar bilinən şəxs haqqında cinayət işi qaldırılmadan əvvəl qanun tələb etdiyi qaydalara əsasən lazım olan yoxlama aparılmalı, lazımi əsaslar toplandıqdan sonra cinayət işi qaldırılmalıdır. Cinayət işi qaldırılmadan şübhəli şəxs kimi tanınan şəxsə onun nədə təqsirləndirildiyi ona bildirilməli və prosessual məcəllənin 90-cı maddəsində nəzərdə tutulan digər hüquqları ona izah edilməlidir. Cinayət işinin başlanması üçün cinayət əməllərinin şəxsin əməllərində mövcud olmasıdır. Bunu təsdiq edən sübutlar heç bir şübhə doğurmamalıdır. İstintaqa cəlb edilmə məcburi tələblərin tədbiq edilməsi yalnız qanun tələb etdiyi kimi və əxlaq qaydalarının pozulmasına imkan verilmədən həyata keçirilməlidir.

Yalnız tam əsaslar toplandıqdan sonra şübhəli şəxsə təqsirkarlıq elan edilməlidir.

Nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesində təqsirkar və işə cəlb edilən digər şəxslərin qanunla qorunan hüquqlarına həssaslıqla yanaşılmalı, hər hansı qanunda nəzərdə tutulmayan tədbirlərdən qaçılmalıdır.

Qanunun mənasına görə cinayət işinin başlanması ilə bağlı cinayət təqibinin başlanması üçün müəyyən əsaslar və səbəblər olmalıdır. İctimai ittiham və ictimai - xüsusi ittiham

üzrə cinayət işinin başlanmasına səbəb və əsas kimi fiziki şəxs tərəfindən ərizə, hüquqi şəxsin və ya kütləvi informasiya vasitələrinin məlumatları və ya təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən bilavasitə cinayət əməlinin aşkar edilməsi ola bilər. Bu səbəb və əsasların məzmununda cinayət əlamətinin olmasına istiqamətləndirən sübutlar və dəlillər olduğu müəyyən edildikdə cinayət işini başlamağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs mütləq bunu etməlidir, bu onun mənəvi borcudur. Əgər o bunu etmərsə, qanunun tələblərini icra etməməklə yanaşı, qeyri - əxlaqi hərəkətə yol vermiş olur. Eyni zamanda cinayət hadisəsinin baş verdiyini bilən fiziki şəxs və yaxud hüquqi şəxsin nümayəndəsi bu barədə aid orqanlara məlumat vermələri məcburidir və bu onların əxlaqi borcudur.

Məhkəmə iclasına sədrlik edən hakim hər hansı cinayətin əlamətlərinin aşkar edildiyi hallarda prokurora məlumat verməli, bu məlumatı alan prokuror dərhal cinayət işini başlamağa borcludur. Əgər prokuror məhkəmədən aldığı məlumat əsasında cinayət işi başlanmasını rədd edərsə, məhkəmə hakimi prokurorun qərarının ədalətsiz olması qənaətinə gələrsə, tabelik qaydasında yuxarı prokurora qərarın əsassız və qanunsuz olması barədə məlumat verməklə qərarın ləğv edilməsini tələb edə bilər.

Cinayət işini baxılmağa təyin edən hakim məhkəmə tərəfləri və iştirakçıları ilə qanun tələb etdiyi qaydada, hüquqi münasibətlərlə yanaşı əxlaqi münasibət yaradır. Bu münasibət tərəflərin və digər məhkəmə iştirakçılarının qanunla qorunan hüquqlarını gözləməklə yanaşı, onlarla rəftarda əxlaq qaydalarına əməl etməli, onları dinləyərkən və dindirilərkən onların ləyaqətinə və şərəfinə toxuna bilən hallara qəti yol verilməməlidir.

Əgər məhkəmə baxılışı dövründə ittihamın dəyişilməsi və yaxud daha yüngül ittihama keçirilməsi zərurəti yaranarsa, hakim mənəvi cəhətdən borcludur ki, daha aşağı cəza tələb edən hüquq normasını tətbiq etsin.

Məhkəmə iclasında sədrlik edən hakim işin hallarını hərətərflü və obyektiv araşdırılmasına xüsusi məsuliyyətlə yanaşmalı, çəkişmə prosesinin heç bir şəxsiyyətə, tərəflərin heysiyyətinə toxuna bilən halların qarşısını almalıdır. Təqsirkara və onun müdafiəçi ilə müdafiə imkanlarından tam istifadə etməyə imkan yaratmalıdır.

Hakim davranışında hər hansı tərəfə üstünlük verilməsinə, yol verməməli, bütün hallarda məhkəmə iştirakçılarna hüquqlarını və davranış qaydalarını izah etməlidir.

Məhkəmə baxılışında bilavasitəlik şəraitində sübutlar araşdırılmalı, tədqiq edilmə prosesində hər hansı tələsgənliyiə yol verilməməlidir.

Məhkəmə iştirakçıları ilə normal münasibət yaranmasına səy göstərilməklə, sədrlik edən hakim məhkəmə iclasına rəhbərlikdə hər hansı liberal münasibətə yol verilməsinin qarşısını almalıdır. İclasın normal gedişinin pozulduğu təqdirdə qanun ona səlahiyyət verdiyi imkanlardan istifadə etməlidir.

Hakim ədalətlik prinsiplərinə və əxlaq normalarına əsaslanaraq obyektiv həqiqətin müəyyənləşdirilməsinə yardım edən imkanlardan istifadə etməlidir.

Təqsirkar, şahidlər, ekspertlər dindirilərkən tərəflərin növbəlik qaydalarına diqqət artırılmalı, tərəflərin icazə olmadan digər tərəfin suallarını kəsməsinə, yaxud mübahisə salmasına imkan verilməməlidir. Təqsirkarın və digər məhkəmə iştirakçılarının mənəviyyətinə toxuna biləcək sualların verilməsinin qarşısı alınmalıdır. Dindirilən şəxslərə istiqamətləndirici sualların verilməsinə yol verilməməlidir.

Məhkəmə hakimi yaddan çıxarmamalıdır ki, tərəflərin heç də hamısı obyektiv həqiqətin meydana çıxarılmasında maraqlı deyildir, onlar prosesdəki mövqelərindən asılı olaraq bu və yaxud digər halların aydınlaşmasında maraqlı deyillər. Bunu nəzərə alan hakim prosesin istiqamətini işin həqiqətlərinin aşkarlanmasına aid olan sübutların tədqiqinə yönəltməli və prosesi bu məqsəd üçün istiqamətləndirməyə

səy göstərməlidir. Mənəviyyat və əxlaq tələb etdiyi meyarlar ciddi surətdə mühafizə edilməlidir.

İnsanlar öz əməllərini özlərində yəqin etdikləri niyyətə əsasən yoluna qoyurlar.

Yəqindir ki, hər bir niyyəti həyata keçirmək üçün onlar müəyyən vasitələrdən faydalanırlar. Şəxsin daxili inamı və əqidəsindən asılı olaraq nəzərdə tutulmuş niyyət realizə edilir.

Peyğəmbər Ə.S. öz hədislərinin birində buyurub ki, «əməl niyyətə görə məhkum edilməlidir». Əgər niyyət əxlaq normalarına uyğun olursa, bu cəmiyyətdə rəğbət hissi yaradır, əks təqdirdə cəmiyyətdə ikrah hissi oyadır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi məhkəmə prosesi iştirakçıları öz niyyət və məramlarına uyğun olaraq, öz mövqelərini qorumaq üçün qanun nəzərdə tutduğu vasitələrdən əlavə digər imkanlar axtarırlar. Bəzi hallarda proses iştirakçıları cəmiyyət qəbul etmədiyi prinsipə uyğun hərəkətlər edirlər, «yəni məqsədə çatmaq üçün bütün vasitələr məqbuldur» deyimindən istifadə edirlər. Bu da insanları qeyri - əxlaqi əməllərə sürükləyir. Ancaq əxlaqa, mənəviyyata uyğun olan vasitələrdən istifadə edərək məqsədə çatılması cəmiyyət tərəfindən bəyənilə bilər. Hər bir bu istiqamətdəki əməl həyata keçirilərkən onu icra edən insan düşünməlidir ki, onun hərəkəti nə dərəcədə vicdanın tələblərinə uyğundur, əgər bu hərəkət onun barəsində edilərsə, nə dərəcədə o bunu ədalətli hesab edə bilər.

Bəzi müəlliflər məqsədə çatmaq üçün hər vasitə yaxşıdır hesab edən şəxsləri əxlaqsız əmələ yol vermiş şəxslər kimi qiymətləndirirlər. Onların fikrincə yalnız əxlaqa və vicdana sığışan və məqsədə çatmaq üçün istifadə edilən nəticə mənəviyyata uyğun sayılır.¹

A.R. cinayət prosessual qanunvericiliyi öz məqsədlərindən bəhs edərkən göstərir ki, qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə

¹ Марксистская этика . под общ. пед. А.И.Титаренко. М., 1980, с.152.

cəlb etmək mümkün olsun, cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın. Heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın (ARÇPM-nin 1.2.m). Beləliklə, qanun şəxsin yalnız təqsiri olması ehtimal edildikdə və buna əsaslı sübutlar olduqda cinayət məsuliyyətinə alınmasını mümkün hesab etdiyi halda, təqsiri olmayan şəxsin vəzifəli şəxslərin özbaşına hərəkətləri nəticəsində hər hansı məhrumiyətə məruz qalmasını və məhkum edilməsini dözülməz hesab edir. Deməli cinayətdə şübhələnən şəxsin təqsirkar olmasını sübut etmək üçün yalnız qanuna və əxlaqa sığan üsul və qaydalardan istifadə edilməlidir.

Qanuna görə cinayət əməlinə təqsirləndirilən şəxsin müdafiə edilməsi üçün dəvət edilən müdafiəçinin vəzifəsi müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı ilə keçirilən hər hansı istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etməklə, təqsirləndirilən şəxsə onun hüquqlarını yadına salmaqla istintaq hərəkətlərini aparan şəxsin yol verdiyi qanun pozuntularını onun nəzərinə çatdırmaqdır. Bundan əlavə müdafiəçi məhkəmə icraatı zamanı cinayət işinə əlavə, tədqiq edilməsi lazım olan sübutları toplayıb təqdim etmək hüququna malikdir. Müdafiəçi həmçinin etirazlar etmək və vəsədlər vermək hüququna malikdir.

Qanun yuxarıda sadalanan imkanlardan müdafiəçinin istifadəsinə yol verməklə, bu vasitələrdən istifadə yolu ilə təqsiri olmayan şəxsi müdafiə etməyi mümkün hesab edir, bunun həyata keçilməsini dəstəkləyir.

Qanun yuxarıda göstərilən imkanlardan əlavə digər vasitələrdə nəzərdə tutur, bununla bərabər müəyyən edilmiş qaydalardan kənara çıxmağı qeyri-mümkün hesab edir. (ARÇPM-nin 92-ci m.).

Qanun heç bir yolverilməz üsulla şəxsin qanunsuz məsuliyyətə alınmasına yol vermədiyi kimi, eyni zamanda təqsiri olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasını mümkün hesab etmir.

Mübarizə qanun çərçivəsində aparıldığı kimi, müdafiədə qanundan kənar üsul və yollara əl atılmaqla edilməməlidir.

Hər hansı qanundan kənar hərəkətlərə yol verilməsi qanunla yasaqlanmaqla bərabər, başqa tədbirlərdən əlavə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. AR Cinayət Məcəlləsinin 32-ci fəslində ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlərdən bəhs edlir. Təqsiri olmayan şəxsi cinayət məsuliyyətinə almaqla yanaşı qanunsuz olaraq cinayət məsuliyyətindən azad etmək, qanunsuz olaraq tutma, həbsə alma, həbsdə saxlama, ifadə verməyə məcbur etmə, sübutları saxtalaşdırma, bilə-bilə ədalətsiz hökm çıxartma cinayət hesab edilməklə bu əməlləri törədənəri azadlıqdan məhrum etməkdən tutmuş digər məhrumiyətlər nəzərdə tutan cəzalar gözləyir.

Qanun müstəntiq, prokuror, müdafiəçi və digər proses iştirakçılarının səlahiyyətlərini müəyyən etməklə obyektiv həqiqətin aydınlaşdırılması istiqamətində qanun mümkün hesab etdiyi prosesual qaydalarda şübhəli, təqsirkar şəxslərlə və təqsirləndirilənlə rəftar etmələrini tələb edir. Eyni zamanda sadalanan şəxslərə qarşı aparılan tədbirlər heç bir halda əxlaq və mənəviyyət tələblərindən kənara çıxmamalıdır. Məsuliyyətə alma bu qaydalara uyğun aparıldığı kimi müdafiədə mümkün qaydalardan kənara çıxmamalıdır. Yəqindir ki, bütün hallarda hər bir cinayət üçün ayrıca qanun qəbul edilə bilməz. Hər bir cinayətin özünəməxsusluğu vardır. Buna görə də müstəntiq, təhqiqatçı, prokuror, məhkəmə işin xasiyyətindən, cinayət edən şəxsin özünəməxsusluğundan, cinayətin xüsusiyyətindən asılı olaraq öz münasibətini müəyyən etməlidir. Qanunun müəyyən etdiyi hədlərdən kənara çıxmadan işin bütün hallarının aydınlaşdırılmasına səy göstərməlidir. Məhkəmədən ginayətkarlıqla mübarizə aparmaq tələb edilmədiyi kimi, müstəntiq, tədqiqatçı və prokurordan tələb

etmək olmaz ki, bütün hallarda cinayət işi açılsın və müqəssir şəxs müəyyən edilib məsuliyyətə alınsın. Belə ədalətdən kənar tələblər bəzi hallarda cinayətlərin gizlədilməsinə və digər hallarda təqsiri sübut edilməyən şəxslərin qanunsüüz məsuliyyətə alınmasına səbəb olur. Sübutların toplanmasında, onlara qiymət verilməsində qeyri obyektivliyə yol verilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsi nəzərdə tutduğu normaların təkrar yada salınmasını vacib hesab edirik. Həmin maddədə göstərilir ki, hər bir şəxsin təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməlidir, əks təqdirdə o təqsirsiz sayılmalıdır. Həmçinin göstərilir ki, qanunu pozmaqla əldə edilən sübutlardan istifadə etməklə təqsirləndirmək olmaz, əsaslı şübhələr olduğu halda onun təqsirli bilinməsinə yol verilməməlidir.

Beləliklə, sübutlar qanun tələb etdiyi qaydada əldə edilməli, onlara düzgün qiymət verilməli və şəxsin təqsirli olmasına şübhələr varsa, onun təqsirli hesab edilməsinə yol verilməməlidir. Həmçinin hər hansı özbaşnalığa, ədalətsiz və əxlaqdan kənar hərəkətlərə yol verilməməlidir. Sübutlara qiymət verilməyə qabaqcadan qiymət vermə hallarına qəti imkan verilməməli, digər sübutlarla möhkəmləndirilməyən sübutların cinayəti təsdiq edən vasitə kimi qəbul edilməsi qeyri mümkün hesab edilməlidir.

Bəzi hallarda təqsirləndirilənin cinayət etirafı həqiqətə uyğun olmadığı, digər cinayəti gizlətmək və yaxud kimisə cinayətdən qurtarmaq məqsədi olmasını yəqin etmək üçün, obyektiv həqiqəti müəyyən etmək məqsədi ilə etirafın bütün məqamları cinayətin baş verməsi ilə əlaqədar əldə edilmiş sübutlarla müqayisəli surətdə yoxlanılmalıdır. Yalnız obyektiv dəlillərlə təsdiq edildikdən sonra sübut kimi qəbul edilməlidir. Obyektiv həqiqət yalnız bütün imkanlardan istifadə edildikdə müəyyən edilə bilər və əlaqədar hərəkətlər qanun çərçivəsində olmalıdır.

Ədalət mühakiməsinin uğurla həyata keçirilməsində obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Doğruluq, düzgünlük, həqiqət anlayışları obyektiv həqiqətin məzmununu təşkil edir. Həqiqət müəyyən edilmədən təqsirləndilənin müqəddəratını həll etmək mümkün deyil.

Azərbaycan Respublikası Cinayət prosessual məəcəlləsinin 28-ci maddəsində tələb edilir ki, məhkəmələr cinayət işlərinə baxarkən icraatın obyektivliyini, qərərsizliyini və ədalətliyini təmin etməlidirlər. Tələb edilir ki, cinayət prosesində işin bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsi üçün zəruri şərait təmin edilməli, şəxsi ifşa edən, ona bəraət verən, habelə cinayəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halların müəyyən edilməsi üçün tədbir görülməlidir. Yəqindir ki, yuxarıda tələb edilən prosessual tələblərin düzgün və obyektiv həyata keçirilməsi üçün tərəflərin və digər məhkəmə iclası iştirakçılarının bərabərliyi təmin edilməlidir. Onların şərəf və ləyaqətinə hər hansı xələl gətirən hallara yol verilməməsi şərti ilə məhkəmə tədqiqatı davam etdirilməlidir. Bu tələblər əxlaq qaydalarına əməl edilmə şəraitində həyata keçirilməlidir.

M.S.Stroqoviç yazırdı ki, həqiqətin müəyyən edilməsi problemi cinayət prosesində tək hüquqi yox, həm də əxlaq problemdir, təəssüflə qeyd edilməlidir ki, etik problemlər elmi qaydada çox az və zəif tədqiq edilmişdir.¹

Beləliklə, ədalət mühakiməsinin qanun tələb etdiyi səviyyədə həyata keçirilməsi etik tələblərə əməl edilmədən mümkün deyil.

Obyektiv həqiqət isə ədalətlik şəraitində sübutların tədqiqi prosesin də yarana bilir.

Deməli, həqiqət yalnız əxlaqi və etik tələblərə cavab verən, tərəflərin bərabərliyi şəraitində, sübutların və işin hallarının tam tədqiq edilməsi yolu ilə müəyyən edilə bilər.

¹ Проблемы судебной ятики (под редакцией М.С. Строговича) стр. 28.

Qanun məhkəmədə sədrlik edən hakimlərə geniş hüquqlar verməklə onlar qarşısında ciddi vəzifələr qoymuşdur, hər bir şəxs yalnız təqsiri obyektiv sübutlarla təsdiq edildikdə hər hansı cinayətə görə məhkum edilə bilər.

Cinayət əməli işə yalnız obyektiv həqiqət meydana çıxarıldıqdan sonra təsdiq olunmuş olur. Heç bir halda təqsiri sübut edilməyən şəxs məhkum edilə bilməz. Həqiqətin müəyyən edilməsi üçün hakim xüsusi səy göstərməlidir.

Bəzi hallarda hakimlər onlara qarşı qanun nəzərdə tutduğu tələblərin icrasına laqeyid yanaşır və nəticədə qəbul edilmiş qərar son həddə ləğv edilir, vətəndaşın qorunan hüquqları pozulur, əxlaq prinsiplərinə müəyyən mənada zərbə yetirilir.

Hüquqşünas alimlərin heç də hamısı obyektiv həqiqətin tam surətdə müəyyən edilməsini mümkün hesab etmirlər, qeyd edirlər ki, bütün işlərdə bunun müəyyən edilməsini məhkəmələrdən tələb etmək düzgün deyil. Yəqindir ki, yuxarıda qeyd edilən fikirləri tam əsaslı saymaq olmaz.

L.D.Kokarev obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi probleminə öz münasibətini bildirərək qeyd edir ki, obyektiv həqiqətin müəyyən edilə bilməməsinin əsasında peşəkarlığın aşağı səviyyədə olmasından başqa əxlaq çıxtışmazlığı dayanır. Bunu iddia edənlərdən sübut etmə imkanlarından aşağı səviyyədə istifadə edilməsinə, qanunlara və sübutlara, hakimlərin daxili düşüncələrinin yaranması prosesinə lazımi qiymət verilməməsi nəticəsində yaranır.

Müstəntiq, prokuror, hakim özlərinin mənəvi qüvvələrinə və əxlaqi borclarına əsaslanaraq sübut etmə borcunu yerinə yetirməklə həqiqəti meydana çıxarmalı, əsaslı və ədalətli qərar qəbul etməyə nail olmalıdırlar. Heç bir vaxt özlərinin ədalətə söykənən qərarlarının əsaslığından çəkinməməlidirlər.¹

¹ Кокарев Л.Д., Комов Д.П. «Этика уголовного процесс» Учебное пособие Воронеж 1993 г. стр. 66.

Müəllifin bu fikirləri ilə aşağıdakı əsaslara görə razılaşmaq lazımdır:

Əgər müstəntiq, prokuror və hakim öz qəbul etdiyi nəticəyə inanmayırsa onda qərar qəbul etməməlidir və edədə bilməz. Sadalanan vəzifəli şəxslərdən qanun yalnız həqiqətə, haqq – ədalətə, cavab verən qərarın qəbul edilməsini tələb edir. Əgər istintaq və yaxud məhkəmə prosesində bu tələblərə cavab verən nəticə çıxarmaq mümkün deyilsə, vəzifəli şəxs qanun nəzərdə tutduğu tədbirə əl atmalıdır. Başqa sözlə əgər ittiham sübut deyilsə, bundan vaz keçilməlidir, əgər əlavə sübutlar tələb olunursa, onları axtarıb tapmaq lazımdır. Beləliklə, şəxsin təqsirini tam sübut etmək üçün lazımi hüquqi əsaslar əldə edilməyibsə, şəxsin təqsirkar bilinməsinə yol verilməməlidir. Deməli, bütün hallarda obyektiv həqiqətin meydana çıxarılması ən vacib məqam hesab edilməlidir.

Müstəntiq, prokuror və hakimdə daxili inam yalnız obyektiv həqiqət meydana çıxdıqdan sonra yarana bilər. Onlar şəxsin konkret əməlin törədilməsində təqsirli olması qənaətinə gəldikdən sonra yalnız ittihamı əsaslandırma bilərlər. Bu tələblər həmçinin onların əxlaqi borcları ilə əlaqələndirilir. Sadalanan vəzifəli şəxslər yaddan çıxarmamalıdırlar ki, bütün hallarda onlar insan müqəddəratını həll edirlər, burada hər hansı səhvin buraxılmasına yol verilməməlidir. Buna da yalnız həqiqətin obyektiv şəraitdə müəyyən edilməsi nəticəsində nail olmaq olar.

Təqsir obyektiv şəraitdə toplanmış sübut edildiyi halda, şəxs haqqında təqsirləndirici hökm çıxarıla bilər. Əgər toplanmış sübutlar hər hansı şübhəyə səbəb olursa, ittihamedicinin hökm çıxarıla bilməz.

Həqiqətin müəyyən edilməsi həm qanunun və həm də əxlaqın tələbləri ilə üst – üstə düşür, ona görə ki, obyektiv həqiqət meydana çıxarılmayıbsa və hər hansı qərar qəbul edilərsə, bu həm qanuna və həm də əxlaqa ziddir. Bu mənada hakimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür, ona görə ki, cinayət

əməlinə son qiyməti o verir, onun gəldiyi nəticə şəxsin hüquq və azadlığı məsələsini həll edir.

Məşhur rus alimi A.F.Koni göstərirdi ki, hakim özünün bütün zəka qüvvəsini, vicdanını, biliyini, bacarığını və iş təcrübəsini işin hüquqi və digər əsaslarını tapmağa yönəltməli əqli düşüncələrini bu yolda sərf etməlidir.¹ Onun qənaətinə görə prokuror və vəkil həqiqətin meydana çıxarılması sahəsində hakimin yardımçısıdır.

¹ Кони А.Ф. Собр. Соч: Б. 8 т. 4, М., 1967, стр. 358

IV FƏSİL. SÜBUTETMƏNİN ETİKİ CƏHƏTLƏRİ

1. SÜBUTETMƏNİN ƏXLAQİ PRİNSİPLƏRİ

Cəmiyyətin müxtəlif inkişaf mərhələlərində sübut etməyə münasibət müxtəlif olmuşdur. Çox hallarda şübhəli şəxsdən tələb edilirdi ki, o özünün təqsirkar olmadığını özü isbat etsin.

İnkvizisiya prosesində insan azadlığı olmadığından hər bir şəxs haqqında əsası olmayan belə ittiham irəli sürüldükdə, o artıq təqsirkar sayılır və məcbur edilirdi ki, özünü bu ittihamdan təmizləsin.

I Pyotr «Sübutlar barədə» fərmanında göstərirdi ki, cavabdeh əksinə olaraq, özünün təqsirkar olmadığını əsaslı sübutlarla təkzib etməlidir, ancaq bu halda o təqsiri olmayan kimi sayıla bilər.¹

Digər hallarda sübutların dəyərində əvvəlcədən qiymət verilir, bəzi hallarda isə şəxsin ittihamı etiraf etməsi sübutların Şahı hesab edilir, hətta başqa sübutlar olmasa da, belə tək etiraf şəxsin məsuliyyətə alınıb məhkum edilməsinə səbəb olurdu.

1934-1937-ci illərin faciələri buna əsaslı sübutdur. Hazırki demokratlaşma dövründə sübuta və sübut etməyə tamamilə başqa münasibət varanır.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 1948-ci ilin dekabr ayının 10-da qəbul edilmiş Bəyənamədə göstərilir ki, «Cinayətdə ittiham olunan hər bir insan onun təqsiri, qanuni qaydada müdafiəsi üçün bütün imkanların yaradıldığı, açıq məhkəmə baxışında sübut edilənədək günahkar sayıla bilməz».²

¹ Кони А.Ф. Собр. соч. В.8. т.4. М., 1967 г. стр. 39, 35

² «İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq BİLL» Bakı – 1998 AR ƏN mətbəəsi səh.3

Beləliklə, Bəyannaməyə qoşulmuş bütün dövlətlər sübutetməyə olan münasibətini bu tələblər üzərində qurmalı və ittihamın sübut edilməsini cinayətdə şübhələnin yox, dövlətin səlahiyyətli nümayəndəsi, o cümlədən prokurorun üzərinə qoyulmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsindəki göstərişi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu maddədə göstərilir ki, «Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə, bu barədə məhkəmənin qanunu qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır».

Həmin maddənin III hissəsində isə göstərilir ki, «Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyil». Konstitusiyanın 127-ci maddəsinin IX hissəsində təsbit edilir ki, «Ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır».

Təqsirsizlik prezumpsiyası anlayışı isə Konstitusiyaya əsasən təqsirləndirilən şəxsin özünün təqsirsizliyini sübut etməyə borclu olmadığı kimi, məhkəmənin qanun qüvvəsini almış hökm olmadan cinayətdə təqsirli sayıla bilmədiyi kimi müəyyən edilir.

Konstitusiyanın 133-cü maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, prokurorluq məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir.

Beləliklə, Konstitusiya Beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanaraq, birmənalı olaraq, müəyyən edir ki, sübutetmə vəzifəsi prokurorluğun üzərinə qoyulur. Təqsirin sübut edilməsi açıq məhkəmə iclasında, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ təmin edilməklə araşdırılmalı və yalnız təsdiqini tapan sübutlara əsaslanmaqla nəticə çıxarılmalıdır.

Konstitusiya ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən, qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə edilməsini qadağan edir. Deməli, məhkəmə sübutları araşdırarkən onların mötəbərliyini yoxlamağa borcludur. Əgər hər hansı sübut qanun pozulması ilə əldə edilibsə, məhkəmə bu sübuta

əsaslanmamaqdan əlavə onu əldə edən vəzifəli şəxs barəsində müəyyən ölçü götürməlidir.

Təqsirsizlik prezumpsiyası geniş spektrli anlayışa malikdir.

Onun əsas meyarını, insanın qiymətini, dəyərini, şəxsi keyfiyyətlərini yüksək səviyyədə qiymətləndirmək təşkil edir. Qanunun mənasına görə bütün hallarda insan dəyəri yüksək müdafiə edilməli, ayrı – ayrı hallarda əsassız ittihamlardan qorunmalıdır.

Bərabərlik prinsipinə əsaslanan qanunvericilik tələb edir ki, heç bir fərq qoyulmadan ayrı-ayrı insanlara eyni münasibət bəslənilməli, onların müqəddəratına ehtiyatla yanaşılmalıdır, onlara qarşı yürüdülmən hər hansı ittiham ciddi sürətdə yoxlanılmalı, yalnız yoxlama təqsirin sübut edilməsinə tam əsas verirsə, ancaq bundan sonra onun təqsirli olması haqda fikir söylənilməlidir.

Sübutlar yoxlanılarkən şübhəli sayılan şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilməməli, tutulan və saxlanılan anlardan başlayaraq hüquqları ona anladığı tərzdə izah edilməli, müdafiəçinin köməyindən istifadə edə bilməsi üçün bütün imkanlar yaradılmalıdır.

Təqsirsizlik prezumpsiyası həmçinin bir sıra əxlaqi tələblərin yerinə yetirilməsini vacib sayır. Sübutlar ətraflı yoxlanılması ilə əlaqədar olaraq, istintaqa və məhkəmə prosesinə cəlb edilən şəxslərin şəxsiyyətinə, ləyaqətinə, əmlakına, işgüzar nüfuzuna toxuna bilən məqamlara yol verilməməlidir. Yoxlanılmamış sübutlara əsaslanaraq, şəxsin hər hansı əməldə təqsirli bilinməsinin qarşısı alınmalıdır. Şəxsin təmiz adının əsassız olaraq ləkələnməsinə yol verilməməlidir.

Beləliklə, təqsirsizlik prezumpsiyası ədalət mühakiməsinin əsas prinsipinə çevrilməklə, şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini əks etməklə bərabər praktiki əhəmiyyət kəsb edir və əxlaqi cəhətdən xüsusi dəyərə malik olur.

Təqsirsizlik prezumpsiyası istintaq və məhkəmə qarşısında bir sıra ciddi vəzifələr qoyur, o cümlədən qeyd

etdiyimiz kimi, işin hallarının hərtərəfli araşdırılması, sübutların qanuni tələblərə uyğun olaraq toplanılması, ittihamedicı meyllərə yol verilib-verilməməsi, ittihamı təkzib edə biləcək dəlillərin araşdırılmasına təşəbbüs göstərilməlidir. Həmçinin əxlaqi cəhətdən müstəntiq və məhkəmə üzərlərinə düşən vəzifələri dəyərinə yerinə yetirməli, sübutlar ətraflı yoxlanmaqla müvafiq nəticə çıxarılmalıdır.

Məhkəmə öz növbəsində tərəflərin yardımından bəhrələnməklə, həqiqətin ortalığa çıxarılması üçün sərəncamında olan bütün imkanlardan istifadə etməlidir.

Azərbaycan Respublikası cinayət prosesual məcəlləsi sübut etmə prosesində tərəflərin üzərinə düşən vəzifələri müəyyən edir. Təqsirsizlik prezumpsiyasının təsbit etdiyi normaların icra edilməsi ağırlığını tərəflərin üzərinə qoyulmasını aşağıdakı qayda da müəyyən edir.

Məcəllənin 138.1 maddəsinə əsasən sübut etmə ittihamın qanuni, əsaslı və ədalətli həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsindən ibarətdir. Beləliklə, sübut edilməsi labüd olmayan dəlillərin araşdırılmasına ehtiyac qalmır, belə olan hallarda məhkəmə iclasına sədrlik edən işə aid olmayan dəlillərin irəli sürülməsinə imkan verməməli və ayrılan vaxta qənaət etməlidir. Qanun yalnız cinayət hadisəsinin baş vermə faktını və hallarını təqsirləndirən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsini, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməldə cinayətin əlamətlərinin mövcudluğunun olduğunu araşdırılmasını tələb edir. Bilavasitə cinayət faktı və təqsirləndirilən şəxsin özünə aid olan sübutların araşdırılması məhkəmənin əsas vəzifəsi kimi səciyyələnir.

Təqsirləndirilən şəxs öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu olmamaqla yanaşı müdafiə hüququndan tam istifadə etməsi və sübut etmə prosesində iştirak etməsi üçün ona qanun tələb etdiyi bütün şərait yaradılmalıdır.

İttihamın sübut etmə ağırlığını qanunvericilik prokurorun üzərinə qoyur. Prokuror sərəncamında olan imkanlardan istifadə edə və əxlaq qaydalarına əməl edərək ittihamı sübut

etməyə borcludur. Lakin bu o demək deyildir ki, cinayət əməli subut edilmədikdə, yaxud əməldə cinayət tərkibi olmadıqda belə prokuror mütləq nə olursa olsun ittihamı müdafiə etməlidir. Belə olan hallarda yəqindir ki, ittihamçı ittihamı müdafiə etməkdən vaz keçməlidir. Bu tələb əxlaqi cəhətdən böyük əhəmiyyətə malikdir, ona görə ki, ədalətin bariz təsdiqinə yönəldilib.

A.F.Koni göstərirdi ki, ittihamçının nitqi özünün gözəlliyindən çox inandırmaq üçün sübutların əsaslılığının sərhinə həsr olunmalıdır.¹

Prokuror çalışmalıdır ki, təqsirkara qarşı yürüdülmən ittihamda heç bir qaranlıq yer və şübhə qalmasın, ona görə ki, şübhə olduğu hallar ittihamın ələhinə və təqsirkarın lehinə ünvanlanır.

Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi vəzifəsini öhdəsinə götürdüyü vəkilin üzərinə qanun bir sıra tələblər qoyur. Vəkil yalnız müdafiəsi altında olan şəxslə razılaşdırılmış hədlərdə öz müdafiəsini qurmalıdır. Əlində və sərəncamında olan sübutlara əsaslanmaqla öz müdafiə vəzifələrini qanun tələb etdiyi səviyyədə həyata keçirməlidir. Bu tələblər vəkil etikasına əsasən formalaşır.

A.F.Koninin mülahizəsinə görə vəkil müştərinin yox, dövlətin xidmətçisidir, bu öz növbəsində şərəfli xidmətdir, ona görə ki, heç bir halda insan tam itirilmiş sayılmamalıdır, onda müəyyən qədər insanlığa xas olan sifətlər qalır. Müdafiəçi burada istehsalçı vəzifəsini icra edir, bu elə bilki həkim xəstəni müalicə etdiyinə bənzəyir, burada xəstənin ağır və yaxud yüngül xəstəliyə düşər olmasının əhəmiyyəti yoxdur.²

¹ A.F.Koni – Избранное, Москва 1989. стр. 72.

² Yene orada. səh. 72.

2. DAXİLİ İNAMA GÖRƏ SÜBUTLARA QIYMƏT VERİLMƏSİNİN ƏXLAQİ CƏHƏTLƏRİ.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinə əsasən hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar. Ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır.

«Məhkəmələr və Hakimlər haqqında qanun» Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olaraq özünün 18-ci maddəsində müəyyən edir ki, ədalət mühakiməsi məhkəmə hakimiyyətinin yüksək statusuna uyğun olan bütün prosessual tələblərin yerinə yetirilməsinə imkan verən, hakimlərin öz iradəsini ifadə etmək azadlığına təsiri istisna edən şəraitdə həyata keçirilir.

Beləliklə, qanun hakimlərə azad şəraitdə, öz iradələrini ifadə etməklə, prosessual qanunlara əməl etməklə ədalət mühakiməsini həyata keçirmələrinə imkan yaradır. İnsanda iradə onun daxilində baş verən inama əsasən formalaşır.

Hakim konkret işə məhkəmə iclasında baxarkən sübutların araşdırılması prosesində ittihama qarşı müəyyən fikirləri yaranır. Ayrı-ayrı sübutların araşdırılması və yoxlanılması nəticəsində isə ittiham barəsində tam fikir tərəflərin çıxışından sonra yaranır. Bu fikirlər müşavirə otağında işin bütün halları nəzərdən keçirildikdən sonra hakimdə daxili iradə formalaşır. Daxili iradənin tam inama çevrilməsi üçün hakim işin bütün halları ilə yanaşı, qanunun tələblərini, təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini və onu xarakterizə edən digər amilləri birlikdə qiymətləndirir. Bu fikirlər müəllifin uzun illər ərzində topladığı təcrübəsinə əsasən söylənilir.

A.S.Koblikov bu barədə göstərir ki, sübutlara sərbəst qiymət verilməsinin hakimnin daxili inamına əsasən həyata keçirilməsi, buna əsasən şəxsin təqsirli və yaxud təqsirsiz

hesab edilməsi, hakimin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Sübutlara qiymət verilməsi hakimin mürəkkəb daxili fəaliyyətinin nəticəsidir. Sübutlarla məhdudlaşdırılmayan idrakinin və vicdanının məhsuludur.¹

Müəllifin bu fikri ilə razılaşmaq olar, lakin qismən, həqiqətən təqsirin olub-olmaması, təsdiq edilib-edilməməsi, sübutların hərtərəfli araşdırılması nəticəsində müəyyən edilir, bu fikir bizə görə düzgündür, ancaq daxili inamın formalaşması üçün sübutlara məhəl qoyulmaması qənaəti fikrimizcə düzgün sayıla bilməz. Daxili inam yalnız qanun tələb etdiyi bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi əsasında yaranır.

Bir sıra müəlliflər daxili inamın tək hakimdə yox, həmçinin prokurorda, müstəntiqdə yarandığını iddia edirlər. Bu fikirlərdə əsaslı sayılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası cinayət prosessual məcələsinin 84-cü maddəsində göstərilir ki, cinayət təqibini həyata keçirərkən prokuror cinayət işinin bütün hallarının tədqiqi nəticəsinə əsaslanaraq yalnız qanunun tələblərini və daxili inamını rəhbər tutur.

Eyni norma təhqiqatçı (müstəntiq) üçündə nəzərdə tutulur, göstərilir ki, təhqiqatçı qanunun tələblərini rəhbər tutaraq, rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişlərinə və öz daxili inamına əsaslanaraq, zəruri prosessual qərarlar qəbul edir.

Yəqindir ki, prokurorda və təhqiqatçıda daxili inamın formalaşması prosesi əxlaqi dəyərlərə əsaslanmaqla onların daxilində gedən gərgin və idraka söykənən beyni fəaliyyətin nəticəsində yaranır. Daxili inamın yaranması üçün qanunların tələbi ilə yanaşı insana qarşı rəğbətində əvəzedilməz rolu vardır. İnsan bir varlıq kimi qiymətlidir, onun hər hansı əsassız ittihama görə təqsirləndirilməsinə cəmiyyətdən tərcih edilməsinə imkan verilməməlidir.

¹ А.С.Кобликов – Юридическая этика «Норма - Инфра» Москва.1999 г. стр. 67.

Qanun prokurora, təhqiqatçıya (müstəntiqə) və hakimə sərbəst surətdə fəaliyyət göstərmələri üçün hər bir şəraiti və qanunu imkanları yaradır. Onları hər hansı kənar təsirdən qoruyur. Belə olan halda onlarda daxili inamın yaranması üçün heç bir maneə qalmır. Məhz, bu əsaslara görə sadalanan peşə sahiblərində subyektiv fikirlərin yaranması yol verilməzdir.

Yəqindir ki, daxili inamın yaranması bəzi müəlliflərin fikrincə üç nöqteyi-nəzərin birləşməsindən yaranır: hüquqi, psixoloji və əxlaqi baxışlardan yaranır.¹

Müəllif bu baxışların hansı anlayışlara əsasən formalaşdığını açıqlamır. Bizə belə gəlir ki, bu baxışların hüquqi anlayışı Konstitusiya və qanunlarla müəyyən edilmiş maddi və prosessual tələbləri nəzərdə tutur. Onlara əməl edilməsinin kifayət qədər olması və sübutların tam araşdırılması kimi başa düşülməlidir. Psixoloji dedikdə məhkəmə prosesində araşdırma aparılarkən təqsirlənən şəxsin ifadəsindən və tərəflərin nitqindən, eyni zamanda zərərçəkmişin, şahidlərin ifadə və davranışlarından yaranan təəssüratın nəticəsi kimi başa düşülməlidir.

Əxlaqi cəhətdən bu nöqteyi-nəzər məhkəmə iştirakçıları ilə birlikdə sübutların araşdırılması prosesində yaranan münasibətləri və cəmiyyətdə qəbul edilmiş əxlaqi dəyərlərə söykənən insani baxışları nəzərdə tutur.

Sadalanan hüquqi və insani dəyərlərə əsaslanan daxili inam yəqindir ki, işə düzgün qiymət və nəticə verilməsində hakimə önəmli yardımçı olur.

M.S.Stroqoviç göstərir ki, hakim qanuna əsasən işin bütün hallarının araşdırılması nəticəsində onda yaranmış daxili düşüncə və inama əsaslanaraq, işə nəticə verir. Daxili düşüncənin yaranması üçün sübutların hərtərəfli və obyektiv surətdə yoxlanılması, onlara düzgün qiymət verilməsi əsas şərtlərdən biridir. Daxili düşüncəyə psixoloji nöqteyi-nəzərdən baxmaq lazımdır. Bu idrakın müəyyən bir məqamıdır ki, burada hakim özünün doğru yolda olmasını dərk edir, hər

¹ A.C.Koblikov – см. означенная работа. стр. 68.

hansı şübhədən kənar olur. Bu məqam həmçinin mənəvi cəhətdən qiymətləndirilməlidir. Hakimin daxili düşüncəsi onun öz vicdanının səsinə cavab verməsi kimi də qiymətləndirilə bilər. Bu işin vicdan əsasında həll edilməsi deməkdir.

Göründüyü kimi, hər iki halda daxili düşüncə və inamın yaranmasında psixoloji məqam əsas rol oynayır, bu hal hakimdə o halda yaranır ki, qanunlara düzgün əməl edilmiş olsun və işin son nəticəsi vicdana və haqq ədalətə cavab verə bilsin. Bütün hallarda hakim öz çıxardığı nəticəyə görə məsuliyyət daşıyır. Bu məsuliyyət həm də əxlaqi cəhətdən mümkündür, ona görə ki, hakimin fəaliyyəti aşkarlıq şəraitində, cəmiyyətin gözü qarşısında həyata keçirilir, onun hər addımına əxlaqi baxımdan qiymət verilir. Ədalətli hökm cəmiyyətdə ədalət mühakiməsinə və hakimə qarşı müəyyən müsbət rəyin yaranmasına səbəb olur. İctimai rəy isə çox az hallarda yanlış olur. Ona görə də hakim daha artıq məsuliyyət daşıyır, hakimin etibardan düşməsi ədalət mühakiməsinə hiss olunacaq zərbə vurur. Deyilənlərlə yanaşı bir məqam da yaddan çıxarılmamalıdır. Hakim də insandır, insanlara xas olan nöqsanlar və kəsir cəhətlər bəzən ondan da yan ötmür. Bəzi hallarda məhkəmə araşdırması tam aparılmadıqda, sübutlara düzgün qiymət verilə bilmədikdə, qanunlara tam əməl edilmədikdə, hakimin çıxardığı nəticə qənaətbəxş sayılır. Digər hallarda cinayətin ixtisaslaşdırılmasında səhvə yol verilə bilər, lakin bu hallarda hakimin qəsdən bu nöqsanlara yol verməsi kimi onun hərəkətləri qiymətləndirilə bilməz. Sadalanan vəziyyətlərə qiymət verilərkən hakimin peşə hazırlığı, iş stajı, onun şəxsiyyətinə aid olan digər xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməlidir.

Təkrar edirik ki, deyilənlərə baxmayaraq, hakim səhvə yol verməməyə çalışmalıdır, insanın pozulmuş hüquqlarının tam bərpa edilməsi mümkün deyil, şəxsə həyat bir dəfə bəxş edilir, onun tutarlı əsas olmadan məhdudlaşmasına yol verilməməlidir.

M.S.Stroqoviç göstərir ki, nə əvvəllərdə, nə də indi hakim səhvi deyilən nöqsana yol verilməməlidir. Hakimin səhvi bu qanun pozğunluğudur. Məlumdur ki, heç kimə qanunu pozmaq hüququ verilməyib. Deməli, belə hüquq hakimlərdə də yoxdur. Cinayət prosesində yol verilən hakim səhvi mənəviyyətə və əxlaqa sığmır, bu gələcəkdə qanun pozğunluğuna və əxlaq pozğunluğuna gətirib çıxara bilər.¹

Məhkəmə səhvləri bəzi hallarda obyektiv həqiqətin tam həcmdə müəyyən edilməməsindən yarana bilər. Bunun qarşısının alınması üçün ibtidai istintaqa qarşı tələblər şərtləşdirilməlidir. Təhqiqatçılar bəzi hallarda bir ehtimalı əsas götürərək, digər ehtimalların tədqiqinə fikir vermirlər, cinayətdə təqsirlənən şəxsin ifadəsini və ya müdafiəçinin vəsatətini nəzərə almadan istintaqı tamamlayırlar. Məhkəmələr öz növbəsində hazırlıq mərhələsində lazımı qədər öyrənmədən işi açıq məhkəmə iclasında baxılmağa təyin edirlər, bu da öz növbəsində yanlış nəticə çıxarılmasına səbəb olur. Hakimler nəzərə almalıdırlar ki, çox hallarda ibtidai istintaqında buraxılan nöqsanı məhkəmə istintaqda tamamlamaq mümkün olmur. Qanunvericilik hazırlıq mərhələsini ona görə müəyyən edib ki, istintaqın nöqsanlarını iş məhkəməyə verilmədən müəyyən etmək mümkün olsun. Hakimler yaddan çıxarmamalıdırlar ki, qanun onlara verdiyi müstəqilliyin məsuliyyətini dərk etməlidirlər, heç bir təsirə məruz qalmadan ədalət mühakiməsini həyata keçirməlidirlər. İstintaq institutu ona görə yaradılıb ki, məhkəməyə yardımçı olsun və onu keyfiyyətli materialla təmin etsin. Keyfiyyətsiz istintaq heç vaxt bəraətləndirilə bilməz. Məhkəmələr, təkrar edirik ki, istintaqa heç bir güzəştə getmədən, ona qarşı öz tələblərini gücləndirməlidir.²

¹ «Проблемы судебной этики под редакцией М.С. Строговича, изд.«Наука». Москва 1974 г. стр.49.

² М.С.Строгович – то же работа, стр. 88

3. SÜBUTLARIN ƏXLAQİ ƏSASLARA GÖRƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

Azərbaycan Respublikası cinayət prosessual məəcəlləsinin 124-cü maddəsinə əsasən cinayət prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməklə, insan və vətəndaşın hüquqlarını məhdudlaşdırmadan hadisənin cinayət hadisəsi olub – olmaması, törədilən əməldə cinayətin əlamətlərinin olub-olmaması, bu əməlin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilib-törədilməməsi, onun təqsirli olub-olmaması, habelə ittihamın düzgün həll edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən mötəbər dəlillər sübut hesab olunur.

Məcəllənin 125-ci maddəsində təsbit edilir ki, məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların həqiqiliyinə, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olmadıqda onlar sübut kimi qəbul edilə bilər.

Göründüyü kimi həqiqətin müəyyən edilməsi üçün əldə edilən sübutlar və onların əldə edilmə yolları, üsulları nəzərə alınmaqla onların mötəbərliyi şübhə doğurmadıqda sübut kimi qəbul edilə bilər.

Əxlaq və mənəviyyat prinsiplərini əsas götürərək bir sıra sübutların mümkünsüzlüyü müəyyən edilir. Məsələn, qanun insan və vətəndaşların Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş və qorunan hüquqlarının pozulması yolu ilə əldə edilmiş dəlillər sübut kimi qəbul edilə bilməz. Yaxud zorakılıq, hədə – qorxu, aldatma, işgəncə və qəddar qeyri-insani yolla alınmış sübutlar, həmçinin ləyaqətin alçaldılması yolu ilə əldə edilmiş sübutlar, cinayəti sübut edən və yaxud təkzib edən sübutlar kimi qəbul edilə bilməz. Qeyd edilənlərdən əlavə şəxsin müdafiə hüququnun pozulması ilə və istintaq aparılarkən dili bilmədiyi halda tərcüməçi təqdim edilmədən dindirilən şəxsdən alınmış ifadəyə isnad edilməsi həmçinin yol verilməz hesab edilir.

Prosessual məcəllənin 125-ci maddəsində sübutların mümkünsüzlüyünün digər halları müəyyən edilir. Qanunun tələblərinə görə bir sübutun digər sübutdan üstün olması qəti surətdə rədd edilir. Uzun illər təqsirkarın etirafı sübutların ən «mötəbəri» kimi qiymətləndirilirdi.

İnzibati – amirlik dövründə insanlara qarşı aparılan amansız cəza tədbirlərini bəraətləndirmək üçün Vışinski öz əsərlərində təkcə ittihamın şəxs tərəfindən etirafının cinayətin sübutu kimi qəbul edilməsinin mümkünlüyünü sübut etməyə çalışırdı. Halbuki əsası olmayan həmin etirafı insanlara əzab, işgəncə və fiziki təsir göstərməklə əldə edilməsi aşkarlıqla Vışinskinin özünədə məlum idi.

Təqsirləndirilən şəxsin öz cinayətini etiraf etməsi yalnız o halda əsaslı sübut kimi qəbul edilə bilər ki bu etiraf işin həqiqi halları və digər sübutlarla təsdiq edilmiş olsun.

Qüvvədə olan qanunvericilik şəxsin özü barəsində hər hansı ifadə verməsinə məcbur edilməsini qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsində təsbit edilir ki, heç kəs özünə, arvadına, övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz. Yüksək əxlaqi və mənəviyyətə əsaslanan bu normanın xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu normaya görə təqsirləndirilən şəxs ümumiyyətlə ifadə verməkdən boyun qaçıra bilər. Bu normanın Konstitusiya səviyyəsində müəyyən edilməsi istintaq və məhkəmə orqanları qarşısında ciddi vəzifələr qoyur. Onlar təqsirli bilinən şəxsə ünvanlanan ittihamı sübut etmək üçün peşəkarlıq səviyyəsini artırmalı, qanun icazə verdiyi üsul və metodlar vasitəsilə əsaslı sübutlar əldə etməlidirlər. Şəxsi cinayətini etiraf etməyə məcbur etmək təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd olmaqla, bəzi hallarda əsası olmayan faktların təsdiqinə səbəb olur, nəticədə əldə edilmiş dəlillərin məhkəmə iclasında əsassız olması ortaya çıxır. Məlum həqiqətdir ki, təqsirkar şəxs yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət daşımır. Ona görə də təqsirkarın ifadəsinə bütün

hallarda ehtiyatla yanaşmalı, yoxlamadan təsdiq etmədən belə ifadəyə isnad edilməsinə yol verilməməlidir.

Təcrübədən əldə etdiyimiz bəzi nəticələrin açıqlanması faydalı olardı. Fikrimizcə təqsirin etiraflanması bir sıra hallarda təqsirkarın səmimiliyindən yox, istintaqı yalnız istiqamətə yönəltmək məqsədi daşıyır. Bunların sırasına tamamilə uydurma mahiyyət daşıyan, həqiqətə tam zidd olan, yalan və başqa cinayəti gizlətmək məqsədi ilə yüngül cinayətin etirafı, başqa şəxslərə qarşı böhtan mahiyyəti daşıyan etiraf, cinayətin motivini gizlətmək məqsədi ilə edilən etiraf, istintaqı uzatmaq məqsədi ilə yalan etiraf və sairə daxildir. Deyilənləri əsaslandırmaq üçün bir neçə həyati faktlara müraciət edək.

Şamaxı rayonunun ucqar kəndlərinin birində kolxoz sədri odlu silahla həmin kolxozda dəmirçi işləyən, eyni zamanda təftiş komissiyasının sədri kimi ictimai vəzifə daşıyan şəxsi qətlə yetirmişdir. Təqsirkar qətlin onun tərəfindən edilməsini etiraf etməklə onu hansı niyyət üzündən etdiyini göstərmişdir. İstintaqda müəyyən edilmişdir ki, dəmirçi, eyni zamanda təftiş komissiyasının sədri kimi bir neçə dəfə kolxoz iclaslarında kolxoz sədrini tənqid etmişdir. Bu faktları əsas götürərək istintaq təqsirkarın əməlini şəxsin ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq qətlə yetirməsi kimi tövsif etmişdir.

İşə məhkəmə iclasında baxılarkən məhkəmənin tərkibini bir məsələ daha artıq maraqlandırmışdır, hansı səbəbdən qətlin icrası kənd xəstəxanasının həyətində edilmişdir? Aparılan ciddi məhkəmə araşdırılması nəticəsində aydınlaşmışdır ki, kolxoz sədri və dəmirçi xəstəxanada tibb bacısı işləyən qadınla gecə növbəsində olarkən ayrı-ayrı günlərdə görüşürlər. Hadisə baş verən gecəsi günləri səhv saldıqlarından xəstəxananın həyətində rastlaşmışlar. Hər ikisi sərxoş vəziyyətdə mübahisə etdikləri əsnada kolxoz sədri üzərində gəzdirdiyi silahdan atəş açaraq zərərçəkmiş qətlə yetirmişdir. Nəticədə, məhkəmə cinayət əməlini qısqançlıq niyyəti ilə

adam öldürmə maddəsi ilə töfsif edərək təqsirkara müvafiq cəza təyin etmişdir.

Bakı şəhəri Nərimanov rayonunda həbsinə icazə verilməsi üçün bir yeniyetmə prokurorluğa gətirilmişdir. Həbsə alınmaya icazə vermədən əvvəl təqdim edilən materialları nəzərdən keçirərkən aydın edilmişdir ki, yeniyetmə ərzaq satılan köşkün pəncərəsini sındıraraq talamaq istəyərkən yaxalanmışdır. Təhqiqatçı onu dindirərkən rayonda qabaqlarda talanmış bir neçə köşkün də onun tərəfindən talandığını da etiraf etdirmişdir. Yoxlama göstərmişdir ki, yeniyetmə yalnız yaxalandığı köşkü talamağa cəhd etmiş, digərlərinin talanmasını tədqiqatçının təzyiqi nəticəsində etiraf etməyə məcbur edilmişdir. Beləliklə, vaxtilə açılmayan bir neçə talama faktı yalnız yalan etiraf nəticəsində açılmış cinayətlər kimi məlumatlarda göstərilmişdir.

Belə faktlara təcrübədə çox hallarda rast gəlmək olar, iki misali nəzərə çatdırmaqla, qeyd etmək istəyirik ki, bütün hallarda etirafın səmimiyyəti dərindən araşdırılmalı və nəticədə obyektiv həqiqətə uyğun olması təsdiq edildikdən sonra ona əsaslanaraq cinayət əməli qiymətləndirilməlidir.

Tək etirafa əsaslanaraq istintaqın tamamlanması dözülməz hal kimi, nəzərə alınmalıdır. Müəllifin fikrincə ittihamın etiraf edilməsinə daha çox diqqət verilməsi əvəzində peşəkarlıq nümayiş etdirməklə obyektiv sübutların toplanmasına diqqət artırılmalı, əldə edilmiş sübutları digər sübutlarla tutuşdurma yolu ilə əldə edilən son nəticəyə əsasən cinayət müvafiq cinayət tərkibinə uyğun tövsif edilməlidir. Qeyd etdik ki, yalan və iftira qeyri – əxlaqi hərəkət olmaqla, cəmiyyət tərəfindən ikrah hissi ilə qarşılır, lakin təqsirkarı yalan və iftira mahiyyəti daşıyan məlumatlara görə məsuliyyət gözləmir. Bu halı qanunvericinin təqsirkarlara etdiyi güzəşt kimi nəzərdə tutmaq səhv olardı. Buradakı məqsədi cinayət qanunvericiliyində demokratik prinsiplərə sədaqətlə yanaşılması kimi qiymətləndirmək lazımdır. Öz növbəsində qanunun bu göstərişi istintaq və məhkəmə orqanlarını məcbur edir ki,

bütün hallarda daxil olan məlumat və əldə edilən ifadələrin həqiqətə uyğunluğunu dərindən yoxladıqdan sonra onu əsas kimi qəbul etsinlər.

Fikrimizi yekunlaşdırmaq məqsədi ilə M.S.Stroqoviçin prosessual orbitə gətirdiyi bir həqiqəti nəzərə çatdırmağımız yerinə düşərdi. Alim göstərirdi ki, təqsirkarın yalan ifadə verməsi o demək deyil ki, qanunvericilik ona bu hüququ verib, yox bu sadəcə olaraq onun bu əmələ görə məsuliyyət daşımaması kimi qiymətləndirilməlidir.¹

Bu deyilənlərlə yanaşı bir məsələnin üzərində dayanmağı lazım bilirik. Bəzi hallarda təqsirkarın istintaq və məhkəmədə verdiyi yalan ifadəsinin onun təqsirinin təsdiqi kimi qiymətləndirirlər. Bu qətiyyəni düzgün sayıla bilməz, qanun təqsirkara özünü müdafiə etməsi üçün geniş imkanlar yaradır, yuxarıda qeyd etdik ki, qanun təqsirləndirilən şəxsə özünü müdafiə etmək üçün bütün imkanlar yaradır. Cinayət prosessual məcəllənin 91.5.10 maddəsində göstərilir ki, təqsirkar izahat, yaxud da ifadə verə və verməyə bilər, bu onun hüququdur, özünü müdafiə etmək üçün, qanunun mənasına görə yalan ifadə verməsi, cinayətin sübutu kimi dəyərləndirilə bilməz. İstintaq və məhkəmənin bilavasitə borcudur ki, həqiqəti müəyyən etsinlər.

Təqsirkarın ona qarşı sürülən ittihamı inkar etməsi həmçinin cinayətin baş verdiyini təsdiq edən əməl kimi qəbul edilə bilməz. Bu hal özü-özlüyündə istintaqı və məhkəməni daha dəqiq olmağa, cinayət hadisəsinin baş verdiyini və məhz cinayətin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədildiyini araşdırınsınlar və obyektiv həqiqəti müəyyən etdikdən sonra onun müqəddəratını həll etsinlər.

Təqsirkarın hər hansı hərəkəti yalnız o vaxt dəyərlənə bilər ki, o həqiqətə uyğun olsun. Deyilənlərlə yanaşı qeyd edilməlidir ki, bütün hallarda təqsirkarın verdiyi ifadəsi ətraflı yoxlanılmalı, onun irəli sürdüyü dəlillər işin digər sübutları ilə müqayisəli surətdə yoxlanılmalıdır. Bu tələb həm hüquqi,

¹ М.С.Строгович - та же работа. стр. 139

həm də əxlaqi mahiyyət daşıyır. Təqsirkar insandır, ona qarşı münasibətdə insani xarakterdən kənara çıxılmamalıdır. Şahidlərin və zərərçəkmişin ifadələrinə münasibətdə eyni qaydada olmalıdır, bir fərqi istisna etmək şərti ilə ona görə ki, onlar yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bəzi hallarda şahid və yaxud zərər çəkmiş şəxs kimi işə cəlb edilənlər sonrakı mərhələlərdə işə cinayətdə təqsirləndirilənlər kimi cəlb edirlər. Belə hallarda onların əvvəllərdə verdikləri yalan ifadələrə görə məsuliyyət daşımayırlar, ona görə ki, son həddə onlar təqsirkardır və təqsirkara aid edilən imkanlardan istifadə etmişlər və buna görə də qanun onlar üçün məsuliyyət nəzərdə tutmur.

Qanunun mənasına görə şahid özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə, materialların və məlumatların təqdim edilməsinə məcbur edilə bilməz. (ÇPM 95.6.4.) zərərçəkmiş şəxs özü və nümayəndəsi tərəfindən verilmiş hər hansı şikayətdən, o cümlədən ona qarşı cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi haqqında şikayətdən imtina etmək hüququna malikdir (ÇPM 87.6.22 m.)

Şahid və ya zərərçəkmiş şəxs məhkəmədə yalan ifadə verdikdə və yaxud ibtidai istintaqda verdiyi ifadəsini dandıqda bunun səbəbləri dəqiq müəyyən edilməlidir, onların qeyri – əxlaqi və vətəndaşlığa zidd olan hərəkəti və həmçinin bu əmələ görə cinayət məsuliyyəti nəzərlərinə çatdırılmalıdır. Hansı səbəbdən yalan ifadə verilməsi araşdırılmalıdır. Bəzi hallarda şahidlər və zərərçəkmiş şəxslər təqsirləndirilən şəxslərə qarşı rəhmdillik nümayiş etdirir, başqa hallarda maddi maraq və digər niyyətlərə görə ifadələrindən imtina etməklə, yalan ifadə verirlər. Hansı niyyətlə yalan ifadə verilməsi müəyyən edildikdən sonra qanunun nəzərdə tutduğu tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bütün hallarda belə faktları cavabsız qoymaq olmaz.

Əxlaqi dəyərlərə qiymət verilməsi baxımından cinayət prosesual məəcəllənin kimlərin şahid kimi işə cəlb

edilməsinin qadağan edilməsi barəsindəki göstərişləri əhəmiyyətlidir.

Məcəllənin 95-ci maddəsində göstərilir ki, azyaşlılar, psixi halları, fiziki qüsurları olan şəxslər cinayət tərbiyəsi üzrə araşdırılmalı olan halları düzgün qavraya və düzgün ifadə verə bilməyən şəxslər, müdafiəçilər, işə cəlb edilənlərin nümayəndələri, (vəzifədən sui-istifadə halları istisna edilməklə), cinayət prosesində iştirak edən hakim prokuror, müstəntiq, məhkəmə katibi və təhqiqatçı işə şahid kimi cəlb edilə bilməzlər.

V FƏSİL. CİNAYƏT TƏQİBİ İCRAATINDA ETİKA PROBLEMLƏRİ

1. CİNAYƏT TƏQİBİ PROSESİNDƏ ETİKA MƏSƏLƏLƏRİ.

Cinayət təqibi üzrə cinayət işinin başlanması və istintaq aparılması dövlətin fəaliyyətinin özünəməxsus cəhətlərindən biridir. Cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçı, yaxud müstəntiqdən peşə bacarığından əlavə digər işgüzar bacarıqlar tələb edilir, onların sırasına möhkəm iradə, psixoloji durum və əxlaqi keyfiyyətlər daxildir.

Cinayət təqibi həyata keçirilərkən istintaq aparən şəxs icraat iştirakçıları ilə münasibətini normal şəraitdə qurmaqla, qanunlara və əxlaq qaydalarına dönmədən əməl etməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, qanun ona vəzifəsini icra etməsi üçün geniş səlahiyyətlər verib və bu səlahiyyətləri həyata keçirən məqamda daha ehtiyatlı hərəkət etməlidir. Qanun istintaqçıya verdiyi səlahiyyətlərin vaciblərindən biri cinayət edən şəxsin azadlığını məhdudlaşdıran tədbirlərin görülməsidir.,

Konstitusiyaya insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi qiymətləndirir. Belə olan surətdə şəxsin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması üçün istintaqçının sərəncamında əsaslı sübutlar olmalıdır.

Müstəntiq dövlət nümayəndəsi olmaqla, icraatında olan cinayət işinin istintaqının aparılmasında sərbəstdir və qəbul etdiyi qərarlara görə şəxsi məsuliyyət daşıyır. İstintaq prosesinə rəhbərlik edən prokurorun göstərişlərinə və öz daxili inamına əsasən hərəkət edən müstəntiq, zəruri prosesual qərarları qəbul edir və digər prosesual hərəkətləri həyata keçirir. İstintaq qapalı proses olduğundan istintaqın sirlərinin gözlənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müstəntiq bütün fəaliyyəti dövründə insanlarla təmasda olur, bunların bəziləri cinayətlə əlaqədar olanlar, digərləri isə cinayətdən zərər

çəkən şəxslərdir. Ona görə də müstəntiq həmin şəxslərlə təmasda olarkən onlarla xüsusilə ehtiyatlı davranmalıdır.

Təmasda olduğu şəxslərdən bəziləri cinayətin açılmasında, təqsirkarların ifşa edilməsində maraqlı olduqları halda, digərləri cinayətin gizlədilməsində, hər vasitə ilə məsuliyyətdən qaçmada maraqlıdırlar. Ona görə də şəxsin icraatdakı vəziyyətindən asılı olaraq, müstəntiq onlarla başqa-başqa müstəvilərdə münasibət qurmalıdır. Bütün hallarda yaradılan münasibət qanun nəzərdə tutduğu hədlərdən kənara çıxmalıdır.

Müstəntiq istintaq müddətlərinə əməl etməyə borcludur, ona görə də qanun müəyyən etdiyi müddətlərə əməl edilməsi üçün vaxta qənaət etməyi bacarmalıdır. Bütün bu qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxır ki, müstəntiq öz funksiyasını başa düşən, yüksək peşəkarlıq qabiliyyətinə sahib olan və yüksək əxlaqi dəyərlərə və davranış qaydalarına malik olan şəxs olmalıdır. Bu tələblərə cavab verə bilməyən müstəntiq yəqindir ki, istintaq işində müsbət nəticələrə nail ola bilməyəcəkdir.

Müstəntiqin peşəkarlığı üçün ona tək presessual qanunları kamil bilməsindən əlavə kriminalistika və mənəvi əxlaqi və psixoloji biliklərə malik olmalıdır. Bu ona görədir ki, onun icraatına daxil olan işlərin istintaqı prosesində sadalanan qabiliyyətlərə malik olmasa, rastlaşdığı çətinlikləri həll etmədə acizlik çəkə bilər. Məsələn, hansı hallarda hansı növ ekspertiza təyin etmək lazımdır, təqsirkarın hərəkətlərindəki qeyri-adilik halları müşahidə edildikdə hansı hərəkətləri etmək lazımdır, təqsirkarla rəftarda hansı nəzakət qaydalarına əməl etmək lazımdır və sairə. Hər şeydən əlavə müstəntiq obyektiv, heç bir tərəfə üstünlük verməyən, ədalətli istintaq aparmaqla öz peşə borcunu yerinə yetirməlidir. Bəzi hallarda resedivist təqsirkarlar istintaqın normal gedişini pozmaq məqsədi ilə müstəntiqi haldan çıxarmağa cəhd edirlər. Belə həllərdə müstəntiq özünü təmkinli aparmaqla, provokasiya meylli hərəkətlərin qarşısını almağı bacarmalıdır. Zərərçəkənlər və şahidlərlə rəftarda normal ünsiyyət

yaratmağa səy göstərməlidir. Elə istintaq hərəkətləri vardır ki, əxlaqi dəyərlərə söykənmədən bu və digər əməliyyatları normal surətdə aparmaq mümkün olmur. Məsələn, axtarış, əmlakın siyahıya alınması, götürmə və digər buna oxşar əməliyyatların həyata keçirilməsində əxlaq və nəzakət qaydalarına daha artıq müraciət edilməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, yuxarıda sadalanan əməliyyatların aparılmasından qabaq iştirak edən şəxslərə onların hüquqlarının izah edilməsi vacib şərtlərdəndir. Müstəntiqin hərəkətindən şikayət verilmə qaydası, belə hallarda kime şikayətlə müraciət edilməsi lazım olması, həmçinin onlara izah edilməlidir.

Müstəntiq əxlaq qaydalarına əməl etməklə, işlə əlaqəsi olan bütün proses iştirakçıları ilə münasibət yaratmağı bacarmalıdır. Hal şahidlərini seçərkən daha diqqətli olmalı, yalnız işdə marağı olmayan, yetərinə savadlı şəxslər bu əməliyyata cəlb edilməlidir. Təcrübədə elə hallar olur ki, hal şahidləri əməliyyat barədə tərtib olunan protokoldakı halları məhkəmə iclasında təsdiq etmir və yaxud əməliyyat bitdikdən sonra, əməliyyat aparılan obyektə çağrıldığını iddia edir. Təqsirkarın müdafiəsini həyata keçirmək üçün vəkilin istintaqa cəlb edilməsi prosesinə də diqqətlə yanaşılmalıdır, təqsirkarın müdafiəçi seçməkdə sərbəstlik hüququna ciddi əməl edilməlidir. Müstəntiq məcburi gətirmə, axtarış və digər məcburetmə tədbirlərini yalnız məhkəmə hakiminin icazəsi ilə həyata keçirə bilməsini nəzərə alaraq, müstəntiq yalnız əlində tam əsas olduğu halda məsələ qaldırmalıdır.

Müstəntiq digər proses iştirakçıları olan ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi və başqalarının seçilməsinə xüsusilə diqqətli yanaşmalıdır. Ekspert və mütəxəssis qarşısında hansı məsələlərin qoyulması dəqiqləşdirilməli, hansı halların müəyyən edilməsinin vacibliyi əvvəlcədən müəyyən edilməlidir. Tərcüməçi sifətilə işə cəlb edilən şəxsin hər iki dili

bilməsi vacib olduğundan, elə şəxs dəvət edilməlidir ki, tərcümənin öhdəsindən gələ bilsin.

Bu və digər istintaqa cəlb edilən şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələri vardır. Müstəntiq onlara bu hüquq və vəzifələri izah etməyə borcludur.

Cinayət işlərini istintaq edərkən müstəntiq cinayət hüququ və cinayət prosessual hüquqlardan əlavə başqa hüquq sahələrinə aid olan predmet və metodlarla rastlaşmalı olur. Ona görə də müstəntiq digər hüquq sahələrinə aid edilən biliklərə malik olmalıdır.

Talama, mənimsəmə, əmlaka ziyan yetirmə, texniki təhlükəsizlik və digər sahələr üzrə baş vermiş cinayətlərin istintaq edilməsi və obyektiv həqiqətin ortalığa çıxarılması üçün müstəntiq bu sahələrə aid edilən qanun və qaydaları bilməlidir. Bu işlər üzrə mütəxəssisləri işə cəlb etməzdən əvvəl lazım olan hazırlıq aparılmalı, onların qarşısına problemi bilən şəxs kimi çıxmağı bacarmaq lazımdır.

İstintaqda hər iş üzrə ayrı-ayrı taktiki gedişlərin həyata keçirilməsi lazım gəlir. Müxtəlif cinayətlər onlara müxtəlif qaydada yanaşma tələb edir. Məsələn, ölüm faktı ilə əlaqədar olan cinayət iş-i üzrə taktiki gedişlər, talama və digər işlərdə yaramır.. Bunun üçün müstəntiqdən xüsusi bacarıq tələb edilir. Bəzi hallarda təhqiqat və istintaq aparən şəxslər yalan işlədir, həqiqətə uyğun olmayan məlumatları təqsirkara çatdırmaqla ondan cinayəti etiraf etməsini tələb edirlər. Bu hərəkət heç bir əxlaqi tələbə uyğun olmadığı kimi qanunlarında tələblərinə ziddir. Tez və hiqiqətə uyğun olmayan nəticənin əldə edilməsinə edilən cəhd gec-tez ortalığa çıxır və rüsvayçılıqla sonlanır. İstintaq düzlük, faktlara əsaslanmaqla həyata keçirilməlidir, hər hansı hiyləyə, fiziki və mənəvi təsir göstərməyə və maraqlara üstünlük verilmədən aparılmalıdır. Yalnız qanunlara ciddi əməl edilməsi şəraitində istintaq hərəkətləri planlaşdırılmalıdır. Taktiki gedişlərdə əsas diqqət cinayətin baş vermə səbəb və şəraitin müəyyən edilməsinə verilməli və buna əsaslanaraq,

hansı istintaq hərəkətinin aparılması lazım gəldiyi müəyyən edilməlidir.

Şübhəli şəxsin istintaqa cəlb edilməsi məsələsi həll edilərkən onun şəxsiyyətinin, həyat şəraitinin və hansı meyllərinin olması aydınlaşdırıldıqdan sonra onunla hansı taktiki gedişlərlə rəftar edilməsi müəyyən edilməlidir.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, hələlik o təqsirkar deyil, onun təqsirli olub-olmaması sual altındadır. Ona görə də ehtiyatı əldən vermədən onunla münasibətdə daha diqqətli davranmaq lazımdır.

Taktiki baxımdan müstəntiq istintaqa cəlb edilmiş şəxslərlə ünsiyyətdə olarkən kənar danışıqlara yol verməməlidir. Təcrübə göstərir ki, belə hallarda onlar müstəntiqin ayrı-ayrı sözlərindən düz olmayan nəticə çıxarır və sonra bunu istintaqın ziyanına yönəldirlər.

Müstəntiq şübhəli şəxslə rəftarda yaddan çıxarmamalıdır ki, onunla qarşı-qarşıda duran şəxs ölkə vətəndaşdır, müstəntiqin vəzifəsi heçdə necə olursa-olsun onu ifşa etməyə yox, həqiqəti meydana çıxarmağa yönəldilməlidir.

M.S. Stroqoviç göstərir ki, etika və mənəvi baxımdan təqsiri hələ müəyyən edilməmiş şəxslə təqsirkar kimi dindirmə zamanı rəftara yol verilməsi şəxsiyyətə elementar hörmətin olmadığını sübut edir və belə hərəkət yolverilməzdir və ciddi sürətdə pislənməlidir.¹

Bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, müstəntiqlə təqsirkar şəxs mübarizə edən tərəflərdir. Bəzi hallarda isə guya təqsirləndirilən şəxs haqqında daha çox məlumatların olması barədə onda təəsürat yaradılması taktiki cəhətdən tədbiq edilə bilər. Bunlardan əlavə bəzi hallarda müstəntiqin şübhəli şəxsin dediklərinə inanması haqda yalan təəsürat yaratmasında taktiki gedişdə yol verilə bilinməsi söylənilir.²

¹ М.С.Строгович. Проблемы судебной этики-«Наука», Москва. 1974. с.18.

² А.С.Кобликов -юридическая этика «Норма-инфра». М. 1999.с.79.

Deyilən fikirlərin heç biri nə qanuna və nədə etik normalara sığışmır.

Birdə yada salmaq istəyirik ki, Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV bəndində təsbit edilir ki, «Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz».

Beləliklə, hər hansı qanunla qadağan olunan yolla əldə edilmiş sübutlara istinad edilməsi yolverilməzdir. Qabaqdangəlmişlik kimi qiymətləndirilən yollarla əldə edilmiş dəlillər son həddə həqiqətə uyğun olmaması aşkara çıxır və istintaq rüsvay olması ilə nəticələnir.

Taktiki gedişlər müstəntiqin peşə bacarığına əsasən formalaşmalı, həm əxlaqi və həm də qanuni baxımdan lazımi tələblərə cavab verməlidir. Hər hansı yalana yol verilməsi əxlaqi cəhətdən pislənən və cəmiyyət tərəfindən ikrah hissi ilə qarşılanan əməldir.

Hakimiyyət nümayəndəsinin bu əmələ yol verməsi onun özünü rüsvay etməklə yanaşı dövlətin nüfuzuna ziyan vurur. Şəxsiyyətinə və mənliliyinə qiymət verən şəxs, tutduğu mövqeyindən asılı olmayaraq belə hallara yol verməməlidir.

Müstəntiq bütün diqqətini doğruluqla əldə edilmiş sübutlara yönəltməlidir. Müstəntiq istintaq prosesində dindirilən şəxslərdən kimin şübhəli şəxs, kimin şahid və yaxud zərərçəkən şəxs olmasından asılı olmayaraq onların vasitəsi ilə obyektiv həqiqətin aydınlaşması üçün istifadə etməlidir. Sadalanan şəxslərin heç biri ilə müstəntiq düşmən mövqeyində deyil, onlar vətəndaşdır və onlarla vətəndaşa layiq olan qaydalara əməl etmə yolu ilə davranılmalıdır.

Hər hansı yalana, iftiraya, hiyləyə və cəmiyyət tərəfindən pislənən hərəkətlərə yol verilməməlidir.

Müstəntiq təqsiri sübut etməyə səy göstərdiyi zaman cinayəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən cəhətlərin müəyyən edilməsinə eyni qaydada münasibət göstərməlidir. Yəni heç bir cəhətə üstünlük vermədən.

Təqsirkarda, yaxud şübhəli şəxsdə müstəntiqin xeyirxah şəxs olması barədə heç bir şübhə yaranmamalıdır.

Bu göstərilənlər heçdə istintaqın liberal məcrada aparılması kimi qiymətləndirilə bilməz. Müstəntiq yuxarıda qeyd edilən taqtiki gedişləri qanuna düzgün əməl etməklə həyata keçirir və bu hərəkətlər konstitusiya təminat verdiyi hüquq və azadlıqlara hörmət etmə əsasında həyata keçirilir.

Müstəntiq heç bir tərəfə güzəşt etmədən qanunun və əxlaqın tələblərinə əməl edir.

Müstəntiqin bütün diqqəti yalnız iki məqamın üstündə formalaşmalıdır əxlaqi dəyərlərə və qanunun tələblərinə əsaslanaraq obyektiv həqiqətin mey-dana çıxarılmasına.

Bu məqsəd üçün müstəntiq tələsgənliyə yol verməməli səbirlə, asta-asta həqiqətin müəyyən edilməsinə doğru hərəkət etməlidir. Burada prokurorun köməyindən istifadə edilməsi imkanında yaddan çıxarılmamalıdır. Yuxarıda qeyd edilənlərlə əlaqədar olan bir faktı yada salaq. Respublikanın keçmiş Jdanov (hazırda Beyləqan) rayonunun kolxozlarının birində 400 baş kolxozun hesabında olmayan qoyunquzu aşkar edilməsi ilə əlaqədar olaraq cinayət işi qaldırılmış və kolxozun sədri saxlanılmışdır. Kolxoz sədri müstəntiqə etiraz etmiş bunun səbəbi soruşularkən izah etmişdir ki, müstəntiq heç bir istintaq əməliyyatı aparmadan kolxoz əmlakını oğurlamısan deyər onu təqsirləndirmişdir. Müstəntiqin bu heç bir ölçüyə sığmayan əməli pislənmiş, iş onun icraatından alınaraq istintaqı digər müstəntiqə tapşırılmışdır.

Təcrübədən bir misalıda göstərmək yerinə düşərdi. Bakı ət kombinatında aparılan təftiş nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, heyvanların diri çəkisi ilə kəsiləndən sonrakı çəkisi arasında normadan az nəticə alınmışdır. Bu fakt üzrə qaldırılmış cinayət işinin istintaqını aparan müstəntiq ekspertin rəyinə məhəl qoymadan işə şübhəli qismində cəlb edilən şəxslərin həbsə alınması haqda qərar çıxarmışdır.

Halbuki ekspert heyvanların arıq olması üzündən çıxışın kəsirli olunması barədə rəy vermişdir.

Nəticədə əsassız məsuliyyətə alınan şəxslər barədə işin icraatına xitam verilmişdir. Hər iki fakt obyektiv istintaq aparılmadan əsassız təqsirləndirilmənin nə qədər acı nəticələrə səbəb olmasına bariz sübutdur.

Bəzi hallarda prokuror və müstəntiqlər cinayətkarlıqla ciddi mübarizə aparmaq adı ilə istintaqda qanunla qadağan edilmiş metodlardan istifadə olunmasına yol verirlər.

Nə olursa-olsun şübhəli şəxsdən istədikləri ifadəni almağa çalışırlar, bəzən bunu zərərçəkmiş şəxsə və şahidə qarşı da edirlər.

Bütün hallarda insanlara qarşı hər hansı fiziki və mənəvi təzyiqin göstərilməsi respublika və beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş qanunvericilik aktları ilə qadağan edilir. Hər hansı bəhanə ilə bu əməllərə yol verənlər ciddi məsuliyyət daşmalıdır. İnsana qarşı tətbiq edilən bu kimi tədbirlər əxlaq qaydalarına ziddir və qeyri insani mahiyyət daşıyır, bunlardan əlavə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Azərbaycan Respublikasının cinayət məəcəlləsinin 293-cü maddəsində göstərilir ki, prokuror, müstəntiq və ya təhqiqatçı tərəfindən və ya onların təhriki ilə dindirmə zamanı hədələməklə, şantajla, ləyaqəti alçatmaqla və sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etməklə şübhə edilən şəxsi, təqsirləndiriləni, zərərçəkmiş şəxsi, şahidi, ifadə verməyə, habelə eksperti rəy verməyə məcbur etmə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır, eyni əməllər işgəncə verməklə törədildikdə beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Göründüyü kimi qanunvericilik belə hərəkətlərin yolverilməzliyini bir daha təsdiq etməklə, bu hərəkətlərə yol verənlər üçün azadlıqdan məhrum etmə dərəcəsinə qədər cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Qanunvericiliyə görə şəxs özünə yaxın qohumlarına, övladlarına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz, o

cümlədən cinayəti etiraf etməyə. Yalnız hər hansı şəxsin könüllü və iradəsinə uyğun olaraq ifadəsi alına bilər.

Müstəntiqin peşəkarlığından asılı olaraq bu çətin olan istintaq hərəkəti layiqincə həyata keçirilə bilər.

İnsanlarla ünsiyyət yaratmaq bacarığı, mədəni davranış qaydalarına əməl edilməsi, şəxsin hüquqlarına ehtiramla yanaşılması faktorları, müstəntiqə bu əməliyyatın aparılmasında önəmli yardımçı ola bilər.

Bütün hallarda müstəntiq öz davranışında nəzakətli olmalı, istintaqa cəlb edilən şəxsin özünə məxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onunla təmasda olmalıdır.

Həç vaxt müstəntiq qabaqdan gəlmişlik edərək şəxsə nə isə bildiyini, aşkarladığını bildirməməlidir, şərait yaratmalıdır ki, qarşısında olan şəxs ona məlum olan faktları sərbəst sürətdə açıqlasın. Onun nə isə yadına salmaq cəhti yalnız şəxs sərbəst ifadə verdikdən sonra edilə bilər. Bunun əvvəlcədən edilməsi həqiqətin müəyyən olunmasına maneçilik törədir.

Çox vaxt həqiqətə uyğun olmayan ifadələrin verilməsi məhz bu göstərilən səbəblərdən yaranır.

Müstəntiq elə abu-hava yaratmalıdır ki, şübhəli şəxs şahid və digərləri ona dövlətin nümayəndəsi və etibarlı bir şəxs kimi münasibət bəsləyə bilsin.

Proses iştirakçısı ilə müstəntiq arasında etibarlı münasibətin yaranması istintaqın müvəffəqiyyətlə nəticələnməsinə səbəb ola bilər.

Müstəntiqə inanaraq və ehtibar edərək şəxs yəqindir ki, ona həqiqəti açar, bu da öz növbəsində obyektiv həqiqətin üzə çıxmasına səbəb olar.

Zərərçəkmişlə, şahidlə, şübhəli şəxslə və digərləri ilə ucadan danışmaq, üstlərinə qışqırmaq, onların şəxsiyyətinə toxuna biləcək hərəkətlərin edilməsi müstəntiqə qarşı inamı sındıra və normal münasibətləri poza bilər.

Bütün hallarda insani və əxlaqi dəyərlərə əsaslanan münasibət yaradılmalıdır.

Müstəntiq obyektiv olmaqla ittihama meyli olmalıdır. Bütün hallarda müstəntiq dindirməyə başlamazdan əvvəl dindirilən şəxsə onun hüquq və vəzifələrini izah etməlidir. Qanun nəzərdə tutduğu və əxlaq qaydalarına uyğun olaraq müstəntiq hansı faktlar barədə şəxsə olan məlumatların və yaxud ona məlum olan faktların söylənilməsini xahiş etməlidir. Nəzakətlə söylənilən bu xahiş yəqindir ki, dindirilən şəxsə müsbət əhvali-ruhiyyənin yaranmasına səbəb ola bilər.

Qeyd edilənlərlə yanaşı təkrar yada salmaq istəyirik ki, hər hansı təzyiq və məcbur etmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi yolverilməzdir.

Məsələn bəzi müəlliflər (Ratinov A.R., Kotov D.P. və başqaları) hesab edirlər ki, istintaq prosesində cinayətkarlıqla mübarizə üsulu kimi psixoloji tədbirlərin tətbiq edilməsi mümkündür, digərləri isə təqsirləndirilən şəxsləri ifşa etmək məqsədilə provokasiya işlətməklə biri-birinə qarşı qoymaq, onlarla düşmənlər kimi rəftar etmək və sairə mümkündür.¹

Müəlliflərin bu fikirlərinin yanlış olması ilə əlaqədar söylənilən fikirlərlə əsasən razılaşaraq hesab edirik ki, qanunda nəzərdə tutulmayan hər hansı tədbirin şübhəli və yaxud təqsirləndirilən şəxsə qarşı tətbiq edilməsi dözülməz sayılmalı və təhdid edilməlidir. Bir də yada salmaq ki, BMT-nin Baş məclisinin qəbul etdiyi Bəyannamənin 5-ci maddəsində göstərildiyi kimi «Heç kəs işgəncəyə, qəddar insanlıqdan kənar, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır».

Müəlliflərin yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirləri yanlış olmaqla bərabər olduqca təhlükəlidir. Qeyd edilən tədbirlər 1937-ci ildə törədilən qəddarlıqların təkrarına gətirib çıxara bilər. A.R.Konstitusiyasının 46-cı maddəsi BMT-nin Bəyannaməsində olan müddəalarını təsdiqləyərək təsbit edir

¹ А.С.Кобликов – та же работа. стр. 79.

ki, «Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz». Yəqindir ki, müəlliflərin yuxarıda səsləndirilən fikirləri qanunlarda təsbit edilən hüquq normaları ilə daban-dabana ziddir və yol verilməzdir.

A.R. Cinayət prosessual məəcəlləsinin 90-cı maddəsində göstərilən hüquqlardan və imkanlardan istifadə etməsi üçün şübhələnən və yaxud təqsirləndirilən şəxsə bütün imkanlar yaradılmalıdır.

Müstəntiq sadalanan hüquqlarını izah edərkən şəxs qarşısında hər hansı şərt və yaxud məsləhət mahiyyəti daşıyan fikirlər irəli sürməməlidir. Məsələn hansı vəkili seçməsi, hansı vəsadəti irəli sürməsi və sairə.

Bu hallar yol verilməzdir ona görə ki, şübhəli yaxud təqsirləndirilən şəxsin sərbəst seçim hüququnu məhdudlaşdırma bilər.

Qanunun tələbinə əsasən tutulan və yaxud saxlanılan şəxsə nədə şübhələndiyi və cinayət qanunun nəzərdə tutduğu əməlin hüquqi təsnifi ona bildirməlidir. Qanunun bu göstərişi əxlaqi cəhətdən çox mühümdür, ona görə ki, şəxs özünə qarşı irəli sürülən ittihamdan müdafiə olunmasına yol açır. Şəxs artıq bilir ki, o nədə təqsirlənir və özünü müdafiə etmək üçün yollar və imkanlar aramağa başlaya bilər.

Şübhəli şəxs tutulduğu andan müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququ qazanır, bu ona imkan verir arzu etdiyi vəkili seçsin. Bu seçim yalnız şəxsin arzusu daxilində olmalıdır. Müstəntiqin və yaxud digər vəzifəli şəxsin bu arzusunun əksinə yönəldilən hərəkətə yol verməsi qanuna və əxlaq qaydalarına zidd sayılmalıdır.

Əxlaqi cəhətdən xüsusi əhəmiyyəti olan bir məqam da qeyd edilməlidir. Şəxs tutulduqdan dərhal sonra onun ailəsinə, qohumlarına, yaşadığı və ya işlədiyi, oxuduğu yerə telefon və digər vasitələrlə bu barədə məlumat verilməlidir. Bu ona görə vacibdir ki, şəxsin yoxlama vəhiməsini aradan qaldırır, vəkil tutulması problemini asanlaşdırır, ailə üzvlərində arxayınçılıq yaradır.

Müdafiəçi ilə təkliddə görüşmək imkanının yaradılmasına hər hansı maniyənin törədilməsi həmçinin qeyri-əxlaqi hərəkət sayılmalıdır.

Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəçisi ilə müdafiə mövqelərinin müəyyən edilməsi müdafiə tərəfinin yekdil hərəkət etmələri üçün vacibdir. Müdafiəçi müdafiəsi altında olan şəxsin mövqeyindən kənara çıxıb bilməz, bu hal müdafiə etikasına zidd sayılır.

Şübhəli şəxs ona qarşı irəli sürülən ittihamdan müdafiə olunması üçün müəyyən vəsatətlər irəli sürməyə hüquqludur. Vəsatətlərdə irəli sürülən tələblər müstəntiq tərəfindən normal hal kimi qarşılanmalı və vəsatətlərdə irəli sürülən dəlillər yoxlanılmalıdır. Vəsatətlər yazalı və yaxud şifahi verilə bilər.

Şifahi verildiyi hallarda müstəntiq protokol tərtib etməli və onu işə əlavə etməyə borcludur.

Qanunun mənasına görə müstəntiq şübhəli şəxsin vəsatətinə əsasən əlavə şahidlərin çağırılması, ekspertiza təyin edilməsi, baxış keçirilməsi və sairə hərəkətlərin edilməsindən boyun qaçıra bilməz. Yalnız işlə əlaqəsi olmayan tədbirlərin keçirilməsindən imtina edilə bilər, bu halda müstəntiq vəsatətin rədd edilməsi barədə əsaslı qərar çıxarmalı və qərarı şübhəli şəxsə, yaxud təqsirləndirən şəxsə elan etməlidir. Şəxs belə qərardan nəzarət edən prokurora şikayət verə bilər. Müstəntiq şübhəli şəxsin, təqsirkarın və müdafiəçinin vəsatətlərini rədd edərsə bu halda qəbul etdiyi qərarla, qanunun tələblərinə əsaslanmaqla, işdə toplanmış dəlil və sübutlara və aydınlaşdırılmış işin hallarına isnad etməlidir. Əks təqdirdə qəbul edilmiş qərarı prokuror ləğv etmiş olsa, bu müstəntiqin nüfuzuna mənfi təsir edə bilər.

Ona görə də bütün hallarda qəbul edilən və həyata keçirilən tədbirlər dərindən düşünülməli, qanunun tələblərinə isnad edilməklə əsaslandırılmalıdır.

Yol verilməz hərəkətlərdən ən təhlükəlisi müstəntiqin yalnız bir ehtimalı qəbul edərək onu əsaslandırmağa

çalışmasıdır, halbuki iş üzrə digər ehtimallar mövcuddur. Müstəntiq heç vaxt yalnız bir ehtimalın üzərində istintaq əməliyyatlarını qurmalı deyil. Bəzi hallarda tək bir ehtimalın üzərində ittihamın əsaslandırılması məhkəmədə bu ittihamın əsassızlığının meydana çıxması ilə nəticələnir.

İttihamı meyillik heç vaxt müsbət nəticə verə bilməz, bu obyektivliyi puç edir, istintaqla əlaqədar olan şəxslərdə müstəntiq haqqında mənfi rəyin formalaşmasına səbəb olur.

İstintaq hərtərəfli, obyektiv və qərəzsiz mövqe nümayiş etməklə aparılmalıdır. Təkbir ehtimalın üzərində ittihamın qurulması bəzi hallarda təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına gətirib çıxarır.

Bu da öz növbəsində təqsirsizlik prezumpsiyası tələblərinə ziddir. Bəzi hallarda müstəntiqin belə mövqe tutması cinayətdə iştirakı olan digər şəxslərin kənarda qalmasına səbəb olur.

Etik cəhətdən xüsusi diqqətə malik olan problemlərdən biridə müstəntiq və zərərçəkmiş arasında yaranan münasibətdir. Zərərçəkmiş Konstitusiya və digər qanunlarla ona bəxş edilmiş hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsdir. Ona münasibətdə daha çox həssaslıq və diqqət tələb olunur. Bu şəxsin ya özünə və yaxud doğmasına xəsarət yetirilib, ya namusuna, ləyaqətinə təcavüz edilib, yaxud yaxın adamı qətlə yetirilib və sairə. Bütün bu hallar onun ciddi narazılığına səbəb olan əməllərdir. Zərərçəkmiş istintaqdan obyektiv həqiqətin meydana çıxarılmasını tələb edir.

Bəzi hallarda zərərçəkmiş ona yetirilən zərərli nəticəni şişirtmək, ona faciəvi don geydirmək meyillərinə əl ata bilər. Praktikada belə hallara rast gəlinir. Bu haldada müstəntiq ehtiyatı əldən verməməlidir.

Ehtiyatla zərərçəkmişin nədə haqlı və nədə haqsız olmasını ona izah etməli, qanunun tələblərini səbrlə başa düşə biləcəyi tərzdə ona izah etməlidir.

Zərərçəkmişin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının qanun çərçivəsində bərpa edilməsi əxlaqi baxımdan çox

əhəmiyyətlidir. Məlumdur ki, Respublika Konstitusiyası müəyyən etdiyi normalarda hüquq və azadlıqların müdafiəsini bir neçə səviyyələrdə həll edir. Bir səviyyədə hüquqların müdafiəsinə dövlət təminatı verir, hüquq mühafizə orqanlarına problemin həllini tapşırır, vətəndaşlara hüquqları pozulduqda məhkəməyə müraciət etmək imkanını verir, digər tərəfdən vətəndaşlara qanunla qadağan olmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ verir (A.R. Kons. 12, 16, 26, 60 və 71 m.m.).

Beləliklə, qanuna görə istintaq və məhkəmə orqanlarının hüquq və azadlıqların qorunması birbaşa vəzifələridir. Əsas qanunun bu tələblərinin arxasında əxlaq qaydalarına və qanunların tələblərinə əsaslanaraq zərərçəkmişlərin hüquqlarının qorunması, bu hüquq və azadlıqlara həssaslıqla yanaşılması dayanır.

Bu vacib məsələnin həlli ilk növbədə təhqiqatçıların və müstəntiqlərin üzərinə düşür. Onlar zərərçəkmişin ilk ifadəsini alır, bu ifadəyə və yaxud ona daxil olmuş digər faktlara və materiallara əsaslanaraq gələcək istintaq hərəkətlərini planlaşdırır.

Yuxarıda qeyd etdik ki, insan yaranmışların düşüncəli və incə qəlbli nümayəndəsi olmaqla, daima özünə qarşı diqqət və layiqli davranış gözləyir.

Bu baxımdan zərərçəkmişlə rəftar birqədər fərqli olmalıdır, nəzərə alınmalıdır ki, o artıq hər hansı qanuna uyğun olmayan hərəkətə məruz qalmaqla, qanunla qorunan hüququ pozulmuşdur. Həssaslıq tələb edir ki, onunla həlim rəftar edilsin. Zərərçəkmişin səbrlə və diqqətli dinlənməsi əsas şərtlərdən biridir. Müstəntiq yaxud təhqiqatçı imkan verməlidir ki, zərərçəkmiş sərbəst surətdə başına gələnləri və ona məlum olan faktları axıra qədər söyləyə bilsin.

Zərərçəkmişin yerli-yersiz sözünün kəsilməsi onda müstəntiqin qərəzli olması barədə yanlış fikir yarada bilər. Zərərçəkmiş hadisəni, faktları və işin hallarını şişirtmə və yaxud qəlizləşdirməyə cəhd göstərsədə belə onun ifadə

verməsinə kəsməməli və əxlaqa uyğun olan qaydada nədə haqsız olması ona sonra izah edilməlidir.

İstintaq gedişində elə şərait yaradılmalıdır ki, zərərçəkmiş, müstəntiqin obyektivliyinə və qərəzsizliyinə inanmış olsun.

Bu amildən istintaqın uğuru daha artıq asılıdır, inam olmasa həqiqətin müəyyən edilməsi çətinləşər və uğursuzluqla nəticələne bilər.

Müstəntiq zərərçəkənlə və digər proses iştirakçılarilə münasibətini doğruculuq müstəvisində qurmalıdır.

Ümumilikdə yalan qeyri - əxlaqi əməl olmaqla tarix boyu ən çox pislənən hərəkət kimi qiymətləndirilmişdir. Hətta ulu yaradan yalançının onun düşməni olması barədə Quran ayələrində göstərişlər vardır. Bu baxımdan müstəntiqin proses iştirakçılmasına yalan söyləməsi, nəyisə edəcəyini yalandan vəd etməsi dözülməz sayılmalıdır.

Təqsirləndirilən, yaxud digər proses iştirakçılarından istintaqın niyyətinə uyğun olan ifadənin alınması, yaxud faktın təsdiq edilməsinə görə hansısa yalanın söylənməsi əxlaq qaydalarına zidd olmaqla dözülməz sayılır.

İstintaqda hansısa hiylənin, yaxud müttəhimə və digər proses iştirakçılmasına tələ qurulması halları həm qanun pozğunluğu və həm də əxlaqa sığmayan hərəkətdir. İstintaq yalnız düzgünlük və həqiqət üzərində qurulmalıdır.

Proses iştirakçılmasına istintaqda əldə edilmiş faktlar hallar, məlumatlar olduğu kimi çatdırılmalı, hər hansı şışirtməyə və yaxud kiçiltməyə yol verilməməlidir. Müstəntiq və təhqiqatçılar yaddan çıxarmamalıdırlar ki, onlar dövlət nümayəndələridi, onların qanun və əxlaqdan kənar hərəkətləri mənsub olduqları orqanı və ümumiyyətcə dövləti nüfuzdan sala bilər. İnamın itməsi ən ağır əxlaqi iflas kimi sayılmalıdır, inam olmayan yerdə həqiqəti ortaya qoymaq mümkün deyil. Şübhəli şəxsin və yaxud təqsirkarın yalan ifadə verməyə görə məsuliyyətə alınmasına yol verilməməsi o demək deyildir ki, istintaq yalan və həqiqətə uyğun

olmayan faktlar üzərində qurulmalıdır. (Eldə misal var: yalan ayaq tutar, lakin yeriməz).

Əksinə bu hallar müstəntiqi vadar etməlidir ki, qanun ona yaratdığı imkandan istifadə etməklə həqiqəti çalışıb ortaya çıxarsın.

Əgər müstəntiq yaxud təhqiqatçıda yalan vasitəsilə həqiqəti meydana çıxarmaq niyyətinə düşüblərsə, aqillər demişkən; iki yalandan bir həqiqət düzəltmək mümkün olmaması deyimi ilə üzləşərlər.

Doğru yol ən əlverişli yoldur, bu yolu gözləmək müstəntiqin və tədqiqatçının həm qanuni və həm də əxlaqi borcudur.

2. İSTİNTAQ PROSESİNDƏ ƏXLAQ ƏSASLARI

Qanunlaşdırılmış əxlaq qaydaları mahiyyət etibarı ilə bir neçə formada özünü biruzə verir. Bəzi hallarda hər hansı hərəkətlərə yaxud əməllərə icazə verir, bəzi hallarda bu və digər əməlləri qadağan edir, bəzi hallarda isə məsləhət formasında özünü göstərir. Bu tezisi əsaslandırmaq üçün A.R.Konstitusiyasına müraciət edək.

Məsələn, Konstitusiyanın 2-ci maddəsində təsbit edilir ki, «sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur» .

Yaxud 27-ci maddədə «Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır», 28-ci maddədə isə « Hər kəsin azadlıq hüququ vardır» göstərişləri insan üçün vacib olan və yüksək əxlaqi dəyərlərə cavab verən bu normallar icazəverici mahiyyət daşıyırlar.

Konstitusiyanın 4-cü maddəsi «Xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrdən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur», yaxud 13-cü maddədə «Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur» normaları müəyyən əxlaqi dəyərlərə cavab verən əməllərə yol açır. Konstitusiyanın 24 -cü maddəsi isə «Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir» göstərişi ümumiyyətcə hüquq və azadlıqlardan doğan vəzifələri əhatə edir və tövsiyə edir ki, hər kəs bu tələbləri anlaqlı surətdə yerinə yetirsin.

Konstitusiyada belə xüsusiyyətlərə malik olan normalar həddindən artıq çoxdur və onların hamısının üzərində dayanma məqsədimiz yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosessual məəcəli əxlaq normalarını əsasən müəyyən qadağalarla müəyyən edir.

Həmin normalara görə istintaq prosesində hansı hərəkətlərə yol verilə bilməməsi, hansı hərəkətlərin qadağan edilməsi müstəntiq qarşısında vəzifə kimi qoyulur. Burada əxlaqi mahiyyət daşıyan, insanların şərəf və ləyaqətinə xələl gətirə bilən hərəkətlərə yol verilə bilməməsi, əsas yer tutur. İnsanların şəxsi həyatına aid olan məlumatların (təqsirlənən şəxsin özünün istəyi olmadan) tələb edilməsi, yaxud əldə edilməsi hallarına yol verilə bilməməsi məcəllədə göstərilir.

Bəzi müəlliflərin fikrinə görə əxlaqi mahiyyət daşıyan normalara əməl edilməsinə istintaqın bütün mərhələlərində əməl edilməlidir. Şəxsiyyətin ləyaqətini, şərəfini müdafiə edən normalara əməl edilməsindən, hərtərəfli, qərəzsiz istintaq əməliyyatının aparılmasından əlavə, istintaqçı qabaqdan qiymət vermə, qeyri - obyektivlik, ittihama meyillik, prinsipsizlik, qərəzlilik hallarına yol verməməlidir.¹

Təcrübə göstərir ki, müstəntiqlər istintaq prosesində ən çox iki bağışlanılmaz nöqsana yol verirlər. Onlardan ən qorxulusu ittihama meyilli olmaqdır. Bir sıra hallarda cinayət işinin əsaslı qaldırıldığını isbat etmək üçün, müstəntiqlər dəridən - qabıqdan çıxaraq isbat etməyə çalışırlar ki, şəxsi nədəsə təqsirləndirsinlər. Yaxud hərəkətində cinayət tərkibi olmadığı halda bunun əksini isbat etməyə cəhd göstərirlər. İkinci hal təqsirləndirilən şəxsin əməlinə düzgün qiymət verilməməsi üzündən yanlış tövsiyə yol verilməsidir. Qeyd edilənlərlə yanaşı yuxarıda göstərdiyiniz kimi açılmayan cinayətlərin başqa cinayətlərdə ifşa edilmiş şəxsin üzərinə yazılmasıdır. Bu nöqsanların baş verməsi üçün bir obyektiv səbəbin olmasını yaddan çıxarmaq olmaz.

Məlum məsələdir ki, bəzi-bəzi hallarda elə cinayətlər baş verir ki, onun açılması çətin olur. Bu həqiqətdir və onu danmaq olmaz.

Buna baxmayaraq çox hallarda müstəntiqin obyektiv, ədalətli istintaq aparmasından daha artıq onun hər hansı

¹ А.С. Кобликов – та же работа стр. 86.

cinayəti açma bilməməsi nəzərə çatdırılır, buda onun fəaliyyətinin mənfi qaydada qiymətləndirilməsinə səbəb olur.

Müstəntiq əməyinin tək bu göstəriciyə görə qiymətləndirilməsi bəzi hallarda yuxarıda göstərdiyimiz hərəkətlərə gətirib çıxarır.

Bizə belə gəlir ki, müstəntiqin fəaliyyətinə qiymət verilərkən hər bir iş üzrə ayrılıqda onun fəaliyyətini araşdırılmalı və o məcbur edilməməlidir ki, nə olursa-olsun konkret cinayəti mütləq açsın.

Yəqindir ki, istintaqa rəhbərlik edənlərin heçdə hamısı müəlliflə razılaşaçaq, lakin bir məsələ yaddan çıxarılmamalıdır ki, saxta yollarla «açılmış» işlərin aqibəti çox acınacaqlı olur, orqanlar qanunsuz məsuliyyətə alındandan, bəzən isə məhkum olunandan üzr istəməli olur, ona dəyən ziyanı isə ödəməli olurlar.

Bizə belə gəlir ki, müstəntiqlərin və digər istintaqla əməkdaşlıq edən vəzifə daşıyanların fəaliyyətlərinin daha düzgün qiymətləndirilməsi üçün başqa meyarlar nəzərə alınmalıdır.

Məlum məsələdir ki, hər hansı cinayətin açılması üçün əsas şərtlərdən biri isti-isti cinayətin izinə düşməkdir. Çox hallarda müstəntiq və digər istintaqa yardım edən şəxslərin təqsiri üzündən hadisə yerinin müayinəsi diqqətlə aparılmır, izlər və bioloji faktorlar götürülüb müayinə edilmir, hadisəni görənlər və ondan məlumatı olan şəxslər müəyyən edilib təcili dindirilmir.

Nəticədə vaxt və imkanlar itirilir və cinayətin açılması və cinayətkarın müəyyən edilməsi çətinləşir.

Bəzi hallarda müstəntiq vəzifəsinə təyin edilən şəxslərin seçilməsində müəyyən qüsurlara yol verilir. Bu peşəyə səriştəsi və bacarığı olmayan şəxslər təyin edilir.

Yaddan çıxarılır ki, müstəntiq yaradıcı şəxsdir, onda çeviklikdən başqa analitik düşüncə olmalıdır. Müstəntiqdən həmçinin istintaq prosesindən tez-tez müraciət edilən elm sahələri üzrə heç olmasa minimal bilikləri olması tələb

edilir. İstintaq işçisində həmçinin faktlara münasibətdə kritik düşüncənin olması tələb edilir.

Ona görə də bu sahəyə əməkdaşlar seçilib yerləşdirilərkən sadalanan və digər imkanların bu şəxslərdə olmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Cinayətlərin vaxtında açılmamasına digər səbəblərdən biridə istintaqın səthi və qayğısız aparılmasıdır.

Təqsirkarın, zərərçəkmişin və şahidlərin səthi və biganəliklə dindirilməsi, işin hallarının aydınlaşdırılmasına səy göstərilməməsidir. Bir səbəb də dindirmə prosesinə əvvəlcədən hazırlıq görülməməsidir.

Müstəntiq işin halları ilə dərinədən tanış olduqdan sonra kimi, hansı suallar ətrafında dindirəcəyini və bununla işin hansı hallarını müəyyənləşdirəcəyini dəqiqləşdirməlidir. Bunu etmədən dindirməyə başlanılması nəticəsində işin lazımı halları müəyyən edilə bilmir, şəxsin təkrar-təkrar dindirilməsinə və istintaqın süründürülməsinə şərait yaranır.

Dindirmənin günü, saati, harada aparılması, nə vaxt başlanıb nə vaxt bitməsi protokolda dəqiq göstərilməlidir.

Bəzən məhkəmə prosesində qeyri - dəqiqlik faktları istintaqın nəticələrinin şübhə altına salınmasına səbəb olur. İstintaq sənədlərinin keyfiyyətli tərtib edilməsində vacib şərtlərdəndir. Sənədlərin keyfiyyətsiz hazırlanması, yerli-yersiz sənədlərdə düzəlişlərin edilməsi, saxtakarlığa yol verilməsi həmçinin istintaqa qarşı inamı sarsıda bilir.

İstintaqa cəlb edilənlərin qanuni hüquqlarının onlara elan edilməsi barədə tərtib edilən sənədlərə qarşı olan tələblərdə ciddi əməl edilməlidir.

Bəzi hallarda qanunda istintaqa qarşı nəzərdə tutulan əxlaqi tələblərə biganəlik nümayiş etdirilir, vəkillə şübhəli şəxsin sərbəst görüşməsinə şərait yaradılmır, şahidlər istintaqa dəvət edildikləri vaxt da dindirilmir, uzun zaman gözləmələrə səbəb olan süründürməçilik yaranır.

İstintaqa cəlb edilənlərlə mədəniyyət tələb etdiyi qaydalarda rəftar edilmir, bəzən kobudluğa və qeyri-əxlaqi davranışlara yol verilir.

Bütün bu göstərilənlər və digər səbəblər istintaqın keyfiyyətinə və cinayətkarın vaxtında müəyyən edilib istintaqa cəlb edilməsinə maneçilik törədir.

Bütün istintaq hərəkətləri qanun tələb etdiyi qaydalara və tələblərə əməl edilməklə aparılmalı, istintaqa cəlb edilən şəxslərin qanunla qorunan hüquqlarının ciddi qorunması təmin edilməlidir. Əks təqdirdə istintaqa və onun müsbət nəticə ilə bitirilməsinə bəslənən ümüd doğrulmaz.

İstintaq prosesində ən çox istifadə edilən tədqiqat üsullarından biri dindirmədir.

Dindirmə prosesi müstəntiqdən ilk növbədə ünsiyyət bağlama imkanlarından bacarıqla istifadə edilməsinə tələb edir. Bu proses peşə bacarığından əlavə müstəntiqdən ədəb və ehtiram qaydalarını bilməsinə tələb edir. Şəxsdə müsbət münasibətin ilk anlardan yaranması üçün onun layiqincə qarşılınması lazımdır. Ona dərhal yer göstərilməli, bu yerin dindirmənin önəmli aparılması üçün yararlı olması vacib şərtlərdəndir.

Əgər müstəntiq ilk andan dindirmə üçün çağırıldığı şəxslə insani rəftar etsə yəqindir o şəxsdə öz obyektivliyinə şübhə yaratmaz. Əksinə kobudluqla qarşılaşsa yəqindir ki, mənfi nəticə alınar.

İnsanların özləri müxtəlif olduqları kimi onların xasiyyətləri də müxtəlifdir.

Onların içərisində nəzakətliliyi ilə seçilənlərlə yanaşı öz çılğınlığı, tünd xasiyyəti olanlarda seçilir.

Ona görə də müstəntiq psixoloji baxımdan adamlara münasibətdə seçim nümayiş etdirməyi bacarmalıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müstəntiq dindirməyə əvvəlcədən hazırlaşmalı, onu psixoloji cəhətdən hazırlamalıdır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, müvəffəqiyyətlə aparılmış dindirmə istintaqın gedişinə müsbət təsir etməklə, gələcək

istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılmasına önəmli kömək edər.

Azərbaycan Respublikası cinayət prosesual məəcəsi bir sıra dindirmələr aparılmasını nəzərdə tutur.

Onların sırasına şübhəli şəxs, zərərçəkmiş, şahidin, ekspertin və digərlərinin dindirilməsi daxildir.

Sadalanın şəxslərin istintaqdakı mövqeləri müxtəlif olduğu kimi onların şəxsi keyfiyyətləri və həqiqətin müəyyən edilməsinə olan münasibətləri də müxtəlifdir.

Şübhəli şəxs çox hallarda etdiyi əməli və onun təfərrühatını gizlətməyə meyilli olduğu halda, şahid, zərərçəkən və digərləri cinayətin açılmasına və cinayətkarın tapılıb məsuliyyətə alınmasında maraqlıdırlar.

Təcrübədə rast olunan mənfi hallardan biridə odur ki, müstəntiqlər dindirmə protokoluna verdikləri sualın məzmununu yazmırlar, ona görə təqsirləndirilən və yaxud digər şəxs suala tam cavab verib-verməməsi, cavab müstəntiqi qane edib-etməməsi müəyyən edilə bilmir.

Dindirilən şəxsləri xarakterizə edən cəhətlərin aydınlaşdırılmasına lazımi diqqət verilmir.

Cinayəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar lazımi qədər tədqiq edilmir.

Məlum məsələdir ki, cinayətin subyektiv cəhətinin aydınlaşdırılması cinayətin tövsüf edilməsi üçün əsas şərtidir. Buna baxmayaraq cinayətin hansı niyyət və məqsəd üçün törədildiyi sona qədər müəyyən edilmir. Digər əhəmiyyətli məsələlərdən biri cinayətə hazırlıq mərhələsinin lazımi qədər araşdırılmasıdır.

Məlumdur ki, bəzi hallarda cinayət işlətməyə meyilli olan şəxs ondan könüllü surətdə imtina edir.

Əgər hazırlıq mərhələsində cinayətin törədilməsinə yardımçı olan əməllərdə cinayət tərkibinin bütün əlamətlərini özündə cəmləşdirən sübutlar varsa, şəxs bu əmələ görə məsuliyyət daşmalıdır. Ona görə cinayətə hazırlıq bir

tərəfdən niyyəti açmağa, digər tərəfdən təqsirin olub - olmamasını müəyyən etməyə yardım edir.

Təcrübə sübut edir ki, bütün hallarda cinayət etmiş şəxsin niyyətini və qəlbində gizlətdiklərini müəyyən etmək mümkün olmur.

Bunu yalnız o vaxt müəyyən etmək mümkün olur ki, müstəntiq şübhəli şəxsin ona qarşı olan inamını qazanmış olsun. Bu müstəntiqdən həmçinin psixoloju bacarıq və ünsiyyət qabiliyyətinin olmasını tələb edir. Müstəntiqlə şübhəli şəxs arasında yaranan inam işin müvəffəqiyyətlə nəticələnməsinin əsas şərtlərindən biridir.

Biz nəzərdə tuturuq ki, müstəntiq liberal olmalıdır, nədəsə təqsirkara güzəştə getməlidir, yox, əksinə qanun dairəsində hərəkət etməklə öz mədəniyyəti, davranışı və qərəzsizliyi ilə şəxsin inamını qazanmağa nail olmalıdır.

Uzun illər ərzində toplanılmış təcrübə göstərir ki, müstəntiq və prokurorlar təqsirli şəxsin etirafının nə dərəcədə səmimi olmasının yoxlanılmasının qeydinə qalmırlar. Etirafın obyektiv surətdə təsdiq edilməsi üçün onun işin halları ilə üst-üstə düşməsinə müəyyən etmək üçün hadisə yerində eksperiment keçirmirlər, yaxud onu başdan sovma aparırlar.

Nəticədə məhkəmə istintaqında təqsirkar etirafdan imtina etdiyi hallarda məhkəmə bu istintaq hərəkətinə şübhə ilə yanaşmağa məcbur olur.

Məlumdur ki, bütün hallarda cinayətin etiraf edilməsi işin faktiki hallarına uyğun olduqda sübut kimi qəbul edilə bilər.

Hər bir təqsirkarı, şübhəli şəxsi, zərərçəkmiş, şahidi və digərlərini dindirməkdə əsas məqsəd baş vermiş cinayətin bütün hallarının müəyyən edilməsidir. Müstəntiq sadə dildə desək katib deyil tədqiqatçıdır. Dindirilən şəxsin heysiyyətinə, şəxsiyyətinə toxunmadan onun verdiyi cavablara tənqidi yanaşmalı, işin hallarına uyğun olan suallar verməklə obyektiv həqiqətin aydınlaşmasına

nail olmalıdır. Yəqindir ki, şübhəli, yaxud təqsirkar yalan ifadə verməyə, hətta ifadə verməkdən imtina etdiyinə görə məsuliyyət daşımır, lakin bu norma şahidlərə, zərərçəkmiş və ekspertə aid edilmir, onları yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət gözləyir.

Qanunun bu tələbi onlara bütün aydınlığı ilə elan edilməli və doğru ifadə vermələri üçün qanun yaratdığı bütün imkanlardan istifadə edilməlidir.

Doğru ifadə əxlaqi cəhətdən yüksək qiymətləndirilən hərəkətdir. Bunun nəzərə alınması dindirilən şəxslərin yadına salınmalıdır. Qeyd edilməlidir ki, bunu etmək onların vətəndaşlıq borcudur.

Dindirmə sərbəst, heç bir təzyiqli göstərilmədən aparılmalı, yeri gəldikcə dindirilən şəxsə işin hallarının aydınlaşdırılmasına aid suallar verilməlidir.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, zor və digər qanun qadağan etdiyi metodlardan istifadə edilməsi yolu ilə ifadə alınmasına görə bunu edən şəxsi cinayət məsuliyyəti gözləyir.

Vaxtilə Bakı şəhər milis idarəsinin istintaq bölməsinin rəisi dindirmədə fiziki və digər tədbirlər tətbiq etməklə şəxsi etmədiyi cinayəti etiraf etməsinə məcbur etdiyinə görə uzun müddətli azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum edilmişdir.

İfadə almağa məcbur etmə qanunla qadağan edildiyi kimi əxlaqi dəyər-lərə də ziddir. Heçdə təsadüfi deyil ki, Konstitusiyanın bir neçə maddəsi bilavasitə şəxsin həyatına fiziki sağlamlığına, mənəvi sağlamlığına, toxunulmazlığına şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinə təminat verir (31, 32, 46, 66 və 76 m.m.).

Bəzi hallarda şahid istənilən ifadəni vermədiyinə görə polis bölmələrində saxlanılır. Bu özlüyündə kobud qanun pozğunluğudur, cinayət məəcəlləsinin 293 maddəsi ilə təhdid edilir.

Təkrar etmək yerinə düşər qeyd etsək ki, bütün hallarda şahidə sərbəst ifadə verməsi üçün şərait yaradılmalı, yönəldici sualların verilməsinə yol verilməməklə yanaşı hər-hansı təzyiqlə göstərilməsindən qaçılmalıdır. Provokasiya mahiyyəti daşıyan üsullardan istifadə edilməsinə, süni surətdə proses iştirakçılarını birini digərinə qarşıdurmağa məcbur edilmə halları dözülməz hesab edilməlidir.

Qanuna və əxlaqa sığmayan üsullara əl atılmasını ciddiyyətlə pisləyən M.S. Stroqoviç göstərirdi ki, qanunda nəzərdə tutulan qadağalar etika və əxlaqi nöqteyi-nəzərdən əhəmiyyətlidir, onlara əməl edilməsi ədalət mühakiməsinin ədalətli nəticə əldə etməsinə xidmət edir.¹

Şahidin istənilən ifadəni verməsi üçün digər şəxsin verdiyi ifadənin ona elan edilməsini həmçinin M.S. Stroqoviç dözülməz hesab edir, bunu şəxsin vicdanına zor göstərilməsi kimi qiymətləndirir.

Dindirilən şəxsə müraciətdə etiket qaydalarına əməl edilməli, ona «sən» yox «siz» diyə müraciət edilməli, sinirlənməyə, ovqatı hər vasitə ilə gərginləşdirilməyə yol verilməməli, şəxslə həlim, mədəni qaydalara əməl edilməklə rəftar olunmalıdır.

Hər hansı kobudluq yol verilməz hərəkət kimi dəyərləndirilməlidir.²

Dindirmə protokolu səliqəli yazılmalı, alınan ifadə olduğu kimi qeyd edilməlidir, müstəntiq özündən hər hansı əlavənin və yaxud ixtisarin aparılmasına yol verməməlidir. Dindirmə bitdikdən sonra dindirilən şəxs protokolla tanış edilməli və hər vərəqin axırında ona imza etdirilməlidir.

Yəqindir ki, yuxarıda sadaladığımız tələblərə əməl edilməməsi, ifadənin təhrif edilməsi müstəntiqə qarşı inamı sındırır; buda istintaqın rüsvay olmasına səbəb ola bilər.

¹ М.С. Строгович – та же работа. стр. 60-61.

² А.С.Кобликов - та же работа. стр. 92.

Dindirilən şəxs protokolun yazılışında təhriflərə yol verilməsini iddia etdikdə, mübahisə salmadan protokola iradlar əlavə edilməlidir. Bu istintaq gedişində edilməsə belə məhkəmə istintaqında nəzərə çatacaq və məhkəmə ona lazımı qiymət verəcəkdir. Bu hal olmasın deyə protokol diqqətlə tərtib edilməli, heç bir təhrifə yol verilməməlidir.

İstintaqın ən məsuliyyətli gedişlərindən biri üzləşdirilmənin aparılmasıdır.

Müstəntiq bu əməliyyatın keçirilməsinə məsuliyyətlə yanaşmalı, əvvəlcədən hansı halların müəyyən edilməsinin lazım gəldiyini dəqiqləşdirməlidir. Üzləşdirilən şəxslərin ifadələrindəki ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının həqiqətin aydınlaşdırılmasına nə kimi əhəmiyyət verəcəyi məsələləri diqqət mərkəzində durmalıdır.

Üzləşmə prosesində müstəntiq hər hansı tərəfə meyilli olmasını biruzə verməməlidir, bütün fikir iş üçün əhəmiyyətli olan ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına xidmət etməlidir. Hadisə yerinin müayinə edilməsində əxlaq qaydalarına ciddi əməl edilməlidir, ələlxisus mənzillərə baxış keçirilərkən.

Mənzildə yaşayan və yaxud müayinə aparılarkən orada olan və iştirak edən şəxslərin hüquq və azadlıqlarına toxuna bilən hər hansı hərəkətə yol verilməməlidir.

Şəxsin - şəxsi həyatına, məişətinə, ailə sirlərinin müayinə vaxtı aşkarlanmasına yol verilməməlidir.

Konstitusiyanın 32 və 33 -cü maddələri məhkəmə qərarı olmadan və mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə mənzilə daxil olmanı qadağan edir.

Bütün hallarda konstitusiyanın müəyyən etdiyi bu normalara əməl edilməlidir.

Müayinələr keçirilərkən hal şahidlərinin seçilib çağırılmasına diqqətlə yanaşmaq tələb olunur.

İşlə maraqlı şəxs hal şahidi kimi dəvət edilə bilməz, hal şahidləri müayinədən əvvəl dəvət edilməli, onların vəzifələri nədən ibarət olması onlara ətraflı izah edilməlidir. Müayinə

prosesində iştirak edənlərin hüquqlarına toxunan hallara yol verilməməli, onların biri digəri ilə normal davranması üçün şərait yaradılmalıdır.

Əgər müayinə edilən yerdə, mənzildə, ərazidə meyid müşahidə edilibsə, onun müayinəsi təxirə salınmadan aparılmalı, meyidlə kobud rəftar edilməsinə yol verilməməlidir. Meyid müayinə edilərkən onun üzərində hər hansı zor işlətmənin və xəsarətlərin mövcud olması diqqətlə nəzərdən keçirilməli və protokolda bütün əlamətlər dəqiq qeyd edilməlidir.

Meyidin eksqumasiya edilməsi üçün müvafiq icazə alındıqdan sonra onun icra edilməsinə mümkün qədər məhdud sayda şəxslər cəlb edilməlidir. Məlumdur ki, əxlaqi baxımdan bu proses heçdə hamı tərəfindən müsbət qarşılanmayıb.

Prosesdə iştirak edənlərin şəxsi müainəsi həmçinin əxlaqi cəhətdən ona ehtiyatla yanaşılmasını tələb edir.

Konstitusiyanın 46 maddəsində göstərilir ki, özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

Beləliklə hər hansı şəxsin müainəsi onun razılığı alınmaqla aparıla bilər. Vacib istintaq əməliyyatlarından biri axtarış aparılmasıdır. Axtarış və götürmənin aparılmasına o vaxt yol verilir ki, cinayət prosessual məəcəlləsinin 242 maddəsində göstəriləndi kimi həmin mənzildə, binada, xidməti sahədə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola bilən əşyaların olması güman edilsin.

Axtarış və götürmənin aparılmasına məhkəmənin qərarı olmalıdır. Bəzi istisnalar nəzərə alınmasa, axtarış günün işıqlı vaxtında, şəxsin özünün, yaxud yaxınlarının iştirakı təmin edilməklə aparılmalıdır. Əgər axtarış aparılan yerdə yaş həddinə çatmayan uşaqlar və xəstə şəxslər varsa onlar oradan kənar edilməlidir.

Axtarış aparılmadan öncə axtarılmalı olan əşyanın könüllü sürətdə təqdim edilməsi təklif edilə bilər. Axtarılan

əşya könüllü təqdim edildiyi təqdirdə axtarış dayandırıla bilər. Əxlaqi baxımdan bu imkan yüksək qiymətləndirilməlidir. Tanınmaq üçün təqdim edilmə qaydaları cinayət prosessual məcəllənin 30 -cü fəslində nəzərdə tutulur. Bu əməliyyatın əxlaqi tələblərə uyğun olaraq aparılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Tanınmaq üçün təqdim ediləcək şəxsin əlamətlərinin müəyyən edilməsi dindirilən şəxslərin ifadələrinə əsasən edilir. Bu hal foto, video və digər vasitələrlə də müəyyən edilə bilər.

Təqdim edilmə bir qrup şəxsin cəlb edildiyi şəraitdə aparılır, qrupa cəlb edilmiş şəxslər öz razılıqları olduğu təqdirdə bu əməliyyata cəlb edilə bilərlər. Təqdim edilmədə iştirak edənlərin zahirə görünüşü oxşar olmasına səy göstərməlidir.

Bütün hallarda tanınmaya təqdim edilmə obyektivlik şəraitində aparılmalıdır.

Əsas istintaq əməliyyatlarının aparılması qanunun tələblərinə və əxlaq qaydalarına əməl edilməsi şəraitində aparılmalı, hər hansı qanun pozuntusuna və qeyri - əxlaqi hərəkətlərə yol verilməməlidir.

VI FƏSİL. DÖVLƏT VƏ MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTLƏRİNİN FƏLİYYƏTİNİN ÜMUMİ PRİNSİPLƏRİ

1. DÖVLƏT VƏ MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ MÜNASİBƏTLƏRİ

Respublika Konstitusiyası ölkə ərazisində yaşayan bütün vətəndaşların eyni hüquq və azadlıqlara sahib olduqlarını təsbit edir. Milli, irqi mənsubiyyəti nəzərə alınmadan insan və vətəndaşın qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına görə qanun cinayət və başqa məsuliyyət növləri müəyyən edir.

Beləliklə, Konstitusiyanın nəzərdə tutduğu insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları qanun tərəfindən dolğunluqla qorunur və müdafiə edilir. Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları insanların cəmiyyət qarşısındakı borc və vəzifələrindən təcrid olunmuş vəziyyətdə təsəvvür etmir. Təsbit edilir ki, «hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir». Beləliklə, «hüquqlar və azadlıqlar» kimi böyük nemətə sahib olan hər kəs cəmiyyət və insanlar qarşısındakı öz borcunu yaddan çıxarmamalı, verilən hüquq və azadlıqlardan törəyən hər hansı vəzifəni yerinə yetirməyə borcludur.

Qeyd edildiyi kimi, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir, bu hüquqi vəzifə həm kişilərə, həm də qadınlara aiddir, ona görə ki, onların hüquq bərabərliyi Konstitusiyaya ilə müəyyən edilib.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsi vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırılmasını qadağan etməklə yanaşı hər kəsin ayrı-ayrılıqda hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

Beləliklə, Konstitusiyaya hər bir vətəndaşın hüquqlarının və azadlıqlarının ümumi cəmiyyətin mənafeyi nəzərə alınmaqla fərdi xarakterini müəyyən edir.

Konstitusiyada təsbit edilir ki, hər kəs (vətəndaş) qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə edə bilər. Qanunun mənasına görə ayrılıqda onun qanunla qorunan hər hansı hüququna və azadlığına digər şəxs qanunsuz olaraq təcavüz edərsə, vətəndaş qanunla məhdudlaşdırılmayan üsullarla özünü qoruya bilər. Qanun nəzərdə tutduğu məhdudsiyyət isə ondan ibarətdir ki, təcavüz real xarakter daşımalı, hücum və onun dəf edilməsinə yönələn hərəkətlər arasında müəyyən uyğunluq olsun. Beləliklə, hücumla (təcavüzə) məruz qalan şəxs zəruri müdafiə edərkən hücum edən şəxsə xəsarət yetirsə belə heç bir məsuliyyət daşımır.

Göründüyü kimi, respublika qanunvericiliyi öz vətəndaşlarını hər hansı təcavüzə qarşı passiv olmağa yox, aktiv olmağa tərcih edir. Hər bir sahədə olduğu kimi, öz hüquq və azadlıqlarının, həmçinin digər vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasında aktiv həyat mövqeyində dayanmalarına dəvət edir və bunun üçün hər bir vətəndaşa ayrılıqda təminat vəd edir.

Qeyd edilənlərlə bərabər dövlət hər bir vətəndaşın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin edilməsini öz üzərinə götürür.

Əsas Qanun vətəndaşların hər birinin yaşamaq hüququ olmasını təsbit etməklə hansı hallarda insanın həyatına qəsd edilə bilməsini müəyyən edir. Bu halların tərkibinə müharibə şəraitində düşmən əsgərləri silahlı basqın etdikləri təqdirdə basqını dəf etmək məcburiyyəti qarşısında düşmən əsgərinin öldürülməsi daxildir.

Milli Məclisin ağır cinayətlərə görə qabaqlarda tətbiq olunan ölüm cəzasını cinayət qanunvericiliyindən xaric etməsi Respublikamızı inkişaf etmiş Avropa ölkələrinə yaxınlaşdırmışdır. Dövlətimiz ölüm cəzasının ləğv edilməsi ilə əlaqədar hüquq

mühafizə orqanları qarşısında, cinayətkarlıqla mübarizədə əsas şərt olan bütün cinayətlərin açılması və cinayətə görə cəzanın ləbüdlüyü vəzifəsini qoymuşdur.

Elmi qaydada sübut edilmişdir ki, cəzanın ağırlaşdırılması cinayətkarlıqla mübarizə praktikasında önəmli nəticə vermir.

Göründüyü kimi, uzun illər qanunda ölüm cəzası nəzərdə tutulduğu və bu növ cəza tətbiq edildiyi halda ağır cinayətlər aradan qaldırıla bilməyib, əksinə yeni öz xasiyyətinə görə, daha amansız cinayətlərin törədilməsinin şahidi olmuşuq. Ona görə də, cinayətkarlıqla mübarizədə pozitiv nəticələr əldə etmək üçün əsas şərt cəzanın ağırlığında yox, bütün cinayətlərin açılmasında və onu törədənlərin layiqli cəza almasındadır.

Beləliklə, Respublika qanunvericiliyi yuxarıdakı əsasları nəzərə alaraq ölüm cəzasını uzun müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməsini müəyyən edib.

Bunlarla əlaqədar, cəzaçəkmə sistemində daha progressiv təcrübədən istifadə olunması vəzifəsi əlaqədar orqanlar qarşısında qoyulub.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbs yerlərindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması, dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, fəvqəladə və hərbi vəziyyət zamanı səlahiyyətli şəxsin verdiyi əmrin yerinə yetirilməsi, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Konstitutsiyaya əsasən, hər bir vətəndaşın azadlıq hüququ vardır, qanuni əsaslar mövcud olmadıqda şəxs azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Cinayət hərəkətinə yol verdiyinə görə insan tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilər. Lakin bunların hər biri üçün qanuni əsasların olması tələb olunur. Məsələn, vətəndaş cinayət etdiyi anda, yaxud bunu törətdikdən sonra yaxalana və ya tutula bilər. Yaxud həbsə alına bilər. İnsan yaxalandıqda onun hansı cinayət əməlinə,

yaxud təqsirli hərəkətə yol verməsi elan edilməklə yanaşı protokol tərtib edilməli, arzu etdiyi halda müdafiəçi ilə təmin edilməlidir. Əgər həbsə almırsa, mütləq buna məhkəmənin icazəsi olmalıdır. Yalnız şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə məhkəmənin hökmü olduqda yol verilir. Qalan hallarda vətəndaş və başqa şəxslər respublika daxilində (ərazisində) sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər, yaxud heç bir maneyə olmadan respublika ərazisindən gedə bilər.

Respublika vətəndaşı öz arzusu ilə hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıda bilər.

Hüquqların bu qaydada təsbit edilməsi beynəlxalq hüquq normalarına tam cavab verməklə, inzibati – amirlik dövründə hökm sürən məhdudiyətləri aradan qaldırır, azadlıq və hüquqların dolğunluqla həyata keçirilməsi üçün vətəndaşlara geniş imkanlar yaradır.

Hüquq elmində qəbul edilmiş ümumi təlimə əsasən, hüquq dövlətin Konstitusiyalılığının müəyyən edilməsində əsas rol oynayır, ona görə ki, hüquqi nizamlama elə təşkil edilir ki, nə ayrı-ayrı şəxslərin və nə də dövlət məmurlarının qanunları pozmalarına yol verilməsin. Hüquq öz təbiyyətinə görə, hakimiyyətin ifrat sərbəstliyini məhdudlaşdırır, bununla da cəmiyyət üzvlərinin azadlıqlarını və hüquqlarını qorumuş olur. Bu baxımdan ingilis qanunvericiliyi birmənalı olaraq qeyd edir ki, qanunun aliliyini təmin etmək üçün hakimiyyətin:

1. quruluşu;

2. strukturu və

3. fəaliyyəti elə təşkil edilməlidir ki, qanunun aliliyi prinsipinin həyata keçirilməsinə maneçilik törədilməsin.

Təxmini olaraq alman və fransız hüquq təlimləri də bu tələblər üzərində qərarlaşıb.

İngilis və fransız hüquqşünas alimlərinin mülahizələrinə görə dövlətin qanunvericilik fəaliyyəti elə qurulmalıdır ki, onun sabitliyi, yəni dəyişməzliyi təmin olunmaqla onun xalqa, yəni icraçılara çatdırılmasına ciddi səy göstərilsin. Hakimiyyət

orqanları fərman və sərəncamlarını ancaq Konstitutsiya və qanunlar çərçivəsində həyata keçirməlidirlər. Qanunların dönmədən icrasının təmin edilməsinə isə sərbəst fəaliyyət göstərən hakimlər nəzarət etməlidirlər. Onlar qanunların hüquqa uyğunluğu barədə qaldırılan mübahisələrə qərəzsiz baxıb həll etməlidirlər.

Beləliklə, qanunvericilik ilə qanuni icra edənlər əsaslı surətdə bir-birindən ayrılmalıdırlar, yəni funksiyaların qarışdırılmasına yol verilməməlidir.

Fransız alimi Russonun fikrinə görə, qanunun aliliyi xalqın suverenliyi (azadlığı) ilə bağlıdır və onunla müşayət edilməlidir. Onun fikrinə görə, hər kəs qanuna tabe olmalı, yəni insanlar insanların yox, qanunların tabeliyində yaşamaladırlar. Fransanın 1791-ci ildə qəbul edilmiş Konstitutsiyasına əsasən, ölkənin kralı özünün fəaliyyətini qanunlara tabe olmaqla qurmalı idi. Konstitutsiyada göstərilirdi ki, Fransada heç bir hakimiyyət qanundan hündürdə dayana bilməz. Hökmdar ölkəni idarə edir ancaq qanun çərçivəsində, qanun naminə cəmiyyət üzvlərini ona tabe olmağı tələb edə bilər. Hakimiyyət və onun vəzifəli şəxsləri qanundan kənar qərarlar qəbul etmələri bilmərrə qadağan edilir.

Amerika qanunvericiliyində Prezident öz mülahizəsinə görə hərəkət edə bilər, göstərişi heç də o demək deyil ki, sonuncu hər hansı qərarını qanunla razılaşdırmamalıdır. Bunun üçün xüsusi məhdudiyət nəzərdə tutan qayda müəyyən edilib. Belə hallarda Amerika prezidenti konkret hərəkəti etməsi üçün kongressdən və senatdan icazə istəməlidir.

Hüquqlar dairəsində hər bir kəs müəyyən təminatlara sahib olur, lakin bu o demək deyil ki, həmin şəxs ona aid olandan artıq imkanlardan istifadə etmək niyyətinə düşsün.¹ Məhz bu inkaredilməz həqiqəti nəzərə alaraq hüquqlardan sui-

¹ А.Шайо – Самоограничение власти. Краткий курс Конституционизма – Москва, Юрист 1999 г. стр. 75-84.

istifadəyə görə zərərçəkənin məhkəməyə müraciət etmək imkanın Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında təsbit edilməsi və bu normanın Respublika Mülki-Prosessual Məcəllənin 24, 25,26 və 27-ci fəsillərində nəzərdə tutulması icra orqanlarının hər hansı qanun çərçivəsindən kənara çıxan hərəkətlər etməsinin qarşısına siper çəkir.

Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin qanunların Konstitutsiyaya uyğunluğunun yoxlaması və uyğun olmadıqda onların qüvvədən düşmüş hesab etmə səlahiyyətinin ona verilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bu hüququn alilik prinsipinin respublikada bərqərar olmasından xəbər verir.

Bütün bu qeyd edilənlər heç də o demək deyil ki, qanun qüvvəli aktların naqisliyindən söhbət açılmamalıdır. Hər bir normativ akt Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olmaqla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qeyd edildiyi kimi haqq-ədalətə cavab verməli, demokratik prinsiplərə uyğun olmalıdır.

Bütün hallarda hər hansı qanun aktı hazırlanarkən insan faktoru və humanizm prinsipləri nəzərə alınmalıdır.

Bu tələblərə cavab verməyən qanun yəqindir ki, insanların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ədalətsizliyə gətirib çıxara bilər.

Göründüyü kimi, Konstitusiyamız heç də donmuş vəziyyətdə ola bilmir, yəni daimi qüvvədə yox, ictimai-iqtisadi şərait dəyişdikcə qəbul edilən qanunların da dəyişməsi labüddür. Beləliklə, bütün hallarda qeyd etdiyimiz kimi, insan faktoru, onun hüquqlarının dolğun surətdə qorunmasına üstünlük verilməli, hər hansı ayrışeçkiliyə yol verilməməlidir. Bunlarla belə bəzi hallarda, ayrı –ayrı şəxslər və ya şəxslər qrupları üçün, qanunlarda müəyyən ictimai nələr nəzərdə tutula bilər. Məsələn, azsaylı millətlər və xalqların nümayəndələri üçün öz dillərindən, mədəniyyətlərindən istifadə etmək

hüquqlarının verilməsi kimi. Lakin, bu istisnalar əksəriyyətin hüquqlarının pozulmasına səbəb olmamalıdır.

Qanunlarda dövlət və hakimiyyət orqanlarının səlahiyyət dairələri dəqiq göstərməlidir. Nəzərdə tutulan normalar birmənalı olmalı, başqa qaydada təfsir olunmasına imkan qalmamalıdır. Bundan əlavə, həyatı hadisə və hallara aid münasibətlərin nizama salınması üçün müvafiq normalar düzgün seçilməlidir.

Tabelikdə olan aşağı hakimiyyət orqanlarının qanunları düzgün tətbiq etmələri üzərində lazımi nəzarət aparılmalıdır.

Bunun üçün yerlərdən daxil olan təklif və şikayətlər Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» k1 Qanunda nəzərdə tutulan qaydalarda yoxlanılmalı və onlarla qanun çərçivəsində rəftar edilməlidir. Həmin qanunda göstərilir ki, vətəndaşların dövlət orqanlarına təkliflər, ərizə və şikayətlərlə müraciət etməsi insan hüquqlarının həyata keçirilməsində və qorunmasında mühüm vasitədir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 81-ci maddəsinə əsasən, qanunvericilik hakimiyyətini Milli Məclis həyata keçirir. Milli Məclisin səlahiyyətlərinə hakimiyyətin digər qollarının müdaxiləsinə yol verilmir.

Lakin, Konstitutsiyanın 7-ci maddəsinin IV bəndində göstərilir ki, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər. Göründüyü kimi, hakimiyyət qollarının qarşılıqlı münasibəti heç də Milli Məclisin səlahiyyətlərinin hakimiyyətin hər hansı qolu tərəfindən mənimsənilməsi demək deyil.

Qanun qəbul etmə sahəsində uzun illər ərzində yaranmış təcrübəyə görə, mənbələrin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası formalaşdırılarkən 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan demokratik cümhuriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş İstiqlaliyyət haqqdakı bəyannamə mənbə kimi qəbul edilmişdir. 1991-ci ilin dekabr ayının 29-da

Azərbaycan Respublikası referendumunda təsdiq edilmiş Konstitusiyaya Aktında deyilir ki, 1918-ci ilin mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edərək Azərbaycan xalqının dövlət quruluşunun çox əsrlik ənənələrini dirçəltdi. Sonra orada deyilir ki, bu bəyannaməni rəhbər tutaraq, müstəqil Azərbaycan Respublikası dövlətin siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarını təsis edir.

Hakimiyyətin bütün qolları öz fəaliyyətində qanunları dönmədən rəhbər tutmalı, onların icrasında hər hansı əyintiyyə yol verməməli və bunu özlərinə tabe olan aşağı hakimiyyət və icra orqanlarından tələb etməlidirlər.

Qanunlara dönmədən əməl edilməsi qanunçuluq adlandırılır. Bu həm də insan və vətəndaşlara da aiddir, hər bir kəs qanunlara anlaşıq münasibət bəsləməli, onları düzgün dərk etməyi bacarmalıdır.

Qanunvericilik orqanın qəbul etdiyi qanunların mənbələrinin möhtəbərliyi aşağıda sadalanan prinsiplərə cavab verməlidir:

1.eyni səviyyədə qəbul edilən yeni qanun ondan qabağkı qanunu etibarsız edir, yəni qəbul edilən yeni qanun qüvvəyə minir;

2.əgər qanunda ümumi norma ilə yanaşı xüsusi norma verilirsə, verilmə vaxtından asılı olmayaraq, xüsusi norma tətbiq edilir.

3. qanun yalnız o aid edildiyi şəxsin mənafeyinə uyğun olduğu təqdirdə geriyyə şamil edilə bilər, qalan hallarda geriyyə şamil edilmir;

4.qanunlar ümumi tətbiq edilmə qüvvəsinə malik olmalıdır, yəni o, ayrı-ayrı şəxslərə yox, bütün cəmiyyət üzvlərinə tətbiq edilməlidir. Heç bir kəs bütün insanlara aid edilən hüquqlardan təcrid edilə bilməz.

Bu göstərilən hər dörd əsas Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının onuncu fəslində nəzərdə tutulur.

Qanunların düzgün həyata keçirilməsində hüquqi dövlətdə bərqərar edilən bərabərliyin mövcüd olmasıdır.

Bu prinsip nəticəsində məhkəmələr hüquqların qorunmasında geniş sərbəstlik əldə ediblər. Nəticədə, bir tərəfdən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi asanlaşır, digər tərəfdən məhkəmələrin nəzarət funksiyalarının icrası daha genişliklə mümkün olur. Konkret mülki və ya cinayət işini həll edərkən məhkəmə hüquq pozuntusunun hansı səbəb və şərait nəticəsində baş verməsini və bunda təqsiri olan şəxsləri müəyyən etmək imkanı qazanır.

Əxlaqi baxımdan sadalanan normalar xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilmə imkanlarının yaranması hüquqi dövlətin təyinatının təmin edilməsi deməkdir. Məhkəmələr bu şəraitdə işlərə heç bir ayrışdırıcıya yol vermədən baxıb həll edir, hüquqların bərpa olunması istiqamətində qərarlar qəbul edir.

Deyilənlərlə əlaqədar olaraq inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi maraqlıdır. Məsələn: Fransız qanunvericiliyindən fərqli olaraq İngiltərə və Almaniya qanunvericiliyi məhkəmələrə icra orqanlarının qanunvericilik və qanunların tətbiqi təcrübələrinə nəzarət etmə funksiyalarını verir. Amerika qanunvericiliyi isə məhkəmələrlə icra edici orqanları qarşı-qarşıya qoyur və hesab eləyir ki, məhkəmələr icra orqanlarının hərəkətlərinin Konstitutsiyaya uyğun olmasını yoxlamaq səlahiyyətindən istifadə etməklə bu sahədə nəzarət funksiyalarını həyata keçirir. Bu baxımdan hakimiyyət səlahiyyətlərinin bölünməsi və qanunvericilik funksiyalarının yalnız xüsusi orqanın səlahiyyətində cəmləşdirilməsi hüquqi dövlətin üzərinə düşən qanunun aliliyi prinsipinin yerinə yetirilməsinə əsaslı təminat yaradır.

Belə hesab edirik ki, ədalət mühakiməsi hüquqi dövlətdə hakimiyyət bölgüsündə sərbəst qol kimi iştirak etməsi ilə yanaşı o vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsində əsas vəzifəni

icra etməlidir. Bu vəzifənin qədərincə həll edilməsi bir sıra şərtlərin mövcudluğu ilə mümkündür.

Bunlardan biri hüquqla əlaqədar hər hansı bir problemin həllinə düzgün münasibət olmasıdır, yəni tərəflərə elə şərait yaradılmalıdır ki, onlar hüquqlarının müdafiəsi imkanlarından tam həcmdə bəhrələyə bilsinlər.

Bu iki halda mümkündür, birincisi, konkret işin həlli istiqamətində qabaqcadan hər hansı fikrin yaranmasından qaçılması; ikincisi, məhkəmə prosesinin qanun tələb etdiyi səviyyədə aparılması və tərəflərin heç birinə hər hansı bir üstünlüyün verilməməsi. Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət-Prosesual Məcəlləsi ibtidai istintaq institutuna xüsusi yer verir. Bu institut vasitəsi ilə, hər bir cinayət ətraflı araşdırılmalı və məhkəməyə nəticə verilməsi üçün təqdim edilməlidir.

İbtidai istintaqın keyfiyyətli aparılması ədalət mühakiməsinin uğurlu nəticələnməsinə əhəmiyyətli yardımdır.

Bu məqsədin həll edilməsi istintaqçının öz vəzifəsinin düzgün dərk etməsindən çox asılıdır.

Məhrum, görkəmli rus alimi Straqoviç 1983-cü ilin dekabr ayında Hüquq Akademiyasının tələbələri qarşısında məhkəmə etikasına həsr etdiyi mühazirəsində göstərmişdir ki, müstəntiqlə təqsirkar hesab edilən şəxs tərəf müqabil deyillər. Müstəntiq təqsirli bilinəni ifşa etmək yox, obyektiv həqiqəti müəyyən etməyə səy göstərməlidir. Müqəssirə özünü müdafiə etməsi üçün geniş imkan və şərait yaradılması qanuni tələb olmaqla etik və əxlaqi normanın tələbidir. Təqsirsizlik prezumpsiyası baxımından ibtidai istintaqın şübhəli şəxsi təqsirkar hesab etməsi, nə qanuna və nə də etik normalara sığışmayıır. Alim göstərirdi ki, hər hansı cinayət hadisəsi qanunçuluğun əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasıdır. Beləliklə, qanunçuluğun pozulması ilə mübarizə ancaq qanun nəzərdə tutduğu vasitələrlə aparılmalıdır, istintaqçı qanundan kənar hər hansı bir sərbəstliyə yol verməməlidir. Cinayətkarlıqla ciddi

mübarizə aparma adı altında qanunların pozulmasına yol verilməməlidir. Məlumdur ki, bu hallara yol verilməsi sonra acı nəticələrə səbəb olur.

Alimin fikrincə, sübutların əldə edilməsi yalnız prosesual qanun tələb etdiyi yollarla əldə edilməlidir. Cinayətkarlıqla mübarizə yalnız qanuni vasitələrlə aparılması üzvü surətdə etika və əxlaq normaları ilə əlaqədardır.¹

Məhkəmələr tərəfindən etik normalara əməl edilməsi və bununla əlaqədar olaraq insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin tələbləri ilə bilavasitə səsleşir. Məhkəmələr çıxardıqları hökmlər və qətnamələr, yəni normativ xarakterə malik olan hüquqi aktlar, Konstitutsiyanın 149-cu maddəsi tələb etdiyi kimi haqq-ədalətə cavab vermə səviyyəsinə yüksəldilməlidir.

Heç bir qanun hakimi məcbur etmir ki. öz daxili inamı və vicdanı əleyhinə müttəhim haqqında bu və yaxud digər cəzanı tətbiq etsin.

Bütün hallarda hakim əmələ hüquqi qiymət vermədə sərbəstdir, onun yeganə əməl etdiyi bir əsas varsa, o da qanundur.

Hakim vicdanı və daxili inamı xilafına çıxardığı nəticə onun özünü qane etmədiyi kimi qanun tələblərini də qane etmir. Ona görə, hakimdə daxili inam formalaşır yalnız o vaxt ki, o, qanun tələblərini rəhbər tutaraq sübutları hərtərəfli araşdırıb, onların tutarlılığını yəqin etdikdən sonra yaranır. Beləliklə, hakimin daxili inamı qanunun göstərişləri ilə üst-üstə düşür.

Bu baxımdan qanunun tələblərini nəzərdən keçirək.

¹ Совершенствование законодательства о суде и правосудии – Академия наук СССР, Институт государства и права, Москва, 1985г., стр.3-14.

Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu 10 iyun 1997-ci ildə qəbul edilib. Qanun 21 fəsil 123 maddədən ibarətdir. “Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş müstəqil məhkəmə hakimiyyəti yaratmağa yönəlmişdir”.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair əsas müddəalar qanunda aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- hüquq bərabərliyi qanun və məhkəmə qarşısında təmin edilir;
- hakimlərin müstəqilliyi qorunur;
- məhkəmə icraatına müdaxiləyə yol verilmir;
- hakimlərə qarşı hörmətsizlik göstərilməsinə yol verilmir.

Müdafiə hüququ- şəxs tutulduğu, həbsə alındığı, ittiham edildiyi andan müdafiəçinin köməyindən istifadə edə bilər. Vəsaiti olmadığı halda ödənişsiz müdafiədən istifadə edir.

Təqsirsizlik prezumpsiyası gözlənilir (Konstitusiyanın 63 maddə);

Məhkəmə iclasının açıq aparılması təmin edilir (Konstitusiyanın 127 maddə);

Çəkişmə prinsipinə əməl edilir;

İcraatın dili və məhkəmə aidiyyəti gözlənilir;

Hakimin məhkəmə baxışında iştirakının məhdudlaşdırılması və qeyri-prosessual münasibətlərə yol verilməməsi qanuna əsasən müəyyən edilir.

Ədalət mühakiməsinin zəruri şəraitləri aşağıdakılardır:

- prosesual tələblərə əməl edilməsi və hakimin iradəsinin ifadə etmə azadlığı. Qanun müddələrinin pozulmasının hüquqi nəticələrə səbəb olması.

Məhkəmə sistemi aşağıdakı qaydada müəyyənləşir:

- Rayon şəhər məhkəmələri;
- Ağır cinayətlərə baxan məhkəmə;

- Hərbi məhkəmələr;
- Yerli iqtisad məhkəmələri;
- Beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə baxan məhkəmə;

- Naxçıvan Müxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi;
- Azərbaycan Respublikası Apellyasiya məhkəmələri;
- Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi.

Rayon şəhər məhkəmələrinin

- səlahiyyətləri,
- təşkili,
- tərkibi,
- sədrin səlahiyyətləri,
- sədrin və hakimlərin əvəz edilməsi qanunda müəyyən edilir.

Bu məsələnin üzərində dayanaq, ədalət mühakiməsində ədalətlik əsasən etik kateqoriya olmaqla yanaşı əsas tələbdir.

Ədalətlik anlayışı özündə aşağıdakı gerçəklikləri daşıyır: insanın cəmiyyətdəki mövqeyi ilə onun praktiki əməli arasındakı uyğunluq, tarazlıq, cəmiyyət daxilindəki onun hüquq və vəzifələri, sərf etdiyi əmək və onun müqabilindəki ödəniş səviyyəsinin bərabərliyi.

Hakimin hökmü, onun vicdanı ilə qardaş olmalı (Səməd Vurğun).

Hakimdə hökm olar, amma yalan olmaz, el məsəlidir.

Hakimlərin humanistliyi heç də o demək deyil ki, hakim cinayətkarlara qarşı güzəşt etsin, əsası olub-olmamasından asılı olmayaraq onu bağışlasın və yaxud yeri olub-olmamasından asılı olmayaraq yüngül cəza təyin etsin, onu cəzadan azad etsin. Əgər şəxs həqiqətən də cinayət edib, əməli işdə toplanmış sübutlarla təsdiq edilir və əməl ictimai təhlükəlidir, bu halda hakim işin bütün hallarını və müttəhimin şəxsiyyətini nəzərə almaqla müvafiq cəza təyin etməlidir.

Hümanistlik o deməkdir ki, şəxs yalnız törətdiyi əmələ, onun təhlükəlilik dərəcəsinə əsaslanmaqla, işə ədalətli nəticə

verilsin. Yəni heç bir ayrı seçkiliyə, fərqləndirməyə yol verilmədən hərəkətin törədilməsi sübut olan əmələ müvafiq qiymət verilməklə, əməli düzgün təsvif etmək yolu ilə təqsirkarə rəftar edilsin.

Beləliklə, çıxarılan hökm ədalətli olması, heç bir hissiyata qapılmadan hökm obyektiv meyarlara arxalanmaqla, qanuna ciddi əməl edilməsi əsasında yaranan tələblərə cavab verməlidir.

Hakim nə həddindən artıq kəskin mövqedə durmalı və yaxud həddindən artıq yumşaq olmamalıdır. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların əməlləri, qanuna münasibətləri, öz hüquq və vəzifələrini dərk etmək baxımından müxtəliflik təşkil edirlər.

Məhz işlərə münasibətlərdə fərdiləşməyə üstünlük verilməlidir, yəni heç bir şablonçuluğa yol verilməməlidir. Yeganə meyar əməl və onun zərərli nəticələri, şəxsin törədilən əmələ münasibəti, təqsirin dərəcəsi, cinayət törətdiyindən əvvəl, törətdikdə və törədildəndən sonra davranışı, öz əməlinə psixoloji münasibəti nəzərə alınmalıdır.

Yəqindir ki, cinayətinin təhlükəliliyini, özünün törətdiyi əmələdəki təqsirini başa düşüb etiraf edən təqsirkarla, öz əmələndən peşimançılıq çəkməyən, aşkar baş verən cinayətini danan şəxsin qiymətləndirilməsində fərqləndirməyə yol verilməlidir.

Beləliklə, şəxsin təhlükəliliyi baxımından cəza təyin edilərkən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 58, 59, 60 və 61-ci mad. nəzərdə tutulan normalara əməl edilməklə məhkəmə prosesi nəticələnməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, məhkəmə yalnız qanuni yolla əldə edilmiş sübutlara əsaslanmalıdır. Qanun pozğunluğu ilə əldə edilmiş sübutlar hökmün əsasına qoyula bilməz.

Yuxarıdakı fikirlərimizi əsaslandırmaq üçün Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyanın bir maddəsi üzərində dayanaq.

Konstitutsiyanın 63 maddəsi 5 hissədən ibarətdir. Təqsirsizlik prezumpsiyasının əsaslarından əlavə maddənin üç hissəsi öz əhəmiyyətinə görə bütün cinayət hüququnun və prosessual hüququn əsaslarını təşkil edir:

1.şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir;

2.təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyil;

3.qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunma bilməz

Sübut nədir: hadisənin, halın əhvalatın olmasını və yaxud olmadığını təsdiq edən dəlillər, arqumentlər, sənədlər digər şifahi, yazılı faktiki məlumatlar sübut adlandırılır. Sübutlar obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə xidmət edir.

Sübutların əldə edilməsi qaydaları prosessual qanunla müəyyən edilir. Sübut ediləcək halların məcmui sübut etmə predmeti adlanır: cinayət hadisəsi, müttəhimin təqsirliyi, cinayətin motivi, təqsiri ağırlaşdıran və yüngülləşdirən cəhətlər, müttəhimin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, cinayətin zərərli nəticələri, maddi ziyan, cinayətin törədilməsinə şərait yaradan hallar və səbəblər. Sübut etmə predmetinə aid olan məsələlərdir. Sübut etmə həddi sübut etmə predmeti ilə sıxı surətdə bağlıdır. Hədd deyildikdə sübut etmənin vasitəsi kimi başa düşməliyə, yəni sübut etmə sübutların tam həcmdə toplanması, müqaisəli qaydada nəzərdən keçirilməsidir. Sübut etmə prosesi dedikdə- sübutları toplama, araşdırma və qiymətləndirilmə metod və üsullarından bəhs edilir. Bunlar yalnız prosessual qaydalara əməl edilməklə əldə edilibsə o zaman şəxsin təqsirinin əsasına qoyula bilər. Bəzən təcrübədə belə hal baş verir: şəxs məhkəmə gedişatında ictimai qaydaları pozur, bu halda sübutlar nə qaydada araşdırılmalıdır. Protokol nə qaydada tərtib edilməli ilk izahatlar, şahidlər, hadisəni gözləri ilə görənlərin müəyyən edilməsi nə qaydada aparılmalıdır?

Sübutların toplanması iki mərhələ təşkil edir: 1) sübutların aşkar edilməsi; 2) onun prosessual cəhətdən möhkəmləndirilməsi.

Sübutların araşdırılması: hər tərəfli, mükəmməl və obyektivlik şəraitində aparılmalıdır. Sübutların keyfiyyəti və həqiqiliyinin aydınlaşdırılması, yəni onların qanun tələb etdiyi prosessual qaydada möhkəmləndirilməsi anlaşılmalıdır. Etibarlı sübutlar o sübutlardır ki, onların həqiqiliyi şübhə doğurmur.

Sübutların qiymətləndirilməsi: ayrılıqda və cəm halında, müqayisəli qiymətləndirilməli, kənar təsirə yol verilmədən edilməlidir. Daxili inam anlayışı inkar edilmir.

Konstitusiyanın müddəasına əsasən sübut etmə vəzifəsi təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının üzərinə düşür. Müdafiə hüququnun həyata keçirilməsi heç də şəxsin özü tərəfindən müqəssir olmamasını sübut etmə kimi qiymətləndirilə bilməz. Beləliklə, sübut etmə ilə müdafiə hüququnun həyata keçirilməsi zahirən oxşar olsalar da, mahiyyət etibarlı ilə ayrı-ayrı anlayışlardır.

Müdafiəyə sübutları araşdırmadan əlavə digər komponentlərdə daxildir. Təqsirkarın şəxsiyyəti, onu cinayətə sövq edən şərait, zərərçəkmişin hərəkətləri və sairə. Əgər təqsirləndirilən ittihamı etiraf edirsə, bu halda müdafiə sübutlara toxunmadan yalnız yüngülləşdirici amilləri nəzərə çəkir. İlkin və törəmə sübutlar hadisəni, işin hallarını bilavasitə gözü ilə görəndə şahid, yaxud konkret faktı təsdiq edən yazılı sənəd və ya maddi sübut ilkin sübut sayılır. Öz dəyərinə görə törəmə sübutlardan fərqlənir, ona görə ki, onlar müəyyən edilməli fakt haqqındakı məlumatların natamam, təhrif olunmuş şəkildə verilməsini aradan qaldırmır.

Düzünə sübutlar iki əsasa görə fərqləndirilir - əsas və sübutedicilə faktlar. Sübut etmə predmetini təşkil edən faktlar əsas fakt hesab edilir, cinayət tərkibini təşkil etməyən, lakin iş üçün müəyyən mənada əhəmiyyət kəsb edən faktlara isə

sübutedici fakt deyilir. Düzünə sübutlar- əsas faktı bilavasitə müəyyən edən faktiki məlumatlardır. Dolayısı ilə sübutlar isə əsas faktı deyil, sübutedici faktları, yəni sübut etmə predmetinə aid edilən əlavə faktları təsdiq edir.

Hər hansı ehtimal, əsas olmayan fikir, mülahizə təqsirin sübutu kimi qəbul edilə bilməz, yalnız yoxlanılıb və müqayisəli qaydada araşdırılan və təsdiqini tapan sübut təqsiri sübut edən əsas kimi qəbul edilə bilər. Məsələn, İsmayılı rayonun, Kalva kəndində baş verən qətl cinayəti ilə əlaqədar işdə toplanmış sübutlar və məhkəmə iclasında müəyyən edilən faktlar ittihamı alt-üst etdi, təqsirkar başqa maddə ilə məhkum edildi.¹ Sübutlar içərisində şahid ifadələri xüsusi yer tutur, ələlxüsus hadisəni gözü ilə görə şahidin ifadəsi. Qanuna görə müstəntiq yaxud məhkəmə şahidə məlum olan məsələləri sərbəst söyləməsi üçün şərait yaratmalı, istiqamətləndirici sualların verilməsinin qarşısını almalıdır. Şahid ifadələri arasında ziddiyyət yarandıqda onun baş vermə səbəbləri aydınlaşdırılmalı, hansı ifadə həqiqətə daha artıq uyğun olması müəyyən edilməlidir. Əgər şahidin ifadəsi başqa şəxslərə isnad edirsə, onlar da dindirilməlidir.

Zərərçəkmiş həmçinin bu şərtlərə əməl edilməklə dindirilməlidir. Şübhə edilən, yaxud gəqsirli bilinən qanunun mənasına görə ifadə verməkdən imtina edə bilər. Şübhəli şəxs saxlanılan andan başlayaraq ona nədə təqsirləndirildiyi izah edilməli, qanun ona aid etdiyi hüquqlarla tanış edilməlidir. Ona arzu etdiyi halda sərbəst ifadə verməsi üçün (əgər cinayət işi qaldırılıbsa) şərait yaradılmalı, hər hansı fiziki yaxud mənəvi təsir göstərilməsinə yol verilməməlidir. Təqsirləndirilən, yaxud şübhəlinin ifadələri başqa şəxslərə,

¹ Adı çəkilən işdə müttəhim zərərçəkmiş ictimai fəaliyyətinə görə öldürülməsi ittihamı ilə məhkəməyə verildiyi halda sübut edildi ki, qətl qısqanclıq nəticəsində edilmişdir.

sübutlara isnad edirsə, o şəxslər dindirilməli, sübutlar əldə edilməklə işə əlavə edilməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin etiraf ifadəsinə xüsusi ilə ehtiyatlı yanaşmalı, əgər işin obyektiv hallarına uyğun deyilsə, ona tənqidi münasibət bəslənilməli, əgər özünə böhtan mahiyyəti daşıyarsa, səbəblərinin müəyyən edilməsinə xüsusi səy göstərilməlidir. Ekspert verdiyi rəy ətrafında dindirilərkən əlavə suallar qoyula bilər, yaxud əlavə ekspertiza təyin edilə bilər.

Digər sübut mənbələrindən fərqli olaraq maddi sübutlar predmet xarakteri daşıyırlar. Onlar 4 növdə ola bilərlər:

1. Cinayətin edilməsi üçün alət;
2. Üzərində cinayətin izlərini saxlayan əşya, predmet;
3. Cinayət əməlinin obyektivi olan predmetlər;
4. İşin hallarını müəyyən etmək üçün digər predmetlər.

Məhz bu əsasları nəzərə alaraq maddi sübutların qorunması və saxlanılmasına xüsusi ilə məsuliyyətli yanaşılmalıdır.

İstintaq, məhkəmə protokolları. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılması faktını, onun məzmununu və nəticələrini özündə təsdiq edən sənəd protokol hesab edilir. Onun prosessual tələblərə uyğun bağlanması (yazılması) xüsusilə əhəmiyyətlidir. Onun tərtibində iştirak edən şəxslərin bütün məlumatları, faktın ətraflı şərh, hadisə ilə əlaqədar xüsusi əlamətlər protokolda dəqiq qeyd edilməlidir.

Sənədin götürülməsi üçün çıxarılan məhkəmə qərarının icra edilməsi ilə əlaqədar tərtib edilən protokolda götürülən sənədin adı xüsusi nişanələri ətraflı qeyd edilməli, götürmədə iştirak edən hal şahidlərinin dəqiqləşdirilmiş məlumatları, götürmənin vaxtı, daha kimlər bu əməliyyatda iştirak etməsi qeyd edilməlidir.

Əmlak siyahıya alınması və başqa baxış keçirmə əməliyyatları aparılarkən, həmçinin yuxarıda qeyd edilən tələblərə əməl olunmalıdır.

Şəxsin məhkəməyə məcburi gətirilməsi haqda qərarı icra edərkən, həmçinin protokol yazılması məsləhətdir. Ola bilər ki, şəxs könüllü qərarı icra etsin, ola bilər ki, müqavimət göstərsin, gələcəkdə baş verə biləcək anlaşılmazlıqların qarşısı alınması üçün həmçinin belə protokolun bağlanması vacibdir.

14-yaş həddinə çatmayanlar barədə müxtəlif məcbur edici tədbirlərin görülməsi qanunla qadağan edilir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 124-cü mad. görə, cinayət prosesində aşağıdakılar sübut kimi qəbul olunur:

1. Şübhəli, təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslər və şahidlərin ifadələri;

2. Ekspert rəyi;

3. Maddi sübutlar;

4. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları;

5. Digər sənədlər.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 125 mad. əsasən, vətəndaşların konstitusiya hüquqlarını, azadlıqlarının və Məcəllənin digər tələblərinin pozulması, proses iştirakçılarının qanunla verilən hüquqlarını məhdudlaşdırılmaqla, zorakılıqla, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi ilə əldə edilən dəlillər sübut kimi qəbul edilə bilməz. Həmçinin hüququ olmayan şəxs tərəfindən əldə edilən dəlillər sübut kimi qəbul edilə bilməz.

Proses iştirakçısına onun hüquqları elan edilməsi ilə müşayət edilən hərəkətlər nəticəsində əldə edilən dəlillər həmçinin hüquq qüvvəsi olan kimi hesab edilir.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən tərtib edilmiş protokollar sübut kimi istifadə oluna bilər. Sübutların təsnifatı belədir:

1. baxış;

2. şəxsi müayinə;
3. şəxsin və ya əşyanın tanınması;
4. götürmə;
5. axtarış;
6. əmlak üzərinə həbs qoyulma;
7. poçt, teleqraf və digər göndərişlər üzərinə həbs qoyulması;
8. telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi;
9. meyitin qəbrdən çıxarılması;
10. dindirmə, üzləşdirmə və ifadəni yerində yoxlama;
11. ekspertiza və ya tədqiqat üçün nümunələri götürmə;
12. istintaq eksperti.

Həmçinin cinayət barədə şifahi ərizənin qəbulu, təqsirin etirafı, könüllü gəlmə, tutulma, şəxslərə hüquq və vəzifələrini izah etmə protokolları faktı təsdiq edən sübut növü kimi istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 135 maddəsinə görə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyətli məlumatları hərf, rəqəm, qrafika və digər işarə formasında özündə əks etdirən kağız, elektron və ya digər daşıyıcılar sənəd hesab olunur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 381-ci maddəsinə əsasən, birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən çıxarılmış hökm və qərarlardan Apellyasiya məhkəməsinə protest və şikayət verilə bilər. Naxçıvan Muxtar Respublikasının və rayon şəhər məhk. çıxarıqları məhkəmə qərarlarından Muxtar Respublikanın Ali Məhk.Kollegiyasına protest və şikayət verilir. Digər şəhər və rayon məhk. qərarlarından şikayətlər Apellyasiya məhkəmələrinə verilir.

Naxçıvan MR Ali Məhk. Ağır cinayətlərə dair qərarlarından Apellyasiya Məhkəməsinin kollegiyasına Ağır cinayətlər üzrə məhkəmənin qərarlarından həmçinin Apellyasiya məhkəməsinə protest və şikayət verilə bilər.

Hərbi məhkəmələrin qərarlarından Apelyasiya məhkəməsinə şikayət və protest verilə bilər.

Andlılar məhkəməsinin çıxardığı məhkəmə qərarlarından Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinə şikayət və protest verilə bilər (Qanunun bu norması hazırda tətbiq edilmir).

Sadələşdirilmiş qaydada baxılan işlər üzrə həmçinin şikayətlər Apellyasiya məhkəməsinə verilir.

Şikayət verməyə hüququ olan şəxslər: məhkum, onun qanuni nümayəndəsi, vəkili, zərərçəkən, bəraət hökmünün dəlil və əsaslarından həmçinin həmin şəxslər şikayət verə bilərlər.

Tərbiyə xarakterli, yetkinlik yaşına çatmayanların nümayəndələri, mülki iddiaçı, cavabdehlər, qanuni nümayəndələri şikayət verə bilərlər.

Apelyasiya məhkəməsinə protest vermək hüququna işin baxılmasında iştirak edən dövlət ittihamçısı malikdir. Müxtəlif səbəblərdən sonuncu olmadıqdan bu hüquqa Respublikanın Baş prokuroru malikdir. Prosesdə qanuni nümayəndə kimi iştirak etmiş müttəhimin yaxın qohumu həmçinin şikayət verə bilər.

Şikayət və protestin verilmə müddəti 20 gündür və bu hökm, yaxud qərar çıxarılan məhkəmə vasitəsi ilə verilir, iştirakçılara çatacaq sayda. Buraxılmış müddətin bərpa edilməsi məsələsi qərar çıxaran məhkəmə qarşısında qoyulur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 387-ci mad. görə, şikayət və protest lazımı tələblərə cavab verməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsinə təqdim edilməyən yeni sübutları təqdim etmək mümkündür, o şərtlə ki, həmin instansiyaya onu müəyyən səbəblərdən təqdim etməsi mümkün olmayıb.

Şikayəti, yaxud protesti alan məhkəmə 48 saat ərzində onun surətlərini iştirakçılara göndərir. Şikayətlərə qarşı verilmiş etirazlar işə əlavə edilməklə, şikayətlə birlikdə Apelyasiya məhkəməsinə göndərilir. Şikayət və ya protestin verilməsi məhkəmə qərarının icrasını dayandırır (389-cu

mad.) İş 10 gün müddətində Apellyasiya məhkəməsinə göndərilir.

Şikayət, protest daxil olduqdan, 15 gün müddətində üç nəfər peşəkar hakimın iştirakı, həmçinin dövlət ittihamçısının və şikayətçinin iştirakı ilə ilkin aparılır. Burada şikayət, protestin aid olması, qanunun tələblərinə əməl olunub-olunmaması məsələləri müəyyən edilir. Məhkəmə bu mərhələdə şikayətə, protestə baxılmasının mümkünlüyünü həll edir. Lazimi əsaslar olduqda şikayət, protest baxılmamış saxlanıla bilər. Əgər məhkəmə iclas protokoluna imza edilməyibsə, şikayətin surəti verilməyibsə, hökm, qərar imzalanmayıbsa və digər səbəblər olduqda Apellyasiya məhkəməsi 10 gün vaxt müəyyən edir və nöqsanların düzəldilməsi üçün işi birinci instansiya məhkəməsinə qaytarır. İş həmin məhkəməyə kobud nöqsanlar buraxıldığı hallarda da qaytarıla bilər. Məsələn, müdafiə hüququ pozulubsa, hakimlərin dəyişilməzliyi prinsipi pozulubsa, tərcüməçi verilməyibsə, müdafiəçinin iştirakı olmadan işə baxılıbsa, son söz verilməyibsə, müşavirə sirri pozulubsa və sairə hallarda hökmü ləğv edir və işə yenidən baxılması üçün qaytarır (391.8.5.6.-14). Pozğunluqlar barədə xüsusi qərardad çıxarıla bilər. Apellyasiya baxılışını təyin edərkən, aşağıdakı məsələlər həll edilir: məhkəmə istintaqının aparılması zərurəti, həcmi, əlavə sübutların tələb edilməsi, çağırılmalı olan şəxslər, qəti imkan tədbiri, işə açıq yaxud qapalı baxılmasını və başqa məsələlər. Əgər təqsirkarın vəziyyətinin ağırlaşdırılması məsələsi qoyulursa, onun iştirakı mütləq təmin olunmalıdır. Məhkəmənin gəldiyi nəticənin düzgünlüyünün yoxlanılmasına ehtiyac olduqda, məhkəmə istintaqı tam və yaxud qismən aparılır. Apellyasiya məhkəməsində işə 20 gün müddətində baxılır, iş mürəkkəb olduqda bu müddət 10 gün artırıla bilər. Məhkəmə iclasına ən gec 3 gün qalmış bu barədə elan asılmalıdır.

Məhkəmə sədri iclası açıqdan sonra, hansı işə baxıldığını elan etməklə məhkəmə iştirakçılarının hüquqlarını onlara izah edir.

Hökmün yaxud qərarın mahiyyətini izah edir. Sonra apellyasiya şikayətinə yaxud protestinə dair onların dəlillərini dinləyir, çıxışlar üçün söz verir.

Yeni halların və sübutların araşdırılmasına lüzum yaranarsa, məhkəmə istintaqı təzələnə bilər. Şikayətdən imtina edildiyi halda apellyasiya icraatına xitam verilir.

Apellyasiya məhkəməsi aşağıdakı hədlərdə işi həll edir:

1. hökm yaxud qərarı qüvvədə saxlayır;
2. hökmü ləğv edib, yeni hökm çıxarır;
3. hökm, qərarı ləğv edib, işin icraatına xitam verir;
4. hökm və ya qərarın dəyişdirilməsi barədə qərar qəbul edir.

Əgər qanun pozğunluğu hallarına təsadüf edilsə xüsusi qərar çıxarır. Hökmün və ya qərardadların ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə əsaslar:

- bütün faktiki halların araşdırılmaması;
- məhkəmənin gəldiyi nəticələrin işin faktiki hallarına uyğun olmaması;
- məhkəmə müəyyən etdiyi əhəmiyyətli halların sübuta yetirilməməsi;
- cinayət qanuni normasının düzgün tətbiq edilməməsi;
- təyin edilmiş cəzanın cinayətin ağırlığına və ya məhkumun şəxsiyyətinə uyğun olmaması.

Bəraət hökmü yalnız təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasına əsaslanaraq dəyişdirilə bilməz.

Mahiyyəti düzgün olan hökm formal tələblərin pozulmasına görə ləğv edilə bilməz.

Məhkəmənin gəldiyi nəticə üçün işin faktiki hallarının araşdırılmaması dedikdə, iş üçün əhəmiyyətli olan halların təsdiq və təkzib edilməməsi, yeni təqdim edilmiş sübutlar iş

üzrə gələn nəticənin doğruluğuna şübhə yaradırsa, məhkumun şəxsiyyəti barədə məlumatlar dəqiq aydınlaşdırılmayıbsa.

Nəticənin işin faktiki hallarına uyğun olmaması dedikdə: məhkumun təqsirliliyi yaxud təqsirsizliyinin tam müəyyən edilməməsi, əməlin düzgün tövsif edilməməsi, cəza tədbirinin düzgün müəyyən edilməməsi, tibbi və ya tərbiyəvi məcburi tədbirin düzgün tətbiq edilməməsi, nəticələri təsdiq edən sübutların tam olmaması, işin nəticəsinə əhəmiyyətli təsir edən sübutların nəzərə alınmaması, qəbul edilən və rədd edilən sübutların hansı səbəblər üzrə edilməsi lazımı qədər əsaslandırılmadıqda, işin halları ilə məhkəmənin gəldiyi nəticə arasında əhəmiyyətli ziddiyyətlər olduqda.

Məhkəmə müəyyən etdiyi halların sübut edilməməsi dedikdə: irəli sürülmüş ittihamda əhəmiyyətli olan halların təsdiq edilməməsi, məhkəmə ziddiyyətli və mötəbər olmayan sübutlara isnad edib hökm çıxarması.

Cinayət norması yaxud qanunun düzgün tətbiq edilməməsi dedikdə: tətbiq edilməli olan normanın tətbiq edilməməsi, tətbiq edilməli olmayan normanın tətbiq edilməsi, normanın düzgün şərh edilməməsi başa düşülməlidir.

Müvafiq maddənin normasından kənara çıxmaqla cəza təyin edilməsi.

Hökm və ya qərarın dəyişdirilməsinə aşağıdakı hallarda yol verilir:

- cəzanın sərtliyinə görə;
- tövsif dəyişdirilməklə az ağır cinayətə görə cəza tətbiq edilməsi;
- tutulmalı olan məbləğlərin azaldılması və yaxud artırılması;
- cəzanın ağırlaşdırılması tövsifi dəyişdirmədən;
- yüngül cinayətə tövsifin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar;
- tərbiyəvi, yaxud tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin yüngülləşdirilməsi, yaxud ağırlaşdırılması.

Xüsusi qərar çıxarılması üçün əsaslar:

- hüquqların əhəmiyyətli dərəcədə pozulması;
- ittihamın mahiyyəti lazımı qədər aydınlaşdırılmaması, tələb edildiyi hallarda bunun edilməməsi.

Apellyasiya məhkəməsinin yekun qərarı 3 gündən gec olmayaraq tərəflərə verilir və dərhal icraya yönəldilir.

Kassasiya şikayəti və protesti aşağıdakı hökm və qərarlardan verilə bilər:

- apellyasiya məhkəməsinin hökm və qərarlarından;
- andlı iclasçıların iştirakı ilə birinci instansiya məhkəməsinin çıxartdığı hökmlərdən (tədbiq edilmir)

- Naxçıvan MR Ali Məhkəməsi və digər məhkəmələr andlıların iştirakı ilə çıxarılan hökmlərdən, Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyasına;

- andlı iclasçıların iştirakı ilə ağır işlərə baxan məhkəmənin və hərbi məhkəmələrin hökmlərindən Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsinin CIÜMK-na;

Apellyasiya məhkəməsinin çıxarılmış hökm və qərarlardan Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəmə kollegiyaya və hərbi kollegiyaya;

- Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Sədri aşağı məhkəmənin hökm və qərarlarından təqdimat verir.

Kassasiya şikayəti və protesti verməyə səlahiyyətlilər:

1. Məhkum edilmiş, bəraət almış şəxslər və müdafiəçiləri;

2. Zərərçəkmiş, yaxud onun qanuni nümayəndəsi;

3. Mülki iddiaçı, cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri;

4. Apellyasiya məhkəməsində işə baxarkən iştirak etmiş dövlət ittihamçısı.

Şikayət vermə müddətləri:

- Apellyasiya məhkəməsinin hökm və qərarından 1 ay müddətində;

Bəraət hökm və sadələşdirilmiş işlər üzrə hökm və qərardan 6 ay müddətində;

-Daha ağır cinayət qanunun tətbiq edilməsindən, cəzanın həddən artıq yüngüllüyündən 12 ay müddətində;

-Məhkumun təqsirsizliyindən və ağır cəza verilməsindən 15 ay müddətində;

- **Əgər kassasiya şikayəti, protesti və təqdimat verilməyibsə, Apellyasiya məhkəməsindən iş tələb edilə bilməz.**

Kassasiya şikayəti vermə müddəti buraxıldığı təqdirdə əgər bu üzürlüdürsə, müvafiq məhkəmə müddəti bərpa edə bilər.

Kassasiya şikayəti və protesti bilavasitə kassasiya instansiyasına verilir. Əgər müvafiq məhkəməyə verilibsə, həmin məhkəmə şikayəti protesti kassasiya instansiyasına göndərir.

Kassasiya şikayəti və protesti verilməsi icranı dayandırır.

Kassasiya şikayəti, protesti daxil olması barədə **3 gün müddətində** maraqlı tərəflərə məlumat verilir, onlar 20 gün müddətində etirazlarını bildirə bilərlər.

Kassasiya şikayətinin, protestinin ilkin öyrənilməsi və baxılması vaxtı barədə maraqlı şəxslərə məlumat verilir. Şikayət əsaslı sayıldıqda, iş aid məhkəmədən tələb olunur.

Kassasiya şikayəti, protesti mahiyyəti üzrə baxılması üçün 30 gündən gec olmayaraq kollegiya sədri tərəfindən təyin edilir. İşə zalda baxılır, tərkib elan edilir, etiraz olub-olmaması dinlənir, vəsatətlər dinlənilir, həll edilir və işin baxılması davam etdirilir. İştirakçılar növbə ilə iş barədə münasibətlərini bildirirlər. Sual vermək səlahiyyəti yalnız hakimlərə aiddir. Müşavirə yerində aparılır və Azərbaycan Respublikası CPM-nin 419 maddə 10.1-14 qədər göstərilən qərarlardan biri qəbul edilir.

Kassasiya **instansiyası ləğv** etdiyi hökm və ya qərara yenidən andlılar məhkəməsində, ağır işlərə baxan məhkəmədə, yaxud apellyasiya məhkəməsində baxılır. Hökm

protest əsasında ləğv edildiyi təqdirdə işə yenidən baxan məhkəmə cəzayı ağırlaşdıra bilər.

Qanun normalarının ətraflı şərh edilməsində məqsədimiz o normalara əməl edilməsinin vacibliyini bir daha nəzərə çəkmək, onların pozulmasının ağır nəticələrə səbəb ola biləcəyini xəbərdar etməkdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və onun əsasında qəbul edilmiş qanunlar insan hüquqları və azadlıqlarının hərtərəfli qorunmasını tələb etməklə, hər hansı ədalətsizliyə görə lazımi məsuliyyət nəzərdə tutur. Bütün hallarda qəbul edilmiş hökm və qərarlar haqq - ədalətə cavab verməli, heç bir ayrı seçkiliyyət yol verilməməlidir.

Dövlət və məhkəmə hakimiyyətlərinin fəaliyyət prinsiplərindən bəhs edərkən məhkəmələrin və digər hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilən tədbirlər üzərində dayanacaq.

Ədalət mühakiməsinin etik prinsiplərə uyğun aparılmasına yardım edilməsində əhəmiyyəti olan üç qanunvericilik aktını şərh edək.

Onlardan birincisi 29 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmiş «Təhqiqat ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqda» qəbul edilmiş qanundur. Bu qanuna əsasən tutulma, məhkum edilmə qanunsuz sayıldığı təqdirdə fiziki şəxsə dəyən maddi ziyan, vəzifəli şəxsin təqsiri olub-olmamasından asılı olmayaraq, orqanın hesabından ödənilməlidir. Ziyanın tərkibinə itirilən mənfəət, gəlir, müsadirə edilmiş, yaxud götürülmüş əmlak, məhkəmə məsrəfləri və sair xərclər daxildir. Zərərçəkmiş şəxsə dəyən mənəvi ziyan həmçinin ödənilməlidir.

İkinci «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» 11 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmiş qanundur. Bu qanuna əsasən, cinayət prosesində iştirak edən şahidlər və digər şəxslərin təhlükəsizliyi və sosial müdafiəsi təmin edilir. O cümlədən cinayət hadisəsi haqda məlumat

verən, onun açılmasında iştirak edən şəxslər, zərərçəkənlər, müqəssir, müdafiəçi, mülki iddiaçılar, ekspertlər və sairələri, onların qohumları dövlət müdafiə tədbirlərinin bütün növlərindən istifadə edirlər.

Üçüncüsü, «Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında» 11 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmiş qanundur. Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri öz qulluq vəzifələrini yerinə yetirmələri ilə əlaqədar, onların özlərinin və qohumlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vəzifəsini dövlət öz öhdəsinə götürür.

Bundan əlavə, həmin vəzifəli şəxslərin fərdi müdafiə vasitələrilə təmin edilmələri, mənzillərinin və ailə üzvlərinin təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi bu qanunla nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ədalət mühakiməsinin təmin edilməsinə və bununla da etik qaydalara əməl edilməsində qətiyyətli olmasını nümayiş etdirməklə yanaşı məhkəmə işçilərinin, digər hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının və həmçinin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə yardım edən şəxslərin qayğısına qalır.

Qanunlaşdırılmış etik qaydalarından biri «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanunun 9-cu maddəsində müəyyən edilən, məhkəməyə hörmətsizlik göstərilməsi yaxud aşkar etinasızlıq göstərildiyini bildirən hərəkətlər edilməsinin yol verilməzliyidir.

Məlum həqiqətdir ki, məhkəmə qarşısında dayananların hamısı hüquqa riayət edən şəxslər deyil, bunların içərisində öz hüquqi vəziyyətini başa düşən insanlarla yanaşı hüquqlara tabe olmayan şəxslər də dayanır. Yəqindir ki, belə şəxslərlə davranışda daha diqqətli olmalı, onların heç də nəzəri cəlb etməyən fürsətdən istifadə edib prosesi uzatmağa, yaxud müəyyən mübahisə salma cəhdlərinə imkan verməmək üçün prosedə sədrlik edən hakim etik qaydalara ciddi əməl etməlidir.

Hakimin nəzakətli davranışı məhkəmə prosesinin iştirakçılarna müsbət təsir etməklə onları intizamı pozmaqdan çəkindirir.

Məhkəməyə hörmətsizlik və ehtinasızlıq göstərildiyi təqdirdə sədrlik edən onun sərəncamında olan imkanlardan istifadə etməyə borcludur.

Yüksək səviyyədə aparılan hər bir məhkəmə prosesi böyük əxlaqi əhəmiyyət kəsb edir. Keçmiş dövlət xadimlərindən biri hakimlər qarşısında çıxış edərkən qeyd edirdi ki, hakimlər təqsirkarın hərəkətlərini müzakirə etdikləri kimi, məhkəmə zalında əyləşib prosesi izləyən vətəndaşlar da onları, yəni hakimləri müzakirə edirlər. Bu günki günümüzlə səsləşən bu fikrin doğruluğu heç bir şübhə yaratmır. Həqiqətən işin obyektiv hallarının qanun çərçivəsində araşdırılıb ona hüquqi qaydada qiymət verilməsi; çıxarılan hökm, yaxud qətnamənin ədalətliyi nə qədər böyük tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb etməsini sübut etməyə lüzum qalmır.

Bunun əksinə tələm-tələsik, prosessual qanunlara riayət etmədən aparılan proses və ədalətdən kənar çıxarılan hökm və yaxud qətnamənin nə qədər hiddət, məhkəməyə inamsızlıq yaratdığını təsəvvür etmək çətin deyil.

Məhz bu baxımdan məhkəmə etikasının nə dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olması aydınlaşır.

Məhkəmə etikası dedikdə biz ümumi əxlaqi dəyərlərin əsas bir hissəsini başa düşməliyik. Bu anlayışa hakimlərin xarici görünüşü, üst geyimlərindən tutmuş onların daxili mədəniyyətə, yüksək elmi biliklərə malik olmaları, davranış qaydalarına sözsüz əməl etmələri, vətəndaşlarla həlim rəftarları, qanunun tələblərinə tam əməl etmələri daxil edilməlidir.

Hər bir hökm və qətnamə hüquqa və haqq – ədalət prinsiplərinə cavab verməlidir. Həddindən artıq ağır cəza və yaxud şübhə doğurana qədər yüngül cəzaların təyin edilməsi, mülki işlər üzrə ədalətdən kənar qətnamələrin qəbul edilməsi məhkəmələrin nüfuzuna xələl gətirir. Bu eyni zamanda respublika dövlətinin nüfuzuna da mənfi təsir edir, ona görə

ki, hər bir hökm və qətnə respublika adından çıxarılır, dövlət hakimiyyətinin əsas qollarından biri olan məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi rəmzi kimi qiymətləndirilir. Ədalət funksiyasının nə dərəcədə düzgün tətbiq edilməsindən asılı olaraq hər hakim professional keyfiyyəti müəyyən edilir. El arasında bir məsəl var, deyirlər «xalq gözü tərəzidir». Nüfuzdan düşmək üçün davranışına diqqət etməlisən. Nüfuz qazanmaq çətin, onu itirmək isə çox asandır. Napoleon qeyd edirdi ki, dahilikdən gülməli vəziyyətə düşmək üçün bir ağlısız addımın atılması kifayətdir. Qeyd etdiyimiz kimi, məhkəmə etikasına səbirli olmağı, diqqətliliyi yoxlanmamış işin hallarına əsaslanmağın yolverilməzliyini, təqsirkar, şahid və məhkəmə baxılışının iştirakçılarının bərabərliyini təmin etməyi tələb edir.

Bu vəzifələrin düzgün həyata keçirilməsinə nail olmaq üçün prosesin hazırlanmasına xüsusi diqqət verilməlidir. Hər bir işi ətraflı öyrənməli, prosesin hansı qaydada aparılacağını qabaqcadan planlaşdırmalıdır. Prokuror iştirakı vacib olan hallarda ona öz vaxtında xəbər verilməlidir. Vəkillərin iştirak etməsi labüd olan hallarda onların işlə tanış olmalarına lazımi şərait yaradılmalıdır. Mülki işlərdə məhkəmə baxılışına hazırlıq mərhələsinə həmmənin xüsusi diqqət verilməlidir.

Məhkəmə baxılışının vaxtında başlayıb səmərəli aparılması üçün məhkəmə dəvətnamələri vaxtında məhkəmə iştirakçılara çatdırılmalıdır. Məhkəmə prosesinin başlanğıc mərhələsinə xüsusi diqqət verilməli, iştirakçıların hüquqları onlara dərk edəcəkləri tərzdə izah olunmalıdır. Məhkəmə baxılışının hansı sübutları araşdırılması ilə başlanılmasının xüsusi etik və professional əhəmiyyəti vardır, ittihamı qəbul etməyən müttəhimin dindirilməsindən proses başlanılsa, obyektiv həqiqətin ortaya çıxarılması çətinləşər, belə hallarda zərərçəkmiş və əsas şahidlərin, hadisəni bilavasitə gözlərilə görünlən dindirilməsində sübutların araşdırılmasına başlamaq daha məsləhətli olardı.

Prosesdə lazımi sənədi tapmaq üçün hakimın işi vərəqləməsi iştirakçılarda ağır təəssürat yaradır. Hakim işlə tanış olarkən lazımi sənədləri dərhal tapmaq üçün işin vərəqləri arasına əlfəcin qoyması məsləhətdir. Təqsirkar və şahidlərin dindirilməsində səbirsizliyə, onların sözlərini tez-tez kəsməyə yol verilməməlidir. Bu bir növ həqiqətin aydınlaşmasını çətinləşdirməklə yanaşı məhkəmə etikasının pozulmasına səbəb olur, prosesin əhvali - ruhiyyəsini ağırlaşdırır, bəzi hallarda hakimın obyektivliyinin şübhə altına alınmasına əsas verir.

Hakim təqsirkara və şahidlərə, mülki işlərdə tərəflərə müraciətdə mədəni davranış və əxlaq qaydalarına əməl etməlidir.

Etika tələb etdiyi kimi şəxsiyyətin heysiyyətinə toxuna biləcək, onu alçaltmağa yönəldilən ifadə və sözlərin işlədilməsinə yol verilməməlidir.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, bizim humanist qanunlarımız cinayət işlətməyə görə qisas məqsədi yox, tərbiyələndirmək və qanunlara hörmət etməyə tərcih etmək məqsədini daşıyır.

Prosesin idarə olunması sədrlik edəndən xüsusi bacarıq və yüksək şəxsi mədəniyyət tələb edir. Məhkəmə zalında qayda-qanunun, sakitlik və iştirakçıların biri digərinə hörmət-əhtiram göstərmələri üçün lazımi şəraitin yaradılmasına daha artıq diqqət yetirməlidir. Məhkəmə iclasında sənədlərin elan olunması qaydalarına xüsusi diqqət yetirməli, sənədin natamam, yaxud bir hissəsinin elan olunmasına yol verilməməlidir. Sənəd tam elan olunmaqla onun araşdırılmasına şərait yaradılmalı, iştirakçıların arzusu olduğu təqdirdə sənədlə şəxsən tanış olmalarına şərait yaradılmalıdır. Tələskənliyə, səbirsizliyə qətiyyətlə yol verilməməli, sübutların aşkarlıq və obyektiv şərait yaratmaqla araşdırılmasına nail olunmalıdır. Əlavə sübutların tələb olunması, onların təqdim olunması, şahidlərin, ekspertlərin dəvət olunması barədə irəli sürülən vəsadətlər qanun tələb etdiyi qaydada müzakirə olunmalı, vəsadətin rədd olunması lazımi qaydada əsaslandırılmalıdır.

Məhkəmə tərkibinə etiraz barədə verilən vəsatətlər yalnız müşavirə otağına çəkilməklə müzakirə olunub həll olunmalı və motivli qərardad çıxarılması ilə nəticələnməlidir. Məhkəmə sənədlərinin tərtibinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hakimlər yaddan çıxartmamalıdırlar ki, onların qələmindən çıxan hər hansı bir sənəd geniş kütlə tərəfindən oxunur, öyrənilir və onun savadlı hüquqi baxımdan əsaslı yazılmasından asılı olaraq hakimin ləyaqətinə qiymət verilir. Yuxarı məhkəmə isə ilk növbədə bu sənədlərin qanuni və əsaslı olmasını yoxlayır.

Məhkəmə etikasının əsas tələblərindən biri də bu sənədlərin tərtibində tələsikliyə, laqeyidliyə yol verilməməsidir. Savadlı və qanuna əsaslanaraq tərtib edilən məhkəmə sənədinin böyük tərbiyəvi və əxlaqi əhəmiyyəti var, bu sənədlər normativ və qanun qüvvəli akt kimi sayılır, bu sənədləri öyrənən vətəndaşlar öz davranışlarında onların göstərişlərinə əməl edirlər.

Cinayət və başqa hüquq pozğunluqlarının baş vermə şərait və səbəblərinin araşdırılmasına həmçinin xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Mülki işlər üzrə işin xüsusiyyətindən, iddianın mahiyyətindən asılı olaraq qanunların öyrənilməsinə və tətbiq edilmə tərzinə diqqət artırılmalıdır. Vəzifəyə bərpa, mənzil – əmlak mübahisə işləri üzrə çox hallarda nöqsanlara yol verilir. Vəzifəyə bərpa işlərinə baxarkən yaddan çıxarmaq olmaz ki, hazırki işsizlik şəraitində bu iddialara əsaslı baxılıb həll olunmasının böyük sosial, iqtisadi, bəzi vaxt siyasi əhəmiyyəti vardır. İddianın təmin yaxud rədd edilməsi tək iddiaçının yox, onun ailə üzvlərinin və yaxınlarının müqəddəratlarına ciddi təsir edir.

Boşanma, əmlak tələbi işlərinə həmçinin baxılarkən tərəflərin barışmasına səy artırılmalıdır. Uşaqlı ailənin dağılması, yaddan çıxarmaq olmaz ki, uşaqların çox vaxt faciəsi ilə nəticələnir, gələcək sağlam nəslin yaranmasına öz mənfi təsirini göstərir.

Məhkəmə etikasını bu qeyd etdiklərimizlə bitmir. Əsas məsələ hakimlərin daxili mədəniyyəti, onun öz bilik səviyyəsinin artırılmasına səyi, insanlara qarşı münasibətini qurması, ümumi davranış qaydalarına əməl etməsidir. Adı vətəndaş etdiyi hərəkətləri hakim özünə rəva görə bilməz, o, özünün davranışı ilə mədəni və əxlaqi baxımdan fərqlənməlidir.

Konstitusiyamızın 65-ci maddəsinə əsasən, məhkum edilən şəxsin öz barəsində çıxarılan hökmə yuxarı məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması haqqında müraciət etmək hüququ vardır. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanunun 4-cü maddəsi Konstitusiyamızın bu göstərişinə əsasən, üç pilləli məhkəmə quruluşu müəyyən edir və işlərə baxılmanın əsas prinsiplərini təsbit edir. Məhkəmə quruluşunun bu qaydada təşkil edilməsi etika prinsiplərinə uyğun olmaqla, aşağı pillədə dayanan məhkəmələrin nöqsanlarının aradan qaldırılmasına xidmət edəcəkdir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyan, ziyan vuran orqan tərəfindən ödənilir.

İnsana həyat bir dəfə bəxş edilir, əgər o həyatının bir hissəsini azadlıqdan məhrum edilmə şəraitində, heç bir təqsiri olmadan keçirirsə və sonra təmizə çıxarılsa, biz ona itirilmiş illərini, aylarını və günlərini qaytarmaq imkanında deyilik.

Konstitusiyamızın 27 və 28-ci maddələri yaşamaq və azadlıq hüquqlarının hər kəsə mənsub olmasından bəhs edir. Bu maddələrdəki normalar məhkəmələri insanlara daha diqqətli yanaşmağa çağırır, bu çağırışa əməl etmək məhkəmələrin borcu və vəzifəsidir.

Konstitusiyamızın 149-cu maddəsinin VII bəndini bir də yada salmağı vacib bilirik, təsbit edilir ki, «normativ hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafelərə, bərabər münasibətə) əsaslanmalıdır». Məlumdur ki, məhkəmələrin çıxardıqları hökm və qətnamələr icrası məcburi olan normativ aktlardır.

Yüksək etik normalara cavab verən bu tələb hakimlərin daima diqqət mərkəzində olmalıdır.

2. MƏHKƏMƏ ETİKASININ ÜMUMİ MƏSƏLƏLƏRİ.

Qeyd etdik ki, məhz məhkəmə prosesindəki araşdırmada ədalət mühakiməsinin əxlaqi başlanğıcı özünü aydın surətdə göstərir, çünki məhkəmənin əxlaqi fəaliyyətinin məzmununu ədalətlik, qərəzsizlik, kənar təsirdən istisnalar təşkil edir.

Məhkəmə fəaliyyətinə qiymət verilərkən on-un qəbul etdiyi qərarların haqq-ədalətə uyğun olması nəzərə alınır.

İnsanlara və cəmiyyətə ancaq və ancaq ədaləti göz-ləyən, qərarlara, əxlaqi dəyərlərə cavab verə bilən məhkəmə lazımdır.

Məhkəmə fəaliyyəti cəmiyyətin və xalqın gündəlik həyatı, məişəti və rifah halı ilə əlaqədardır, məhz bu səbəbdən də məhkəmə xalqa yaxın olduğu kimi, onun qəbul etdiyi qərarlar xalqı və cəmiyyəti qane etməlidir.

Məhkəmənin dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi tanınması, onun xalqın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində üzərinə düşən məsuliyyətli vəzifənin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi kimi səciyyələndirilməlidir.

Məhkəmə eyni zamanda hakimiyyətin sərbəst qolu kimi dövlətin maraqlarını, onun təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində öz fəaliyyətini qurmalıdır.

Məhkəmənin hər iki fəaliyyət sahəsi biri-digərinə ziddiyyət təşkil etmir, ona görə ki, dövlət hakimiyyətinin, Konstitusiyanın 1-ci maddəsində göstəriləyi kimi yeganə mənbəyi xalqdır. Bu baxımdan məhkəmənin fəaliyyəti hər iki sahəni təmsil etməli, onların istək və arzularına əsasən istiqamətləndirilməlidir.

Məhkəmənin hər bir ədalətli, qanuni və dəlil-sübutlar əsasında qəbul etdiyi qərar dövlətin təməlini möhkəmləndirir, insanlarda haqq-ədalətə inam yaradır.

Dövlət hakimiyyəti məhkəmələrin özünəməxsus fəaliyyətlərini yüksək qiymətləndirir, onların çox da asan olmayan vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmələri üçün lazımı qayğı və şərait yaradır.

Dövlət heç vaxt əvvəllərdə, inzibati amirlik dövründə olduğu kimi, heç bir halda tələb etmir ki, kimsə haq-nahaq məhkum edilsin. Yeganə tələb ədalətli, qanuni və qərəzsiz qərarların çıxarılmasıdır. Hər bir vətəndaş dövlət üçün qiymətlidir, onun əsassız və ədalətsizliklə məhkum edilməsi dövlət üçün və şəxsin özü və ailəsi üçün böyük faciədir. Bununla yanaşı, insanların hüquq və azadlıqlarını tapdalayan, onlara məhəl qoymadan ictimai təhlükəli əməllər törədən şəxslərin layiqli cəzaya məhkum edilməsi cəmiyyəti belə elementlərdən təmizləyir, insanlarda məhkəmələrə qarşı iftixar hissi oyadır.

Məhkəmə fəaliyyətinin bariz əsaslarından vacib olanın biri də bərabərliyin gözlənilməsidir.

Qanun hamı üçün eyni qüvvədədir, o günəş kimidir, onun ziyası hər kəs üçün eyni dərəcədə faydalıdır. Bu baxımdan cinayət törətmiş hər bir kəs yalnız etdiyi əmələ görə məsuliyyət daşmalıdır, hər hansı istisnaya yol verilməməlidir. Hər hansı qeyri - obyektiv və yaxud qərəzlə çıxarılan qərar məhkəməyə olan inamı qırır, ədalət və əxlaq prinsiplərinə zərbə vurur.

Qeyd etdiyimiz kimi məhkəmənin təqsirkara qarşı tətbiq etdiyi hər hansı cəza qisas məqsədi yox, yalnız cəmiyyəti cinayətkar ünsürlərdən təmizləməklə, xəbərdarlıq məqsədini daşıyır.

Qanun tələb etdiyi kimi, məhkəmə təyin etdiyi cəza ağırlığı ilə yox, ədalətliyi ilə seçilməlidir.

Heç vaxt cəzanın nə olursa olsun ağırlığı cinayətkarlıqla mübarizədə önəmli vasitə kimi əhəmiyyət kəsb etmir. Əksinə həm məhkum ediləndə və həm də cəmiyyətdə narazılıq hissi ilə qarşılır. Cəza əmələ görə uyğun və digər

xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla ədalətli olmalıdır. Bunu qanun və əxlaq meyarları tələb edir.

Ədalət mühakiməsini həyata keçirməli olan şəxslər öz peşələrini əsaslı surətdə bilmələrindən başqa bu məsul vəzifənin öhdəsindən gəlməsi üçün şəxsi və yüksək keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanunda göstərilir ki, fiziki və əqli qusurlarına görə hakim səlahiyyətlərini yerinə yetirməyə qadir olmayan, cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş, hakimin adı ilə bir araya sığmayan hərəkətlərə yol verdiyinə görə vəzifədən azad edilmiş şəxslər hakim ola bilməzlər.

Göründüyü kimi hakim vəzifəsini daşımaq üçün sadalanan keyfiyyətlər, hüquq sahələrində 5 ildən az olmayan, ali təhsilə malik olan Azərbaycan vətəndaşları hakim vəzifəsinə layiq görülə bilərlər.

Hakim vəzifəsini daşıyan şəxslər eyni zamanda əxlaq və mənəvi tələblərə cavab verməlidir.

Davranışı, mədəniyyəti, dünyagörüşü, və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqlənməlidir.

Ona verilən geniş səlahiyyətlərdən istifadə edərkən qanunla müəyyən edilmiş ölçülərdən və sərhədlərdən kənara çıxmamalı, daxili inamını ədalətlik prizması üzərində qurmalıdır.

Müəlliflər yekdil fikir söyləyirlər ki, məhkəmə hakimiyyəti obyektiv və qərəzsiz olmalıdır, ona görə ki, qeyri-obyektiv və qərəzli olan məhkəmə ədalətli hökm çıxara bilməz.

Əgər bunu edərsə ədalət mühakiməsi barədəki fikrin özünü puça çıxarar və haqsızlığa yol açmış olar.

Çoxillik həyat təcrübəsi bu fikirlərin və rəylərin doğruluğunu təsdiq edir. Vaxtilə günahsız şəxslərə divan tutulması deyilənlərin bariz təsdiqidir. Bəzi hallarda hakimlərə edilən kənar təsirlər nəticəsində həqiqətə və ədalətə cavab

verməyən məhkəmə qərarlarının çıxarılmasına səbəb ola bilər. Müəlliflər hesab edirlər ki, bu həmçinin çox təhlükəli bir hal kimi dəyərləndirilməlidir.

Məhkəmələr və hakimlər haqqındakı Qanun bu məsələyə toxunaraq göstərir ki, hər hansı bir şəxs tərəfindən, hər hansı bir səbəbdən bilavasitə, yaxud dolayı yolla məhkəmə icraatına məhdudiyət qoyulması, təsir, hədə və müdaxilə edilməsi yolverilməzdir və respublika qanunvericiliyinə əsasən müvafiq surətdə məsuliyyətə səbəb olur. (Qanunun 9-cu maddəsi)

Azərbaycan Respublikası cinayət məəcəlləsinin 286 –cı maddəsi Qanunda nəzərdə tutulan tələbə uyğun olaraq müəyyən edir ki, “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane olma məqsədilə məhkəmə fəaliyyətinə hər hansı formada müdaxilə etmə” cinayət məsuliyyətinə səbəb olur və təqsirin ictimai təhlükəlilik dərəcəsiindən asılı olaraq müxtəlif cəza növlərinin tətbiqinə səbəb olur.

Qanunların sadalanan tələbləri, həyatı təcrübə və əxlaqi cəhətdən yüksək qiymətləndirilən keyfiyyətlər, hakimdən yüksək peşəkarlıqla yanaşı, prinsipiallıq və barışmamazlıq tələb edir.

Hakim istintaqın nöqsanlarına və ədalətsiz hərəkətlərinə, proses iştirakçılarının hüquqlarına qarşı ehtinasızlığına qarşı tələbkar olmalı və barışmazlıq nümayiş etdirməyi bacarmalıdır. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, məhkəmə insan müqəddəratını həll edir. Hər hansı biganəlik bu halda dözülməz sayılmalıdır.

Tanrı insana həyatla yanaşı azadlıq və sərbəstlik bağışlayır. Bunu onun əlindən yalnız o vaxt almaq olar ki, buna əsaslı və qanuni səbəblər olsun.

Təqsirsizlik prezimpsiyası tələb edir ki, yalnız qanuni yolla əldə edilmiş sübutlara əsasən qəbul edilən qərar ədalətli sayıla bilər.

Hər hansı şübhə doğuran sübut yaxud dəlil təqsirin əsasına qoyula bilməz.

M.S.Stroqoviçin fikrinə görə, təqsirsizlik prezumpsiyası cinayət prosesinin əsas prinsipi olmaqla bərabər xüsusi prosessual əhəmiyyətə malikdir. Bu geniş mənada insan şəxsiyyətinə verilən qiymətdir, onun mənliliyinə hörmətdir, onun ləyaqətinə, şərəfinə verilən dəyərdir, baxmayaraq ki, o cinayətdə təqsirləndirilir.¹

Beləliklə, hakim peşəsi həm böyük məsuliyyətli və həm də yüksək dəyəərə layiq görülən şərəfli vəzifədir.

Bu peşə təyinatına görə mürəkkəbdir və xüsusi istedad tələb edir

Hakim məhkəmə prosesini idarə edərkən öz hissiyatını və təəsüratını gizlətməyi bacarmalıdır. Əks təqdirdə onun obyektivliyinə qarşı şübhə yarana bilər.

Məhkəmə iştirakçıları, hakim müşavirə otağından çıxana qədər onun gəldiyi nəticəni hiss etməməli və bilməməlidirlər.

Məhkəmə iştirakçılarına və tərəflərinə qarşı münasibətlərdə fərq qoyulmamalıdır.

Qaldırılan vəsatətlərə diqqətlə yanaşılmalı, işin obyektiv əsaslandırmasına və həqiqətin meydana çıxarılmasına yardım edə bilən vəsatətlər təmin edilməli, onların araşdırılmasına həssaslıqla yanaşılmalıdır.

Əsassız hesab edilən vəsatətlər rədd edilərkən o yüksək səbirliklə əsaslandırılmalıdır. Hakim vəsatətin rədd edilməsini əsaslandırmaq üçün məhkəmə iştirakçıları başa düşə biləcəkləri tərzdə izahat verilməlidir.

Prosesin sadələşdirilməsinə və qanun nəzərdə tutduğu tələblərə biganə yanaşılmasına yol verilməməlidir.

¹ M.C.Строгович – та же работа. стр. 73.

Yəqindir ki, hakimlərə qarşı irəli sürülən tələblərin layiqincə yerinə yetirilməsi üçün, hakim seçilən və təyin edilən şəxslərin yüksək bilik və bacarıqları olmalıdır.

Bu baxımdan qanun bir sıra şərtlər və tələblər irəli sürür. Hakimliyə namizəd irəli sürülən şəxsin yaşı 30-dan aşağı olmamalı, ali hüquq təhsili olmalı, hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq iş stajı olmalıdır.

İkili vətəndaşlığı, digər dövlətlər qarşısında öhdəliyi olanlar, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə qərarı ilə təsdiq olunanlar, əvvəllər məhkum olunmuşlar və hakim adı ilə bir araya sığışmayan hərəkətlərə yol verdiyinə görə vəzifədən azad edilənlər hakim ola bilməzlər.

Hesab edirik ki, hazırda hakim vəzifəsinə irəli sürülən şəxslərin peşə bacarıqlarının test yolu ilə yoxlanılması və şifahi imtahana cəlb edilməsi gələcəkdə hakim vəzifəsinə seçilən və təyin edilənlərin bu şərəfli və məsul vəzifələrə layiqli insanların cəlb edilməsinə müsbət təsir edəcəkdir.

Hakimlərin öz vəzifələrinə və peşələrinə daha layiqli və məsuliyyətlə yanaşmaları üçün respublika qanunvericiliyi onların maddi və sosial təminatının yaxşılaşdırılması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Onların vəzifə maaşları milli məclisin vəzifəli şəxslərinin maaşlarına uyğunlaşdırılmış, mənzillər və məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri həyata keçirilir.

Hakimlərin məsuliyyət dərəcəsi və tutduqları mövqedən asılı olaraq onların maddi və mənəvi tələbləri nəzərə alınır.

Respublikada həyata keçirilən hüquq islahatı ilə əlaqədar olaraq üç pilləli məhkəmə hakimiyyəti yaradılıb.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 125-ci maddəsinə əsasən məhkəmə hakimiyyətini Konstitutsiya məhkəməsi, respublika Ali məhkəməsi, apellyasiya məhkəmələri, ümumi və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət məəcəlləsinin 15-ci maddəsi cinayətlərin təsnifatını müəyyən edir. Cinayət məəcəlləsində cinayət təhdidi altında olan əməllər öz xarakterindən və ictimai təhlükəlik dərəcəsiindən asılı olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünür. Bu təsnifata əsasən bölünən cinayətlərə görə müəyyən hədlərdə cəza müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olaraq bu növ cinayətlərə hansı səviyyədə dayanan məhkəmələrin baxacağı müəyyən edilir.

Qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi 7 ildən artıq olmayan, əməllərdə təqsirli bilinən şəxslərin barəsində olan cinayət işlərinə şəhər və rayon məhkəmələrində baxılır.

Bu həddən yuxarı cəza nəzərdə tutan cinayət işlərinə ağır cinayət işlərinə baxan məhkəmələr baxır.

Şəhər və rayonlarda fəaliyyət göstərən məhkəmələrdə hakimlər işlərə təkbaşına baxdıqları halda, ağır cinayət işlərinə baxan məhkəmələr üç peşəkar hakimin iştirakı ilə işlərə kollegial tərkibdə baxırlar.

Məhkəmə araşdırılması ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsinin ən məsuliyyətli mərhələsi olduğuna görə bu mərhələdə cinayət işlərinə baxılması daha artıq diqqət tələb edir.

Bu mərhələdə işlərə açıq məhkəmə iclaslarında tərəflərin iştirakı ilə baxılması, məsuliyyətə alınan şəxsə təqdim edilən ittiham üzrə cinayət əməlinin nə dərəcədə sübut edildiyi, zərərçəkmiş şəxsin təqsirkara qarşı irəli sürdüyü ittihamların əsaslılığı, mülki tələbin işin hallarına uyğunluğu və digər məsələlər aydınlaşdırılmalıdır.

Nəticələrdən asılı olaraq təqsirləndirilən şəxsin əməli müvafiq, cinayət məəcəlləsinin aidi maddələri ilə tövsifləndirilməli və əmələ, onun təhlükəlilik dərəcəsinə və təqsirkarın şəxsiyyətinə müvafiq cəza təyin edilməlidir.

Cinayətlərin yuxarıda göstərilən qaydada təsnifatının müəyyən edilməsi və buna əsaslanmaqla həmin cinayət işlərinə baxan məhkəmələrin dərəcələrinin təşkilatlandırılması aşağıda gətirdiyimiz dəlillərə görə əsaslı və məqsədə müvafiq sayılmalıdır.

Məlum həqiqətdir ki, təhlükəli və xüsusi ilə təhlükəli cinayətlər cəmiyyətdə daha çox narahatlıq doğurur, onlar daha çox şəxslərin cinayət orbitinə cəlb olunmasına səbəb olur. Digər tərəfdən qanunvericilik həmin əməllərə görə daha ciddi cəzalar nəzərdə tutur.

Bu əsaslara görə yəqindir ki, bu növ işlərə daha ixtisaslı hakimlərin baxması tələb edilir. Bu cinayətlərin baş vermə səbəb və şəraitlərin müəyyən edilməsi daha artıq maraqlıdır.

Yəqindir ki, bu cinayətlər üçün xüsusi məhkəmələrin yaradılması yuxarıda sadaladığımız və digər əsaslara görə daha böyük effekt verə bilər.

Söylənən bu fikir heç də böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslərə hər hansı güzəşt edilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir. Əksinə böyük çaylar öz məcrasını kiçik axarlardan götürdüyü kimi, ağır cinayətlər də öz məcrasını kiçik hüquqpozmalardan və yüksək ictimai təhlükə törətməyən əməllərdən götürür.

Bu cinayət əməllərinə heç bir vəchlə bəraət qazandırılı bilməz, lakin onların qarşısının alınması, onlarla mübarizə daha az zəhmət tələb edir.

Bu işlərə hakimin təkbaşına baxması da yuxarıda qeyd edilənlərə görə əsaslı sayılmalıdır.

Konstitusiyanın yüksək etik dəyərlərə cavab verən normalarından biri də «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər» göstərişidir.

Bu normanın xüsusi əhəmiyyəti ondadır ki, heç bir orqan, hətta hakimiyyətdə ədalət məhkəməsinin funksiyalarına qarışa bilməz və bu funksiyanı icra etməyə təşəbbüs göstərə bilməz. Digər xüsusi əhəmiyyəti ondadır ki, ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsi və onun düzgün həyata keçirilməsi məsuliyyəti məhkəmələrin üzərinə düşür. Konstitutsiyanın 125-ci maddəsinin VI hissəsində müəyyən edilir ki, «Məhkəmələrin səlahiyyətlərinin dəyişdirilməsi məqsədi ilə müəyyən olunmamış hüquqi üsulların tətbiq edilməsi və fəvqəladə məhkəmələrin yaradılması qadağandır». Göründüyü kimi, bütün şəraitlərdə məhkəmələr öz funksiyalarını icra edir və hər hansı yeni qurumun bu funksiyalarını icra edilməsinə cəlb edilməsi birmənalı olaraq rədd edilir.

Ölkənin müxtəlif tarixi mərhələlərində hər hansı, ədalət mühakiməsindən, əlavə qurumların yaradılması ölkə xalqının başına gətirdiyi fəlakətin acı nəticələri hələ də insanların xatirələrindədir və belə halların qəti qadağan edilməsi yüksək qiymətə malikdir.

Məhkəmə islahatının aparılması ilə əlaqədar «Xalq iclasçıları» institutunun ləğv edilməsi öz vaxtında və düzgün qəbul edilmiş tədbir kimi qiymətləndirilmişdir. Məlum məsələdir ki, həmin institut sosializm cəmiyyətinin özünə-məxsus prinsiplərinə uyğun olaraq yaradılmış, məhkəmə qərarlarını hüquqi tələblərdən daha artıq «komunizm» ideyalarına xidmət edirdi.

«Xalq iclasçılarının» siyahısı əvvəlcədən partiya təşkilatlarında gözdən keçirildikdən sonra icra orqanlarında təsdiq edilirdi.

Əsas meyyar kimi iclasçı «seçilən» şəxsin Komunist Partiyasına sədaqətli olması qəbul edilirdi.

Həmin şəxsin özünün şəxsi keyfiyyətləri, dünya görüşü, təhsili qəti surətdə nəzərə alınmırdı.

Yəqindir ki, bu əsasla iclasçı siyahısına salınan şəxs ədalətə yox, onu irəli çəkən partiyaya və onun ideyalarına xidmət edirdi.

Hazırkı şəraitdə yalnız ali hüquqi təhsili olan, təcrübəli hakimə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin tapşırılması və onun həm şəxsi və həm də peşə fəaliyyətinə görə tam məsuliyyət daşması, onun çıxardığı qərarların haqq-ədalət tələblərinə cavab verməsi ilə səciyyələnməlidir.

Hakimlərin heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tutmağa cəlb edilə bilməməsi, həmçinin kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmasının qadağan edilməsi öz növbəsində hakimlərin bilavasitə öz məsuliyyətli vəzifələrinə diqqətinin artırılmasına xidmət etməlidir.

“Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunu”un 27-ci maddəsində ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmənin tərkibində andlılar məhkəməsinin yaradıla bilməsi göstərilir.

Hazırda bu institutun yaradılması hələlik təxirə salınmasına baxmayaraq gələcəkdə həyata keçirilməsi faydalı ola bilər, bu şərtlə ki, vaxtilə xalq iclasçılarının seçimində yol verilən hallara burada yol verilməsin.

Ağır cinayətlərə baxan məhkəmələrdə işlərə kollegiyal tərkibdə baxılması yəqindir, çıxarılan qərarların keyfiyyətinə müsbət təsir göstərməlidir. Prosesdə sədrlik edən hakimdən başqa digər iki hakimin prosesdə aktiv iştirak etmələri məhkəmə araşdırmasını daha cəlbədicə etməklə yanaşı daha ədalətli nəticənin alınmasına səbəb ola bilər. Bütün hallarda məhkəmə prosesinin qanuna uyğun aparılması, qaydalara əməl edilməsinə nəzarət funksiyası sədirlik edən hakimin üzərində qalır. Digər hakimlərlə sədrin münasibəti əxlaq qaydalarına uyğun olaraq qurulmalıdır, müraciətlər yalnız sədrin icazəsinə əsasən edilməlidir, hər hansı təhriflərə yol verilməməlidir.

Məhkəmə kollegial tərkibdə müşavirə otağına çəkilərkən və iş üzrə toplanmış sübutlara qiymət verildərkən,

tövsüfün əmələ görə düzgün müəyyən edilib- edilməməsi və təyin edilə biləcək cəzanın həddi müəyyən edilərkən hakimlərin bərabərlik hüquqları ciddi surətdə qorunmalı, qəbul edilən qərar çoxluğun gəldiyi nəticəyə görə formalaşmalıdır.

Müşavirə otağının sirri ciddi surətdə qorunmalı, hökmün yaxud qərarın çıxarılmasından əvvəl hər bir hakimə öz fikrini söyləməsinə şərait yaradılmalıdır. İctimai rəyin yaranması üçün işin bütün halları birər-birər nəzərdən keçirilməli, sübutların kifayətli olması müəyyən edildikdən sonra digər problemlərə münasibət bildirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət prosessual məcəlləsinin 346-cı maddəsində müşavirə otağında müzakirə edilən məsələlər ardıcılıqla verilir. Onlardan bəzilərinin əxlaqi dəyərlərə münasibəti olduğundan onların üzərində dayanmağı vacib bilir.

Təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əməldə cinayət tərkibinin olması və şəxsin bu əməli törətməkdəki təqsirinin sübuta yetirilib- yetirilməməsi ən vacib məsələlərdəndir.

Bu iki tələbin müəyyən edilməsindən asılı olaraq şəxsin aqibəti müəyyən edilir. Əməlin bəzi hallarda zahiri əlamətləri cinayət əməlinə oxşadığı halda, tərkibin əlamətlərinin tam olmadığı aşkarlanır. Məsələn şəxsin zəruri müdafiə və yaxud son zərurət qarşısındakı hərəkətləri, yaxud şəxsin cərrahiyyə əməliyyatından sağ çıxmaması. Hər üç halda təqsirləndirilən şəxslər, əgər qanunda nəzərdə tutulan sərhədlərdən kənara çıxmayıblarsa hərəkətlərində və əməllərində cinayət tərkibi yoxdur. Bu əməllər əxlaq qaydalarına və qanunlara əməl edilməklə həyata keçirilir.

Digər nəzəri cəlb edən məsələlərdən biri yetkinlik yaşına çatmayan təqsirli şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin təyin edilməsinin mümkünlüyüdür. Məlum məsələdir ki, bəzi hallarda yeniyetmə yaşlı şəxslərin təhriki ilə cinayətə sövq edilir, onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi bütün hallarda əks effektə səbəb ola bilər. Məhz bu

hallarda tərbiyəvi-məcburi tədbirlərin qəbul edilməsi qanuna və əxlaqi tələblərə cavab verir. Məlum məsələdir ki, hər bir cinayəti törədən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi və gələcəkdə törədilə biləcək cinayətlərin qarşısının alınması cinayətkarlıqla mübarizədə əsas rol oynayır. Ona görə də lazımi əsaslar olduqda belə xüsusi qərarların çıxarılması xüsusilə əxlaqi dəyərlərə cavab verir. Qeyd etdiyimiz kimi hər bir cinayət əməli qeyri - əxlaqi mahiyyət daşımaqla cəmiyyətdə nifrət və ikrah hissi yaradır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət məəcəlləsinin 59-cu maddəsi cəzanı yüngülləşdirən halların siyahısını sadalayır və müəyyən edir ki, cəza təyin edilərkən maddədə göstərilməmiş başqa hallar da cəzanı yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alına bilər. Qanunun bu göstərişi humanistlik baxımından əhəmiyyətli olduğu kimi, əxlaqi cəhətdən yüksək dəyərə malikdir. Bəzi hallarda cinayətlər elə şəraitdə törəyir ki, onu edən şəxsin bu əməli etməkdən başqa çıxış yolu qalmır. Belə hallarda məhkəmənin müdrüklük göstərməsi cəmiyyət üzvlərində məhkəməyə qarşı hüsnü - rəğbət yaradır, onun nüfuzuna müsbət təsir edir.

Kolleqial qaydada müşavirə otağında aparılan müzakirədə hakimlər bitərəf qala bilməz, bütün hallarda müzakirə edilən məsələlərə öz münasibətini bildirməlidir, bəzi hallarda müzakirə edilən məsələlərin həllində fikir ayrılığı yarana bilər. Belə hallarda əksəriyyətin fikri əsas götürülməklə son qərar çıxarılır, azlıqda qalan hakim 3 gün müddətində xüsusi rəyini yazıb sədrlik edən hakimə təqdim edir. Xüsusi rəy Apellyasiya və Ali məhkəmə işə baxarkən nəzərdən keçirilir. Qanunun bu göstərişi bir tərəfdən hakimlərin öz fikirlərindəki sərbəstliyini təmin edir, digər tərəfdən bu fikirlərə normal münasibətin olmasından xəbər verir.

Hakimlər bütün məsələlər üzrə fikir söyləmələrinin vacibliyi əxlaqi cəhətdən əhəmiyyətlidir, ona görə ki, müqəddəratı həll edilən şəxs haqqında fikir yürüdülməsi

həm mənəvi və həm də qanuni borcdur, bundan boyun qaçırılması mümkünsüzdür.

Hakimlər tərəfindən təkbaşına baxılan işlər üzrə hakimin müşavirə otağına çəkilməsi və orada iş üzrə öz fikirlərini yekunlaşdırması təkliddə və qapı arxasında həyata keçirilir. Burada kiminləsə müzakirə aparmağa, fikir yürütməyə imkan yoxdur. Bütün qanuni və əxlaqi məsuliyyət hakimin üzərinə düşür.

Prosesin obyektiv şəraitdə aparılması və əsaslı-qanuni qərarın çıxarılması, onun təkliddə öhdəsinə düşür. Yuxarıda sadaladığımız qanunun tələbləri onun tərəfindən icra edilir.

Kolleqiyal tərkibdə xalq iclasçılarının və andlı iclasçıların məhkəmə fəaliyyətində iştirak etmələrinə qarşı müəlliflər müxtəlif fikirlər irəli sürürlər.

Məsələn L.D. Kokarev hesab edir ki, xalq nümayəndələrinin ədalət mühakiməsində iştirak etməsindən məhrum edilmələri ədliyyə orqanlarının məhkəmələrin fəaliyyətinə müdaxilə edilməsinə şərait yaradır. Onların peşəkar hakimlərə hər hansı təzyiq etmələrinə şərait yaradır. Bu da öz növbəsində «sözə yatan» hakimlərin peyda olmasına səbəb olur. Bu hallar ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane olur.¹

Bu və buna oxşar fikirlərin əsaslı olması mübahisəlidir ona görə ki, faktlara əsaslanmır, hüquqi və əxlaqi dəyərlərlə səsleşmir. Hər bir hakim bilir və dərk edir ki, qəbul etdiyi qərar onun qərarıdır, bu qərarın qanuni və əsaslı olmasına görə o şəxsən məsuliyyət daşıyır və bu məsuliyyəti kiminləsə bölməsi müşğüldür və qeyri-mümkündür.

Bundan əlavə məlum məsələdir ki, məhkəmənin qəbul etdiyi qərardan həm narazı tərəf və həmçinin prokuror şikayət verə bilər. Bu şikayətlər əsasında işlərə Apellasiya,

¹ Кокарев Л.Д. , Котов Д.П. – Этика уголовного процесса. Воронеж, 1993.с.115-150

Ali məhkəmə və sonda Konstitusiya məhkəməsi baxa bilir. Yəqindir ki, məhkəmənin çıxardığı qərarın qanuni və əsaslı olub-olmaması yuxarı məhkəmələr tərəfindən araşdırılır, əsassız olduqda ləğv edilir və qanunsuz hərəkətə yol verən hakim barəsində müəyyən ölçü qəbul edilir.

Bu qeyd edilənləri hakimlər bilir və inandırıcı deyil ki, bunları bilə-bilə kiminsə təsiri altına düşərək doğru olmayan qərar qəbul etsin.

Yəqindir ki, bunda özünün şəxsi məqsədi və niyyəti yoxdursa, yuxarıda qeyd etmişdik ki, məhkəmə iclasında sədirlik edən hakim təkbaşına işlərə baxdıqda və yaxud işlərə kolleqial tərkibdə baxıldıqda təqsirləndirilənə, tərəflərə və digər iştirakçılara fərqli münasibət bəslənilməsinə yol verilməməlidir. Belə hallara yol verilməsi son nəticədə məhkəmə səhvlərinə yol açır.

Hakimlər heç vaxt ibtidai istintaqda toplanan sübut və dəlillərin təsiri altında olmamalıdırlar. Yadda saxlamalıdır ki, bir sıra hallarda müstəntiqlər istintaqı tez başa çatdırmaq məqsədi ilə işdə olan bütün halları yoxlamır, təqsirləndirilən şəxsin və şahidlərin ifadələrini axıra qədər yoxlamır, lazım olan digər istintaq hərəkətlərini aparmadan boyun qaçırırlar. Nəticədə məhkəməyə çiy işlər təqdim edilir. Ona görə də hakim heç vaxt istintaq sənədlərini dərindən yoxlamadan onların düzgünlüyünə inanmamalıdır.

Sübutları hərtərəfli yoxlamadan onlara qiymət verilməsi təqsirsizlik prezumpsiyasının tələblərinə zidd olmaqla qeyri-əxlaqidir.

M.S.Stroqoviç hesab edirdi ki, hakimdə daxili inam yalnız sübutları qanun tələb etdiyi qaydada araşdırıb, onların doğruluğunun yəqin etdikdən sonra yaranır. Daxili inam hakimin işin hallarına qarşı yaranan psixoloji halıdır.¹

¹ М.С. Строгович – та же работа. стр. 42-49

Qanunun tələbinə görə işin hallarının müəyyən edilməsi və əməli düzgün qiymətləndirmək üçün sübutların qanuni yollarla toplanmasına inam yarandıqdan sonra onlara qiymət verilə bilər.

Həç bir sübuta digər sübutlara nisbətdə üstünlük verilə bilməz. Ələlxüsus təqsirin etiraf edilməsi faktının həqiqətə uyğunluğu dərindən yoxlanılması daha vacibdir.

Bəzən istintaq altında olan şübhəli şəxs istintağı düzgün olmayan istiqamətə yönəltmək məqsədi ilə həqiqətə uyğun olmayan uydurma etiraf barədə təəssürat yaradır. Hakimin peşə qabiliyyətini məhz belə etirafın yalan olmasını sübut edilməsində görürük.

Məhkəmənin tərkibi, protokolu aparan katibi, ittihamı müdafiə edən prokuroru və müdafiəçini elan edərkən həmin şəxslərə qarşı etirazın olub-olmaması məhkəmə iştirakçılarından və təqsirkardan soruşulmalıdır.

Təqsirkara onun hüquqları izah edilərkən hüquqlarını dəqiq bilməsi üçün onun başa düşəcəyi tərzdə izahat verilməlidir. Eləcədə zərərçəkmişə və digər proses iştirakçılarına hüquqları izah edilməlidir.

Prosesdə elə şərait yaradılmalıdır ki, proses iştirakçıları hiss etsinlər ki, onlar sərbəst surətdə, qanun onlara verdiyi hüquqlardan istifadə edə bilərlər və məhkəmə məhz bu istiqamətdə, yəni hüquqlara hörmət etmək istiqamətində fəaliyyətini nizamlayacaqdır.

Prosesdə belə abu- havanın yaradılması işin bütün hallarının aşkarlanmasına yardım edər və obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsini asanlaşdırar.

Hakim təqsirkara münasibətdə diqqətli olmalıdır, ona, onun haqqında nə fikirdə olmasını sezdirməməlidir. Ona müraciətdə nəzakət qaydalarına uyğun olan tərzdə hərəkət etməlidir.

Sübutları tam araşdırmadan hakimin daxili düşüncəsi hər hansı rəyin formalaşmasına yol verməməlidir. Bu

mərhələlərdə hakimın daxili düşüncəsi sərbəst olmalıdır. Əgər belə olmasa və yaxud hər hansı hissiyata qapılsa səhvə yol verə bilər.

Hakim təqsirkara və digər məhkəmə iştirakçlarına onların qanuni hüquqlarını elan edərkən, ayrı-ayrılıqda hüquqlarını başa düşüb-düşməməsini soruşmalı, lazımı olduğu halda daha geniş izahat verməlidir.

Məhkəmə gedişatında qanunla qorunan hüquqlara tam əməl edilməli, təqsirkara, şahidlərə öz ifadələrini sərbəst surətdə vermələrinə şərait yaradılmalıdır.

Yalnız işdən kənara çıxıldığı hallarda ifadəyə müdaxilə edilməli və ifadə verən şəxsi işin hallarına aid olan məcrayə yönəltməlidir. Qalan hallarda sözün kəsilməsinə yol verilməməlidir.

Tərəflərin vəsatətləri diqqətlə dinlənilməli, işin hallarının aydınlaşdırılmasına yardım edə biləcək vəsatətlərin təmin edilməsinə yol verilməlidir.

Bir sözlə hakimın obyektivliyinə və qərəzsizliyinə kölgə sala bilən hallara yol verilməməlidir.

Məhkəmə baxılışında ittihamı müdafiə edən prokuror təqsirnaməni elan etdikdən sonra hakim və yaxud məhkəmə iclasında sədrlik edən təqsirkardan nədə ittiham edildiyini bilməsi soruşulmalı, əgər ittihamı lazımi qədər dərk etmirsə ona ittiham ətraflı izah edilməlidir.

Həmçinin təqsirləndiriləndən təqsirinə münasibəti soruşulmalıdır. Təqsirini etiraf edib etməməsi həmçinin ondan soruşulmalıdır və cavabdan asılı olaraq prosesin hansı qaydada aparılması barədə tərəflərin rəyi soruşulmalıdır.

Hakim təqsirləndirilənin sərbəst ifadə verməsinə şərait yaratmaqla ona qarşı hər hansı təzyiqin göstərilməsinə yol verməməlidir, bu tələb həmçinin tərəflərə də aid edilməlidir.

Əgər sonuncu ibtidai istintaqda verdiyi ifadələri danırsa, yaxud onları inkar edirsə, səbrlə bunun səbəbləri ondan soruşulmalı və cavabdan asılı olaraq

təqsirləndirilənin göstərdiyi səbəblər dəqiq surətdə yoxlanılmalıdır.

Hakim çalışmamalıdır ki, təqsirkar mütləq cinayətini etiraf etsin, əgər ibtidai istintaqda verilən ifadə işin həqiqi hallarına uyğun deyilsə, yaxud ifadə qanunsuz metodlardan istifadə edilmə yolu ilə alınmışsa, belə hallarda hakim onun məhkəmədə verdiyi ifadəyə əsaslanaraq həqiqətin aşkar edilməsinə səy göstərməlidir.

Yox əgər ibtidai istintaqda verilən ifadə daha həqiqətə uyğundur, lakin təqsirkar özünü təmizə çıxarmaq üçün məhkəmədə yalan ifadə verirsə belə halda hakim əməlin dəqiq araşdırılması və həqiqətin meydana çıxarılmasına səyini artırmalıdır.

Hakim tələsmədən təqsirkara imkan verməlidir ki, ifadələrini danmasını və yaxud dəyişdirməsini ətraflı izah etsin, yalnız bundan sonra ibtidai istintaqda verdiyi ifadə elan edilməli və hansının həqiqətə uyğun olması araşdırılmalıdır. Belə hallarda təqsirkara hər hansı təzyiqin göstərilməsi, yaxud onun inandırılması, dilə tutulması yol verilməzdir. Belə hallar məhkəməni əsas məqsəddən uzaqlaşdırar, onu asılı vəziyyətə sala bilər.

Buna oxşar vəziyyətlər yaranarkən hakim prokurora ittihamı sübut etmə ağırlığının onun üzərinə düşməsinə nəzərə alaraq ittihamı sübut etməsinə imkan yaratmalı, çəkişmə prosesinin həyata keçirilməsinə şərait yaratmalıdır. Prokuror və vəkil növbə ilə öz mövqelərini müdafiə etmələri üçün onlara imkan yaradılmalıdır.

Çəkişmə prosesinin normal keçməsi üçün hakim lazımı ölçüləri qəbul etməli, nizam-intizamı pozanlar üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət prosessual məəcəlləsinin 310-cu maddəsində nəzərdə tutulan tədbirlər qəbul edilməlidir.

İntizamı pozanlara qarşı tədbirlər qəbul edilərkən əxlaq qaydalarını gözləməli, hər hansı şəxsin ləyaqətinin alçaldılmasına yol verilməməlidir.

Təqsirkarın, zərərçəkmişin və şahidlərin ifadələri diqqətlə dinlənilməli, sualların yönəldici olmasına yol verilməməlidir.

Bəzi hallarda tərəflər sual əvəzində öz fikirlərini dindirilənlərə çatdırmaq məqsədilə yönəldici və tərəfi qane edə biləcək cavabın alınmasına səy göstərirlər.

Belə təşəbbüslərin qarşısı alınması üçün bu qaydada verilən sualları hakim çıxarmalıdır. Bunu elə etməlidir ki, şəxsin ləyaqətinə toxunulmasın.

Təqsirləndirilənin, zərərçəkmişin, şahidin şəxsiyyətlərinə, həyatlarının gizlin məqamlarına, ailə sirrlərinə aid suallar həmçinin çıxarılmalıdır.

Əgər cinayət işinin özünün xüsusiyyətləri bu məlumatların aşkarlanmasını və araşdırılmasını tələb edirsə, belə hallarda ya proses ümumiyyətlə qapalı aparılmalı, yaxud müəyyən hissəsi qapalı keçirilməlidir.

Məhkəmə işə toplanmış sübutları araşdırıb, təqsirkarı, şahidləri, zərərçəkmiş və digərlərini ətraflı dinlədikdən, vəsətətləri müzakirə etdikdən sonra tərəflərdən əlavələri olub-olmamasını soruşmalıdır.

Məhkəmə istintaqının təkmilləşməsi üçün əlavə vəsətətlərin və tələblərin olmadığını müəyyən etdikdən sonra məhkəmə iclasının sədri (hakim) məhkəmə istintaqının bitdiyini elan edir və tərəflərin çıxışlarının dinlənilməsinə başlayır. Çıxışları məhkəmədə sədrlik edən (hakim) diqqətlə dinləyir və bu məqamda tərəflərin çıxışlarına hər hansı maneçiliyin və müdaxilənin qarşısını alır. Tərəflərin nitqləri dinləndikdən sonra hər hansı əlavə çıxışa ehtiyac olub-olmaması onlardan soruşulur, əlavə olmadıqda təqsirkara son söz verilir. Təkrar qeyd etməyi vacib hesab edirik ki, bütün proses boyu hakim (sədirlik edən) öz müvazinətini itirmədən prosesi idarə etməyi bacarmalı, qanun tələb etdiyi şərtlərə və əxlaq qaydalarına əməl etməli, hər hansı təhrifə yol verməməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, qanun məhkəmə baxılışının hər hansı ixtisarına qanun tələb etdiyi hallardan

əlavə olaraq, onun sadələşdirilməsinə yol vermir. Prosesi tələsik, məhkəmə iclasının qanunda nəzərdə tutulmuş mərasim qaydalarına əməl edilmədən aparılması gələcəkdə məhkəmənin gəldiyi nəticəyə kölgə sala bilər.

Məhkəmə baxılışı özünün təntənəli və təmtəraqlı keçirilməsi ilə fərqlənəlidir. Hakimə və digər məhkəmə iclas iştirakçılarında hörmət və ehtiram edilməsi bütün gedişat dövrü təmin edilməlidir.

İştirakçıların biri digərinə olan münasibətləri də etika və əxlaq tələblərinə uyğun həyata keçirilməsinə hakim xüsusi diqqət yetirməlidir.

Məhkəmə prosesi iştirakçılarının bir – birinə qeyri – normal münasibətləri prosesin abu-havasını kəskinləşdirməklə həqiqətin müəyyən edilməsinə əngəl törədə bilər. Hər hansı kobudluq, ədəb və nəzakətdən kənar hərəkətlərin qarşısı dərhal alınmalı, onun geniş vüsət almasına yol verilməməlidir.

Sədrlik edən (hakim) prosesdə öz təmkinliyini pozmamalı, özünə və digər proses iştirakçısına qarşı qeyri – rəsmi münasibətlərə yol verməməlidir.

Eyni zamanda hakim yüksək dərəcədə ədəbli və nəzakətli olmalıdır, o bilməlidir ki, onun hər hansı etikadan kənar davranışı onun özünə və digər proses iştirakçısına qarşı dönə bilər. Atalar misalındır: «hörmət hörmətdən qalar».

Məhkəmə iclasında iştirak edən zərərçəkmişə qarşı davranışda xüsusilə diqqətli olmalıdır.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, bu insan müəyyən təcavüzdən, qanunsuz davranışdan, cismani təziqdən əziyyət çəkmiş şəxsdir. Onsuzda o narazıdır və məhkəmədən imdad gözləyir, məhkəmə onun itirilmiş, tapdanmış hüquqlarını bərpa etməlidir. Ona görə də bu insana daha diqqətli və ehtiyatla yanaşılmalı, onunla hörmət və ədəb qaydaları tələb etdiyi kimi rəftar edilməlidir.

Hakimin diqqətli, mərifətli, nəzakətli davranışının böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Məhkəmə prosesini izləyən şəxslər hakim haqqında fikir yaradanda ilk növbədə onun davranışını qiymətləndirir, əgər o öz nəzakəti və mədəniyyəti ilə fərqlənirsə, onun haqqında müsbət fikir yaranır, çıxarılan nəticəyə isə sonra münasibət bildirilir. Əgər hakim kobud və əxlaqa sığmayan davranışa yol verirsə, ilk addımdan onun haqqında mənfi fikir formalaşır.

Prosesə sədrlik edən hakim prokurora və vəkilə fərq qoymamalıdır, hər ikisinin hüquqlarına ehtiramla yanaşmalıdır. Nəzərdən qaçırmamalıdır ki, onların hər ikisi məhkəmənin köməkçilərində və onlarda hakim kimi hiqiqətin müəyyən edilməsinə çalışmalıdır. Onlara müraciətdə yalnız qanun və əxlaq qaydaları tələb etdiyi qaydalar gözlənilməlidir.

Prokurorun ittiham nitqi özünün dəqiqliyi, ədalətliyi və obyektivliyi ilə seçilməlidir. O dövlət ittihamçısı olduğuna görə insanların Konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində ittihama qarşı münasibətini bildirməlidir. Onun nitqi prinsipiallığı hər hansı qanunsuzluğa qarşı qətiyyətlik nümayiş etdirməlidir.

Təqsirkarın ittihamının əsasına qoyulmuş sübutların analizinə, onların həqiqətə uyğunluğunu təsdiq edən dəlillərin aşkarlanmasına ittiham nitqində geniş yer verilməlidir. İttiham nitqində əxlaq normalarına ciddi əməl edilməli, təqsirkar və qeyri - şəxslərin ünvanına ləyaqəti alçalda bilən ifadələrin işlədilməsinə yol verilməməlidir.

Vəkilin müdafiə nitqinin əhəmiyyətinin azaldılmasına yol verilməməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, vəkil də həqiqətin meydana çıxarılmasında məhkəmənin köməkçisidir. Son qərarın çıxarılması üçün məhkəmə müşavirə otağına çəkilməsi həmçinin mərasimi tələblərə uyğun olaraq, həyata keçirilməlidir.

Hakim ən məsuliyyətli mərhələyə qədəm qoyduğunu bütün məsuliyyəti ilə hiss etməlidir, onun bu mərhələdə gəldiyi nəticə və ondan doğan tədbirlər birer - birer hakimin nəzərində canlanmalıdır.

Hakimlərin təkbaşına və yaxud kollegial tərkibdə qəbul etdikləri son qərar qanunun tələblərinə cavab verməklə yanaşı, haqq – ədalətə, əxlaqi tələblərə cavab verməlidir. Onun hər hərfi, hər kəlməsi və hər cümləsi hakimlərin vicdanı və qeyd edilənlərin cəmi, onların daxili düşüncələri ilə səsleşməlidir. Hakimlər qəbul etdikləri qərara inanmalı və şübhəyə yer qoymamalıdırlar. Dərək etməlidirlər ki, imzaları ilə təsdiq etdikləri bu qərar sosial nəticəyə malikdir və onlar bu qərarla birlikdə öz borclarını və içdikləri andı doğrultmalıdırlar.

Məhkəmə araşdırması bitdikdən və hakimlər müşavirə otağına çəkildikdən sonra onların qarşısında çətin və məsuliyyətli vəzifə durur. Qəbul etdikləri qərar nə ilə sonlanacaqdır, təqsirləndiricinin məhkum edilməsi və yaxud bəraətləndirilməsi ilə. Bu sualın cavabı o halda asanlaşacaqdır ki, işin bütün halları, sübutların dəqiqliyi və təqsirləndirilənin şəxsiyyətinə aid olan məqamlar tam aydınlaşdırılmış olsun. Əgər ona qarşı irəli sürülmüş ittiham öz təsdiqini tapırsa, yəqindir ki, bu halda ittihamedicini hökm çıxarılmalıdır, bunun əksi müəyyən edildikdə bəraət hökmü çıxarılmalıdır.

Bütün hallarda qanun hökmə qarşı müəyyən etdiyi tələblər onun məzmununda özünə yer almalıdır. Hökm ədalət mühakiməsinin ən möt əbər aktıdır, bu göstəriş onu digər məhkəmə qərarlarından köklü surətdə fərqləndirir. O həm qanuni, həm də əxlaqi tələblərə cavab verməlidir.

Qəbul edilən hökm qanuni, əsaslı və motivli olmalıdır, o məhkəmə baxılışında yoxlanılmış sübutlara əsaslanmalıdır.

Hökmün qanuni olması tələbi dedikdə, onun çıxardığı nəticənin maddi hüquqi və prosessional qanunların tələblərinə cavab vermə imkanı nəzərdə tutulur. Bu imkan o vaxt lazımı qaydada dəyərləndirilə bilər ki, məhkəmə araşdırması qanunlarda nəzərdə tutulmuş prosessual qaydalara əməl etməklə əldə edilmiş olsun.

Hökmün əsaslılığı dedikdə, məhkəmə gəldiyi nəticənin işin həqiqi hallarına və onların məhkəmə iclasında təsdiqi

nəticəsində əldə olunan əsaslara uyğun olması nəzərdə tutulur. Hökmün motivli olması dedikdə, bu sənəddə isnad edilən dəlillərin və sübutların əldə edilən nəticəyə uyğunluğu başa düşülməlidir.

Hüquqşünas alimlərin əksəriyyəti hesab edirlər ki, çıxarılmış hökmlər inandırıcı və ədalətli olmalıdır. Hökmün inandırıcı olması məhkəmənin gəldiyi nəticənin sübutlara əsaslanması və məhkəmənin bunu lazımınca əsaslandırması kimi dəyərləndirilir.

Hökmün ədalətli olması haqda isə məhkəmənin təyin etdiyi cəzanın şəxsin əməlinə, onun təhlükəlilik dərəcəsinə və ağırlığına uyğun olması kimi dəyərləndirilir.

Alimlərin fikrinə görə, hökmdə bütün hallarda ədalətlik olması şəxsin həqiqətən təqsirinin sübutlu olmasının və yaxud ümumiyyətcə təqsirsiz olmasının təsdiqlənməsi deməkdir.¹

Hüquqşünas alimlərin fikirləri ilə qismən razılaşmaq olar. Doğrudanda, hökmün inandırıcı olması, onun sübutlara isnad etməklə gəldiyi nəticəyə əsaslanır. Lakin fikrimizcə, sübutların tutarlı olması, onlara inamın olub-olmaması və sübutların qanuni yolla əldə edilməsi də hökmə inamın yaranmasına əsas verə bilər.

Fikrimizcə, hökmün ədalətli olması təkcə cəzanın şəxsin əməlinə, təhlükəlilik dərəcəsinə və ağırlığına görə yox, onun şəxsiyyətini, bu cinayəti törədənə qədər ki, davranışını və digər şəxsi keyfiyyətlərinin nəzərə alınaraq, təyin edilməsi ilə əlaqələndirilməlidir.

Yəqindir ki, qanun tam dəqiqliyi ilə hökmün ədalətli olmasının və cəzanın təyin edilməsinin dərəcəsinə müəyyən etmədi və bunu etmək də mümkün deyil, ona görə ki, insanlar müxtəlif olduqları kimi, onların cinayətə meyilli olma əsasları da müxtəlifdir. Cinayətin hansı niyyətlə edilməsi, törədilmə-

¹ А.С.Кобликов – та же работа. стр. 116.

sində məqsəd və digər xüsusiyyətlər ayrı – ayrı nişanələri ilə fərqlənir.

Təqsirə görə cəzanın təyin edilməsi yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alsaq, məhkəmənin ən çətin problemidir. Bizə belə gəlir ki, bu məqamda nəzərə alınacaq məsələlərdən biri də şəxsin bu cəzadan düzgün nəticə çıxarmaq imkanındır.

Məlum həqiqətdir ki, müasir qanun cəzadan yalnız iki məqsədlə istifadə edir, ümumi və xüsusi xəbərdarlıq, hansılarkə cəmiyyətə və bilavasitə cinayəti edənə ünvanlanıb, onların hər ikisi tərbiyə və islah edilmə məqsədlərini daşıyır. Belə olduqda, fikrimizcə məhkəmə cəza təyin edərkən bu cəzanın şəxsin islah edilə bilməsinə nə kimi təsir edə bilməsinə əsas kimi qəbul etməlidir, çünki əsas məqsədlərdən biri məhkumun islah olunmasıdır. Təyin edilən cəzanın uyğunluğuna gəlincə, fikrimizcə bir neçə məsələ nəzərə alınmalıdır, məsələn, təqsirkarın cinayətin törədilməsindəki fəallığı, amansızlığı, cinayətin ağır nəticə verə biləcəyinin qarşısının alınması, zərərçəkmişə münasibəti və digər məqamlar.

Cəza təyin edilməsində hakimlər qərəzsiz olmalı, zərərçəkmişlərin tələblərinə obyektiv münasibət bəslənməlidir.

Məhkəmə baxılışında şəxsin təqsirli olması öz təsdiqini tapmadıqda hakimlər heç bir tərəddüd etmədən bəraət hökmü çıxarmağa borcludurlar. Bu onların həm vəzifəsi, həm də sosial borcudur. Şəxsin təqsirli olmasına şübhə yarandıqda həmçinin bəraət hökmü çıxarılmalıdır, bunu Konstitusiyanın 63-cü maddəsində göstərildiyi kimi, «şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir» tələb edir.

Beləliklə, hökmün ədalətli olması özündə əxlaqi dəyərləri əks etdirməklə, təqsirli şəxslərə müvafiq cəzanın verilməsini və təqsiri sübut edilməyən və yaxud təqsirli olması şübhə doğuran şəxslərin bəraətlənməli olması ilə fərqlənməlidir.

Bütün hallarda məhkəmənin hökmü qanuni olmalıdır, əgər belə deyilsə, hökm ədalətli sayıla bilməz.

Göründüyü kimi hər iki meyarın birlikdə olması vacib şərtidir. Hökmün humanistlik baxımından qiymətləndirilməsi vacib tələblərdəndir. Məsələn, şəxsin cəmiyyətdən tərcih edilmədən islah oluna bilməsinin müzakirə edilməsi mühüm şərtlərdən biridir. Çox hallarda təqsirkar məhkəmə baxışı zamanı hərəkətlərindən peşman olduğunu iqrar edir, zərərçəkmişdən üzr istəyir, həbs edilənə qədər ictimai faydalı əməklə məşğul olub, ailəsi və uşaqları vardır, belə şəxs haqqında məhz azadlıqdan məhrum edilməklə əlaqədar cəza təyin edilməsi humanistlik prinsipinə cavab verirmi? Sualına cavab tapmaq çətindir. Bizə belə gəlir ki, buna oxşar hallara rast gəldikdə hakimlər dərinədən düşünməli, daxili inamlarına və vicdanlarının səsinə uyğun olan cəza növü seçməlidirlər.

Hazırkı cinayət məəcəlləsinin 42 və 59-cu maddələri belə hallarda humanist prinsiplərə əsaslanaraq ədalətli cəza təyin etmək üçün hakimlərə geniş imkan yaradır.

Müsbət ictimai rəyin yaranması əksər hallarda hökmün keyfiyyətinə əsasən yaranır, onun savadlı, əsaslı, sübutlara isnad edilməsi əksər hallarda cəmiyyətdə müsbət rəy yaradır.

Məlum həqiqətdir ki, müşavirə otağına çəkilən hakim ya təkbaşına və yaxud kollegial tərkibdə ya hökm, ya da qərar çıxarmalıdır. Hər iki halda məhkəmənin gəldiyi nəticə ədalətli, qanuni, əsaslı və əxlaqi cəhətdən inandırıcı olmalıdır. Yəqindir ki, öz əhəmiyyətinə və hüquqi cəhətdən dəyərinə və nəticələrinə görə hökm digər məhkəmə qərarlarından fərqlənir, aqillərin dedikləri kimi hökm məhkəmə baxılışının tacıdır. Bu baxımdan məhkəmə hökmünün keyfiyyətinə qarşı daha ciddi tələblər irəli sürülür. Qeyd etdiyimiz kimi hökm qanuni və əsaslı olmasından əlavə onun prosessual formasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, hökm respublikanın adından çıxarılması ilə yanaşı bu dövlətin yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ aktıdır. Onun

tələbləri bütün səviyyələrdə tərəddüd edilmədən icra edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosessual məcəlləsinin 349-cu maddəsinə əsasən məhkəmənin hökmü ittihamedici, yaxad bəraətverici ola bilər, hökm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, prosessual məcəlləsinin, cinayət və digər qanunların tələblərinə riayət edilməklə çıxarıldıqda qanuni hesab edilir. Tələb edilir ki, məhkəmənin gəldiyi nəticələr yalnız məhkəmə istintaqında tədqiq edilmiş sübutlara əsaslansın.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosessual məcəlləsi əxlaqi tələbləri qadağalar formasında müəyyən edir. Belə olduqda hökmün prosessual tələblərə uyğunluğu və onun əxlaqi tələblərə cavab verməli olması ən vacib şərtlərdən biridir.

Hökmün qanuni olması tələbi onun qanunlarda irəli sürülən tələblərə nə dərəcədə cavab verə bilməsi ilə səciyyələnir. Bu sənədin qanuniliyi birdə onunla müəyyən edilir ki, məhkəmə prosesi qanunla müəyyən edilmiş hüquqlara və digər prosessual qaydalara uyğun olaraq aparılmış olsun. Hökmün əsaslı olması tələbi isə məhkəmənin gəldiyi nəticələrin işin həqiqi hallarına uyğun olması, prosesdə yoxlanmış və əldə edilmiş mübahisəsiz sübutlarla əsaslanması ilə səciyyələnir. Hökmün əsaslılığına heç bir irad yaranmaması üçün onun məzmununun aydınlığı və dəlillərinin tutarlı olması vacibdir. Hökmə tanış olan hər bir kəsdə onun inandırıcı və ədalətli olmasına şübhə yaranmasın deyə onun yazılış tərzinə, savadlı və dilinə olan tələblərə diqqət verilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Yaddan çıxarılmamalıdır ki, məhkəmənin hökmündən şikayət verildiyi təqdirdə, yuxarı məhkəmələr və geniş cəmiyyət üzvləri onunla tanış olur. Əgər hökm yuxarıda qeyd olunan tələblərə və tövsiyələrə cavab verirsə, həm məhkəmə və həm də hakimlər barəsində müsbət ictimai rəy

yarandır, bunun əksi olduqda isə yəqindir ki, məni fikir yarandır.

Atalar misalıdır - Hörməti qazanmaq çətin olduğu kimi, onu itirmək çox asandır. Məhkəmənin nüfuzu böyük dəyərdir, onu itirilməsinə heç bir vəchlə yol verilə bilməz. Ona görə ki, məhkəmə xalqın ümid yeridir, hüququ və azadlığı pozulan hər bir kəs məhkəməyə müraciət edə bilər, bu Konstision hüquqdur, əgər məhkəməyə inam itirilərsə, bu böyük faciəyə səbəb ola bilər. Bu həqiqətləri hakimlər heç vəchlə unutmamalıdır.

Məhkəmənin hökmünün ədalətli olması anlayışı əksər hallarda təqsirkara təyin olunmuş cəza əsasında yararır. Yuxarıda qeyd edilmişdir ki, cəza təyin edilməsi ən ağır və ən məsuliyyətli problemdir. Məhkəmə bu halda dərinə düşünməli və elə cəza seçməlidir ki, ilk növbədə işlədilmiş əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, təqsirləndirilənin şəxsiyyətinə uyğun olmaqla, onun islah edilməsinə nail ola bilsin. Həddindən artıq ağır olan cəza və şübhə doğuranaqədək yüngül cəzaların təyin edilməsi ədalətdən kənar olduğu kimi, ədalət mühakiməsinə qarşı irəli sürülən tələbələrə cavab vermir. Məhkəmə gedişini izləyən vətəndaşlarda anlaşılmaqlıq və inamsızlıq yarana bilər. Yuxarı məhkəmələr hökmü şikayətlərə əsasən yoxlayarkən bəzi hallarda cəza həddindən artıq olması rəyinə gəlir və cəzanı yüngülləşdirmək məcburiyyətində qalır. Bu hal özlüyündə hökmü çıxaran məhkəmə üçün naqis göstəricidir.

Cəzanın yüngüllüyünə görə ləğv edilməsi isə daha ciddi qüsurdur. Hər iki hal dözülməz sayılmalıdır, bu olmasın deyə hakimlərdən qanunlara əməl edilməsindən başqa peşə borcuna prinsiplial yanaşma tələb olunur.

Məhkəmə hökmünün ədalətli olmasına dair hüquqşünas alimlərin fərqli mülahizələri vardır. Bəziləri elə hesab edirlər ki, ədalətlik dedikdə hökmə qarşı onun mənəvi tələbə cavab verməsi ilə yanaşı təqsirin dərəcəsinə müvafiq cəzanın tətbiq edilməsidir. Digərləri hökmün ədalətli olmasını təqsirin

düzgün müəyyən edilməsində, yaxud təqsirin olmamasının müəyyən edilməsində və müvafiq cəzanın təyin edilməsində görür. Bizə belə gəlir ki, hökmün ədalətli olması yuxarıda sadalanan tələblərin cəminə cavab verməlidir. Ədalət ifadəsi özündə çox geniş mənə yükü daşıyır. O hadisələrə ölçülüb – biçilmiş münasibətlərlə yanaşı həqiqətə uyğunluq, düzgünlük münasibətdə insafılıq və digər əxlaqi tələbləri əhatə edir. Təsadüf deyil ki, ədalət ölçüsü kimi ortalığa tərəzi gətirilir.

Hökm ədalətlidir demək üçün ilk növbədə günahsız şəxsin bəraətlənməsi və təqsirli şəxsin layiqli cəza alması faktı mövcud olmalıdır. Bəraət hökmü lazımı qədər əsaslandırıldığı kimi, ittiham hökmü də tələb edilən səviyyədə əsaslandırılmalıdır.

Şəxsin təqsirli olmasını şübhə altına salan əsaslar varsa, şəxsə tərəddüd edilmədən bəraət verilməlidir. Şəxs təqsirli bilindikdə onun əməlinin, cinayət qanunları tələb etdiyi kimi, düzgün tövsif edilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Cinayətin hansı məqsəd və niyyətlə törədilməsi, şəxsin cinayətin törədilməsindəki iştirakı və bu iştirakın nə dərəcədə olmasının müəyyən edilməsi vacib şərtlərdəndir. Qrup formasında baş vermiş cinayətlərə görə cəza təyin edilərkən məsuliyyətin fərdiləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hər bir cinayət iştirakçısına şəxsən törətdiyi cinayətin müqabilində cəza təyin edilməlidir. Təyin ediləcək cəzanın seçilib təyin edilməsində əsas şərtlərdən biri də şəxsin etdiyi əmələ münasibətidir. Yəqindir ki, əgər şəxs səmimi olaraq törətdiyi əməli etiraf edirsə və peşimançılıq çəkdiyini iqrar edirsə, yəqindir ki, məhkəmə bu halları nəzərə alıb daha müvafiq cəza seçməlidir. Ona görə ki, təqsirkarın bu davranışı onun islah olunmasına daha artıq ümid yaradır. Əksinə, cinayəti aşkarlıqla təsdiq edilən təqsirkar cinayətini iqrar etmirsə, peşimançılıq hissi keçirməyirsə, yəqindir ki, bu halda məhkəmə onun islah edilməsinə yardım edə biləcək cəzanın seçilməsini düşünməlidir. Bütün hallarda yaddan çıxarılmamalıdır ki, ədalət naminə təyin ediləcək cəza qisas mövqə-

yində yox, əvəzlik məqamında dayanmalıdır, cəzanın və məsuliyyətin labüdlüyü daima diqqət mərkəzində durmalıdır. Konstitusiya və digər qanunlar nəzərdə tutduğu bərabərlik prinsipi cəzaların yox, məsuliyyətin hər bir kəs tərəfindən eyni qaydada daşması kimi başa düşülməlidir.

Hər kəs öz əməlinin girovunda durmalıdır, birinin təqsirinin başqasının üzərinə qoyulmasına qəti surətdə yol verilməməlidir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosessual məəcələsinin 351-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin ittiham hökmü təqsirləndirilən şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi və onun barəsində cəza tədbirinin tətbiq edilməsi barədə məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun qərarıdır, görüldüyü kimi ittiham hökmü çıxarılması üçün qanun iki əsasın mövcud olmasını tələb edir – cinayətin törədilməsində təqsirin sübut edilməsini və onun barəsində cəza tədbirinin tətbiq edilməsinin zəruriliyi.

Yəqindir ki, təqsirin mövcudluğu qanun tələb etdiyi kimi subutların tutarlılığı, onların qanuni yolla əldə edilməsini və məhkəmədə onların öz təsdiqini tapması kimi səciyyəlidir. Cəzalanmalı olması isə bir sıra əsasların olmasını tələb edir, onların sırasına şəxs təqsirləndirilən maddənin sanksiyasında müvafiq cəzanın mövcudluğu, əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, cinayəti törədən şəxsin qanunun tələblərinə müvafiq olaraq cəzalanmasını qeyri-mümkün edən halların olması daxildir.

M.S.Stroqoviçin mülahizələrinə görə ittihamedicinin hökm, qanunun ümumi tələbləri ilə yanaşı, etika və əxlaq meyarlarını nəzərə almalıdır, şəxsin həqiqətən təqsirli olması mübaligəsiz sübut edildiyi təqdirdə və heç bir şübhə olmadığını inkar edən həqiqətlər olduqda çıxarıla bilər.¹

¹ Страгович М.С. Актуальные вопросы судебной этики. Совершенствование законодательства о суде и правосудии. М., 1985. стр. 12.

Alimin fikrinə görə əgər şəxsin təqsirinin müəyyən edilməsi məqamında hər hansı şübhə yaranarsa, ittiham hökmünün qəbul edilməsinə yol verilməməlidir.

Ədalətli hökmün, ələlxüsus ittihamedicini hökmün çıxarılması üçün hakimlərin şəxsin əməlinə cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin olduğuna və təqsirinin sübutuna tam əminlik yarandığı təqdirdə yol verilə bilər.

Koni A.F. etiraf edir ki, çox hallarda andlı iclasçılar öz ürəklərinin səsinə qulaq asmaqla zahirən ədalətli sayıla bilən, lakin əslində düz olmayan qərar çıxarırlar, halbuki andlı iclasçıdan soyuq zəka və ağıl nümayiş etdirmə tələb olunur, onlar cinayət hadisəsinin baş verib verməməsinə görə yox, şəxsin təqsirli olub - olmamasına görə rəy söyləməlidirlər.

Alim fikrini davam etdirərək göstərirdi ki, şəxsin təqsirli olması barədə suala cavab verərkən müşahidə edilmiş faktla təqsir arasındakı xüsusi bağlılığa əsaslanaraq, andlı iclasçılarda öz vicdanlarına əsaslanan rəylərini bildirməlidirlər.¹

A.F.Koninin fikirlərinin bir cəhəti müasir şəraitdə öz dəyərini saxlayır, həqiqətən cinayət hadisəsi ilə onu işlədən şəxsin təqsiri arasında bir sıra məqamların dəqiq araşdırılması tələb olunur. Məsələn, əməlin cinayətə aid əlamətlərinin mövcudluğu, şəxs bu əmələ görə məsuliyyət daşmalı olması, əməlin təhlükəlilik dərəcəsi, cinayəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların olması və sairə. Yəqindir ki, hökm çıxarmaq üçün müşavirə otağına çəkilən hakim hazırki şəraitdə yuxarıda göstərilən tələblərin cavabını ittihamı müdafiə edən prokurordan və müdayfəni həyata keçirən müdafiəçinin çıxışlarından eşitməlidir. Onların şəxsin təqsirinə olan münasibətlərinin öyrənilməsi hökmə qarşı irəli sürülən tələblərə cavab vermək üçün məhkəməyə yardım etmiş olar.

¹ Кони А.Ф. Присяжные заседатели суд присяжных в России.Л.,1991, стр. 38.

Məhkəmə hökmünün yazılışı xüsusi bacarıq və məharət tələb edir, o elə yazılmalıdır ki, onunla tanış olan hüquq işçiləri və adi vətəndaşlar onu başa düşməklə ona inansınlar. Hökm məhkəmə baxılışının aparıldığı dildə, aydın və anlaşılan ifadələrlə tərtib edilməlidir. Məhkəmə hökmü əsasən üç hissədən ibarət olur, giriş, təsviri – əsaslandırıcı və nəticəvi hissələrdən.

Azərbaycan Respublikası Cinayət prosessual məcəlləsinin 353-cü maddəsində məhkəmə hökmünün məzmununa qarşı sürülən tələblər öz əksini tapır. Məsələn, giriş hissəsində dəqiq surətdə hökmün çıxarıldığı tarix, yer, məhkəmənin adı, tərkibi, tərəflərin məlumatları, zərərçəkmişin, təqsirləndirilən, şəxsin məlumatları, hansı maddəyə əsasən təqsirləndirilməsi və sair məlumatlar göstərilməlidir. Hökmün təsviri hissəsində cinayətin törədilməsinə aid məlumatlar, təqsirin xarakteri, törədilmə motivləri, nəticələri və sair hallar şərh edilməlidir.

Məhkəmə şəxsin haqqında irəli sürülmüş ittihamı və yaxud təqdim edilmiş cinayət məcəlləsinin maddəsini dəyişdirdikdə, yaxud maddələrdən bəzilərini ittihamdan çıxardıqda təsviri hissədə bunun əsaslarını ətraflı şərh etməlidir. Hökmə təqsirli şəxsin şəxsiyyətinə, ləyaqətinə toxuna bilən ifadələrin işlədilməsinə yol verilməməlidir. Həmçinin insanların sağlamlığına, namusuna, mənəviyyatına, şərəfinə, ləyaqətinə aid olan cinayətin təsvirində ehtiyatlı olmalı, adətən işlədilməsinə yol verilməyən ifadələrin işlədilməsinə yol verilməməlidir. Hökmün nəticəvi hissəsində isə prosessual məcəllənin 346-cı maddəsində nəzərdə tutulan tələblər yer almalıdır. İttiham hökmünün nəticəvi hissəsində məhz hansı əsaslara görə şəxsin mütləq cəzalandırılmalı olması, məhz hansı maddə və yaxud maddələrə əsasən cəza təyin edilməsi, bu cəza hansı şəraitdə çəkilməli olması və sairə məlumatlar göstərilməlidir. Yəqindir ki, bəraət hökmünün tərtib edilməsi müəyyən qədər fərqlənməlidir. Məcəllənin 353.3 maddəsində bəraət hökmünə qarşı tələblər göstərilir. Bəraət hökmündə təqsirkara qarşı irəli sürülmüş ittihamın məhkəmə gedişatı

zamanı hansı əsaslara görə öz təsdiqini tapmaması nəticəsinə gəlinməsi üçün məhkəmənin gəldiyi nəticə, ətraflı şərh edilməlidir. Bəraət verilən şəxsə dəymiş ziyanın ödənilməsinin əxlaqi cəhətdən xüsusi əhəmiyyəti vardır. Əgər belə bir iddia zərərçəkmiş şəxs tərəfindən irəli sürülməyibsə, bəraət verən məhkəmə bu hüquqa bəraət alan şəxsə ixtiyarlı olması izah edilməlidir.

Məhkəmə hökmü elan edəndən sonra ondan şikayət verilmə qaydasını təqsirkar və digər məhkəmə iştirakçılara elan etməyə borcludur.

Şikayətə əsasən cinayət işinə baxan Apelyasiya məhkəməsi və Ali məhkəmə öz növbələrində humanizm, ədalət və obyektivlik prinsiplərinə uyğun, əxlaqi dəyərlərə cavab verən nəticə çıxarmalıdırlar.

Əgər məhkəmə gəldiyi nəticə işin hallarına uyğun olaraq, qəbul edilməyibsə, yaxud təyin edilən cəza həddindən artıq ağırdırsa, müvafiq olaraq yuxarı məhkəmə öz ədalətli qərarını çıxarmalıdır. Məlum məsələdir ki, şikayətə əsasən işə baxan yuxarı məhkəmə təyin edilən cəzanı yüngülləşdirə bildiyi halda, onu ağırlaşdırma bilməz.

Qanunun bu və digər tələbləri onun humanizm prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz təsdiqidir.

3. NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ MƏHKƏMƏ ÇIXIŞLARININ ƏXLAQİ CƏHƏTLƏRİ

Hüquq aləmində yaranmış və qəbul edilmiş anlayışa görə məhkəmə çıxışları məhkəmə prosesinin zirvəsidir və ən gərgin anıdır. Bu məqama qədər tərəflər, məhkəmədə iştirak edən vətəndaşlar və hətta məhkəmə üçün məlum olmayan təfərrüatlar, məqamlar aşkarlanır. Bəzi hallarda həm çıxış edən tərəflərin nümayəndələri və prosesdə iştirak edənlər öz həyəcanlarını gizlədə bilmirlər.

Tərəflər çıxışlarında törədilmiş cinayətin anatomiyasını aşkarladıqca məhkəmə iştirakçılarında cinayətin ikrah və nifrət yaradan məqamları aşkarlanır. Bu məqamlarda məhkəmə iclasına sədrlik edən hakimdən məhkəmə baxışının tələb edilən məcradan çıxması üçün xüsusi təmkinlik və iradə nümayiş etdirməsi tələb olunur.

Məlum həqiqətdir ki, hər bir törədilən cinayətə hazırlıq əsasən dörd mərhələdən keçir, cinayət etməyə yönələn fikrin yaranması, cinayəti həyata keçirmə üçün lazım olan alət və vasitələrin əldə edilməsi, cinayətin özünün icra edilməsi və cinayətin açılmasının qarşısının alınması tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Bəzi hallarda cinayətə hazırlıq mərhələsinin özü də kriminal xarakter daşıyır, ona görə də cinayətin əlavə maddə ilə təsvif edilməsi tələb olunur.

Beləliklə, çıxış edən prokuror və müdafiə nitqi söyləyən müdafiəçidən öz çıxışlarının hüquqi tələblərə və məntiqə uyğunluğundan əlavə onların etika və əxlaqa uyğunluğuna da xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Beləki, bəzi işlərdə cinayət əməlləri insanların şəxsiyyətinə, ləyaqətinə, şəxsi həyatına və namusuna qarşı yönəlmiş olur.

Çıxışların məzmunu elə qurulmalıdır ki, cinayətin məzmunu və analizi üzərində dayananda cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin heysiyyətinə toxuna biləcək ifadələr işlədilməsin. Cinayətin təfərrüatı söylənilərkən ədəb qaydalarına və

tələblərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çıxışlarda ana dilinin gözəlliyi və tərəvəti gözlənilməlidir, artıq ifadələrə yol verilmədən cinayətin ixtisaslaşdırmasına əsas verən məqamların üzərində lazımi qədər dayanılmalıdır. Müdafiə nitqi ittiham nitqindən özünün istiqamətinə və məzmununa görə ciddi surətdə fərqlənməlidir. Yerli – yersiz ibtidai istintaqa iradlar tutmaqdan əqsirkarın əməlinin bəraətləndirilməsinə əsas verən məqamların üzərində dayanılması daha faydalı olardı. Yəqin məsələdir ki, bəzi hallarda istintaq orqanları sübutların qanun tələb etdiyi şərtlərə uyğun toplanılması barədəki tələblərə əməl etməzlər, ifadələri təhrif edərək özlərini təmin edən qaydada yazırlar, axtarış və götürmə əməliyyatlarını, tanınmanı və digər əməliyyatları keçirərkən prosesual tələblərə əməl etməzlər.

Yəqindir ki, bu məqamlar həm çıxış edən prokurorun və həm də müdafiəçinin nəzərindən qaçmamalıdır. Lakin bu məqamların üzərində dayananda əxlaq qaydalarına əməl etməklə təhqiredici ifadələrə yol verilməməli, ədəb qaydaları gözlənilməlidir.

Məhkəmə çıxışları tərəflərin fikirlərinin ixtilafıdır, bir növ onların mübarizəsinin gərgin nöqtəsidir. Biri-birinin heysiyyətini qorumaqla yanaşı, tərəflər müxalif mövqelərini sübut etməyə cəhd göstəriirlər. Bu anlarda da tərəflər əxlaq və ədəb qaydalarına əməl etməlidirlər. Onlar yaddan çıxarmamalıdırlar ki, məhkəmənin köməkçiləridir və həqiqətin meydana çıxarılmasında hər iki tərəf maraqlı olmalıdır, bu onların bir də vəzifə borcudur. Fikirlərin çarpazlaşması heç də o demək deyil ki, tərəflər sözün həqiqi mənasında çırpışmalıdırlar, ümumi qəbul edilmiş ədəb qaydalarına əməl etməklə öz mövqelərini əsaslandırmağa çalışmalıdırlar.

İttiham nitqi öz məzmununda əsas fikri ibtidai istintaqda və məhkəmə baxışında qanunlara əməl edilməsi baxımından toplanılmış sübutlara həsr etməlidir. Əgər toplanmış sübutlar qanun pozğunluğu ilə əldə edilibsə, prokuror belə sübutlara əsaslanaraq öz ittiham nitqini qurmalı deyil.

Məlum həqiqətdir ki, iki həqiqətə uyğun olmayan «sübutdan» bir həqiqi sübut yaratmaq olmaz. Əgər işin əsaslandırılması üçün toplanan «sübutlar» bu xarakterdədirsə, prokuror ittihamdan vaz keçməlidir, bunu Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV hissəsi tələb edir.

Prokurorun nitqi qanunlara əsaslanması ilə fərqlənməlidir, onun hər kəlməsi və hər ifadəsi qanuna hörmət və ehtiramı ilə seçilməlidir.

Məşhur rus alimi A.F.Koni qeyd etdiyi kimi qanuna hörmət etməyən onun icrasını başqalarından tələb edə bilməz.¹

Vəkilin nitqinə münasibət bildirən alim göstərirdi ki, cinayətdən müdafiə haqqında iki növqeyi nəzər mövcuddur, bir tərəf onu ictimaiyyətə xidmət kimi hesab edir, digərləri isə onu müəyyən işi görüb onun müqabilində əməyinin dəyərinə görə haqq alan xidmətçi kimi tanıyır.

Alimin fikrinə görə hər iki fikrə haqq qazandırmaq olar. Başqa müəlliflərin fikirləri ilə razılaşaraq A.F.Koni göstərirdi ki, vəkil yüksək mənəviyyətə sahib olan savadlı, yüksək zəkaya sahib olan tamahsız şəxs olmalıdır. O, təqsirkara yox, cəmiyyətə xidməti ilə fərqlənməlidir. O, təqsirkarın yox, xalqın xidmətçisidir.²

Məhkəmə prosesində təqsirkarın şəxsiyyətinə aid olan sübutlar araşdırılır. Çıxışlarda təqsirkar barədə müsbət və yaxud mənfi fikirlər söylənilə bilər, lakin bu hallarda şəxsiyyəti alçalda bilən ifadələrə yol verilməməlidir. Çıxışlarda fikirlər çarpazlaşdığı hallarda da lazımı təmkinlik göstərilməlidir. Əgər digər tərəf belə ifadələrə yol veribsə, ona replikalarda təmkinli münasibət bildirilməlidir.

Yəqindir məhkəmə iclasına sədrlik edən hakim belə halların qarşısını almaq məqsədi ilə tərəfləri nizama dəvət

¹ А.Ф.Кони. Избранное . Москва. 1989 г. стр. 7

² Там же стр. 72

etməlidir. Tərəflər sədirlik edən hakimə öz ehtiramlarını nümayiş etdirməli, ona müraciət qaydalarına əməl etməlidir.

Aydın məsələdir ki, sübutlara qiymətdə çox az hallarda tərəf - lərin mövqeləri üst – üstə düşür. Buna baxmayaraq, hər iki tərəfin mövqeləri düzgünlüyü ilə seçilməlidir. Öz mövqeyini bəraətləndirmək üçün yalana əl atmaq həm qanun və həm də əxlaq qaydalarına tamamilə ziddir. Ona görə də məhkəməyə yalan söyləmək , onu həqiqətdən uzaqlaşdırmaq məqsədi güdmək yol verilməzdir. Həm prokuror və həm də ki, vəkil öz çıxışlarında ittihamı təsdiq etmək və yaxud onu təkzib etmə mövqelərində dayanmalarına baxmayaraq, cinayət əməlini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallara öz münasibətlərini bildirməlidirlər. Bütün hallarda tərəflər öz obyektivliklərini itirməməlidirlər. Onlar yaddan çıxarmamalıdırlar ki, onların çıxışlarını məhkəmə zalında əyləşən vətəndaşlar izləyir. Onlar tərəflərin nitq qabiliyyətləindən əlavə onların obyektiv mövqələrinə qiymət verirlər. Eyni zamanda unudulmamalıdır ki, tərəflərin nitqləri tərbiyəvi cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Tələb edilən cəza və xahiş edilən bəraət və yaxud cəzanın yüngülləşdirilməsi xahişi qanun və əxlaqi cəhətdən lazımi qədər əsaslandırılmalıdır. Yəqindir ki, əsaslanmayan mövqələr zalda əyləşənləri qane etməyəcək.

Bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, məhkəmə tərəflərin çıxışlarında həqiqətin və səmimiyyətin söylənilməsinə tələb edə bilməz, onlar özləri doğru yol tutmağa borcludurlar. Bu fikrin doğruluğu şübhə doğurmur, tərəflər qeyd etdiyimiz kimi, məhkəmənin köməkçiləridir, onların üzərinə qoyduğu vəzifələrin icrası onlardan həqiqətə uyğun mövqe tutmağı tələb edir. İttiham nitqini söyləyən prokuror vəzifəli şəxsdir, dövlət ittihamını müdafiə etmək onun vəzifə borcu olmaqla, o həm də tabe olduğu yuxarı prokurora özünün həqiqətə uyğun olan mövqeyini məruzə etməyə borcludur.

Vəkil təqsirkarla razılaşdırılmış mövqeyini açıqlamağa borcludur, onun nitqi həmçinin işin hallarına uyğun olaraq

qurulmasa, yəqindir replika söyləmək hüququndan istifadə edən prokurorun kəskin etirazına səbəb olacaqdır. Bu səbəblərdən hər iki tərəf işin həqiqi hallarını söyləməyə məcburdurlar. Lakin mövqelər müxtəlif olduğundan tərəflər öz vəzifələrinə sədaqət göstərərək faktlara fərqli münasibət bildirecəkdir.

Məhkəmənin vəzifəsi onları səbirlə dinləyib nəticə çıxarmaqdır. Məhkəmə tərəflərin mövqələrini dinləməsi heç də deyilənlərə tənqidi münasibət bildirmədən onların söylədiklərinə uyğun nəticə çıxarılmalıdır.

Məhkəmə nəticə çıxarmada müstəqildir, qanuna və öz daxili düşüncələrinə əsaslanmaqla işin məhkəmə iclasında araşdırılmış və heç bir şübhə doğurmayan sübutlarına əsasən nəticə qərarını çıxaracaqdır.

Qanun prokurorun çəkişmə prosesindəki fəaliyyətinə və onun ittiham nitqinə qarşı bir sıra digər tələblər nəzərdə tutulur.

1999-cu il dekabrın 7-də qəbul edilən «Prokurorluq haqqında qanun»un 2-ci maddəsində təsbit edilir ki, «Azərbaycan Respublikasının prokurorluğu məhkəmə hakimiyyəti sistemində daxil olmaqla ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorluqların Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqandır». Beləliklə, qanunvericilik məhkəmə hakimiyyətinə qarşı irəli sürdüyü tələbləri prokurorluğun səlahiyyətinə aid edilən vəzifələrlə yanaşı, məhkəmə hakimiyyətinə xas olan vəzifələrində yerinə yetirilməsini ona həvalə edir. Beləki, Qanun Konstitusiyanın 63-cü maddəsində təqsirsizlik prezumpsiyasına aid edilən tələbləri eyni zamanda prokurorluqda tələb edir. Şəxsin hər hansı cinayətdə təqsirli bilinməsi üçün müstəntiq qəbul etdiyi nəticə şərti mahiyyət daşıyır və məhkəmənin qüvvəyə minmiş hökmü, yaxud qərarı olmadan şəxs təqsirsiz sayılmalıdır. Beləliklə, ittihamı müdafiə edən prokuror təqsirin olub-olmamasını məhkəmədə sübut etməlidir, bu ana qədər şəxs yalnız şübhəli şəxs statusu daşmalıdır.

Qanunun 19-cu maddəsində nəzərdə tutulan normaların xüsusi əhəmiyyəti vardır. Göstərilir ki, ibtidai istintaq apararı və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror dövlət ittihamını müdafiə edə bilməz. Qanunun bu tələbi ittihamı müdafiə edən prokurorun obyektiv mövqə tutmasına yönəldilib, ittihamı müdafiə edən prokuror toplanmış sübutlarla ittiham təsdiq edilmirsə, ittihamı müdafiə etməkdən imtina etməlidir.

Qeyd edilənlərə əsasən ittihamı məhkəmədə müdafiə edən prokuror tutduğu mövqeyə görə qanun qarşısında məsuliyyət daşıyır və məhkəmədəki ittiham nitqində həqiqətdən kənar hərəkət edə bilməz və buna ixtiyarlı deyil.

Prokurorun ittiham nitqi özünün məntiqliyi, obyektivliyi işin hallarına əsaslanması və qanuna əsaslanması ilə fərqlənməlidir.

Təqsirkarın, zərərçəkmişin, şahidlərin və digərlərinin dindirilməsində yalnız həqiqətin ortaya qoyulması istiqamətində hərəkət etməlidir. Nə olursa - olsun ittihamı mütləq təsdiq etməyə yönəldilən cəhdlərə yol verilməməlidir.

Prokuror dərk etməlidir ki, o ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edir, əsassız qəbul edilmiş məhkəmə qərarına görə oda qanun qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bunun üçün prokuror istintaq tərəfindən təqdim olunan sənədlərə tənqidi yanaşmalı və nəzərə almalıdır ki, məhkəmə hökmü və yaxud qərarı yalnız məhkəmədə araşdırılmış və öz tam təsdiqini tapmış sübutlara əsaslanmalıdır. Ona görə də ittiham nitqi məhkəmədə təsdiqini tapmış sübutlara və qanuna əsasın formalaşmalıdır. Sübutlara qiymət verilərkən hər hansı sübutun daha üstün olması kimi hallardan qaçılmalıdır, bir sübutun iş toplanmış digər sübutlarla və işin hallarına uyğunluğu nəzərə alınmaqla, onlara münasibət bildirilməlidir. Sübutlara hüquqi qiymət verilərkən işin faktiki halları ilə üst - üstə düşən sübutlara əsaslanmaqla ittihamçı ədalətli olmalı, ifrat dərəcəyə

varmadan hərəkətin ictimai təhlükəliyi və digər xüsusiyyətlərinə müvafiq olan mövqələr seçməlidir.

Məlum həqiqətdir ki, prokuror dövlət adından çıxış edir və onun maraqlarının müdafiəsi istiqamətində hərəkət edir. Bununla yanaşı o, həmçinin insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəçisidir.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsində göstəriləyi kimi qanunvericilik, icra məhkəmə hakimiyyəti orqanları insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını qorumağa borcludurlar.

Beləliklə, prokuror ittiham nitqini qurarkən dövlətin mənafeyini gözləməklə yanaşı zərərçəkmişin və təqsirkarın hüquq və azadlıqlarının qorunması qayğısına qalmalıdır. Bu baxımdan prokurorun mövqeyi öz şəffaflığı və obyektivliyi ilə fərqlənməlidir. İttihamçı əxlaq qaydalarına əməl etməklə tərəflərin şərəf və ləyaqətlərinə qarşı hər hansı müdaxiləyə yol verməməlidir. Təqsirkara və digər məhkəmə iştirakçılarına münasibətdə insani rəftardan kənara çıxmamalıdır. Təqsiri sübut etməyən və ona qarşı yönəldilən ittihamların aşkar surətdə təsdiqini tapmadığı halda təqsirləndirilənə cəza tələb etmək özlüyündə əxlaqa və mənəviyyata ziddir, digər tərəfdən məhkəmə altında olan şəxsin hüquqlarının tapdınması kimi qiymətləndirilməlidir. Prokuror bütün hallarda ədalət mühakiməsinin ədalətliliyinə xidmət etməli və bu yönümdə öz ittiham nitqini qurmalıdır.

Qəbul edilmiş ümumi qaydaya əsasən prokurorun ittiham nitqi üç hissədən ibarət olmalıdır.

Nitqin birinci hissəsi işin xarakterinə və cinayətin törədilməsində təqsirli bilinən şəxsin nədə təqsirləndiyinə həsr edilməlidir. Bu hissədə əsas diqqət əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, cəmiyyətin eyni zamanda zərərçəkmişin hüquqlarının və digər qanunla qorunan mənəvi dəyərlərin pozulmasına yönələn əməlin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə həsr edilməlidir. Əgər törədilmiş əməl bilavasitə əxlaqi dəyərlərə qarşı yönəlibsə, bu əməlin cəmiyyətin mənəviyyatına nə dərəcədə ziyan vurmasının

ətraflı işıqlandırılması tərbiyəvi mənada təsiredici ola bilər. Bu hallarda hər hansı şişirdilməyə yol verilməməli, obyektivlik tələb etdiyi səpgidə münasibət bildirilməlidir.

İşin həqiqi hallarını işıqlandırarkən məhkəmədə təsdiqini tapmış faktlara əsaslanmalıdır. Əgər ittihamın müəyyən hissəsi öz təsdiqini tapmayıbsa, ittihamçı bunu olduğu kimi şərh etməlidir.

Beləliklə, şəxsin nədə təqsirləndirilməsi yuxarıda qeyd edilən məsələlərə əsaslanmaqla ittiham nitqində səsləndirilməlidir.

İttiham nitqinin ikinci hissəsi sübutlara münasibətlərin bildirilməsi ilə başlanılmalıdır. Bu hissədə prokuror cinayəti sübut edə bilən və yaxud onu təkzib edə bilən faktları birer – birer nəzərə çatdırmalı, qanunun tələblərinə əsaslanmaqla onlara qarşı münasibət bildirilməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, şübhə doğuran sübutlar təqsirkarın xeyrinə yozulmalıdır və belə sübutlara əsaslanma qanunla və Konstitusiyaya ilə qadağan edilir. Əgər təqsirləndirilən ona qarşı irəli sürülən ittihamı qəbul edirsə və təqsirini etiraf edirsə bu halda, onun nə dərəcədə səmimi olmasına münasibət bildirilərkən, etirafın işin digər halları və müəyyən edilən faktlarla üst – üstə düşməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Prokuror əmələ hüquqi qiymət verərkən onu qədərincə əsaslandırmalıdır, maddi hüquq normalarına isnad etməklə, əməlin məhz hansı maddənin təsiri altına düşməsinə inandırıcı şəkildə isbat etməyə çalışmalıdır.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, sübutetmənin ağırlığı prokurorluğun üzərinə düşür, buna görə də təqsirkar aşkar surətdə cinayətini inkar etməsinə, yaxud təqsirinin olmamasını sübut edə bilməməsi, onun təqsirli bilinməsinə əsas hesab edilə bilməz. Bu məqamlara ittiham nitqində yer verilməməlidir. Təqsirli bilinənin şəxsiyyətinə aid olan halların işıqlandırılması məqamında ittiham nitqi daha ölçülü olmalı, onun şəxsiyyətinə toxuna biləcək ifadələrə yol verilməməlidir.

Əgər təqsirləndirilənin əvvəllərdə törətdiyi cinayətlərə görə məhkumluğu ödənilibsə və yaxud cəzasını tam çəkibsə bu faktların, təqsirkarı xarakterizə edəndə istifadəsinə yol verilməməlidir.

İttiham nitqinin üçüncü hissəsi təqsirkara hansı cəzanın təyin edilə bilməsi tələbinə həsr edilir.

1999-cu ilin 30 dekabrında qəbul edilmiş qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin quruluşu cinayət əməlinin tövsif edilməsini müəyyən qədər asanlaşdırır. Xüsusi hissədə həm maddələrin məzmunu və həm də cinayət əməlinə qarşı tətbiq edilə biləcək cəzalar və onların növləri müəyyənləşdirilir.

Prokuror ittiham nitqində obyektivlik nümayiş etdir-məklə, təqsirləndirilən şəxs üçün tələb edəcəyi cəzanı konkretləşdirməlidir. Cinayəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları yetərinə qiymətləndirməklə ittihamçı elə cəza növü və miqdarı seçməlidir ki, əməlin təhlükəlilik dərəcəsinə və təqsirləndirilənin şəxsiyyətinə müvafiq olsun. Qeyd edildiyi kimi nə həddindən artıq tələb edilən cəza və həddindən aşağı istənilən cəza prokurora qarşı narazılığa səbəb ola bilər. Burada müəyyən ölçünün gözlənilməsi vacibdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsində təsbit edilir ki, «hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır». Əsas qanunun bu imtiyazının həyata keçirilməsi məqsədi ilə 1999-cu ilin dekabr ayının 28-də « Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» qanun qəbul edilmişdir.

Bu qanunda göstərilir ki, hər bir şəxsin məhkəmə prosesində ibtidai istintaqda və təhqiqatda öz hüquqlarının və qanunla qorunan mənafələrinin müdafiəsini həyata keçirmək üçün özünün seçdiyi vəkilə müraciət etmək hüququ vardır. Hər bir kəs tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə edə bilər.

Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən vəkillik üzvlüyünə qəbul edilmiş və vəkil andı içmiş şəxs vəkillik fəaliyyətini həyata keçirə bilər. Cinayət işləri üzrə təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmələrdə müdafiəsi vəzifəsini vəkillər yüksək səviyyədə icra etməlidirlər.

Məhkəmə baxılışında yəqindir ki, prokurorun çıxışından fərqli olaraq vəkil təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi vəzifəsini həyata keçirmək üçün, müdafiəsi altında olan şəxslə əvvəlcədən razılaşdırdıqları mövqedən çıxış etməlidir. Vəkilin çıxışı işdə toplanmış sübutlara əsaslanmaqla yanaşı qanunun və əxlaq qaydalarının tələbləri səviyyəsində qurulmalıdır.

Vəkil öz çıxışını elə əsaslandırmağı bacarmalıdır ki, məhkəmənin digər iştirakçı tərəfinin şəxsiyyət və ləyaqətlərinə toxunmadan müdafiə imkanlarından istifadə edə bilsin. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, vəkil yalnız məhkəmə iclasında yoxlanılmış sübutlara əsaslanmalı, həqiqətə uyğun olmayan məqamlara isnad etməməlidir.

Şəxsin hüquqlarını müdafiə mövqeyində dayanmaqla yanaşı baş vermiş cinayəti bəraətləndirməməlidir. Cinayət qeyri əxlaqi əməl olmaqla bərabər cəmiyyətə və ayrı – ayrı adamlara bədbəxtlik gətirməsini yaddan çıxarmaq olmaz.

Müdafiə şəxsin təqsirsizliyinə və yaxud onun əməlinin yüngülləşdirici hallarda törədildiyinə yönəldilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, vəkil bütün prinsiplial məqamları müdafiəsi altında olan şəxslə razılaşdırmalıdır, ələlxüsə təqsirin etiraf və yaxud rədd edilməsi məsələlərini.

Bəzi mənbələrdə belə fikir söylənilir ki, cinayət əməli bütün aşkarlığı ilə məhkəmə iclasında öz təsdiqini tapdığı hallarda təqsirin inkarına yer qalmır və vəkilin belə vəziyyətdə müdafiə mövqei əhəmiyyətini itirir. Ona görə də hesab edirlər ki, belə vəziyyətdə vəkil öz mövqeyini dəyişə bilər, təqsirin sübut edildiyini iqrar etməklə, məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar üzərində öz çıxışını qura bilər. Müəlliflərin söylənilən bu fikirləri ilə razılaşmaq olmaz, ona görə ki, etik cəhətdən bu yanlış mövqedir. Təqsirləndirilən

şəxs ittihamı inkar edir, bu halda onu müdafiə etməni üzərinə götürmüş vəkil hansı əxlaqi prinsipə əsaslanaraq, ittihamı qəbul etməlidir? Buna vəkil yol verməməlidir.

Adı çəkilən qanunda göstərilir ki, mənafeı təmsil edilən və ya müdafiə edilən şəxsin icazəsi olmadan hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar vəkilə məlum olan faktları və sənədləri, eləcə də mənəviyyata ziyan vuran məlumatları yaymamalıdır. Vəkil sirrindən özünün şəxsi və ya başqasının mənafeyi üçün istifadə etməməli, onun tərəfindən qəbul edilən müdafiə öhdəçiliyindən imtina etməməlidir. Göründüyü kimi, qanun özü də vəkilin təqsirləndirilən şəxsin xilafına hərəkət etməni yolverilməz hesab edir. Əgər bunun əksinə yol verilərsə, onda vəkilə ittihamçı olar və bununla da şəxsin müdafiə hüququ pozulmuş olar. Vəkilin peşəkarlıq qabiliyyəti ondadır ki, bütün vəziyyətlərdə müdafiə imkanlarını taparaq ondan istifadə edə bilsin. Yəqindir ki, ittiham sübut edildiyi halda, onu inkar etmənin özü mənəviyyat tələblərinə sığışmır, lakin vəkil öz öhdəçiliyinə əməl etməyə borcludur, bu onun müdafiə öhdəçiliyidir, əgər bunu etməsə, müqavilənin şərtlərin pozan tərəf kimi məsuliyyət daşmalıdır.

Hesab edirik ki, belə vəziyyətlərdə vəkil üçün çıxış yolu tapmaq o dərəcədə də çətin deyil. Məsələn, ibtidai istintaqda buraxılan nöqsanlardan, o cümlədən zərərçəkmişin hərəkətlərinin cinayətin törədilməsinə yol açdığından, təqsirkarın vəsatətlərinin axıra qədər yoxlanılmamasından, tanınmanın qanunpozğunluğu ilə aparılmasından, təqsirkarın ifadələrinin düzgün yazılmamasından və digər nöqsanlara əsaslanaraq vəkil öz müdafiə vəzifəsini həyata keçirə bilər.

Müdafiə nitqi yəqindir ki, qanunun tələblərinə uyğun olaraq, qurulmalıdır. Bu nitq bir növ prokurorun ittiham nitqinin əksi kimi səslənir, lakin quruluşuna görə oxşardır, baxmayaraq ki, eyni predmet onlar tərəfindən kəskin mövqelərdən qiymətləndirilir. Vəkilin nitqi daha çox ədalət və humanizm tələblərinə əsasən qurulmalı, insani dəyərlərə daha çox yer verilməlidir. Yuxarıda qeyd edildi ki, Azərbaycan

Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Əsas qanunun bu maddəsinin bütün hallarda gözlənilməsi vacib olmasına baxmayaraq, vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında qanunun vəkil etikası barədə 18-ci maddəsində etikaya aid bəzi məsələlər üzrə ardıcılıq nümayiş etdirilməmişdir.

Təcrübədə bəzi hallarda həqiqətə uyğun olmayan və işin halları ilə təsdiq edilməyən faktlar təqsirli bilinən şəxs tərəfindən etiraf edilir, təqsirkar bu cinayəti törətdiyini məhkəmə iclasında ısrarla təsdiqləyir. Müdafiə funksiyasını yerinə yetirən vəkil aşkarlığı ilə etirafın əsassız olmasını dərk edir. Belə halda vəkil hansı mövqedən çıxış etməlidir sualına qanun cavab vermir. Halbuki bu tələb həm qanun və həm də etika cəhətdən cavablandırılmalı idi. Ona görə ki, təcrübədə belə etirafın əldə edilməsi fiziki və yaxud mənəvi təsir göstərilməsi nəticəsində əldə edilir. Bizə belə gəlir ki, belə vəziyyətlərdə vəkil etikaya uyğun hərəkət etməli, müdafiə vəzifəsini yerinə yetirməli və şəxsin təqsirkar olmaması mövqeyindən çıxış etməlidir. Bu onun vəkillik borcundan daha artıq onun Konstitusion borcudur.

Vəkilin çıxışının böyük bir hissəsi təqsirli bilinənin şəxsiyyətinə aid olan sübutların açıqlanmasına həsr edilmişdir. Şəxsin ailə vəziyyəti, öhdəsində əmək iqtidarı olmayan ailə üzvlərinin mövcudluğu, ilk dəfə cinayət məsuliyyətinə alınması, ictimai faydalı əməklə məşğul olması, cinayət ağır nəticə verməsinə dəyə tədbirlərə əl atması və sairə vəkilin nitqində yer almalıdır. Məsuliyyəti yüngülləşdirən halların şərh edilməsi həmçinin vəkilin nitqində geniş yer almalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 59-cu maddəsi cəzanı yüngülləşdirən halları sadalayır və 59.2 m. göstərilir ki, cəza təyin edilərkən maddədə göstərilməmiş başqa hallarda cəzanı yüngülləşdirən hallar qismində nəzərə alın bilər. Vəkil qanunun göstərdiyi və göstərmədiyi yüngülləşdirən hallardan ustalıqla istifadə etməyi bacarma-

lıdır. Yüngülləşdirici məqamları qeyd edərkən cinayət baş verməmişdən əvvəl zərərçəkmişin hərəkətlərinin nə dərəcədə cinayətin baş verməsinə təsir etməsi məsələsi vəkilin nitqində yer almalıdır. Bu ona görə vacibdir ki, bir çox hallarda zərərçəkmişlər öz davranışları ilə cinayət əməlinin baş verməsinə səbəb olurlar. Cinayətin baş verməsinə digər səbəblərdən biri də cinayətə sövq edilməsidir. Bəzi hallarda psixikası möhkəmlənməmiş şəxslər, tam yaş həddinə çatmayanlar cinayətə cəlb edirlər. Belə halları vəkil lazımınca dəyərləndirməyi bacarmalı və məhkəmənin diqqətini bu hallara cəlb etməlidir. Əgər vəkil qrup qaydasında baş vermiş cinayət işində təqsirkarlardan birini müdafiə edirsə, digər təqsirkarların cinayətlərinin ifşa edilməsinə yol verməməlidir. Ehtiyatla öz müdafiəsi altında olan şəxsin təqsirinin olmamasını və yaxud da yüngül ittihamda təqsirli olmasını sübut etməyə çalışmalıdır. Lakin təcrübədə elə hallar olur ki, qrup qaydasında baş verən cinayətlərdə təqsirkarların maraqları toqquşur belə halda vəkil öz mövqeyini necə qurmalıdır?

Bizə belə gəlir ki, belə hallarda öz müdafiəsi altında olan təqsirkarın maraqlarını üstün tutmalı, bir növ prokurorun funksiyasına yaxın olan mövqedə dayanmalıdır. Beləki, əgər onun müdafiəsi altında olan şəxs işdə keçən təqsirkarın təhriki və yaxud hər hansı təzyiqi nəticəsində cinayətə sövq edilsə, yəqindir ki, vəkil istər – istəməz öz vəzifəsini icra məqsədi ilə digər təqsirkarın əməlinə qanun tələb etdiyi qaydada öz münasibətini açıqlamalıdır. Bütün hallarda vəkil öz nitqini elə qurmalıdır ki, zərərçəkmişin, digər məhkəmə tərəflərinin hüquqlarının pozulmasına yol verilməsin. Zərərçəkmişin hərəkətlərini təhlil edərkən müəyyən qədər ehtiyatlı olmalı, yaddan çıxarmamalıdır ki, həmin şəxs cinayətə məruz qalıb, hüquqları pozulub.

Müdafiə nitqində hər hansə şişirtməyə, yalanlara və məhkəmədə öz təsdiqini tapmayan sübutlara istinad edilməsinə yol verilməməlidir. Belə hallar vəkilin ümumiyyətlə,

söylədiyi nitqini, dəyərini heçə endirə bilər, təqsirkarın müqəddəratının düzgün həll edilməməsinə gətirib çıxara bilər. Əgər ittihamı müdafiə edən prokuror öz nitqində təsiri sübut edə biləcək hansısa halın üzərindən sakitcə keçibsə, vəkil ittihamı təsdiq edə biləcək bu məqamın üzərində dayanmağa borclu deyil, ona görə ki, bu müdafiəsi altında olan şəxsin vəziyyətini ağırlaşdırma bilər. Yəqindir ki, hər tədbirin müvəffəqiyyətlə başa çatması üçün vacib olan şərtlərdən ən vacibi tədbiri həyata keçirənin bacarıcıdır. Bu vəkillərə də aiddir. Əgər vəkil öz peşəsinin sahibdirsə, o öz müdafiə nitqini, nitq qabiliyyətinə əsaslanaraq, qurmağı bacarmalıdır.

Müdafiə nitqinin müsbət təsirini artıran hallardan biri, öz gətirdiyi arqumentlərin inandırıcı olmasına məhkəmənin tərkibini inandırma bacarığıdır. Bütün hallarda arqumentlər məhkəmədə araşdırılmış sübutlara əsaslanmalı çox söz işlətmədən əsas mətləbin üzərində dayanılmalıdır.

Çəkişmə prinsipi üzərində dayanmaqla, vəkil prokurorun əsaslandığı sübut və dəlillərin etibarsızlığını, əsassız olmasını sübut etməyə borcludur, ona görə ki, bu onun müdafiə vəzifəsidir.

Prokurorla mübahisədə vəkil hüquqi münasibətlərdə işlədilən davranış tərzinə əməl etməlidir. Onun nitqi həm mədəni və həm də hüquqi cəhətdən tələblərə cavab verməlidir. Heç bir halda mübahisə və mücadilələlərin şəxsi müstəviyə keçməsinə yol verilməməlidir.

Məhkəmə çıxışlarında dil və ifadə mədəniyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Adi çıxışlardan fərqli olaraq məhkəmə çıxışlarında improvizəyə və bəntəzmlərə yol verilməməlidir, hər bir nəticə faktlara əsaslanmaqla məhkəmə iclasında araşdırılan sərhədlərdən kənara çıxarılmamalıdır.

Hazırkı demokratik prinsiplərə əsaslanan məhkəmə fəaliyyəti inzibati amirlik dövründə yol verilən siyasibaxışların açıqlanması, bununla əlaqədar məhkəmə altında olan şəxslərin hər hansı qiymət verilməsi yol verilməzdir. İşlədilən sözlərin və ifadələrin seçilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir, elə

ifadələr işlədilməlidir ki, onlar məhkəmə iştirakçılarının heysiyyətinə toxunmasın.

Məhkəmə çıxışları başlandıdan əvvəl hər hansı tədqiq edilməmiş sübuta qiymət verilməsinə yol verilməməlidir. Hər bir söz ölçülüb-seçilməlidir, hər hansı irada səbəb ola biləcək ifadələrə yol verilməməlidir. Burada «Kəlilə və Dinmə» kitabında Çin şahının söylədiyi «Mən demədiyim sözü geri qaytarmağa dediyim sözdən daha çox qadirəm» cümləsini yada salmağı¹ vacib bilir.

Hər bir sözün hansı hallarda işlədilməli olmasına diqqət yetirilməlidir, işlədilməsi qeyri məqbul ifadənin işlədilməsinə yol verilməməlidir. Fars məsəlində deyilən kimi məqamın nöqtəsini seçməyi bacarmaq lazımdır

¹ «Kəlilə və Dinmə» s. 20.

4. CİNAYƏT PROSESİNİN MƏDƏNİ CƏHƏTLƏRİ

Bütün sahələrdə olduğu kimi, cinayət prosesi sahəsində də mədəni dəyərlərə hörmət və ehtiram tələb edilir. Elm aləmində qəbul edilmiş anlayışa görə mədəniyyət cəmiyyətin ümumi inkişafına təkan verən, maddi və mənəvi dəyərlərin əldə edilməsi üçün insanların zəhməti bahasına yaradılan və münasibətləri nizamlayan amil kimi nəzərdə tutulur.

Mədəniyyət insanların fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələrdə cəmiyyətin maddi və mənəvi tələblərinin ödənilməsi istiqamətində həyata keçirilir. Mədəniyyət fəaliyyətin ümumi - bəşəri dəyərlərin gözlənilməsini istiqamətləndirir, cəmiyyətin düzgün məcrada inkişaf etməsinə təkan verir.

Mədəniyyət mənəvi inkişafın aparıcı qüvvəsi kimi elm, incəsənət və digər sahələrin istiqamətləndirilməsində əvəzsiz rol oynayır.

Hüquq mədəniyyəti ictimai mədəniyyətin bir hissəsi olmaqla, sosial münasibətlərin nizama salınmasında, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında, hüquq qaydalarının müdafiəsində əvəzsiz xidmət göstərir.

Hüquq mədəniyyəti qanunların insan cəmiyyətinin inkişafına uyğunlaşdırılmasında və yeni qanunların qəbul edilməsi sahəsində əhəmiyyətli nəticələrin əldə edilməsinə yardım edir.

İnsanlarda hüququ dərk etmək imkanlarının yaradılması sahəsində ümumi mədəniyyətlə yanaşı, hüquq mədəniyyəti xüsusi rol oynayır. Bunun nəticəsidir ki, cəmiyyətin əksər hissəsi heç bir kənar təsir olmadan hüquq qaydalarına əməl edir və onların – insanların əmin-amanlıqlarının müdafiəsindəki əhəmiyyətini dərk edirlər. Mədəniyyətin inkişafına təkan verən cəhətlərdən biri də dini dəyərlərdir. Dini dəyərlər insanları pis əməllərdən çəkindirir, onları öz ətraflarındakı insanlarla düzgün rəftara çağırır. Bu da öz növbəsində əxlaq mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Əxlaqi dəyərlərə hörmət edildiyi yerlərdə hüquq pozuntularına yol verilmir, insanların hüquq və azadlıqları gözlənilir. Hüquq mədəniyyətinin inkişafı çox hallarda hüquq sahəsində çalışan insanların şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olur. Öz peşəsini dərinlən bilən, insan amilinə düzgün münasibət bəsləyən və ümumi mədəniyyətə sahib olan şəxslərlə yanaşı öz sənətini layiqincə sevməyən və qiymətləndirə bilməyən şəxslər hüquq təminatına sahələri haqqında da cəmiyyətdə mənfi rəy yaradırlar. Məhz bunlara görə hüquq mühafizə orqanlarına kadrlar seçilərkən onların bilikləri və bacarıqları ilə yanaşı əxlaqi cəhətdən kamilli olmalarının yoxlanılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Cinayət prosesinin mədəni cəhətlərinə münasibətdə müxtəlif müəlliflər fərqli fikirlər söyləyirlər. Bəziləri hesab edir ki, bura müstəntiqlər, prokurorlar, məhkəmə hakimləri, vəkillər və digər proses iştirakçılarının cinayət prosesindəki hüquq və azadlıqlarının qorunmasındakı fəaliyyətləri daxil edilməlidir. Digərləri bunun ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsi sahəsində yaranan məhkəmə mədəniyyəti kimi dəyərləndirirlər. Onların fikrincə ibtidai istintaq, təhqiqat və məhkəmə prosesində etik qaydalara əməl edilməsi hüquq mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmaqla, bu orqanların qarşısında dayanan vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi ilə səciyələndirilməlidir.

Ayrı-ayrı əməkdaşların şəxsi mədəniyyətləri hüquq mədəniyyətinin bərqərar edilməsində xüsusi əhəmiyyəti, həmçinin əsas şərtlərdən biri kimi qiymətləndirilir.¹

Fikrimizcə söylənilən dəlillərlə əsasən razılaşımaq olar. Bununla belə bir sıra fəaliyyətlərin mədəni dəyərlərə cavab verməsi üçün ümumi işin düzgün təməl üzərində qurulmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Təhqiqatın və ibtidai istintaqın mədəni dəyərlərə uyğun təşkil edilməsi üçün ilk növbədə cinayət işi qaldırılmadan qabaq materialların yoxlanılması

¹ А.С. Кобликов – та же работа. стр. 135.

prosesinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Şəxsin hərəkətində cinayət əməlinin mövcud olub-olmaması dəqiqləşdirilmədən cinayət təqibinin başlanmasına yol verilməməlidir. Bəzi hallarda əsassız cinayət təqibinin başlanması şəxsin ədalətdən kənar incidilməsinə gətirib çıxarır. Müstəntiqin şübhəli şəxslə davranma mədəniyyəti yüksək peşəkarlıqla yanaşı ondan ümumi mədəniyyəti olmasını tələb edir.

İnsanların orqanlarda qəbul edilib dinlənməsi, zərərçəkmişlə hüquq mədəniyyəti tələb etdiyi qaydada rəftar edilməsi, məhkəmə iclasının təyin edildiyi vaxtda başlanması, tələb edilən təntənəlik prinsiplərinə əməl edilməsi birlikdə hüquq mədəniyyətinin elementləri hesab edilməlidir.

Cinayət prosesinin mədəni cəhətləri dedikdə, bu mədəniyyətin cinayət prosesinin başlanmasından axıra qədər mədəni dəyərlərin - bu prosesin qarşısında dayanan vəzifələrin yerinə yetirilməsindəki xidməti nəzərdə tutulur.

Cinayət işi üzrə ibtidai istintaqdan başlayaraq məhkəmə baxılışına qədər uzanan müddətdə ümumi mədəniyyətin bir hissəsi olan hüquq mədəniyyətinin əldə etdiyi vərdişlərin tətbiqi cəmiyyətin ümumi inkişafına, ölkədə sabitliyin və əminamanlığın gözlənməsi istiqamətindəki fəaliyyətə dəstək verir. Bu istiqamət bütün proses boyu qanunlara dönmədən əməl edilməsi, proses iştirakçılarının qanunla qrunan hüquqlarının müdafiəsində özünü daha fəal göstərir.

Hüquq mədəniyyətinə əməl edilməsi eyni zamanda insanların əsassız məsuliyyətə alınmasının, onlara qarşı əsassız və qanunsuz hökmlərin çıxarılması və əsassız məhkum edilmənin qarşısını alır.

Əgər insan qanunsuz həbs edilirsə, cinayət məsuliyyətinə alınarsa, əsassız və qanunsuz məhkum edilirsə, bu halda hansı hüquq mədəniyyətindən danışmaq olar? Yəqindir ki, hüquq mədəniyyətinin qarşısında dayanan əsas məqsəd ədalət və hümanizm prinsipinə arxalanmaqla hər hansı qanunsuzluğun qarşısına siper çəkməkdir. Bu məqsədin layiqincə yerinə yetirilməsi üçün hüquq mühafizə sahəsində çalışan

Əməkdaşların peşə bacarıqlarının yüksəldilməsinə və fəaliyyət göstərdikləri sahəyə aid olan biliklərinin artırılmasına xüsusi diqqət verilməlidir. Hüquq mədəniyyəti eyni zamanda mənəvi saflıq tələb edir. Mənəvi saflıq və mənəvi təmizlik olmadan heç bir mədəni yüksəliş yaradıla bilməz. Bu baxımdan daxili işlər, prokurorluq və məhkəmə sahələrində xidmət edən şəxslərin seçilib yerləşdirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir.

Məlum həqiqətdir ki, aşağı dərəcədə biliyi olan şəxsi bilikləndirmək o qədər də çətin deyil, lakin mənəvi pozğunluğa adət etmiş şəxsi bu yoldan çəkəndirmək olduqca çətinidir. Ona görə də bu fəaliyyətlərə cəlb edilən şəxslərin mənəvi saflığına qarşı diqqət daha çox cəlb edilməlidir. Yuxarıda qeyd etdik ki, ibtidai və məhkəmə istintaqlarında qanunlara əməl edilməsi əsas şərtidir. Lakin bununla vəzifə tam bitmiş hesab edilməməlidir. Qanun hüquq mühafizəsi sahəsində çalışan əməkdaşlara bu və yaxud digər qanunlarda təsbit edilən hüquqları verir, lakin bu qanunların tətbiqində etik qaydalardan və əxlaqi dəyərlərdən necə istifadəsi məsələsi qalır əməkdaşların öz öhdələrində.

Məhz bu göstəricilərdən asılı olaraq əməkdaşlarla aparılan təkmilləşdirmə məşğələlərində etik qaydalarının və əxlaqi dəyərlərin praktiki sahələrdə tətbiqi yollarının öyrədilməsinə diqqət verilməlidir. Bəzi hallarda ibtidai istintaq aparılarkən məqsədə müvafiq pərdəsi altında qanunlara ya tamamilə və ya da bəsitləşdirilmiş qaydada münasibət göstərilir.

Dövlət və qanunvericilik heç bir halda tələb etmir ki, təsiri sübut edilməyən şəxs mütləq məsuliyyətə alınsın.

Qanunların icrası bu sahələrin əməkdaşlarının müqəddəs borcudur. Qanun pozğunluğu ilə aparılan istintaq və yaxud məhkəmə baxılışı və eyni zamanda çıxarılmış qərar heç bir halda axıra qədər qüvvədə qalmır, gec-tez ləğv olunur və əsassız məhkum edilən şəxsdən üzr istənilir və ona dəyən zərər ödənilir.

Beləliklə, hər bir əməkdaş ona tapşırılan vəzifəni yerinə yetirərkən qanunlara dürüst əməl etməklə bərabər, hüquq mədəniyyəti və əxlaq qaydalarına qayğılı və layiqli münasibət göstərməlidir.

İbtidai istintaq aparən müstəntiq ilk məqamdan başlayaraq yadında saxlamalıdır ki, dörd divar arasında apardığı istintaq hərəkətləri az bir zamandan sonra açıq məhkəmə iclasında aşkarlanacaqdır. Onun təqsirləndirdiyi şəxs məhkəmə qarşısında onun gəldiyi nəticənin əksinə çıxış etməklə, özünü müdafiə etmə məqsədi ilə istintaqı rüsvay etməyə, ləkələməyə və ona qara yaxmağa çalışacaqdır. Məhz buna görə öz hərəkətlərini elə qurmalıdır ki, nə vəkil və nə də təqsirkar hər hansı iradı tuta bilməsin.

Düzdür biz istintaqı mübarizə meydanı deyə adlandırmırıq, lakin müəyyən mənada, cinayətkarlıqla mübarizə baxımından istintaqda maraq və istəklərin toqquşmasını inkar edə bilmərik, ancaq toqquşma heç bir vəchlə qanunun tələblərindən kənara çıxmamalıdır. Yəqindir ki, əksər hallarda müstəntiq şübhəli şəxsin müqavimətinə məruz qalacaqdır, lakin o bütün hallarda təmkinini qoruyub saxlamalı, təqsirkarla mədəni və əxlaqi cəhətdən tələb edilən qaydalarda rəftarını davam etdirməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, bəzi hallarda şübhəli şəxs gələcəkdə bundan istifadə etmək məqsədi ilə provokasiya törədə bilər. Bunun qarşısını almaq üçün müstəntiq səbirli olmalı və şəxsin hərəkətlərinə sakitliklə cavab verməlidir, bu mübahisənin sakitləşməsi üçün ən önəmli vasitədir.

Müstəntiq şübhəli şəxsi dindirərkən və yaxud müqəsisrçiliyə cəlb edərkən onu səbrlə dinləməli və sözünü kəsməməlidir. Sözün kəsilməsi çox hallarda ixtilafə nəticələne bilər.

Şübhəli şəxsin şəxsiyyətinə və ləyaqətinə toxuna bilən ifadələrin işlədilməsinə yol verilməməlidir.

Şəxs ən ağır, əxlaqa sığmayan əməl törətməsinə baxmayaraq, onunla münasibətdə müstəntiq öz müvazinətini itirməməli, onunla mədəni rəftarını davam etdirməlidir. Başa

düşülendir ki, bəzi hallarda insan qəddarlıqla və əxlaqsızlıqla edilən cinayətlərə qarşı biganə qala bilmir. Lakin müstəntiq, prokuror və hakim bu hissiyyatlarını boğmağı bacarmalıdır, bunu onların peşə borcları tələb edir. Hakim məhkəmə prosesində sübutların araşdırılmasında tələskənliyə yol verməməlidir.

Prokurora, vəkilə eyni qaydada münasibət göstərməli və onlara hər hənsı fərqi qoyulmasına yol verməməlidir. Prosesin növbəlik prinsiplərinin pozulmasına əsassız olaraq ifadələrin kəsilməsinə yol verilməməlidir. Çəkişmə prosesi qanun çərçivəsindən kənara çıxdığı hallarda tərəfləri sakitləşdirməli və proses normal məcraya yönəldilməlidir. Hakim nə özünə, nə də digər proses iştirakçılarına imkan verməməlidir ki, kiminsə şəxsiyyətini alçalda bilən sözə, yaxud ifadəyə əl atsın.

Hakimin yüksək peşəkarlığı onun prosessual tələblərə əməl etməklə, baxdığı işdən doğru və düzgün nəticə çıxarmasıdır.

Hakimin geyimindən tutmuş mədəni davranışnadək olan hərəkətləri onun peşəsi ilə səsleşməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, hakimin bütün hərəkətləri məhkəmə salonunda prosesi izləyənlərin nəzərindən qaçmır. Əgər ya təqsirkara və ya zərərçəkmişə hər hansı fərqli münasibət nümayiş etdirsə, buna qarşı tərəf dərhal reaksiya verir. Ona görə də hakim rəftarda obyektivliyi mühafizə edib saxlamağı bacarmalıdır. Hakim tərəflərə münasibətdə mədəni qaydalara əməl etməli, hüquq mədəniyyətinə xas olan tərzdə onlarla rəftar etməlidir.

Bəzi hallarda zərərçəkmişlər və yaxud onların nümayəndələri təqsirkara qarşı təhqirlərə və ədəbdən kənar hərəkətlərə yol verə bilirlər. Belə təşəbbüslərin qarşısı hakim tərəfindən qətiyyətlə alınmalı və prosesdə normal münasibətlər bərpa edilməlidir. Bəzi hallarda hakimin qətiyyətsizliyi prosesin pozulmasına səbəb ola bilər.

İbtidai istintaqın və məhkəmə baxılışının tamamlanması üçün qanunvericilik müəyyən müddətlər müəyyən edib bu

müddətlərə əməl edilməsi özüdə hüquq mədəniyyətinin bir ünsürüdür. Belə ki, istintaqın süründürülməsi şübhəli şəxsin müqəddəratının həll edilməsini yubandırır, onun ailəsinə və özünə müəyyən narahatlıq yaradır. Əgər şəxs həbsdədirsə, hələlik təqsirkarlığı dəqiq müəyyən edilməyibsə, bir tərəfdən onun saxlanılmasına sərf olan vəsait izafə xərclənir və onun Konstitusiyaya ilə qorunan azadlıq hüququ pozulur.

Bəzən müstəntiq, prokuror və digər yardımçı əməkdaşları iş vaxtlarından səmərəsiz istifadə edirlər. Bütün bu sadalanan və sadalanmayan hallar hüquq mədəniyyətinin nüfuzuna mənfi təsir edir.

Məhkəmə baxılışının uzanması və bu sahədə süründürməçiliyə yol verilməsi də bir sıra arzu olunmayan nəticələrə səbəb olur. Məlum məsələdir ki, məhkəmə iclasına dəvət edilən zərərçəkmiş, şahid, ekspert və digər şəxslər öz əsas iş yerlərini və başqa məşğuliyyətlərini buraxmalı olurlar. Bununla da ölkə təsərrüfatının normal ritminə müəyyən ziyan dəyir. Təqsirkarın məhkəməyə gətirilməsi, onun müşayət edilməsi həmçinin bir sıra xərclərlə və vaxt itirilməsi ilə nəticələnir. Bunların üzərinə digər itkiləri də əlavə etmiş olsaq, müddətlərin gözlənilməməsinin nə dərəcədə ziyan vurmasını yəqin edə bilərik. İnsanların narahat edilməsi, məhkəmə baxışına çağırılmaq nəticəsində çəkdikləri iztirab və əsəbi sarsıntını və baxılış təxirə salınması ilə əlaqədar olaraq, bunun təkrar – təkrar baş verməsi yəqindir ki, onların sağlamlığı üçün nəticəsiz qalır.

Qeyd edilənlərə görə vaxta qənaət edilməsi prosesin düzgün təşkil edilməsi məhkəmə mədəniyyətinin tərkib hissəsi olduğundan bu sahəyə daha artıq diqqət yetirilməlidir.

İbtidai istintaq və məhkəmə sənədlərinin tələb edilən səviyyədə tərtib edilməsi məhkəmə mədəniyyətinin vacib cəhətlərindən biridir. Məlumdur ki, istintaq və məhkəmədə aparılan bütün prosesual hərəkətlər öz əksini tərtib edilən sənədlərdə tapır. Bu sənədlər qanunlar nəzərdə tutduğu kimi müəyyən vəzifəli şəxslər tərəfindən yazılır.

Bu sənədlərin səliqəli, qanunun tələblərinə uyğun və savadlı yazılması onu icra edən vəzifəli şəxsin mədəni səviyyəsinin göstəricisidir. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesual məcəlləsi istintaq və məhkəməyə aid olan sənədlərin hansı qaydada tərtib edilməsini və hansı tələblərə cavab verməli olmasını müəyyən edir.

Cinayət işinin qaldırılmasından başlayaraq prosesual sənədlər və bu sənədlərdə tələb edilən hərəkətlər, onların kim tərəfindən və hansı qaydalarda tərtib edilməsi sənədlərin özündə öz əksini tapmalıdır. Bu sənədlər protokollar şəklində yazılır, protokol formalarının içərisində çap edilmiş suallar cavablanır. Bu cavablar hansı məqsədlə yazılmasından asılı olaraq, vəzifəli şəxsin nəyi müşahidə etdiyini və bununla əlaqədar hansı nəticəyə gəldiyini əks etdirməlidir.

Prosesual qanunlarda nəzərdə tutulan tələblərin protokollarda tələb edilən suallara cavab verməməsi gələcəkdə istintaq və məhkəmə üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Məsələn, götürmə və yaxud tanınma protokollarında hal şahidlərinin qol çəkməməsi, yaxud hakimin hökmü və digər qərarlara imza etməməsi, bu sənədlərin etibarsızlığına və hökmün ləğvinə səbəb ola bilər.

Cinayət işinin başlanması haqqında çıxarılan qərarla müstəntiq və yaxud prokuror tərəfindən işin başlanmasının səbəbi, əsası və yaxud faktı, cinayət məcəlləsinin maddəsi, işin icraata götürülməsi, zərərçəkmiş şəxsin bu sifətdə cəlb edilməsi mütləq göstərilməlidir.

Cinayət işi başlanması üçün səbəblərin qanunsuz və əsassız olduğu aşkar edildikdə, əsaslar göstərilməklə cinayət işini başlanmasının rədd edilməsi barədə qərar çıxarılmalıdır. Yaxud vəsatətlərin təmin edilməsi, həmçinin rədd edilməsi əsasları göstərilməklə müstəntiq qərar qəbul etməli və bu qərarla maraqlı tərəf tanış etdirilməlidir və qərardan şikayət vermə qaydaları şəxsə izah edilməlidir.

Məhkəmə hökmünün məzmununda məhkəmənin müəyyən nəticəyə gəlməsi üçün əsaslandığı sübutlar bir-bir

göstərilməli və yaxud qəbul etməkdən imtina etdiyi sübutların hansı əsaslara görə rədd edilməsi əsaslandırılmalıdır.

Sənədlərin savadlı tərtib edilməsinə gəldikdə, burada sənədin hüquqi cəhətdən əsaslandırılması, maddi hüquq normalarına düzgün isnad edilməsi, prosessual qanunların tələblərinə düzgün əməl edilməsi başa düşülməlidir.

Məlum məsələdir ki, cinayət prosesində işlədilən dilin üslubi adi tələffüz edilən dildə işlədilən anlayışlardan fərqlənir. Burada proses qanunu tələb etdiyi qaydada işin halları və əldə edilən nəticə öz əksini tapmalıdır. Məsələn, şəxsi müayinə, şəxsin tutulması, axtarış və götürmə və digər hərəkətlər prosessual məcəllədə göstəriləndiyi kimi protokolda yazılmalıdır. Elə də məhkəmə qəbul etdiyi sənədlərdə qanun tələb etdiyi qaydada terminlər və anlayışlar öz əksini tapmalıdır. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, prosessual sənədlər ədəbi əsərlər deyil, onların tərtibində yalnız müşahidə edilən və yoxlanılmada öz əksini tapan həqiqətlər sadə və anlaşılı qaydada yazılmalıdır.

Burada hər hansı oxşatmaya və yaxud təsvirə yol verilməməlidir.

Tələblərdən biri sənədlərin qrammatik və stilistik cəhətdən savadlı yazılmasıdır. Təsəvvür edin məhkum olunmuş şəxs hökmü alır və onunla tanış olduğu vaxt sənədin savadsız yazılmasını aşkar edir.

Hakim üçün bu rüsvay edici fakt deyilmi? Ona görə də müstəntiq, prokuror və hakim öz ixtisasını mükəmməl bilməsi ilə yanaşı savadlı olmalıdır.

Sənədin hüquqi cəhətdən savadlı tərtib edilməsi dedikdə, sənəddə maddi və prosessual qanunlara düzgün isnad edilməsi nəzərdə tutulur.

Sənədi yazan şəxs gələn nəticəni işin hallarına əsasən analiz etməyi bacarmalı və əldə edilmiş nəticəni qanun nəzərdə tutduğu tələblərə uyğun olmasını əsaslandırmağı bacarmalıdır.

Müəyyən edilmiş faktlara hüquqi qiymət verilmədiyi hallarda bu sənəd qanunu sayıla bilməz.

Hazırda kriminalistika elmi bir sıra nailiyyətlərə malik olub, bu da elmi qaydada sübutların möhkəmləndirilməsinə inamı artırır. Ona görə də ekspertlərin rəyinə qiymət verilərəkən elmi nailiyyətlərə əsaslanılmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Məhz hansı əsaslara görə ekspertin rəyinin qəbul edilməsi və ona isnad edilməsi əsaslandırılmalıdır.

Faktların və sübutların sənədlərdə şərh edilməsi xüsusi bacarıq tələb edir. Bunlar bir – bir sənəddə əks etdirilməlidir və onlara münasibət bildirilməlidir. Bu halda hər hansı ehtimala yox, öz təsdiqini işin digər halları ilə sübut edilənlərə əsaslanmalıdır.

Müstəntiqin, prokurorun və hakimın çıxarıqları nəticələrin məntiqə uyğunluğuna da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, Konstitusiyanın təqsirsizlik prezumpsiyası haqdakı göstərişləri bütün istiqamətlərdə nəzərdə saxlanılmalı və sənədlər bu tələblərə cavab verməkdə iqtidarlı olmalıdır.

Prosessual sənədin dili sadə və anlaşılıqlı olmalıdır, bu sənədlərdən onu yazan adamın fikirləri çətinlik çəkilmədən anlaşılmalıdır. Fikirlərin aydınlığı, onların arqumentlərinin dilə yatımlılığı əsas şərtlərdən biridir.

Sənədi tərtib edən şəxs yaddan çıxarmamalıdır ki, bu sənədlə tanış olan şəxs onun dil və stil qabiliyyəti ilə yanaşı onun peşə qabiliyyətinə qiymət verir. Sənədlərin tərtibində tələskənliyə yol verilməməlidir. Onu tərtib edən şəxs öz təmkinini itirmədən, yazdığı sənədin dəyərini və əhəmiyyətini bütün hallarda dərk etməlidir. O, yaddan çıxarmamalıdır ki, onun tərtib etdiyi sənəd hər hansı şəxsin müqəddəratını həll etməlidir. Ədalət və humanizm prinsipləri daim diqqət mərkəzində olmalıdır.

Hüquq dili öz stilistikası ilə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ədəbiyyat və incəsənət sahələrində işlənən dil üslubundan fərqlənir. Hüquq dil konkretlik tələb etdiyi halda,

ədəbiyyatda bənzətmələrə, ixtisarlara, təsbihlərə və sairə incəliklərə yol verilir, hüquqda tamam başqa münasibət tələb olunur. Hərəkətlər, əməllər, faktlar öz adı ilə yazılmalı, konkret vaxtda, konkret yerdə, hansı şəraitdə əməliyyatın baş verməsi dəqiq göstərilməlidir

Hərəkətlər və cinayətə yol açan əməllər bir – bir sadalanmalı, kimlərin hansı əməli törətməsi və hansı cinayət qanununa bu əməlin müvafiq olması göstərilməlidir. Heç bir halda abstraklıq mahiyyəti daşıyan ifadələrə yol verilməməlidir. Məsələn, bəzi hallarda istintaq və məhkəmə sənədlərində belə yazılara rast gəlirik. «Təqsirkar vaxtaşırı sərxoş olaraq, qonşuları narahat edirdi», «təqsirkar ona tapşırılan vəzifəni pozurdu», «təqsirkar bəzi hallarda vəzifəsindən istifadə edirdi», «işdə olan bəzi faktlar onun cinayət əməlini təsdiq edir» və s.

Göründüyü kimi gətirdiyimiz misallarda qeyd edilənlər abstrak mahiyyət daşımaqla, təqsirləndirilən şəxsin cinayət təhdidinə səbəb olan hansı cinayət əməlini törətdiyi müəyyən edilmir.

Prosessual sənədlərin yazılışı faktlara əsaslanmaqla, əməlin analizi onun qiymətləndirilməsi hüquqçu əməkdaşlardan böyük diqqət tələb edir.

İnsan müqəddəratı həll edilən yerdə hər hansı sadələşdirmələrə, ifadələrin ucuzlaşdırmasına yol verilməməlidir.

Sözlərin və ifadələrin sənədlərdə dolaşmaq yazılması gələcəkdə onları oxuyanlarda qeyri - fikir yaranmasın deyərək aydın, başadüşülən tərzdə yazılmalıdır. Yazılışda durğu işarələri yerli – yerində qoyulmalıdır. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, uzun cümlələrin oxunuşu yorucu olduğu kimi, fikrin anlaşılmasını çətinləşdirir.

Mümkün qədər cümlələr qısa və aydın yazılrsa, oradakı fikir daha asanlıqla başa düşülər.

İttham aktının və məhkəmə hökmünün yazılışı xüsusi bacarıq tələb edir. Bu sənədləri yazan vəzifəli şəxsdən xüsusi bacarıq tələb olunur, ona görə ki, ittham aktında ibtidai

istintaqda toplanan faktlara əsaslanaraq, nəticə çıxarıldığı halda, məhkəmə hökmündə bu faktların məhkəmə iclasında yoxlanılması hansı nəticəyə gəlməyə imkan verdiyi əsaslandırılır.

Ona görə də ittiham aktını tərtib edən müstəntiq yalnız istintaqda əldə edilən və dəqiqliyinə heç bir şübhə olmayan faktları əsaslandırmaqla göstərməlidir. Hər hansı şübhə doğuran faktın bu akta qeyd edilməsi bəzi hallarda həqiqətə uyğun olan faktharda şübhə altına sala bilər.

Hökmü yazan hakim yadda saxlamalıdır ki, bu son qərardır, onun keyfiyyəti və prosesual tələblərə uyğun tərtib edilməsi ədalət mühakiməsinin bariz təsdiqi kimi dəyərləndirilir. Ona görə də bu sənədin yazılışında hər hansı sərbəstləşdirməyə, bəsitləşdirməyə yol verilə bilməz. Bu sənəd respublika dövləti adından çıxarılır və o öz təyinatına uyğun olmalı və yüksək tələblərə cavab verməlidir.

Məhkəmə baxılışının təşkili və onun təntənəli aparılması qaydalarına əməl edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Məhkəmə iclası elə təşkil edilməlidir ki, məhkəmə iclasında iştirak edən hər bir şəxs onun əhəmiyyətini, onun yüksək dəyərə malik olmasını dərk etsin.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi bizə miras qalan və qanunverici tərəfindən qəbul edilən təntənəlik məhkəmə heyətinə ehtiram ruhunda olmalı, məhkəmə zalında intizam qaydalarına riayət edilməsi bütün hallarda qorunmalı və həyata keçirilməlidir.

Məhkəmə iştirakçıları və məhkəmə baxılışını izləyən vətəndaşlar məsuliyyət hissini heç vəchlə itirmələrinə yol verməməlidirlər.

Hakim və yaxud məhkəmə iclasına sədrlik edən hakim bütün baxılış dövrü intizamın gözlənməsini diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Tərəflərə, təqsirkara, şahidlərə və digər məhkəmə iştirakçılarına müraciətlər ədəb qaydaları çərçivəsində aparılmalıdır.

Heç bir kəsin özbaşınalığına, azgınlığına yol verilməməlidir. İntizamı pozanlara qarşı qanun yaratdığı imkanlardan qətiyyətlə istifadə edilməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, intizam pozulduğu halda, onu pozana hər hansı güzəştin edilməsi digər şəxslərin bunu təkrar etmələrinə yol açar bilər.

Məhkəmə binasında və məhkəmə zalında dövlət rəməzlərindən istifadə edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə tədbirlər məhkəmənin nüfuzunu yüksəltməklə yanaşı, məhkəmə fəaliyyətinin təntənəli keçirilməsinə önəmli yardım edir.

Məhkəmə nəzarətçilərinin öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmələrinin əhəmiyyəti az deyil. Prosesin başlanılmasına hazırlıq mərhələsi bir sıra tədbirlərin görülməsini tələb edir. Məhkəmə zalının təmizliyi, səliqə sahmanın gözlənilməsi, məhkəməyə gələn vətəndaşların yerləşdirilməsi, şahidlərin şahid otağında saxlanması vacib tədbirlərdəndir.

Məhkəmə iclas katibinin öz vəzifəsinə ciddi yanaşması həmçinin vacib şərtlərdəndir. Əvvəlcədən şahidlərin gəlməsinin müəyyən edilməsi, onların bir – biri ilə görüşməsinə yol verilməsinin qarşısının alınması tədbirləri və məhkəmə iclas protokolunun səliqəli aparılması katibin əsas vəzifələridir.

Məhkəmə iclası qarşılıqlı hörmət və ehtiram nümayiş edilməsi ilə fərqlənməlidir. Müraciətdə hər hansı sərbəstliyə yol verilməməlidir. məlum məsələdir ki, hər hansı özbaşınalıq mədəni cəmiyyətdə yol- verilməz haldır. Əgər təqsirkar şahid və yaxud tərəflərdən hər hansı biri buna yol verərsə, məhkəmə iclasının normal ahəngi pozular və həqiqətin müəyyən edilməsinə ciddi ziyan yetirilə bilər. Belə halların baş verməməsi üçün hakim özü ilk növbədə ədəb qaydalarından kənara çıxmamalı, müraciətlərdə hörmət və ehtiram nümayiş etdirməlidir. Hakimin bu qaydada rəftarı digər məhkəmə iclası iştirakçılarında belə hərəkət etməyə vadar edər. Hər hansı kobudluq, tərbiyəsizlik hallarına yol verilməməsi məhkəmə mədəniyyətinin gözlənilməsinin əsas şərtlərdəndir.

Məhkəmə iclasına sədrlik edən hakimlə məhkəmə tərəfləri arasında münasibət qanun tələb edən qaydada gözlənilməlidir. Sədrlik edən hakimə müraciətdə sərbəst ifadələrə yol verilməməlidir.

Məhkəmə zalının mübahisə meydanına çevrilməsinə qəti surətdə yol verilməməlidir. Çəkişmə prinsipi və onun həyata keçirilməsi döyüş meydanına çevrilməməlidir, ədəb qaydaları qorunmaqla şəxsiyyətə qarşı hər hansı həqarətin qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır.

Təqsirkara, şahidlərə verilən suallar istiqamətləndirici olmamaqla yanaşı, işin hallarının müəyyən edilməsi istiqamətinə xidmət etməlidir. İşdən kənar, işə aid olmayan və istiqamətverici suallar sədrlik edən tərəfindən çıxarılmalıdır.

Məhkəmə mədəniyyətinin əsas şərtlərindən biri də məhkəmə prosesinin təyin edilən vaxtda başlanılmasıdır. Məhkəmə iclasının yubandırılması qeyri – normal əhvali - ruhiyyəyə səbəb olmaqla yanaşı, vaxta qənaət etmə prinsipinə ziddir. İnsanların vaxtlarının qorunmasına bütün hallarda əməl edilməlidir, insan həyatında vaxt və zaman ən dəyərli faktorlardır, itirilən zaman heç bir vaxt bərpa edilmir və edilə də bilməz. Vaxtın və zamanın axınını heç bir qüvvə dayandıra bilməz.

Məhkəmə prosesinin ardıcılığı gözlənilməli və prosessual məcəllədə göstəriləyi kimi həyata keçirilməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsə, zərərçəkmişə, şahidlərə hansı hüquqlardan istifadə etmə imkanları olmasının izah edilməsi vacib əxlaqi tələbdir.

Məhkəmənin tərkibini elan edərkən sədrlik edən məhkəmə tərkibinə aid edilən şəxslərə qarşı etirazın olub - olmamasını onlardan soruşur və hər hansı etiraz olduqda cinayət prosessual məcəllənin 322-ci maddəsində tələb ediləyi qaydalarda məsələni həll edir. Bu hallarda məhkəmə iştirakçılara qarşı hər hansı həqarətin edilməsinə yol verilməməlidir.

Məhkəmə iştirakçılarının vəzifələrinin onlara izah edilməsi vacib məsələlərdən biridir, bu onları məhkəmə qarşısında daha məsuliyyətli olmağa məcbur edir.

Tərəflərin vəsatətlərinin dinlənilib müzakirə edilməsi prosesin məsuliyyətli məqamlarından biridir. Sədrlik edən və yaxud təkbaşına işə baxan hakim vəsatətləri diqqətlə dinləməli, vəsatətləri rədd edərkən bu barədə motivli və əsaslandırılmış qərar çıxarmalıdır.

Məhkəmə sədrinə və yaxud işə təkbaşına baxan hakimə vəsatətlər və yaxud müraciətlər ayaqüstə dayanmaqla edilməlidir, sədrin icazəsi olmadan tərəflərin hər hansı hərəkətləri etməsinə qanun yol vermədiyi kimi, hakim də yol verməməlidir.

Məhkəmə sədri, yaxud hakim onlar üçün müəyyən edilən üst paltarlarında (formasında) işə çıxmalıdır.

Məlum məsələdir ki, forma müəyyən qədər məzmunə təsir edir, məhkəmə baxılışında bu prinsipə əməl edilməsi məhkəməyə olan ehtiramı artırır, ədalət mühakiməsinin təntənəsini təmin edir.

İtthamın prokuror tərəfindən oxunması prosesin əhəmiyyətli cəhətlərindən biridir. Bu hakimin obyektivliyinə yol açır və təsdiq edir ki, hakim ittihamlarla hər hansı münasibətdə deyil, onun vəzifəsi obyektiv həqiqətin meydana çıxarılmasıdır.

Məhkəmə hökmü prosesin ən yüksək nəticəsinin nümayişidir. Onun elan edilməsi təntənəli şəraitdə, iştirakçıların onu ayaqüstə və tam sakitliklə dinləmələri ilə müşayiət edilməlidir. Hökm elan edildikdən sonra hakim onu təqsisləndirilən şəxsə izah etməklə yanaşı şikayət vermə qaydasını ona izah etməlidir. Əgər şəxsə məhkəmə hökmü ilə bəraət verilsə və əgər təqsisləndirilən şəxs həbsdədirsə, o, dərhal məhkəmə zalında həbsdən azad edilməlidir. Bu ədalətin təntənəsi kimi qəbul edilir.

Sədrlik edən və işə təkbaşına baxan hakim qanunda nəzərdə tutulmayan hər hansı çağırışla məhkəmə iştirakçı-

larına müraciət etməli deyil. Bu bəzi hallarda onları nəyəsə vadar etmək kimi qiymətləndirilə və hüquqların təhrif edilməsinə yol açə bilər.

Bunlarla yanaşı hakim bəzi hallarda prosessual tələblərdən kənar güzəştlərə yol verə bilər. Məsələn, yaşlı şahidə, zərərçəkmişə, hamilə qadına, aşkar əlillik vəziyyətində olana oturduğu yerdə ifadə verməyə icazə verə bilər.

Şahid, zərərçəkmiş və təqsirkara müraciətdə «cənab» ifadəsini işlədə bilər. Bu insanlara layiqli qiymət verilməsi kimi qiymətləndirilə. Ümumiyyətlə, məhkəmə zalında «sən» deyə müraciətə yol verilməməlidir. Hörmət hissi ilə edilən müraciətlər insanlarda xoş əhval – ruhiyyə yaratmaqla, qarşılıqlı hörmətin yaranmasına kömək edər.

İnsanlara diqqət, hörmətli münasibət, müraciətin yüksək səslə yox, ahəstə edilməsi hakimin və digər məhkəmə tərəflərinin adətinə çevrilməlidir. Ədalətin təntənəsi ilk növbədə o qədər də nəzərə çarpmayan belə qaydalara əməl edilməsindən başlayır. Təsəvvür edin insan məhkəməyə daxil olanda orada kobudluqla qarşılanarsa, onda məhkəmə barəsində müsbət fikir yarana bilərmi ? , qətiyyəyən yox. Ona görə də məhkəmə sədrleri, hakimlər onlara tabe olan digər məhkəmə əməkdaşlarından vətəndaşlara qarşı xoş, rəftar göstərmələrini tələb etməlidir. Bu onların normal davranış tərzinə çevrilməlidir. Məhkəmənin qəbul otağında vətəndaşların normal qəbul edilməsi üçün lazımi şərait yaradılmalıdır. Müraciətlərə şifahi arayış vermə üçün ayrılan əməkdaşlar lazımi qaydada məlumatlandırılmalı, bu işlərə mədəni səviyyəsi yüksək olan işçilər cəlb edilməlidir. Məhkəmə işçisi həlim rəftarlı, səbrli və diqqətli olmalıdır. Rəftarda mədəni dəyərlərdən kənara çıxmamalıdır, yaddan çıxarılmamalıdır ki, ədalət mühakiməsi ilk növbədə insanlara dəyərlili münasibətdən başlayır. Belə münasibət nümayiş etdirilməyirsə, insanlarda ədalət və humanizmə inam və etiqad itə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 60-cı maddəsi insanlara hüquq və azadlıqlarının pozulduğu hallarda

məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququ verir. Deməli, məhkəməyə gələn şəxs məhkəmədən hansısa hüququnun qorunacağını gözləyir. Bu ümüdü ona Əsas qanun bağışlayıb. Əgər məhkəməyə ümid bəsləyib gələn şəxs ilk addımdan kobudluqla, hörmətsizliklə qarşılansa, yəqindir ki, o şəxsdə nəinki konkret məhkəməyə, hətta qanunun kəsərliliyinə inam itə bilər. Deyilənlər o demək deyildir ki, məhkəmələr haqq – nahaq bütün müraciət edənlərin xahişlərini qəbul etməlidir, əsla yox. Burada söhbət mədəniyyətə və əxlaqa uyğun münasibətdən gedir.

Şəxsin cinayət etməsi və yaxud hüquq pozmaya yol verməsi heç də onunla insani keyfiyyətlərdən kənar rəftar edilməsinə haqq qazandıra bilməz. Onunla insani rəftar edilməli. Təqsiri nədən ibarət olması izah edilməli, çıxarılmış konkret qərardan hara, nə vaxt şikayət etməyə ixtiyarlı olması ona izah edilməlidir.

Məhkəmə hakimiyyəti özünün ədalətliliyi, insafılığı, mədəniliyi və başqa müsbət cəhətləri ilə seçilməlidir.

Məlum məsələdir ki, məhkəmədə daima maraqlar toqquşur, daima tərəflərdən biri və bəzi hallarda hər ikisi qəbul edilən qərardan narazı qalır. Əgər bu narazılıq tərəfin qanunu bilməməsindən və yaxud qanuna niqlist münasibətdən yaranırsa, bu o qədər də təhlükəli deyil, şəxsə səbirlə haqlı olmadığını başa salmaq olar. Lakin faciə onda olur ki, qəbul edilmiş qərar qanunsuz və əsassız olsun. Onun düzəlməsi üçün maraqlı şəxsin əlavə əziyyətə düşməsi, yuxarı məhkəmələrə müraciət etməsi ilə nəticələnir.

Məhkəmə səhvi ən qorxulu səhvlərdən biridir. Bu səhv nəticəsində insanın qanunla, qorunan hüquqları pozulmaqla yanaşı ailəsinin və yaxınlarında maraqlarına ciddi ziyan dəyir. Bu qərarları qəbul edən hakimlərdir. Onlar elə insanlardan formalaşmalıdır ki, heç bir kənar təsirə məruz qalmadan ədalətli və əxlaqi dəyərlərə cavab verə bilən, qanuni və əsaslı qərar çıxara bilsin.

Bu tələblər hakimlərin seçilib təyin olunmasına xüsusi diqqətin cəlb edilməsini tələb edir. Bu tələblər nəinki tək hakimlərə, həmçinin prokurorların və müstəntiqlərin seçilib məsul vəzifələrə təyin olunmalarına da aid edilməlidir.

Bu orqanlara əməkdaşlar seçilərkən onların bilik və bacarıqları ilə yanaşı mənəvi cəhətlərinə, mədəniyyətinə, insanlarla rəftar etmə bacarıqlarına diqqət yetirilməlidir. Öz ailəsini, uşaqlarını idarə edə bilməyən, mədəniyyətdən və insaniyyətdən kənar olan şəxslərin bu vəzifələrə təyin edilməsi onların müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərmələrinə yol açmır.

Mənəvi saflıq fikrimizcə insan üçün ən böyük sərvətdir.

Məlum həqiqətdir ki, bütün hallarda insanın maddi imkanları onların artan tələblərini ödəyə bilmir. Mənəvi cəhətdən saf və qətiyyətli olanlar tamahın onlara güc gəlməsinə imkan vermir, lakin bu keyfiyyətlərə malik olmayanlar tamahlarını boğa bilmir və vəzifə xəyanətinə yol verirlər.

Hüquq mühafizə orqanlarına, ələlxüsus istintaq və məhkəmə işi ilə əlaqədar vəzifələrə qəbul edilənlərin mənəvi cəhətdən yararlı olmalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi zəif biliyi olanı təkmilləşdirmək o qədər də çətin olmasa da, vəzifəyə xəyanət etməni özünə rəva bilən şəxsin təmizliyə öyrədilməsi çətin ki, mümkün ola.

Maddi və prosessual qanunlar istintaq və məhkəmələri ədalətli və əsaslı qərarlar çıxarmağa çağırır. Heç bir qanun tələb etmir ki, cinayətkarlıqla mübarizə pərdəsi altında təqsiri olmayan şəxs məsuliyyətə cəlb edilsin. Buna baxmayaraq bəzi hallarda etdiyi əməli mütəbər sübutlarla təsdiqlənməyən şəxslərin məhkum edilmələrinə yol verilir. Əgər belə hallar qanunu bilməməkdən yaranırsa, bu özlüyündə yol verilməz hal kimi qiymətləndirilməklə yanaşı vicdanlı səhv kimi qəbul edilə bilər. Lakin açıq-aşkar təqsiri olmayan və yaxud şübhəli əsaslara isnad edilməklə, tam həqiqətə uyğun olmayan qərar qəbul edilirsə, bu nə müstəntiqə, nə prokurora, nə də hakimə

bağışlanıla bilməz. Hesab edilir ki, bu kimi qanunsuzluqlara yol verən vəzifəli şəxslərin orqanlarda qalıb işləməsinə yol verilməməlidir. Belə şəxslərin işdə qalması orqanlara baş ucalığı gətirə bilməz, əksinə onlara qarşı inamın itirilməsi ilə müşayət edilə bilər. Yolverilməz hallardan biri də fikrimizcə lazımı qədər həyat təcrübəsi olmayan və püxtələşməyən şəxslərin hüquq mühafizə orqanlarında irəli çəkilməsidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə hüquq mühafizə orqanlarında vəzifə tutmaq üçün on illərə müstəntiq, vəkil və hakim köməkçilər kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu həmin orqanlara şəxsin layiq olub – olmamasına, yoxlanılmasına imkan yaradır, digər tərəfdən şəxsin özünün təcrübə yığılmasına şərait yaradır. Yəqindir ki, belə tədbirlərin həyata keçirilməsi müəyyən maliyyə xərclərinin artırılması ilə əlaqədar ola bilər. Bizə belə gəlir ki, insanların hüquqlarının layiqincə qorunması, onların ölkəyə və hakimiyətə yüksək inamlarının formalaşması daha böyük dəyərə səbəb ola bilər, bunu nəzərə alaraq, hesab edirik ki, belə xərclərin artması yalnız müsbət nəticəyə səbəb ola bilər. Hakim bütün hallarda təmiz və namuslu olmaqla yanaşı doğrucu, əməlinin haqlı olmasına inamlı olmalıdır. And içmədən əvvəl başlayacağı peşəyə özünün layiq olub-olmamasını ölçüb – biçməyi yəqinləşdirməlidir. Başa düşməlidir ki, hakimlik peşəsi həm çətin və həm də çox şərəfli peşədir. Bu peşəyə sahib olmaq, peşə tələb etdiyi zirvədə məqam tutmaq ondan yüksək durum və iradə tələb edir. Əgər bu yüksək tələblərə cavab verə biləcəksə, onda and içər və vəzifəsinə başlaya bilər. Əgər göstərilən tələbləri ödəyə bilməyर्सə, bu başdan həmin peşədən imtina etməlidir. Bu göstərilənləri nəzərə çəkməkdə hansı məqsədi gözləməyimizi izah edək.

Ölkəmizdə hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti yaradılması vəzifəsi Konstitusiyada müəyyən edilib. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi respublika vətəndaşlarının sərbəstliyinə, müstəqilliyinə və öz vətənlərinə bağlılığına

əsaslanır. Belə olan halda şəxsi maraq heç vaxt ictimai marağı qabaqlamamalıdır.

Beləliklə, hər bir kəs ilk növbədə öz şəxsi marağını yox, vətənin və cəmiyyətin marağını düşünməlidir. Sadalanan dəyərlərə düzgün münasibət nəticəsində insanlarda onlara qarşı edilən təkliflərə daha anlaqlı yanaşma vərdişi yaradacaqdır. Ona görə də bacarığı olmayan şəxs bu və ya digər vəzifələri tutmaqdan könüllü surətdə imtina edəcəkdir. Yəqindir ki, bu deyilənlər xoş arzulardır, lakin ümidvarıq ki, cəmiyyətin sağlam inkişafı gec – tez insanların bu səviyyəyə çatmasına gətirib çıxaracaqdır.

Hakimlərə qarşı tələblərdən biri öz vəzifəsinə vicdanlı münasibətdir. Yəqindir ki, vəzifəyə vicdanlı münasibət insanın ümumiyyətlə vicdanlı olmasından asılıdır. İnsanın vicdanlı olması onun həyatdakı əməlləri ilə ölçülür. Əgər insan dilində bir şey və əməlində başqa bir şey edirsə, belə şəxsə vicdanlı demək olmaz.

Hakimliyə irəli çikilən şəxsin yaşadığı mühitdə davranışından asılı olaraq onun bu dəyərə layiq olması müəyyən edilə bilər.

Məhkəmə etikasını problemlərini tədqiq edən bir sıra müəlliflərin fikirləri ilə razılaşıaraq, hesab edirik ki, hakim heç bir halda tərəflərə - (itthamçı və müdafiəçiyə) olan şəxsi münasibəti zəminində həll etməli olduğu işin bu və yaxud digər nəticə ilə tamamlanmasına yol verməməlidir. Elədə işdə itthamı müdafiə edən prokuror və müdafiəni həyata keçirən vəkil hakimə olan şəxsi münasibətlərini icra etdikləri vəzifənin şəxsi münasibətlər zəminində edilməsinə yol verməməlidirlər. Fikrimizcə ədalət mühakiməsi funksiyalarını həyata keçirən hakim və tərəflər bilavasitə öz hərəkətlərini yalnız bir amal üzərində qurmalıdırlar, yəni, xidmətləri yalnız bir məqsədin həllinə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə və təqsirləndirilən şəxsin müqəddəratının ədalətli həll edilməsinə yönəldilməlidir.

İşin baxılmasına başlayan məqamdan başlayaraq, şəxsi fikirlər, münasibətlər, razılıqlar və narazılıqlar bir kənara qoyulmalı, yalnız işin qərəzsiz və obyektiv həlli istiqamətinə yönəlməlidir.

Yəqindir ki, hakimdə, prokurorda və vəkildə insandırlar, onların hər biri insani hiss və həyəcandan xali deyillər, hərəsinin özünəməxsus fikirləri və qayğıları vardır. Onlar bəzi hallarda onları duyğulandıran fikirlərdən azad ola bilmirlər. Lakin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi elə bir vəzifə və elə bir borcdur ki, bu vəzifənin icrası fədakarlıq tələb edir, şəxsi motivin yol açmasına qəti surətdə yol vermir. Bizə elə gəlir ki, bu tələblərin öhdəsindən gələ bilməyən şəxs bu proseslərdən kənar olmalıdır. İnsan müqəddəratının həlli elə bir fəaliyyət növüdür ki, burada hər hansı kompromisə yol verilməməlidir. Ədalət mühakiməsi o yerdə mümkündür ki, harada məsələlər qərəzsiz, qabaqcadan ölçülüb biçilmədən, işin obyektiv, yoxlanılmış və heç bir şübhə yeri qoyulmadan müəyyən edilmiş sübutlarına əsaslansın.

Respublikada ədalət mühakiməsi qarşısında konstitusiyanın və qanunların dönmədən həyata keçirilməsi istiqamətində bir sıra önəmli tədbirlər həyata keçirilmişdir, o cümlədən «Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanun» və «Azərbaycan Respublikası hakimlərinin əxlaq kodeksi» qəbul edilmişdir. «Prokurorluq haqqında qanun» və «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanun» qəbul edilməsi həmçinin Ədalət mühakiməsinin qanunlar tələb etdiyi səviyyədə həyata keçirilməsinə öz töhfəsini vermişdir. Bu da cinayət işlərinə qanunla baxılıb həll edilməsində müəyyən müsbət nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur. Bu nəticələrlə yanaşı, ədalət mühakiməsi qarşısında qanunvericilik qoyduğu vəzifələrin tam həyata keçirildiyindən danışmaq hələ tezdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun qəbul etdiyi qərarlardan görünür ki, məhkəmələrin fəaliyyətlərində ciddi qüsurlar və nöqsanlar vardır. Heç də bütün hallarda baxılan cinayət işlərinə düzgün nəticə verilir.

Plenum öz qərarlarında məhkəmələrin nəzərlərini bu nöqsanlara cəlb etməklə, bərabər tələb edir ki, hakimlər onların aradan qaldırılması istiqamətində öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirdinsinlər.

Deyilənlərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında məhkəmə hüquq şurası ilə Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsi Plenumunun 12 dekabr 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuş «Əxlaq Kodeksi» barəsində öz fikirlərimizi oxucularla bölüşmək istəyirik.

Mübaligəsiz təsdiq edilməlidir ki, bu kodeksin qəbul edilməsi hakimlərin ədalət mühakiməsi vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmələrinə düzgün istiqamət verməklə yanaşı onların bu sahədəki fəaliyyətlərinin müsbət məcrada həyata keçirilməsinə yardım etmişdir. Kodeksin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olması niyyəti ilə bəzi təkliflərimizi bildirməyi vacib bilirik.

Qeyd etdik ki, Kodeksin qəbul edilməsi faktı özlüyündə müsbət hadisə kimi qiymətləndirilir, lakin onun adı fikrimizcə məzmunu ilə uyğun seçilməyib. Kodeksin məzmunu hakimləri mənəvi paklığa, obyektivliyə, prinsiplialığa, barışmazlığa, vicdanlılığa və ədalətli olmağa çağırır. Belə olduğu halda, sənədin adı onun məzmununa uyğun seçilməli idi. Bizə belə gəlir ki, sadalanan keyfiyyətlər insanlara aid edilən ləyaqətdən və şərəfdən bəhs edir. Əxlaq mənəvi dəyər olmaqla, məhdud keyfiyyətləri əhatə edir. Kodeksin adı «Hakim Şərəfi Kodeksi» kimi adlandırılrsa, daha əhatəli və başa düşülən olardı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsi şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətinə münasibət bildirməklə, bu anlayışların arxasında böyük mənə yükünün durduğuna işarə edir. Nəzərə çatdırmaq istəyirik ki, 1993-cü ilin 21 oktyabrında Rusiya Federativ Respublikasının qəbul etdiyi eyni məqsəd daşıyan Kodeks «Hakim şərəfi Kodeksi» adlanır.

Kodeksin birinci maddəsində göstərilir ki, «Hakim bütün fəaliyyət dövründə dövlətin, vətəndaşın və ədalət mühaki-

məsinin qarşısında onun məsuliyyətini təcəssüm etdirən hakim andına sadıq olması və səlahiyyətini həyata keçirərkən eləcədə işdən kənar həyatda bu anda uyğun olan davranış nümayiş etdirməlidir», beləliklə, bu maddə hakimləri «Məhkəmələr və Hakimlər haqqında qanun»nun 95-ci maddəsində təsbit edilmiş anda uyğun fəaliyyət göstərməyə çağırır. Hakim andında isə göstərilir ki, hakimlər «Ədalət mühakiməsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tam uyğun olaraq, qərəzsiz, ədalətlə həyata keçirəcəyimə, hakimin müstəqilliyini və ləyaqətini qoruyub saxlayacağıma, yüksək hakim adına hörmət ruhunda davranmağıma and içirəm». Beləliklə, Kodeksin birinci maddəsi ilə hakim andının məzmunları arasında həm mənə və həm də qanun baxımından ciddi ziddiyyət yaranır.

Hakim andında Konstitusiya və qanunlara uyğun olaraq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə and içildiyi halda buna isnad edilən Kodeksin birinci maddəsində dövlətin, vətəndaşın və ədalət mühakiməsinin qarşısında məsuliyyətdən danışılır. Maddənin bu tələbi Konstitusiyanın 127-ci maddəsinə də ziddir, həmin maddəyə əsasən «Hakimlər müstəqildir, yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişməzdirlər»

Göründüyü kimi hakimlərin nə dövlət, nə də vətəndaşların qarşısında məsuliyyətindən bu əsas maddədə söhbət getmir. Məsuliyyət yalnız Konstitusiya və qanunlar qarşısında olması təsbit edilir. Yəqindir ki, Kodeksin birinci maddəsinin redaksiyası dəyişdirilməli və bu maddə Konstitusiyaya və qanunlaşdırılmış hakim andına uyğun yazılmalıdır.

Konstitusiya və Respublika qanunlarına uyğun olmayan qanunqüvvəli aktlar icra edilə bilməz. Fikrimizcə, Kodeksin 2-ci, 10-cu və 15-ci maddələrinin redaksiyası «Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanun» nun 3-cü, 8-ci və 100-cü maddələrinə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Söylənən iradlarla yanaşı Kodeksin müəyyən etdiyi bir sıra normalar diqqətə layiqdir.

Hakimlərin vəzifədən kənar davranışları, qanunda nəzərdə tutulmayan qeyri – prosessual münasibətlərə yol verilməməsi, öz qərarlarını sərbəstlik şəraitində qəbul etmələri, məhkəmənin müşavirə otağının sirrinin qorunmaları barədə kodeksin tələbləri cəlb edicidir.

Hakimin öz vəzifəsinin icrası ilə bağlı davranış qaydalarının kodeksdə yer alması diqqətə layiqdir. Tələb edilir ki, hakimlər qərəzsiz olmalı, məhkəmə icraatına kənar şəxslərin müdaxilə etmələrinə yol verilməməsi, həmçinin qanunların, dost və tanışların müdaxiləsinin yol verilməzliyi barədəki tələblər əhəmiyyətlidir. Məhkəmə baxılışında hüquq bərabərliyinin gözlənilməsi, tərəflərdən heç birinə üstünlük verilməməsi tələbləri həmçinin vacib şərt kimi Kodeksdə qeyd edilir.

Prokurorluq haqqında Qanun etika baxımından onun qarşısında qoyulmuş vəzifələri əhatə edir, prokurorların ədalət mühakiməsi sahəsindəki fəaliyyətlərini müəyyənləşdirir. Bizə belə gəlir ki, Qanunun 19-cu maddəsində «Toplanmış sübutlarla ittiham təsdiq edilmirsə, bu imtinaya əsaslar varsa, prokuror ittihamı müdafiə etməkdən tam və ya qismən imtina edir» göstərişi həmin qanunun 4-cü və 5-ci maddələrində sadalansa idi daha əhəmiyyətli olardı. Bu göstərişin prokurorların fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsində əvəzsiz dəyəri olardı və haqq - nahaq ittihamın sübut edilməsinə qəsdin qarşısını alardı. Buna etiraz edib, təkrarın edilməsinə qarşı fikir yürüdənləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təkrarlar faktına cəlb etməklə hesab edirik ki, normanın təkrarı onun öyrənilməsinə və icrasının təkan verə bilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu cinayət və digər işlərə baxılarkən məhkəmələrin fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Əxlaqi dəyərlərə məhkəmə baxılışı zamanı əməl edilməsi və

onların gözlənməsi sahəsindəki fəaliyyətlərinin müsbət məcraya yönəldilməsinə yardım edir.

«Yerli adətlərin qalıqlarını təşkil edən cinayətlər barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında»kı qərarda qeyd edilir ki, istintaq orqanları və məhkəmələr işin toplanmış sübutlarına düzgün qiymət vermək üçün mühüm əhəmiyyəti olan faktiki hallarını səthi araşdırırlar, təqsirkarın əməlini səhv tövsif edirlər, məhkəmə baxışı zamanı prosessual qanunlara əməl etmirlər. Bəzi hallarda tərəflərin hüquqlarını onlara izah etmirlər. Yaş həddinə çatmayanları məhkəmədə dindirərkən müəllimlərin və qanuni nümayəndələrin iştirakını təmin etmirlər».

«Məhkəmələr tərəfindən cəza təyin etmənin ümumi prinsiplərinin tətbiq olunması təcrübəsi haqqında» qəbul olunmuş plenum qərarında qeyd edilir ki, məhkəmələr bəzən törədilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, müttəhimin şəxsiyyətini, işin vəziyyətini, məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə almaqla, cəzanın fərdiləşdirilməsi haqqında qanunun tələblərinə əməl etmirlər. Müttəhimin şəxsiyyəti haqqında olan məlumatların araşdırılmasına səthi yanaşırlar».

Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə məhkəmə təcrübəsində buraxılan nöqsanlar barəsində plenum qərarında göstərilir ki, bu kateqoriya işlərin baxılmasında maddi prosessual qanunların pozulmasına yol verilir. Plenum qərarında göstəriş verilir ki, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi üçün nəinki barəsində həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar yaymış şəxslər, habelə həmin məlumatların təkzib edilməsində öz maraqları olan digər şəxslərdə məhkəmədə iddia qaldıra bilər. Qərarda izah edilir ki, məlumat əxlaqi prinsiplər, istehsal – təsərrüfat, xidmət və ictimai fəaliyyətlə əlaqədar vətəndaş barəsində mənfə rəy yaradırsa, o şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumat hesab edilir.

«Müttəhimin müdafiə hüquqlarını təmin edən qanunların məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında» qəbul edilmiş plenum qərarında qeyd edilir ki, qanunların

düzgün dərk edilməməsi üzündən müttəhimlərin müdafiə hüquqları pozulur, hüquqlarını müstəqil surətdə müdafiə edə bilməyən müttəhimlər, vəkillə təmin olunmayırlar. İstintaq prosesində hüquqların pozulması barədə qanunların tətbiq edilməsində nöqsanlara yol verilir». Qeyd edilir ki, bəzi hallarda təqsirli bilinən şəxslərin ifadələrinin, orada göstərilən faktların qərəzsiz yoxlanılmasına ibtidai istintaq dövründə əməl edilməməsi cinayətin törədilməsində təqsiri olan şəxslərin məsuliyyətdən kənar qalmasına səbəb olur.

Plenumun xüsusi diqqəti cəlb edən qərarlarından biri də «Məhkəmə hökmü haqqında» çıxardığı qərardır. Qərada göstərilir ki, məhkəmə iclaslarının səthi aparılması, məhkəmə baxışı zamanı əldə edilmiş sübutların düzgün təhlilinin verilməməsi, nəticələrin lazımi qaydada əsaslandırılmaması üzündən hökmlər ləğv edilir. Cinayət prosesual qanununun tələblərinə cavab verməyən və səliqəsiz hökmlər yazılır. Plenum tələb edir ki, hökmdə işin məhkəmə tərəfindən müəyyən edilən halları, o cümlədən edilmiş əməlin motiv və məqsədi, habelə məhkəmənin həmin halların həqiqət olub – olmaması inamına gəlməsi üçün əsas verən sübutlar şərh edilməlidir.

Hökmdə hansı sübutların daha mötəbər olması əsaslandırılmalıdır. Qərada həmçinin izah edilir ki, ittihamın sübut olunması barədə aradan qaldırılması mümkün olmayan bütün şübhələr təqsirkarın xeyrinə həll olunmalıdır. Təqsirkarın öz təqsirini etiraf etməsi yalnız o vaxt ittiham üçün əsas ola bilər ki, bu cür etiraf iş üzrə toplanmış başqa sübutların cəmi ilə təsdiq olunsun.

Təqsirkarın təhqiqat və ibtidai istintaq dövründə verdiyi ifadələrini məhkəmə iclasında dəyişdirdikdə, məhkəmə bunun səbəblərini araşdırmalıdır. Həmin ifadələrin fiziki və ya psixi təsir göstərmə və bu kimi qanuna zidd hərəkətlər yolu ilə alınması müəyyənləşdirilərsə, onlar ittiham hökmü çıxarılarəkən sübut kimi qəbul edilə bəlməz, belə hallarda məhkəmə xüsusi qərardad çıxarmaq, cinayət işi başlamaq və

bu kimi hərəkətlərdə öz münasibətini bildirməlidir. Plenumun bu qərarında həmçinin digər əhəmiyyətli məsələlərə diqqət cəlb edilir.

Plenum başqa bir qərarında mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakını tənzimləyən qanunların tətbiqi haqqında məhkəmələrə göstərişlər vermişdir. Qərarında qeyd edilir ki, cinayət nəticəsində mənəvi, fiziki və ya əmlak zərərinə məruz qalan zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarını tənzim edən qanunlara məhkəmələrdə ciddi əməl edilməsi ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin mühüm şərtlərindən biridir. Məhkəmələr bəzi hallarda qanunun bu tələblərinə lazımi münasibət bəsləmir, bu da zərərçəkmiş şəxsin konstitusion hüquqlarının pozulmasına səbəb olur. Plenum tələb edir ki, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və hakim zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarını izah etməklə, bu hüquqların tam həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görməlidirlər.

Plenum mənəvi, fiziki və əmlak zərərinə dair anlayışların izahını vermişdir. Plenumun bu göstərişinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun tam mətnini verməyi lazım bildik. Qərarında qeyd edilir:

«Mənəvi zərər dedikdə, şəxsin şərəf və ləyaqətinin alçaldılması, ona mənəvi sarsıntı verilməsi başa düşülməlidir. Fiziki zərər dedikdə, şəxsin həyatına, səhhətinə, digər bədən toxunulmazlığına vurulmuş zərər başa düşülməlidir. Əmlak zərəri dedikdə, pul vahidi ilə ifadə olunan maddi ziyan vurulması başa düşülməlidir».

Həmçinin izah edilir ki, əmlak zərəri dəyməsi haqqında zərərçəkmiş şəxs tələb irəli sürdükdə, o işdə mülki iddiaçı kimi tanınmalıdır. Əgər cinayət zərərçəkmiş şəxsin ölümü ilə nəticələnibse, bu halda onun yaxın qohumları aralarında əldə edilən razılığa əsasən, zərərçəkmiş şəxs kimi işə cəlb edilə bilərlər.

Plenumun sadalanan və sadalanmayan digər qərarlarında məhkəmə təcrübəsi üçün əhəmiyyətli olan başqa məsələlərdə öz əksini tapmışdır. Fikrimizcə məhkəmə təcrübəsinin vaxta-

şırı ümumiləşdirilməsi onlardan hasil olan və təcrübə üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlər üzrə məhkəmələrə izahatlar verilməsi ədalət mühakiməsinin qüsursuz həyata keçirilməsində əsas vasitələrdən ən əhəmiyyətli hesab edilməlidir.

Qanunlarda izahı qeyri - mümkün olan anlayışların plenum qərarlarında izah edilməsi «Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanun»un tələblərinə uyğundur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsində təsbit edilir ki, Azərbaycan respublikasının Ali məhkəməsi məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

Konstitusiyanın bu göstərişinin yerinə yetirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərilməsi üçün məhkəmələr və hakimlər haqqında qanunun 79 -cu maddəsində göstərilir ki, Ali məhkəmənin Plenumu məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə məhkəmə sədrlərinin məlumatlarını dinləyir, məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və məhkəmə statistikasının təhlili barədə materiallara baxır.

Məhkəmə etikasından baxımından məhkəmə qərarlarının ədalət mühakiməsi prinsiplərinə uyğunluğunun müxtəlif səviyyələrdə baxılıb, onlara munasibət bildirilməsi, nöqsanların ümumiləşdirilib məhkəmələrə rəhbər göstərişlərin verilməsi, Konstitusiya və digər respublika qanunlarında təsbit edilən hüquq ə ə azadlıqların müdafiəsinə əsas verir.

NƏTİCƏ

İkinci dünya müharibəsi bitdikdən sonra dünyanın aparıcı dövlətlərinin təşəbbüsü ilə yaradılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 10 dekabr 1948 - ci il tarixdə «İnsan hüquqları haqqında «Ümumi Bəyannamə» qəbul edilmişdir. Bəyannamənin qəbul edilməsini zəruri edən səbəblər barədə göstərilirdi ki, «İnsan hüquqlarına qarşı bəşəriyyətin vicdanını hiddətləndirən hörmətsizlik və həqarətin barbarlıq hərəkətlərinə gətirib çıxardığını, adamların söz və əqidə azadlığına malik olacağı, qorxu və ehtiyacdən azad olacağı bir dünya qurulmasını, insanların yüksək amalı elan olunduğunu nəzərə alaraq» tələb edilirdi ki, insanın əsas hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların bərabərliyinə hörmətlə yanaşılsın, insan hüquqlarına hamılıqla riayət edilməsi təmin edilsin. Bəyannamənin qərar hissəsində insanların qanun qarşısında bərabər olmaları və heç bir fərq qoyulmadan qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunma hüququna, hüquqları pozulduğu hallarda, hüquqlarının bərpa olunması üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malik olmaları təsbit edilir. Göstərilir ki, heç kəs əsassız həbs oluna, tutulub saxlanıla, yaxud sürgün edilə bilməz, ona qarşı irəli sürülən cinayət ittihamının əsassızlığının müəyyən edilməsi üçün onun işinə tam bərabərlik əsasında, açıq və ədaləti bütün tələblərinə riayət olunmaqla, müstəqil, qərəzsiz məhkəmədə baxılması təmin edilməlidir. Onun müdafiəsi üçün bütün imkanlar yaradılmalı və təqsiri məhkəmədə sübut edilmədən günahkar sayıla bilməz.

Bundan sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində bir sıra əhəmiyyətli sənədlər qəbul etmişdir.

1 noyabr 1998-ci ildə Avropa Şurası «İnsanların əsas azadlıqları və hüquqlarının müdafiəsi barədə Konvensiya» qəbul etmişdir. Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin qəbul etdiyi Bəyannamələrə uyğun olaraq insan hüquqlarının

müdafiəsi yönündə əhəmiyyətli göstərişlər müəyyən edilmişdir. Tələb edilir ki, insanların yaşamaq hüququ qorunmalı və hər hansı əsassız tutulmalara və həbslərə yol verilməsin. Hər bir həbsə alınan şəxsə dərhal onun nə üstə həbs olunması barədə xəbər verilsin, o dərhal səlahiyyətli hakimin sərəncamına gətirilsin. Hakim işə baxılmanın mümkünlüyünü və mümkün müddətə baxılmaya təyin edilməsini müəyyən edir, yaxud məhkəmə baxılışına qədər şəxsin azadlıqda saxlanılmasının mümkünlüyünü müəyyən edir.

Konvensiyanın 6-cı maddəsində təsbit edilir ki, hər bir kəsin ona qarşı cinayət qaydalarında ittiham qaldırıldıqda işə qanuni yaradılmış məhkəmədə, mümkün müddətdə açıq baxılmasını tələb etmə hüququ vardır. Göstərilir ki, hər hansı bir şəxs günahsızdır, yalnız cinayətdə təqsirli sayıla bilər, o halda ki, onun təqsiri qanun tələb etdiyi qaydada təsdiq edilsin.

Konvensiya cinayətdə təqsirli bilinən şəxsə aşağıdakı hüquqlardan istifadə edə bilməsini müəyyən edir:

- Ona dərhal anladığı dildə, ona qarşı yönəldilən ittiham barədə xəbərdar edilməsinə;

- özünün müdafiəsi üçün vaxt və imkanın yaradılmasını tələb

etməyə;

- özü tərəfindən seçilən vəkil vasitəsilə müdafiə edilməsini tələb etməyə;

- ona qarşı ifadə verən, şahidləri dindirməyə, yaxud özü irəli sürdüyü şahidlərin dindirilməsini tələb etməyə;

- tərcüməçinin xidmətindən pulsuz istifadə etməyə hüququ vardır.

Konvensiya həmçinin hüquq və azadlıqların müdafiəsi istiqamətində bir sıra əhəmiyyətli hüquq normaları müəyyən edir. Göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunvericiliyi Beynəlxalq Təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən və özü qoşulduğu Bəyannamələrə sədaqət göstərərək bu və ya digər normaları öz qanunlarında əks etdirmişdir.

«Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəqilliyi barədə» Respublika Ali Məhkəməsinin 16 oktyabr 1992-ci il tarixli qərarında göstərilir ki, «Müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin təminatı kimi, məhkəmələrin fəaliyyətlərini nizamlayan Respublika qanunvericiliyi ilə yanaşı, 13 dekabr 1985-ci il tarixdə BMT məclisinin qəbul etdiyi «Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinin əsas prinsipləri» haqqında 30146 № - li qətnaməsindən çıxış edir. Həmin qətnamədə BMT məhkəmələrin müstəqilliyinin əsas prinsiplərinin hazırlanmasını alqışlayır və BMT – yə daxil olan ölkələrin hökumətlərinə təklif edir ki, onunla hesablaşsınlar və milli qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında onları nəzərə alıb və təcrübədə tətbiq etsinlər».

Plenumun çıxardığı qərarla qeyd edilir ki, məhkəmələr BMT – nin adı çəkilən qətnaməsini rəhbər tutmalı və orada göstərilən prinsiplərə dönmədən əməl etməlidir. Qərarla Ədalət mühakiməsinin yeni tələblər üzərində qurulması üçün məhkəmələrə bir sıra əhəmiyyətli tövsiyələr verilir. Həmçinin göstərilir ki, Qanunların tələbləri bütün hallarda tam təmin edilmir. Plenumun 12 dekabr 2002-ci ildə qəbul etdiyi 3 № - li qərarla nəzərə çatdırılır ki, ölüm cinayəti ilə əlaqədar olan işlərə baxılarkən məhkəmələr ciddi qanun pozğunluqlarına yol verirlər, bəzi hallarda qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə, şəxsin ölümünə səbəb olan sağlamlığa qəsdən ağır zərər vurma, ölümə hədələmə, xuliqanlıq kimi qiymətləndirilir. Cəza təyin etmə təcrübəsində də bir sıra nöqsanlara yol verilir. Məhkəmələrin bu və digər nöqsanlara və qanun pozğunluqlarına yol vermələri bir neçə səbəbdən baş verə bilər. Bəzi hallarda qanunu lazımı qədər bilməməkdən, onu düzgün başa düşüb tətbiq etmə bacarıqsızlığından və digər hallarda bilərəkdən qanunu düzgün olmayaraq tətbiq etməkdən. Sadalanan və sadalanmayan səbəblərin cəmiyyəti yol verilməzdir, ona görə ki, bütün hallarda bu insanların qanunla qorunan hüquqlarının pozulması ilə nəticələnir. Bu baxımdan

qəbul edilmiş «Hakimlərin Əxlaq Kodeksi» çox vacib tədbir kimi qiymətləndirilməlidir.

Təqdирə layiq odur ki, məhkəmə hüquq şurası və Ali məhkəmənin Plenumu bu vacib sənədi hazırlayarkən digər ölkələrin bu sahədəki təcrübələrindən istifadə etmişdir. Bu əsasda ABŞ-ın Hakimlər Konfransı tərəfindən 1992-ci ildə qəbul edilmiş «Hakimlərin etika qaydaları Kodeksi» diqqətə layiqdir. Göstərilir ki, hakimlər öz davranışları ilə təsdiq etməlidirlər ki, onları hər hansı vasitə ilə ələ almaq mümkün deyil. Sübut etməlidirlər ki, onlar müstəqildirlər. Onlar ədəb qaydalarından kənara çıxa bilən hər hansı hərəkətə yol verməməlidirlər.

Hakim öz xidməti borcunu qərəzsiz və səliqəli surətdə icra etməlidir. Xidmətdən kənar davranışında özünü ələ aparmalıdır ki, bu davranış onun xidməti vəzifəsi ilə ziddiyyət təşkil etməsin. Hakim kənar şəxslərlə işin hallarını müzakirə etməsi və məhkəmə sirrini aşkarlaması qəti qadağandır. Hakim və onunla birlikdə yaşayan ailə üzvləri hər hansı hədiyyəni qəbul etməkdən çəkinməli və belə xidmətlərdən istifadə etməməlidir. Hakim hər hansı yersiz siyasi fəaliyyətdən çəkinməli, əgər hər hansı siyasi partiyanın üzvü olsa da belə, onların yığıncaqlarında iştirak etməməlidir. Hakim onunla əlaqədar hər hansı toqquşma, yaxud ixtilaf baş verərsə, bu halda hesabat təqdim etməlidir.¹

Qeyd edilənlərdən görünür ki, Amerika hakimlərinin etika Kodeksində məhkəmə fəaliyyətinin əxlaqi cəhətinə daha geniş diqqət verilir. Bu bir tərəfdən ədalət mühakiməsinin bəşəri baxımdan daha artıq humanistləşməsinə yönəltdiyi halda, digər tərəfdən neqativ faktların aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilir. Özlüyündə bu faktlar təsadüfi deyil, yaxınlarda kütləvi informasiya vasitələrində səsləndirildi ki, ABŞ-da korrupsiya faktları ilə əlaqədar bir sıra məmurlar

¹ А.С.Кобликов. та же работа стр.15

məsuliyyətə alınmışdır. Onların arasında məhkəmə hakimləri də vardır.

«Hakim şərəfi Kodeksi» Rusiya Federativ Respublikasında 21 oktyabr 1993-cü ildə məhkəmə hakimiyyəti nümayəndələrinin təşkil etdiyi RFR-nın Hakimlər şurası tərəfindən qəbul edilmişdir.¹ Həmin Kodeks qəbul edilməzdən qabaq hakimlər və məhkəmə fəaliyyəti sahəsində çalışanların cəmiyyəti tərəfindən geniş müzakirə edilmişdir.

Kodeks qanunlarda nəzərdə tutulan tələblərlə yanaşı öz diqqətini hakimlərin peşəsinə xas olan əxlaqi dəyərlərin gözlənilməsinə yönəlmişdir.

Kodeks həmçinin hakimlərin hakimlik fəaliyyətindən kənar davranış tərzlərinin nizama salınmasına xüsusi diqqət yetirir. Göstərilir ki, hakimlik şərəfinin gözlənilməsi əxlaqi qaydalara, qanunun tələblərinə əməl edilməsindədir. Hakim öz peşə bacarığını mənimsəməli olduğu kimi əxlaq qaydalarını mənimsəməklə, onları gözləməlidir.

Kodeksdə bir mənalı qeyd edilir ki, onun müddəaları fəaliyyətdə olan hakimlərlə yanaşı istifadə olub, lakin hakim adını saxlayan və hakimlər cəmiyyətinə mənsubiyyətini itirməyənlərə də aiddir. Beləliklə, «Hakim şərəfi Kodeksi» RFR-sı Konstitusiyası və qanunları ilə hakimlik peşəsinə aid edilən tələblərlə bərabər əxlaq qaydalarına aid edilən tələbləri eyni səviyyədə qiymətləndirir və birlikdə bu tələblərə əməl edilməsini vacib şərt kimi qəbul edir.

Kodeksə görə hakim əxlaqı öz dəyərinə, əhatəliyinə, özünəməxsusluğuna görə digər peşələrə aid edilən əxlaq normalarından fərqlənir. Hakimlərin davranışı elə formalaşmalıdır ki, vətəndaşlar onun qərəzsizliyinə, obyektivliyinə və təmizliyinə inansınlar. Hakim ona ləkə gətirə bilən addımlardan çəkinməlidir. Ayrı-ayrı şəxslərin maraqlarına uyğun meyllərə yol verməməlidir. Hakim mənəvi keyfiyyətlərinə toxuna biləcək hərəkətlərdən çəkinməlidir, yaddan çıxarma-

¹ Журнал – «Законность» 1994, № 2.

malıdır ki, belə hərəkətlər nəinki onu, həmçinin məxsus olduğu Ədalət mühakiməsini nüfuzdan salar, insanların ona qarşı inamını itirir. Bu çox faydalı tələbləri əhatə etməklə bərabər Kodeks hakimləri ədalətli olmağa az dəvət edir, bunu təəssüflə qeyd etməliyik. Məlum məsələdir ki, çıxarılmış ədalətsiz məhkəmə qərarı etik tələblərə cavab verə bilməz. Ədalətlik, insanpərvərlik əxlaqın tərkib hissəsini təşkil edir. Qərəzli davranış, qəddarlıq və digər mənfi davranış tərzii insanlar arasında konkret şəxsə qarşı inamı və ehtiramı puç edir.

Qayıdaq Kodeksin digər müddəalarına, qeyd edilir ki, bütün hallarda və şəraitlərdə hakim öz mənliliyini itirməməli, öz qürurunu saxlamağı bacarmalıdır. Eyni zamanda hakim digər şəxslərin mənliliyinə xələl gətirə bilən hərəkətlərdən çəkinməlidir.

Hakim yaddan çıxarmamalıdır ki, o digər bir şəxsin və yaxud şəxslərin müqərratlarını həll edir. Onun çıxardığı qərar həmin şəxsi, ən böyük dəyəərə malik olan, azadlıqdan məhrum edir və yaxud onun təmiz adını ona qaytara bilir. Heç vaxt unutmamalıdır ki, o həqiqətə xidmət edir, onun bütün hərəkətləri həqiqətin varlığını təsdiq etməlidir.

Hakim peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən hər hansı təsirə məruz qalmamalıdır, o cümlədən qohumların, dostların onun fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verməməlidir.

Fikrimizcə, hakim insandır, insana xas olan keyfiyyətlərdən kənar deyil, yəqindir ki, yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri qoruyub saxlamaq hakimdən xüsusi qətiyyətlik tələb edir. Çox hallarda bu keyfiyyət onu cəmiyyətdən, oğmalardan və qohumlardan uzaqlaşdırır bilir. Neyləməli, bunlar peşənin tələbidir və onları yerinə yetirmək hər şeydən əvvəl hakimin insanlar qarşısındakı əsas vəzifəsinin yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl ədalətdir. Həkim də hakim kimi çox halda əvvəlcə ağrı verən əməliyyatı etməklə müalicə edilməyə yol açır.

Hakim öz qərəzsiz mövqeyində dayanarkən tənqiddən qorxmamalıdır. Bəzən hakimi tənqid edənlər qanunları ya bilmir, yada hər hansı sosial sifarişi yerinə yetirir.

Fikrimizcə, hakim ilk növbədə düzgün hərəkət etməsinə özü inanmalıdır, əgər bu inam qanuna və əxlaqi tələblərə cavab verirsə, bundan qorxmaq lazım deyil, gec – tez ədalət öz yerini alacaq, yəqindir ki, işə təkrar baxan yuxarı məhkəmə öz qəti sözünü deyəcək. Bəzi vaxtlarda hər hansı bir iş ətrafında ictimaiyyətdə müəyyən fikir yaranır və bu fikir hakimin icraatında olan işin halları ilə qətiyyətlə uzlaşır.

Belə hallarda hakim ictimaiyyətin qınağından qətiyyətlə çəkinməməlidir. Öz ədalətli qərarını verməlidir. Qərarını səbrlə və qürurunu itirmədən izah etməlidir, müxbirlərin həmlələrindən ehtiyat etmədən onların qərəzli fikirlərini düz məcraya yönəltməlidir.

Hakim işə baxmadan əvvəl fikir söyləməkdən çəkinməlidir. Bəzi hallarda hakimin ehtiyatsızlıqla söylədiyi bir fikir onun haqqında mənfi rəy formalaşdırma bilər. Ona görə də kiminlə, nə haqda danışmada ehtiyatı əldən verməməlidir.

Hakim kütləvi çıxışlardan qaçmalıdır, o vaxta qədər ki, hələ işə baxılmayıb və ona nəticə verməyib.

Məhkəmə hökmündən narazı tərəflərə izahat verərkən şikayət vermə qaydası səbrlə izah edilməlidir.

Hakim digər hakimlərin qəbul etdikləri qərar haqqında mənfi fikir söyləməkdən çəkinməlidir, ona görə ki, bu hakimlər arasındakı səmimiyyəti poza bilər və hakimlik peşəsinə xələl gətirə bilər.

Azərbaycan Respublikası Hakimlərinin Əxlaq Kodeksində yuxarıda göstərilən tələblər əsasən nəzərdə tutulub, lakin elə normalar var ki, onların üzərində dayanmağı vacib hesab edirik.

Kodeks tələb edir ki, hakim öz peşə fəaliyyətinə qarşı daha tələbkar olsun və ədalət mühakiməsinin tələblərinin yerinə yetirilməsini başqa fəaliyyət növlərindən fərqləndirsin.

Ədalət mühakiməsinin nüfuzunu, hakimın yüksək adını, şərəfini və ləyaqətini qorusun.

Hakim işlərə vaxtında baxmalı və bu sahədə öz fəaliyyətini vicdanla yerinə yetirməlidir. Hər hansı qeyri - prosessual münasibətlərə yol verməməli, proses iştirakçıları ilə münasibətlərini qanun nəzərdə tutduğu hədlərdə qurmalıdır.

Kodeksdə bir mühüm məsələyə də toxunulur, göstərilir ki, hakim onun qərəzsizliyinə əsaslı şübhə yarada biləcək hallar olduqda özünü icraatında olan işin baxılmasından kənarlaşdırmalıdır.

Zənnimcə, Kodeksin bu tələbi olduqca əhəmiyyətlidir, bu bir tərəfdən Ədalət mühakiməsinin obyektiv və qərəzsiz olmasına inam yaradar və hakimın şərəf və ləyaqətini, işgüzar nüfuzunu qorumuş olar.

Kodeksin 15-ci maddəsi çox vacib olan bir məsələyə toxunur. Göstərilir ki, hakim konkret iş üzrə qərarını işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırması nəticəsində, özündə yaranan daxili inama əsaslanmaqla, qəbul etməlidir. Yəqindir ki, hakimdə yaranan daxili inam subyektiv meyllərdən kənar olmalı, qanunlara əsaslanmaqla yaranmalıdır. Bu inam psixoloji amil olmaqla, hakimdən hər hansı qeyri - obyektivlik meyllərindən kənar yaranmalıdır.

Hakim konkret işə baxarkən özünü kənar təsirlərdən kənarlaşdırmağı bacarmalıdır, hər hansı hissiyyata qapılmağa yol verməməlidir. Təqsirləndirilən şəxsin layiqsiz hərəkəti məhkəmə iclasındaki davranışı onu hədəqadan çıxarmamalıdır, o öz münasibətini saxlamaqla yalnız ədalətli mövqeyini gözləməlidir. Yəqindir ki, hakim də insandır, onunda özünəməxsus sinir sistemi vardır və hər hansı layiqsiz hərəkəti onu özündən çıxara bilər, lakin hakimın sinir sistemi daha dözümlü olmalı, digər insanlardan fərqli olaraq, öz təmkinliyiini qorumağı bacarmalıdır. Əgər bunu etməyi bacarmasa, prosesi uğurla başa vura bilməz və özünün qərəzli olmamasına qarşı şübhə yarada bilər.

Kodeksdə qeyd edilən vacib məsələlərdən biri də hakimin siyasətə qarışmaması, hər hənsı sahibkarlıqla, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməməsi barəsində qadağalardı.

Hakim siyasi fəaliyyətə meyl etmiş olsa, onun obyektivliyinə şübhə yarana bilər.

Ölkədə çoxsaylı siyasi partiyalar fəaliyyət göstərir, onların hərəsinin özünə məxsus siyasi görüşləri və maraqları vardır.

Məhkəmə hakimiyyəti isə hakimiyyətin sərbəst qoludur və öz fəaliyyətində yalnız konstitusiyaya və qanunlara əsaslanır. Sadalanan bu əsaslar onun siyasətə qarışmasına yol vermir.

Hakimin sahibkarlıq və kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olması bir tərəfdən onu əsas peşəsindən uzaqlaşdırır, digər tərəfdən ona mənəvi ziyan yetirə bilər.

Kodeks hakimə məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzuna və professional fəaliyyətinə zərər gətirməyən ictimai fəaliyyətlə məşğul olmasına yol verir. Belə fəaliyyət fikrimizcə hakimlərin dünya görüşünün genişlənməsinə və ictimaiyyətlə faydalı münasibət yaratmasına səbəb ola bilər, buda yalnız məhkəmə hakimiyyətinin mənafeyinə xidmət etmiş olar.

Bir məsələni də nəzərdən qaçırmamalıyıq. Bir sıra hallarda istintaq orqanları işçiləri və məhkəmələr arasında müəyyən narazılıqlar yaranır. Bu narazılıqların yaranmasına əsas səbəb bəzi hallarda toplanmış sübutlara düzgün qiymət verilməməsi, sübutların toplanması zamanı qanunun tələblərinin yerinə yetirilməməsi və bəzi hallarda isə ittiham etməyə meyilli olma nəticəsindədir. Bəzi hallarda məhkəmənin obyektiv mövqe tutması istintaq aparən tərəfi qane etmir, nəticədə sırf peşə tələbi olan bu amil şəxsi münasibətlərin kəskinləşməsinə gətirib çıxarar. Bu da ayrı – ayrı hallarda hakim haqqında mənfəi fikrin və digər neqativ münasibətlərin yaranmasına səbəb olur.

Uzun illər ərzində toplanmış təcrübə göstərir ki, hakim həm özü şəxsiyyət kimi və fəaliyyəti aşkarlıq şəraitində həyata keçirildiyi üçün digər fəaliyyətlərdən fərqli olaraq, çox ehtiyatlı olmalı və peşəsinə və şəxsiyyətinə kölgə sala bilən hallara yol verməməlidir.

Hakimlik həm şöhrətli və həm də şərəfli peşədir. Dünya praktikasında hakimlik zirvəsinə layiq görülən şəxslərdən çox böyük məhrumiyyətlər tələb edilir, onlar öz davranışlarını adi xidmət sahiblərinin davranışlarında fərqləndirməyi bacarmalıdır, adi vəzifəli şəxs özünə rəva bildiyi əmələ yol verə bildiyi halda hakim buna yol verməməlidir. Hakim özünə peşə tələb etdiyi qaydalarda davranış tərzi seçməlidir. Yaddan çıxarmamalıdır ki, hörməti və etibarını qazanmaq çətin olduğu halda onu itirmək çox asandır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT S İ Y A H İ S İ

1. Ароцкер Л.Е. «Тактика и этика судебного допроса» Изд. Юрлит, 1969 г.
2. Афанасьева О.В., Пищенко А.В. «Этика и психология профессиональной деятельности юриста» Москва, 2001 г.
3. Алексеев С.С. «Теория права» М. Изд.-ство «Бек» 1995 г.
4. Даль В. «Толковый словарь» М., 1955 г.
5. «Этика» под общей редакцией А.А. Гусейнова и Э.Л. Дубко. – М.Гардарики, 2000 г.
6. Əliyev Heydər «Allahın yolunda hamımız bir olaq» ADN, Bakı, 1993
7. Халилов Г.В. «Идеи гуманизма в общественной мысли Азербайджана» Баку, 1984.
8. İsmayılov İbrahim – «Məhkəmə etikasının bəzi məsələləri». «Qanunçuluq» jurnalı, B. 2002 № 8.
9. Карл Маркс и Ф.Энгельс – «Сочинения» М.
10. Кони А.Ф. «Избранное» Москва «Советская Россия» 1989.
11. Кобликов А.С. «Юридическая этика» изд. «Норминфра» М., 1999.
12. Горский Г.Ф., Кокарев Л.Д. и Комов Д.П. «Судебная Этика» Воронеж. 1973 г.
13. Montoskuye – The Spirit of İans № 5 1949.
14. Naumov A.V. – «Cinayət hüququ» B. «Qanun» nəşriyyatı, 1998.
15. Попов В.Д. «Этика Государственной службы» изд. 1970 г.
16. Перлов И.Д. «Судебная Этика» журнал «Советское Государство и право» 1970 г. № 12.
17. Пионтковский «Курс Советского уголовного права» изд. «Наука». М. 1970 г.

18. «Проблемы судебной этики» под редакцией М.С.Строговича, изд. «Наука» М. 1974 г.
19. Рафиг Манаф оглы и Севда Нуреддин кызы - «Исламская культура в творчестве Л.Н.Толстого» - Москва 2005.
20. Ратинов А.Р. «Правовая Кибернетика» изд. «Наука» 1970 г.
21. Rəsulzadə M.Ə. «Azərbaycan Cumhuriyyəti» Bakı, Elm- 1990.
22. Rəsulzadə M.Ə. «Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi». «Gənclik» nəşriyyatı. 1991.
23. Səməndərov F. «Cinayət hüququ ». Bakı Universiteti nəşriyyatı. 1999-cu il.
24. Şeyxulislam Allaşükür Paşazadə «Qafqazda islam» B., Azərnəşr. 1991.
25. «101 hədis» Bakı. «Gənclik nəşriyyatı» 1990.
26. Строгович М.С. «Актуальные вопросы Судебной этики» Сборник о суде и правосудии, АН СССР. М., 1985 г.
27. Строгович М.С. «Курс Советского Уголовного процесса» изд. «Наука» 1968. М.
28. Sədi Şirazi «Gülüstan» Bakı. «Azərnəşr». 1987.
29. Шайо А. «Самоограничение власти» Москва,1999 г. Изд. Горист.
30. Mirağa Cəfərquliyev - «Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi» B. «Qanun» 2005.
31. Ziyəddin Göyüşov – «Daxilə pəncərə» Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, B., 1978.
32. «Kəlilə və Dimlə – Öndər nəşriyyatı, Bakı, 2004.
33. Xacə Nəsrəddin tusi – «Əxlaqi Nasiri» Elm nəşriyyatı, Bakı, 1989.

Rəsmi nəşrlər

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. 2002-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət – prosessual məəcəlləsi «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. Bakı, 2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. «Digesta» Bakı. 2000-ci il .
4. Azərbaycan Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarlar məcmuəsi. «Hüquq» Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı» Bakı. 2003-cü il.
5. «İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill» Bakı, 1998.
6. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Qanun. «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. Bakı, 1997- ci il
7. Prokurorluq haqqında Qanun – «Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı.» Bakı, 2006-cı il.
8. Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanun «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. Bakı, 2005-ci il.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	3
Fəsil I. Etikanın nəzəri məsələləri, onun predmeti, metodu sistemi və mənbəyi	5
1. Etikanın anlayışı, predmeti, metodu, sistemi və mənbəyi	1
2. Hüquq tətbiqi sahələri üzrə etika məsələləri	14
3. Etikanın bəzi nəzəri məsələləri.....	25
Fəsil II. Məhkəmə etikasının əsasları	46
1. Respublika Konstitusiyasında ədalət mühakiməsinə həsr edilən etika normaları.....	46
2. Hüquq tətbiqi sahələri üzrə etika məsələləri	55
3. Məhkəmə etikasının əsasları.....	62
Fəsil III. Maddi və prosessual normaların etik prinsipləri.....	67
1. Maddi hüquq normalarının əxlaq prinsipinə uyğun tətbiqi.....	67
2. Cinayət prosessual qanunlarında əxlaqi dəyərlər	74
3. Cinayət prosesi iştirakçılarının münasibətləri və obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi söyləri.....	92
Fəsil IV. Sübutmənin etiki cəhətləri	109
1. Sübutmənin əxlaqi prinsipləri	109
2. Daxili inama görə sübutlara qiymət verilməsinin əxlaqi cəhətləri.....	114
3. Sübutlara, əxlaqi əsaslara görə qiymət verilməsi	119
Fəsil V. Cinayət təbii icraatında etika problemləri	126
1. Cinayət təqibi prosesində etika məsələləri	126
2. İstintaq prosesində əxlaq məsələləri.....	142
Fəsil VI. Dövlət və məhkəmə hakimiyyətlərinin fəaliyyətlərinin ümumi prinsipləri	154
1. Dövlət və məhkəmə hakimiyyəti münasibətləri	154
2. Məhkəmə etikasının ümumi məsələləri	187
3. Nitq mədəniyyəti və məhkəmə çıxışlarının əxlaqi cəhətləri.....	218
4. Cinayət prosesinin mədəni cəhətləri	233
Fəsil VII. Nəticə	261

Nəşriyyatın direktoru:
Texniki redaktor:
Korrektorlar:

**Kompüter yığıcısı
və dizayner:**

H.Hacıyev
R.Əliyeva
G.İsmayılova
G.Məmmədova

Ş.Əliyeva

Çapa imzalanmış 30. 03. 2009-cu il
Kağız formatı 60x84 1/16, çap vərəqi 17,5
Sifariş 67, sayı 500

ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 34
Tel: 493-74-10